

MAGYAR POLITIKA A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN

IRTA
BÁRDOSSY LÁSZLÓ

BUDAPEST, 1943

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

ÉDESANYÁMNAK

Minden, ami történik, következményeiben találja meg értelmét és jelentőségét.

Az apró történések elsikkadnak az idők távlatában. Egyformaságuk szürke háttéréből annál jobban emelkedik ki mindaz, aminek értelmét és jelentőségét századok próbája igazolta.

Mentől távolabbról nézzük, mentől szélesebben kiterülő felületet fog össze a szem, annál világosabban bontakozik ki a nemzeti élet döntő jelentőségű eseményeinek összefüggése.

A kép elemeit nem a krónikás keze rakja össze tetszetős rendbe, belső értékük és jelentőségük szerint sorakoznak vonalakká, a vonalak formákká s bennük úgy tárul elénk a mult, mint magasból nézett táj.

Ez a dolgozat a mohácsi véstől Fráter György haláláig terjedő negyedszázad politikai történetéről akar számot adni, arról a huszonöt évről, amely a magyar történelemnek talán letragikusabb és tanulságokban leggazdagabb korszaka. Nem egyedül Magyarország, egész Európa — az egész akkor ismert világ — életében örvénylő válságok ideje.

Nyilván ebben van a magyarázata annak, hogy az újabkori magyar történetírás annyit foglalkozott ezzel a korrall.

Jászay Pál munkájától elkezdve — amely, sajnos, csak egészen rövid szakaszt ölel fel — Horváth Mihály, gróf

ELŐSZÓ

Mikó Imre, Szalay László, Károlyi Árpád és mások tanulmányain át, a nagyobb lélekzetű összefoglaló művek mellett, a mohácsi vést követő idők eseményeiről és szereplő hőseiről kitűnő ismertetések egész sora áll rendelkezésünkre.

De ezek a tanulmányok inkább egy-egy részletre vetik a súlyt és kevés kivétellel — nyilván szándékosan — a külső tényezők hatását nem mindig követik nyomon.

Pedig az európai események alakulása — mint a gyengeség idején mindig — ebben a korszakban különös erővel szólt bele a nemzet életébe. A Valladolidtól Bagdadig vagy Tebrizig, a Tunisztól Geldernig cikázó villámok hatása átvonaglott a magyarság testén.

Résztvettünk Európa életében s mentől távolabbi összefüggéseket fedez fel a szem, annál világosabbnak tűnik az események értelme.

Ezt szeretné szolgáltatni ez a dolgozat a huszonöt év politikájának összefüggő képében.

Új adatokra, ilyenek érdekében folytatott levéltári tanulmányokra nem támaszkodik a dolgozat. Abból az anyagból épült, amit már feltárt a magyar és a külföldi történettudomány kutató munkája.

Írója bőven merített Gévay Antal pótolhatatlan értékű okmánytárából és alkalma volt betekinteni Török Pál egyelőre, sajnos, még nem publikált jeles aktagyűjteményébe Ferdinánd Konstantinápolyba küldött követségeiről, amiért ezúton újból köszönetet mond.

KÉT VILAG KÖZÖTT

I.

Mint a kialvó tűz, amikor utolsót lobban, úgy lángolt fel még egyszer V. Károly császár lelkében az egységes keresztény világbirodalom dantei¹ álma.

A hívő, kötelességtudó és szorgalmas császár egész élete nem volt más, mint szívós küzdelem ennek a gondolatnak a megvalósításaért. Eleve kudarcra ítélt, reménytelen erőfeszítés!

Bryce² szerint a római szent birodalom — amely a keresztény közösségnek valamelyes államjogi formát adott — III. Frigyes (1140) végleg megszűnt élő valóság lenni. Azóta határozottan a császár *német* mivoltán van a hangsúly, hogy hamarosan ez is elhomályosodjék s a császárságból majd ne maradjon más, mint a Habsburgok családi uralmának legfőbb díszé és méltósága.

A császári hatalom jelentőségének megváltozásában kifejezésre jutott az az átalakulás, amely egyidejűleg magában a keresztény közösségben is végbement. Az egyetemes kereszténység keretei feloldódtak s egy-egy erős, öntudatos fejedelmi hatalom magja körül megindult az egymásra féltékeny, egymással versengő nemzeti államok kialakulása.

V. Károly mégis megpróbálta a lehetetlent. Talán az a roppant hatalom, amit a sors és a szerencse a kezébe adott, ébresztette fel benne — nem is azt a vágyat, mint

inkább annak a kötelességnek az érzését, hogy a keresztény népek életét egy nagyobb egységbe kell összefogni. Ezért utazott, tárgyalt, írt, verekedett fáradhatatlanul, amíg maga is be nem látta, hogy lehetetlent akart.

Az a nyugati keresztény világ, amelynek szertehulló elemeiből irtózatos erőfeszítéssel egy politikai szervezetében és vallásában egységes keresztény világbirodalmat szeretett volna teremteni, sohasem volt ziláltabb, szétesettebb, kaotikusabb, mint éppen az ő korában.

De ugyanakkor úgy látszott, mintha sohasem lett volna nagyobb szükség a nyugati keresztény világ egységes szervezetére.

Ugyanaz az Izlam, amely a VII. században, mint tetőtűz futott végig Afrika északi peremén és átcsapva az ibériai félszigetre, ott kapta szembe a középkori álomba merült keresztény világot, most délkelet felől támadt reá. A keresztény világ délkeleti tartóoszlopai egyenként omlottak össze. Egy-egy ilyen zuhanásra egész Európán átremegett a félelem, de ahhoz nem volt elég erős, hogy a veszedelem tudatát cselekvésre váltsa.

A XVI. század első negyedének végén a magyar bástya sem állott többé. Szabad volt az út nyugat felé s az Izlam ott állt szemtől-szembe azzal a másik világbirodalommal, amely valójában csak V. Károly hitében, akaratában és elképzelésében élt.

Két világbirodalom vágya lendült egymás felé — de már nem csapott össze. Egyik sem volt elég erős, hogy a másikkal amúgy istenigazában öltre menjen s összemérje az erejét.

Két fáradt gondolat nézett egymással farkasszemet, kerülgette egymást. Néha egymás felé vágott, de egyik sem merte, de nem is tudta vállalni a döntés kockázatát.

Az egyik oldalon Károly birodalma: földrajzilag össze nem függő, különbözőkép kormányzott, különélettű orszá-

gok és tartományok roppant konglomerátuma. Ahány nép, annyiféle egymással sokszor ellentétes érdek.

Ez volt az az alap, amelyen Károly a burgundi ház világuralmát fel akarta építeni. De az alap maga sem állt szilárdan.

A század huszas éveitől kezdve a hitújítás mozgalma politikai síkon is súlyos bajokat és nehézségeket okozott a császárnak a birodalom német részeiben.

A protestantizmus védelmének jogcímén, de a katolikus bajor herceg közreműködésével alakult schmalkaldeni, helyesebben saalfeldi szövetség a birodalom határain belül fordult szembe azzal a gondolattal, ami a császár előtt lebegett.

De a császári hegemonia igazi ellensége Párizsban székelt.

Ferenc — akiben az egyéni becsvágyon és hiúságon túl már a francia nemzeti érzés bontogatta szárnyát — sehogyan sem akarta eltűnni, hogy ne ő legyen a legfőbb úr Európában.

Ezért a folyton megújuló harcok Milánó és Nápoly birtokáért, amit ha sikerült volna elragadni a császártól, egész birodalmának hatalmi állása rendült volna meg.

Még a pápák is a maguk világi hatalmát féltették s hol ebben, hol abban a szövetségben álltak össze a császár ellenségeivel.

Valóságos csoda, hogy mégis majdnem mindig Károly maradt felül. Melléje szegődött a csalóka szerencse s talán ez táplálta azt a hitét, hogy tervei végül mégis sikerülni fognak.

Pedig nem volt hiány más bajokban sem. A birodalom kasszájában sohasem volt elég pénz. A nehezen toborzott hadseregeket nem a győzelem vágya, nem is a rendetlenül fizetett zsold, inkább a rablás lehetősége tartotta össze addig, amíg a legkisebb ürügy nem kínálkozott arra, hogy

dolgavégezetlen szétszéledjenek. A „Sacco di Roma“-nál a nekivadult zsoldosok megmutatták, mire képesek a fosztogatásban és rablásban s még saját tisztjeiket is felkoncolják, ha útjukba próbálnak állni.

Szellemiekben is olyan volt a nyugati keresztény világ képe, mint a viharkorbácsolta tó. Ezer színt játszott. pokoli mélységek vak feketeségétől a hullámok taraján felcsillanó hófehérig.

A megbomlott hullámok felett úgy világított Erasmus hűvös bölcsesége, mint sápadt hold Walpurgis éjjelén.

Nem volt még korszak, amelyben annyi fékevesztett hatalomvágy és kapzsiság, kíméletlen önzés, szemérmetlen árulás és hűtlenség kavardott volna össze a megújulás és megtisztulás ujjongó vágyával. De ez a vágy a vélt vagy igazi bűnök üldözésének vak fanatizmusában maga is elment a kegyetlenségig.

Új világ volt alakulóban. A régi rend megrepedt falain, megingott pillérein átzengett a jövő. Új gondolatok, új eszmék szele, új vallás, új erkölcs borzongott át a keresztény emberiségén. Viharuk mélyre szántott. Megmozgatta, életre-rázta az addig várak és katedrálisok árnyékában, völgyek mélyén szinte öntudatlanul vegetáló néprétegeket.

A falukat és városokat a biblia félreértett szavaitól kótyagos „apostolok“ járták s nyomukban hol itt, hol ott véres parasztlázadások és kézművesforradalmak lángja csapott fel, amit még véresebb kegyetlenséggel fojtottak el a fejedelmek.

Ugyanekkor kalandorok százai rajzottak ki azon a kapun, amelyet Columbus és Amerigo Vespucci az addigi szűk világ zárt falán vágott.

A tengerentúli új világból kegyetlenségben megacélozva és arannyal megrakodva tértek vissza a conquistadorok; arannyal, amely bő áradásában nem jólétet, de nyomorúságot és romlást hozott, annak bizonyságaként, hogy nem

a rablott kincsek, csak a munka eredménye termékenyít és gazdagít.

Hogyan lehetett volna remélni, hogy valaki akármilyen erős és alázatos hittel, akármilyen kemény és elszánt akarrattal rendet teremthet ebben a születés lázában vergődő világban s létrehozhatja azt az egységesen szervezett keresztény közösséget, amelyet a középkor elmerült, csendesebb századaiban sem sikerült senkinek valóra váltani.

Fiatalkorában a császár, aki már akkor is óvatos és meggondolt volt, gyakran — szinte jelszóként — mondotta: „nondum — még nem“. Életének céljára, az egyetemes világbirodalom gondolatára, az élet dörögte rá: „már nem!“

Ilyen volt az a birodalom, amelyet sokféle belső és külső baján túl még az ozmán hatalom is fenyegetett.

A kettő közül kétségkívül ez volt a dinamikusabb. Harcra mindig kész hadserege, teli pénztára, egész állami és társadalmi szerkezete úgy vitte előre, mint hajót a motor. A XV. század végétől a XVI. század közepéig körülbelül háromszorosára növekedett az a terület, amelyre az Ozmánok hatalma kiterjedt. Eleinte rohamosan nőtt, mint a fergegeteg, utóbb lassúbb lett, elnehezedett, végül egészen megállt ez a növekedés —: nyilván elérte azt a végső határt, amit vérrel, erővel és energiával el tudott látni.

Már a mohácsi csata után — akármilyen nagy és váratlan volt számára ez a győzelem — megelégedett azzal, amit seregei elpusztítottak és magukkal vihettek. Pedig Szulejmánnak tudnia kellett, hogy a csatatéren elvérzett magyar hadseregen kívül más erő nem volt sem az országban, sem a nyugati határokon túl. A szultán egyik bizalmasa (Musztafa basa) később elmondta a velencei követnek, hogy ura nem akarta egész Magyarországot meghódítani, csak a „kulcsokat“ akarta megszerezni.³

Három év múlva, amikor Szulejmán megint felkerekedett, a hadjáratból ismét nem lett más, csak amolyan hadi séta. A török hullám ezúttal Bécs alá ért, de huszonkét napi tessék-lássék ostrom után megfordult és hazatárazott, a nélkül, hogy bármilyen külső erő erre kényszerítette volna. A birodalom elképesztően lassú és gyenge védekezését az mutatja legjobban, hogy Bécs felmentésére összehozott segélycsapatok csak akkor gyülekeztek, amikor a török haderő már útban volt hazafelé.⁴

De a szultán is csak átvonult Magyarországon. A rövid ostrommal megvett Budát Jánosnak adta. Szulejmán maga magyarázza meg 1529. évi fethnaméjában, miért. Mert „az országot a közte és a muzulmán birodalom között lévő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni“.⁵

1532-ben a porszemnyi Kőszeg előtt akadt el a szultán serege. Olyan okok, amelyek ezzel a hadjáratral kétségkívül nem álltak közvetlen összefüggésben, ezúttal nemcsak hazatérésre, de arra indították Szulejmánt, hogy Ferdinánddal egy ideig békében maradjon.

Csak 1541-ben veszi végre birtokába — akkor is csak hitvány csellel — Budát, hogy a török terjeszkedés ezzel észak felé tulajdonképpen meg is álljon. Minden, ami ezután következik, a birtokállomány kikerekítése és biztosítása csupán. Az ozmán hatalom túllépett delelőjén s a hódítások kora véget ért.

A szultán birodalmában kétségtelenül több volt a lendület, mint a nyugati keresztény császárságban, de hamarabb ki is fulladt. Nagyobb volt a katonai ereje, de állami és társadalmi szervezettsége jóval kisebb. Ez a szervezettség azon az egyszerű elven épült, hogy a Mohamed vallásához tartozók valamennyien egyenlők és a próféta vallását bárki: idegenek s volt ellenségek is akadálytalanul felvehetik; továbbá azon, hogy születéssel szerezhető vagy átörö-

kíthető előjogok nincsenek. Minden hivatali állás, rang és méltóság s a föld a meghódított területen, hadi erények egyéni jutalma, a fölséges padisah tetszése és kegyelme szerint. Ez az elv felcsigázott s a végsőig fokozott minden emberi vállalkozó kedvet, bátorságot és erőt. Minden nemzedéknek újból kellett érdemeket szerezni, de a jutalmul kapott birtokokon már nem volt érdemes előrelátással és kíméléssel úgy gazdálkodni, hogy a jövőben is hasznot hajtson.

Ez a rendszer tökéletesen szolgálta a hódítást és terjeszkedést, de éppen olyan végzetesen és kikerülhetetlenül kimerítette a közösség életerejét. Ugyanaz a folyamat játszódott itt le, mintha valamely organizmusban csak a növekedésre rendelt sejteknek jut szerep, számban és erőben azoknak a rovására, amelyek a többi életfunkciót szolgálják.

Végül — és ez számunkra a legfontosabb — az ozmán birodalom mindvégig tudatosan ázsiai hatalom maradt. A török, ha nem is vetette meg, de nem becsülte sokra, amit Európában szerezni lehetett. A meghódított európai területeket nem tudta, de nem is akarta magáévá hasonítani, csak birtokba vette és kihasználta őket. S minthogy európai földön sehol sem vert igazán gyökeret, büntetlenül nem is távolodhatott el túlmesszire erejének tulajdonképeni forrásától.

A nyugat felé irányuló török hódítás korlátainak itt a másik oka. Ha valamely hadjárat túlmesszire vezetett a török erőik bázisától, a felvonuló sereg kimerült, sokszor részben meg is semmisült, mire az ellenség közelébe került.

A szultánok szeme előtt elsősorban mindig az ázsiai és afrikai mohamedán népek meghódítása lebegett; az európai foglalásoknak, hódításoknak nem volt csak mellérendelt jelentőségük. A török az európai keresztényt lebecsülte, szinte azt mondhatni: megvetette. Gyűlölete a siita eretnek ellen irányult, ezt tekintette igazi ellenségnek. A vallásos

fanatizmus — az ozmán hatalom egyik legerősebb hajtóereje — játszott ebben szerepet. Ez okozta, hogy a velencei követek jelentése szerint a török katona szívesebben ment a perzsák ellen háborúba, mint keresztény népek ellen. A XVI. század második felében Perzsia különben is mind több gondot okozott az ozmán uralomnak.

Kétségtelen, hogy a szultánok birodalma még II. Szulejmán idején is, egész arccal elsősorban Kelet és Dél felé fordult, éppen úgy, ahogyan V. Károly császári uralmát minden életérdeke a Nyugathoz kötötte.

A két birodalom érdekkörei súrolták, időnként egy szakaszon metszettek is egymást, de ellentétük korántsem volt életre-halálra szóló. Sokszor nem is valóságos érdekellentét állította őket egymással szembe, hanem politikai intrika és mesterkedés — „a diplomáciának ebben a klasszikus korában“, ahogyan Károlyi Árpád a XVI. századot nevezi.*

Ranke szerint a keresztény szolidaritás akkor szűnt meg, amikor a francia király nyíltan szövetségi szerződést kötött a török szultánnal 1536-ban.

A kapcsolatok a legkeresztényebb király és a porta között azonban jóval messzebbre nyúlnak vissza. Ferenc már a reá nézve olyan szerencsétlenül végződött páviai ütközet (1525. február 24.) előtt egy bizonyos Frangepán Kristóf által olyan üzenetet küldött a szultánnak, amelyben segítségét kérte a császár ellen. Amikor aztán Pávia után a francia király fogolyként Madridba került, a fiát régensként helyettesítő anyakirálynő, Louise de Savoie formális követséget indított Konstantinápolyba. Ezt a követséget ugyan Boszniában rablók lemészárolták, de a követ irományai mégis eljutottak a portára.

Ferenc is megtudta, hogy anyjának követségét milyen sors érte s most már még a fogságból ő maga küldött Frangepán Jánossal levelet a szultánhoz, amelyben Szolokzade

török történetíró szerint egyenesen az volt a kérés, hogy a padisah Magyarország királyát leckéztesse meg, ami módot adna arra, hogy Ferenc ellenálljon a „spanyol királynak“ s az elszenvedett sérelmet megbosszulja. Erre a levélre Szu-lejmán válaszolt is. „Paripánk fel van nyergelve — írta —, kardunk oldalunkon van éjjel-nappal“,⁸ amivel a török historikus szerint azt akarta mondani, hogy kész haddal menni a gonosz szándékot forraló magyar király ellen.

Valóban: a török haderő támadásra, hódításra mindig készen állott. S mert így volt, foglalkoztatni is kellett. Csak a siker éltette és táplálta s veszedelmessé válhatott, ha nem kap újabb és újabb feladatokat. A kivont kardhoz és a töltött fegyverhez könnyebb ellenséget és a civódásra okot találni, mint megfordítva. Ezért ha elérhető távolságban valahol kilátás nyílt arra, hogy könnyűszerrel hódítani vagy zsákmányolni lehet, ott a török hamarosan megjelent, hacsak éppen akkor máshol nem volt elfoglalva. S vajjon hol nyílik sikerre könnyebb lehetőség, mint ott, ahol a szomszédok háborúskodnak.

Nyilvánvaló, hogy a francia király ismételt segítséget kérő leveleinek döntő hatása lehetett a portán.

Mikor aztán Ferenc 1526 januárjában szabadult a madridi fogságból, sietett Bayonne-ból nyugtatni a szultán leveleinek vételét s megköszönni a kilátásba helyezett segítséget.⁹

A kapcsolat a francia király és a porta között tehát kétségtelen s kétségtelen az is, hogy Ferencnek része volt az 1526. évi török hadjárat megindításában, amely Mohács-hoz vezetett.

Így dűlt le a magyar bástya és így került az ozmán hatalom most már közvetlen érintkezésbe V. Károly birodalmával. Ott állt a birodalom kapui előtt. A veszedelem nagyságát persze legjobban a keleti részek érezték, ahol a császár öccse, Ferdinánd volt az úr, aki ettől kezdve — de

csak ettől az időtől kezdve — most már magáénak vallotta a magyar ügygel együtt a török elleni védekezés gondját.

Még akkor is, ha a Habsburgok nem számítottak volna már régóta arra, hogy Magyarországra is kiterjesszék uralmukat s ezzel is gyarapítsák a család birtokállományát, most, hogy a török Budánál járt, a politikai és katonai előrelátás egyenesen megkívánta a magyar területek megszerzését a fenyegetett örökös tartományok védelmére.

Bécsben nem tudták, de nem is tudhatták, hogy ez a fenyegetés korántsem tragikus már. Nem gondolhatták, hogy ha a szultán seregeivel háromszor el is látogat még a Duna völgyébe, a török oroszlán karmai már nem elég erősek és élesek ahhoz, hogy Európa testéről újabb tartományokat tudjon leszakítani. Akkor még minden török megmozdulás félelmes és riasztó árnyékokat vetett.

2.

A támadás lett volna a legjobb védekezés. A későbbi sikertelen török hadjáratok hamarosan megmutatták, hogy csak egy féligmeddig komoly katonai fellépésnek milyen eredménye lett volna.

De a mindig mással elfoglalt császár s az önmagával meghasonlott keresztény világ nemhogy a kapui előtt veszteglő ellenséggel nem mert leszámolni, de a maguktól összeomló török támadások idején még számbavehető védekezésre sem volt képes. Ünzésében nem törődött azzal, hogy az érte elvérzett magyarság teste ottmaradt a két ellenséges tábor között a „senki földjén”.

Szinte érthetetlen, hogy még a határszéli osztrák városok megerősítését is milyen könnyelműen elhanyagolták. A velencei követek többször jelentették, hogy még Bécs sem volt úgy megerősítve, ahogyan szükséges lett volna és ahogyan azt könnyen keresztül lehetett volna vinni. Egyik

követ ezzel kapcsolatban az osztrák igazgatás „molta negligenza“-járól beszél.¹⁰

Ezt a feltűnő hanyagságot nem egy historikus azzal magyarázza, hogy a Habsburgok diplomáciája tulajdonképpen tisztában volt a török katonai erő fogyatékoságai-val, s azzal, hogy ez az erő úgysem jelenthet a birodalomra komoly veszélyt. Csak az ördögöt festették a falra, hogy pénzt és katonai segítséget csikarjanak ki a birodalmi rendektől, amit aztán másfelé használtak fel.¹¹

Ha nincsen is teljesen kizárva, hogy így volt, nehéz ennek a felfogásnak hitelt adni, különösen ami közvetlenül a mohácsi vészt követő idősakra vonatkozik. Károlyi Árpád írja az 1542. évi nagy német hadi vállalatról szóló érdekes tanulmányában, hogy „az 1518. évi németbirodalmi gyűlés óta — amelyen először hoztak határozatot a török veszély ügyében — alig mult el egy év, hogy a török elleni védelem kérdése, Magyarország megsegélyezése a német császár s a birodalmi rendek elméjét ne foglalkoztatta, alkudozásaik, vitáik tárgyát ne képezte volna. Belátták, hogy az a Keleten újabb erővel támadó ozmán hatalom, amely Magyarország állami lételét a megsemmisítéssel először csak fenyegette s rövid idő alatt tényleg is megsemmisíté, a dolgok új rendjében nem sokkal kisebb tényező, mint az a vallás-társadalmi forradalom, amelyet az egyszerű barát templomajtóra szögezett thesisei inauguráltak.“ „Ezért foglalkoztatá a birodalmi rendeket több mint egy tucat birodalmi gyűlésen a török-kérdés...“¹²

De a rendek nemcsak tanácskoztak és határoztak, hanem — ha nehezen és késedelmesen is — 1542-ben végül tényleg összehozták azt a közel negyvenezer főnyi sereget, amely július 8-án indult el Bécs alól s amelyhez Pest alatt még ugyancsak tekintélyes magyar erők csatlakoztak.

Az aztán más lapra tartozik, hogy ez az akkori viszonyok között valóban jelentékeny hadsereg már tíz (!) nap-

pal azután, hogy Pest alatt tábort vert, egy pár üres csetepaté után, minden számbavehető ok nélkül szégyenteljesen szétszéledt. Ha ebben része is van annak, hogy a rendek nem, vagy csak késedelmesen és töredékében küldték a zsoldra szükséges pénzt, a csúfos és hitvány kudarc mégis elsősorban a katonai vezetés és fegyelem olyan csődjé, amire talán nincs is példa a történelemben.

A hazaözönlő zsoldoshad persze a szerencsétlen országot rabolta és fosztogatta, ahogyan az ilyenkor mindig történt. Valósággal rendszerré vált, hogy az országban pusztít a török s pusztít az időnként idekerülő szedett-vedett zsoldos sereg, de egymásban nem tesznek kárt.

Jól mondta Jurisics Ibrahim nagyvezérnek: „A Mindenható, úgy látszik, Magyarországból temetőt akar csinálni.”¹³

Ha igaz volna, hogy a birodalom csakugyan tervszerűen és tudatosan nem szánt vért és pénzt a török elleni küzdelemre, ez csak azt jelentené, hogy Ferdinánd minden áldozat és kockázat vállalása nélkül igényelte Magyarországot, vagy területéből annyit, amennyit éppen megszerezhetett, ha másért nem, hát azért, hogy védőöv legyen az osztrák örökös tartományok előtt.

Valóban csatatér és temető lettünk. Átvonulási terület és védőöv, amelyen sem az ozmán, sem a nyugati keresztény erők nem tudtak — a nyugatiak saját erők latbavetésével komolyan nem is akartak — lábat vetni.

A magyarság tragédiája tulajdonképpen nem is az volt, hogy a török elleni százados védekezésben felőrlődött minden ereje, hanem az, hogy éppen akkor roskadt össze, amikor már az Izlam lendülete is megtorpant.

Két világhatalom közé kerültünk. Mindegyik a maga életével, a maga dolgaival és bajaival volt elfoglalva. Egy-mással csak annyit törődtek, amennyire kölcsönös érdekeiknek megfelelően kellett. A közbül esett szerencsétlen or-

szágra pedig csak annyi gondjuk volt, amennyi hasznot remélhettek, vagy szerezhettek belőle.

Ez az élet rideg kegyetlensége, amit minden népnek a maga bőréen és véréen kell megtanulnia.

De a sors velünk különösen kegyetlen volt. Ha az elvérzett magyarság akár az egyik, akár a másik hatalom birtokállományába kerül, ennek a védelme alatt úgy, ahogyan összeszedhette volna magát és éppen úgy megvárhatta volna az idők fordulását, mint a balkáni népek. „Ki tagadná” — veti fel a kérdést a kitűnő Károlyi Árpád egyik, e korszakról szóló tanulmányában — „hogyan az a harc, amelyet a szét nem tördelt Magyarország folytat, szerencsésebb, eredményesebb s rövidebb lett volna, mint az, amelyet a széttépett nemzet vívott, akár az ozmán terjeszkedést, akár a felülről jött nyomást vesszük tekintetbe?” De így két egymást súroló malomkő őrlötte, tépte, szaggatta a magyarságot százhatvan éven át.

Misztikus csoda, hogy ebből a gyötrelemből újból rátalált arra az útra, amely a nemzeti és állami élet teljességéhez elvezet.

A XVI. század a többi európai nemzet számára is a megpróbáltatások kora. Tőlünk keletre és délre az idegen uralom alatt kábult öntudatlanságban szunnyadnak a népek, de a nehéz évek szinte nyomtalanul mennek el felettük. Az egyesek ott is megszenvedik a század viharait: jószágukat elhajtják, feldúlják otthonukat; sokan rabszíjra vonva vesznek el s övéik többet hírüket sem hallják, de a népi egység töretlen marad.

Tőlünk nyugatra az erők viaskodásában új egységek csiszolódnak: a nemzeti államok. Erős fejedelmek kemény keze megtépázza a rendi különállást és a rendi jogokat, s a jólvédett közös érdekek mind szorosabban kapcsolják össze azokat, akik nemrég még szemben álltak, vagy nem sokat törődtek egymással.

A nemzeti államok kialakulásának útja az abszolút monarchiákon vezet át. Ez az az instrumentum, amely a közös érdekek védelmét, közös célok megvalósítását legjobban szolgálja, s amely az egységesen érvényesülő állami hatalom pórázán a nemzeti öntudat útjára vezet a népi egységeket.

Franciaországban ez a folyamat I. Ferenczel kezdődik el, hogy IV. Henriken át, alig egy század múlva, Richelieuvel teljes pompájával felragyogjon a francia nemzeti dicsőség napja.

Angliában a Tudorok célzatos uralkodása nyitja meg az utat az egység, az erő s a majdani világhatalmi nagyság felé.

Spanyolországban V. Károly császár az államhatalom tökéletesen működő gépezetét hagyja örökölni fiának, II. Fülöpnek és ha a császárság messzeágazó érdekeinek szolgáltatásban ki is merül a spanyol nép ereje, öntudatos nemzeti egysége minden idők viharálló értéke marad.

Csak Németországban és Itáliában vesz más irányt a fejlődés útja.

A Habsburgok uralma mindkét országba átnyúlt, helyesebben mindkettőre ránehezedett. Ennek a családi s mint ilyen tulajdonképpen anacionális hatalomnak gyökere és súlypontja Németországon is, Itálián is kívül esett, ezért a két ország autochton erőit nem tudta sem itt, sem ott maga körül egyesíteni.

Németországban a XVI. század közepéig már véglegesen kialakult vallási különbség még fokozta a katolikus Habsburg-ház és a nagyrészen protestáns német rendek ellentétét. Ha nincsen ez az akadály, itt talán meg lett volna a lehetőség arra, hogy a Habsburgok körül épüljön fel a német nemzeti egység. A mülbergi csatában (1547. április 24.) a császár katonai ereje ugyan jó időre úrrá lett a schmalkaldeniek felett, de ezt a katonai győzelmet nem

tudta kihasználni arra, hogy az egységes német nemzeti állam alapjait megvesse.

Itáliában erre a császár számára nem is nyílt soha lehetőség. Itt a császárság — amely egyébként az olasz félszigeten hatalmát nem közvetlenül gyakorolta — a pápasággal együtt egyenesen a katalizátor szerepét játszotta: fokozta a részek ellentétét s valósággal szétbontotta a nemzeti erőket.

De a német és olasz szellemi élet annál frissebb erővel indult meg s itt is megkezdte annak a lelki egységnek a kialakítását, amely századok múlva politikai valósággá lett.

Itt előbb született meg a nemzeti szellem s csak jóval később kapta fizikai habitusát.

Magyarországon a központi hatalom már a mohácsi vész előtt megbénult. Mikor aztán szétszakadt az ország, jó ideig árnyéka sem maradt semmiféle olyan hatalomnak, amely erejét és akaratát tartósan érvényesíteni tudta volna. A csillagatlan éjszakában mindenki a maga útján botorkált, s volt idő, amikor az egyéni érdek és önzés volt az egyedüli iránytű. A megbomlott világban mindenki a maga hasznát, a maga pillanatnyi előnyét kergette. Semmi sem látszott állandónak. Határok változtak úgyszólván napról-napra. Vagyonok omlottak össze, cseréltek gazdát, hogy holnap újra más kezébe jussanak. Még a rendi öntudat is elhomályosodott. Itt is elmosódtak a határok. A szerencse hol ezt emelte magasba, hol azt buktatta mélyre. A hatalmasok egymással versengtek s az egyszerűek között ellenségeket teremtett a kapzsiság, hatalomvágy és féltékenység. Megnyílt alattuk a föld és ők csak azt nézték, ki lesz a király.

A régi államiságnak már csak emléke élt. Egy boldog, erős, hatalmas Magyarország: Mátyás országának emléke, amely a pusztulás és elesettség sötétségébe úgy világított bele, mint mennyei fény. Ez az emlék, úgy látszik, erősebb volt

mindennél. A kor írói minduntalan ezt emlegetik, ezen me-rengenek el.

Az emlék hovatovább vággyá erősödött: hogyan lehetne visszajutni az elveszett Édenbe? A nyugtalan kapkodás, amivel hol ezt, hol azt próbálták, ennek az égő vágynak a jele.

Hogy az ország hatalmasai egyszer ennek, másszor annak a pártjára álltak, aztán újra hitet és hűséget cseréltek, — sokszor nem is azért történt, hogy így szerezzenek vagyont, rangot és méltóságot. A kiábrándulás vitte őket az egyik táborból a másikba s az ismét életre kelő reménykedés hozta őket vissza. Az életerő jele, hogy a csalódás — amire minduntalan volt ok — nem verte le s nem tette fásulttá őket. Hogy mindig újrakezdték, új hittel, változó zászlók alatt.

Pedig hamarosan kiderült, hogy hiába a Habsburgkirály hatalma és hiába a barátkozás a törökkel. Egyik sem tudott a magyarság sorsán segíteni. Az elmékben lassan felerengett a tudat, hogy az ország saját erőit kellene gyarapítani, s hogy ennek az útja a rend és az összefogás.

Így ébredt az összetartozás érzése, amely hidat ver a rendi tagozódás fölé.

Az emberek egymásnál keresnek támogatást, ha egyszer saját kárukon rájönnek, hogy se égen, se földön nincsen más segítség. De még ennél is jobban egymáshoz hajlítják őket a vezetésre temett egyéniség erős akarata és kemény keze: az, aki a közösség életét nem akarja tovább rábízni a sorsra, nem várja a jószerencsét, de maga keres az útvesztőben irányt és ösvényt. Benne nyilatkozik meg az, amit a nemzet politikai géniuszának nevezünk.

3.

A mohácsi csatavesztést követő szomorú korszakban a magyarságnak is támadtak ilyen vezetői, akik megértették,

hogy a rendi tagozódáson túl van magasabb egység, mindazoknak a közössége, akik a Kárpátok völgyében századokon át együtt laktak, s akiket vérségi és szellemi kapcsolatok kötnek egymáshoz és ehhez a földhöz.

Ebben a közösségben — rövid kábultság, néhány év tántorgása és kavarodása után — az életerők újból megindultak és működésbe kezdtek, s ismét mozgásba hozták azt a gépezetet, amelynek állam a neve; azon a területen, amelyen éppen lehetett és úgy, ahogyan a magyarság a maga erejéből tudta.

Ezt az államot ugyan „Erdélyi Fejedelemség“-nek hívták, de benne korántsem jött létre valami új alakulat. Nem más ez, mint a régi magyar királyság csonkja, amely visszaszorult keletre, ahová nem ért át a Habsburgok keze s ahol a töröknek nem volt érdemes s talán kényelmesebb is volt az engedelmességre szorított magyar állami gépezetet működésben hagyni. A Kárpátmedence keleti felére szorult magyar állam területe sohasem fedte a szűkebb értelemben vett Erdély geográfiai fogalmát. Hatalma mindig jóval messzebb terjedt, s rövidebb időre sem lett volna életképes a gazdag Tiszavidék nélkül, amellyel a Királyhágón túli részek gazdaságilag szorosan összefüggnek. Erdély csak a nevét adta a Fejedelemségnek, de a fejedelmek címük szerint és a valóságban is a magyarországi részek („... partiumque regni Hungariae...“) urai is voltak.

Kétségtelen, hogy a „fejedelemség“-ben nem egy tartomány kapott állami önállósággal „rangemelést“, mert a Magyar Királyság keretében sohasem volt valamiféle külön igazgatás alatt álló „erdélyi tartomány“. De a fejedelemség nem is valami regionális autonom szervezkedés, vagy különválás eredménye.

Ha sikerült volna Maylád István 1540. évi lázadása, amely a magyar koronától el akarta szakítani Erdélyt, hogy török vagy Habsburg fönnhatóság alatt vajdaságot ala-

kítsón belőle, akkor később, — amikor az ország középső részei török hódoltság alá kerültek, — a magyar állam csakugyan hontalanná vált volna s a háromfelé szakadt országban megszűnt volna a magyar államiság folytonossága.

De nem így történt. Buda elfoglalása után a magyar-ság politikai súlypontja áthelyeződött Keletre.

Az erdélyiek az első időkben inkább túrték, hogy a Budáról megszaladt urak hogyan költöznek be és hogyan rendezkednek be náluk. Az államszerkezet működtetésében nekik eleinte nem is igen jutott szerep.

Az, aki a magyar államiság hatalmát és ennek sajátosságait a keleti részekbe átmentette s az állami organizációt az adott viszonyokhoz idomította: a dalmata Fráter György volt.

A megfogyatkozott ország első uralkodója Izabella: a magyar király özvegye. Fia, János Zsigmond, még viselte a „választott magyar király“ címet, amit két utóda is megszerzett.

A későbbi fejedelmeket adó családok gyökere is Erdélyen kívül fakadt. A Báthoryak a Tiszavidéken: Somlyón és Ecseden nőttek nagygyá. Bocskay Biharba való, Bethlen Gábor családja temes- vagy békésmegyei, a Rákócziak felvidékiek. Ha Székely Mózesről, Barcsay Ákostól és Kemény Jánostól eltekintünk, akik valójában nem uralkodtak, csak ideig-óráig viselték a fejedelem címet, tulajdonképen egyedül az utolsó fejedelem: Apafi Mihály volt származása szerint is erdélyi.

„Átszármazottak“ azok is, akik az első időkben a második vonalból intézték az állam ügyeit. Békés Gáspár János Zsigmond alatt, Forgách Ferenc, Berzeviczy Márton, Kovacsóczy Farkas Báthory István idején. Sőt még a szellemi élet nagyjai is: Baranyaí Decsi János, Gyulaffy Lestár a Dunántúlról költöztek át.

A magyar élet töretlen folytatása ez, a régi, az egész ország erejével. Csak a színtér változott, de ez is nem a török akaratából, — mint néhányan gondolják — mert a török inkább csak tűrte, mint kívánta ezt a magyar erdélyi fejedelemséget.

Szűkebb keretek között, a változott viszonyokhoz alkalmazkodva, Magyarország élte itt tovább a maga hat-százéves önálló életét.

Minden más értelmezés téves és felesleges, hiszen lépésről-lépésre követni lehet azt a történelmi folyamatot, amelynek rendjén a Magyar Államiság fokozatosan keletre szorult vissza és elkülönült a török hódoltsági, valamint azoktól a nyugati magyar területektől, amelyek ugyan a Magyar Királyság büszke címét hordozták vézna testükön, de valójában hamarosan a Habsburg-uralom tartományainak rangjára süllyedtek le.¹⁸ Ezeken a részekén megbénult a magyar államiság, ügyeiket nem autonóm magyar szervek, de az ország határain kívül székelő idegen hatóságok és hivatalok intézték legtöbbször a magyar származásúak minden közreműködése nélkül.

Ha eltekintünk attól a merőben formális szemponttól, hogy a magyar király címét ki viselte, és azt nézzük, hol élt a magyarság a saját maga által fenntartott és igazgatott keretekben, akkor nem lehet kétségünk abban hogy Mátyás királysága az erdélyi fejedelemségben folytatódott, s a fejedelemség volt a magyar államiság természetes jogutóda. Ezen a történeti és politikai tényen nem változtat az, hogy később, a török hódoltság megszűnése után ismét a nyugati részek veszik át a vezetőserepet a nemzet életében. Más államok története is ad arra példát, hogy az állami szuverénitás időnként hol ebben, hol abban a területileg is körülhatárolt nemzettestben helyeződik el, ami ismét szétáradhat az egész szervezetben s a bénult tagokba visszatér az élet.

Magyarországgal is ez történt. Nem Erdély „szakadt le” az anyaországról, de a bérces kis haza volt az, ami az anyaországból megmaradt.¹⁶

Jól mondja Ravasz László gyönyörű tanulmányában, hogy Erdély „a magyar történelmi folytonosság utolsó és egyetlen fellegvára”.¹⁷

Valóban ez volt. Másfél századon át itt talált minden magyar erő menedéket. S ebben „a magas hegyekkel körülvárt kis világ”-ban alakult át a középkori rendi államszerkezet modern értelemben vett állammá. Itt találja meg a magyarság nemzeti élete a maga sajátos formáját s benne a nemzet önmagát.

A keletre szorult magyarság hányszor próbálja meg, hogy helyreállítsa a szétszakadt ország régi egységét! Minden ilyen keletről kiinduló kísérletet ez a vágy éltet: a nemzet természetes kiegészülésének ösztönös vágya. Míg, ha nyugatról próbálják ugyanezt, csak a Habsburgok birtokállományának gyarapítását szolgálják vele. Perdöntő bizonyíték erre az, hogy amikor a török foglalás alá került területek felszabadítása végre sikerült s újra kezét foghatott volna a keleti és nyugati magyar, a Habsburg király a keleti részeket nem kapcsolta vissza egészben az ország törzshöz, hanem a Királyhágón túli területet megtartotta egy mondvacsínált, mesterkelt különállásban: „erdélyi nagyfejedelemség”-nek csúfolt, magában tehetetlen és életképtelen Habsburg-tartományként.

De egyelőre még nem tartunk itt. A mi korunk a XVI. század. Az égen még a sápadt félhold világít s a magyarságnak az élet partjára abból a szakadékból kell visszakapaszkodnia, ahová Mohács után zuhant. A küszködés a szakadék omladékos, meredek oldalán a nemzeti lét felé: a magyarság életterejének szörnyű próbája.

Népek életrevalósága nem a jólétben, de a balsorsban és a veszedelemben mutatkozik meg. Abban: milyen utakat

és módokat talál, milyen eszközöket keres magának egy nép, hogy eljusson a nemzeti és állami élet teljességéhez, s ha egyszer ide eljutott, hogyan maradjon meg benne. Az utakat, módokat, eszközöket azonban egy nép sem választhatja meg tetszése vagy vágyai szerint szabadon.

A népek számára a történelmi fejlődés teremt helyzeteket. Minden népnek, a nagyoknak éppen úgy, mint a kicsinyeknek, egyformán számot kell vetniök azzal, hogy a fejlődés hol, milyen erőket dob fel, milyen lehetőségeket nyit, milyen akadályokat állít. Még a legnagyobb és leg-erősebb népek sem szabhatnak életüknek egyedül irányt, már csak azért sem, mert a fejlődés bennük is végbemegy: az ő belső erőiket is folytonosan alakítja anélkül, hogy ebben céltudatos emberi akaratnak döntő része lehetne.

Minden, ami valamely néppel és körülötte történik, számtalan pontról induló erők szövedéke. Olyan erőké, amelyek a nép életerén belül és olyanoké, amelyek ezen kívül fakadnak. Még jó, ha a nemzet az életét determináló belső és külső erők változó tömegéből csak néhányat is tartósan kormányozni képes. De ezzel is alig módosíthat azon a helyzeten, — legalább is lényegesen nem — amely a többi erő működésének állandó eredménye.

Ez azt jelenti, hogy minden nép ahhoz a helyzethez van kötve, amelybe történelmi fejlődése állítja. Ez a helyzet persze változó. Átalakul aszerint, ahogyan a belső erők és a külső körülmények viszonya módosul. De amíg egy-egy konstelláció tart, a nemzet Münchhausen módjára éppen úgy nem emelheti ki önmagát belőle, mint ahogyan nem ugorhatunk ki a bőrükből. És ha a konstelláció megváltozik, a nemzet ismét ennek az adottságaihoz lesz kötve, mert életét sohasem állíthatja szabadon megválasztott körülmények és tényezők közé. Ezt még a népvándorlás korában sem tehetette, mennyire kevésbé teheti, amióta elválaszthatatlan kapcsolatba lépett azzal a földdel, amelyen él,

s amely helyzetét bizonyos vonatkozásban örökre meghatározza. A változók mellett itt vannak sorsa alakulásának állandó elemei.

De az, hogy a nemzet kötve van mindenkori helyzetéhez, korántsem jelent valamiféle rabságot. A nemzet minden konstelláció urává lehet, ha helyzetének elemeit, mindenekelőtt is a maga erejének viszonyát a környező erőkhöz s a helyzet változásának irányát és mértékét felismeri, s ehhez úgy alkalmazkodik, ahogyan az legsajátosabb érdekeinek a legjobban megfelel.

A népek is éppen úgy, mint az egyének, az életük adottságaiban kínálkozó lehetőségekből teremtik meg a maguk üdvét, vagy gyalázatát, gyarapodását vagy pusztulását. Helyesen élni nem más, mint helyzetünk és erőink törvényei szerint élni. Ez ismét nem jelent olcsó megalkuvást a mindenkori viszonyokkal. A nemzetnek vannak olyan életérdekei, amelyekért vállalnia kell a legnagyobb áldozatot még akkor is, ha ez súlyos kockázattal jár. Ha nem vállalja ezt az áldozatot, ha fenyegetett életérdekei védelmében nem veti be minden erejét, akkor küzdelem nélkül csapódnak össze fölötte a hullámok, s győznek azok a tényezők, amelyek életének útját kereszteszik. Ilyenkor tétlenül maradni éppen olyan bűn, mint ha a nemzet ok nélkül, erejével arányban nem álló vállalkozásokkal hívja ki önmaga ellen a sorsot.

Minden nép bölcseségének és életrevalóságának az a próbája, hogyan találja és tartja meg egyensúlyát, biztonságát, gyarapodásának lehetőségét a nemzetek mozaikjában. Éppen, mert ennek a célnak érdekében nem teremthet új konstellációkat, annál tisztábban kell látnia azt a helyzetet, amelybe sorsa állította s le kell mérnie ennek a helyzetnek minden elemét. Különböztetnie kell elérhető és elérhetetlen célok, valóságos és képzelt veszélyek között.

Folytonos küzdelem ez nyíltan jelentkező és rejtett erőkkal. Ebben a küzdelemben a helyes utat felismerni, arra idejében rálépni, a kínálkozó móddal élni, a megfelelő eszközöket felhasználni: ez a politika. A tömegek számára mindig ösztönös valami. Tartalmat, formát az ad neki, akiben a célok tudatossá válnak, aki értelmével le tudja mérni, mit lehet és mit kell tenni, s aki a maga felelősségére cselekszik is. Mert cselekedni csak egyének tudnak. Viszont az ő cselekedetük mitsem ér, ha elhatározásuk erejét nem sokszorozza meg a tömegek együttérzése, s ha a tömeghez tartozók maguk is nem vállalnak részt a cselekvésben.

E nélkül a közösség életében, vagyis a politikában a vezetők minden elhatározása csak olyan, mint a homokra írt ábra, vagy a felhőkre vetett fény.

Az, hogy egy nemzet vezetője mire határozhatja el magát, s mit hajthat végre, tulajdonképpen benne szunnyad a tömegekben, amelyek mögötte állnak és követik. A vezető művészete, hogy ezt helyesen felismerje és tudatossá tegye bennük. Ha azok, akik a vezetőnek engedelmeskednek, nem képviselik értékben és számban az egész nemzet erejét, akkor engedelmességük és megmozdulásuk sem ér sokat, illetőleg csak annyit, amennyire és ameddig akarataikat a más irányba kívánczó, vagy renyhén veszteglő elemekkel szemben érvényesíteni tudják.

Erőtlen és rövidéletű az olyan elhatározás, amely mögött a maga sorsát építő nép megbontott sorokban, vagy bizonytalanul és tétován áll.

A politika ilyen módon a vezetők olyan tudatos vagy ösztönös elhatározása, amelyet a nemzet többségének cselekvő asszisztenciája kísér és szentesít.

A történelem nem fizikai kísérlet, amit ugyanazokkal a tényezőkkel meg lehetne ismételni. Sohasem tudhatjuk, hogy ha nem úgy járunk el, ahogyan tettük, ennek milyen

belső és külső következményei lettek volna, ami ismét módosított volna helyzetünkön és vele az erőк játékának végső eredményén. Az élet nem engedi meg, hogy amikor rólunk és sorsunkról van szó, egyszerűen „kiálljunk a játékból“, s megvárjuk, mi lesz a küzdelem eredménye. Az életet élni kell így, vagy úgy s kockázat nélkül nincsen élet. Helyesen élni pedig csak helyzetünk és erőink törvényei szerint lehet.

Minden, ami történik, átfutó hullám helyzetünk örök partjai között. Micsoda rövidlátó balgaság volna, ha a nemzet mindig csak ahhoz iparkodnék igazodni, ami egy-egy történelmi folyamat múltó eredménye lehet. Nem arra van szükség, hogy előre megsejtsük vagy kitaláljuk: mi fog bekövetkezni. Hiszen a jövő azoknak az erőкnek a küzdelemből alakul, amelyben magunk is részt veszünk — hacsak nem mondunk le eleve arról, hogy sorsunk formálásába beleszóljunk. S ha felelősségünk tudatában vagyunk sorsunk kovácsai, akkor nem spekulálhatunk arra, amiért nem akarunk vagy nem tudunk sorompóba lépni.

A politikai elhatározás helyességének ismérve tehát nem lehet a jövőndömondó felette kétes „bölcsesége“, hanem az, hogy a nemzet mennyire tudja levonni helyzetének konzekvenciáit, hogyan számol azokkal a tényezőkkel, amelyek életét, boldogulását és környezetéhez való viszonyát tartósan meghatározzák, s mennyire tud elhatározása mellett egységben kitartani.

Olyan normák ezek, amelyek minden időк minden politikájára érvényesek.

Ezeknek az elveknek a világánál szeretőк nyomon kísérni a mohácsi vést követő időк magyar politikáját: az elhatározások és cselekedetek egymásutánját abban a korban, amikor a magyarság két ellenséges világ között, a legmélyebb erkölcsi és fizikai elesettségből, darabokra tépett

A HŰSÉGES UTITÁRS

testtel s meghasonlott lélekkel, inkább ösztönösen, mint tudatosan tapogatózott és botorkált vissza a nemzeti élet egysége felé. Az úton sokszor elesett, véresre zúzta magát, de újból és újból feltápáskodott, szeme azon a fénysugáron, amely a multból világított feléje, keze egyetlen hűséges utitársán: a kardon.

KÖVETJARÁS AZ EURÓPAI HATALMAKNÁL

I.

A kikényszerített madridi béke (1526. január 14.) V. Károly és királyi foglya között csak rövid időre teremtett nyugalmat Itáliában, a XVI. század európai háborúinak ezen a nagy csataterén. Az 1526. május 22-én Cognacban megkötött Szent Szövetség újból megszólaltatta a fegyvereket.

Ebbe a csatazajba úgy süvít bele a veszett mohácsi ütközet híre, mint amikor löporos toronyba csap a bomba. Mintha sziklafalak omlanának le szörnyű robajjal. Visszhangja széthömpölyög Európán s viszi magával a rémületet.

De a rémület csak rövid időre remegteti meg a szíveket. Minden fölött, ami a keresztény világot annyifelé tépi, úgy vonul el, mint mennydörgés a hullámok felett.

Mialatt a török feldúlja fél Magyarországot, a pápa és a császár katonái tovább ölik egymást.

Ugyanazon a napon (1526. szeptember 30.), amikor Szulejmán serege a királyi palota kincseivel megrakodva hátat fordít a budai várnak és az égő pesti házaknak — a Colonnák zsoldosai kifosztják az örök várost.

Idebent az országban sem eszmélnek rá az emberek, hogy Mohácsnál valójában mi történt. A csapás súlyát minden következményével senki sem tudta felmérni. A török

váratlan eltakarodása könnyített a lelkeken. Már-már azt hitték, mindent ott lehet folytatni, ahol elhagyták.

1526. november 12-e óta ismét megkoronázott királya van az országnak. Bár Zápolya fejében nyilván már korábban is megfordult, hogy egyszer majd megnyílik előtte ez a legfőbb méltóság, most, hogy ott állt a feldúlt ország romjai felett, nem sok jelét adta annak, hogy valóban király —: tud akarni és parancsolni, tettel és tanáccsal segíteni, ahol kell. Pedig mennyifelé kellett volna!

János első gondja az volt, hogy trónralépését haladéktalanul útnakindított követekkel az idegen államok uralkodóinak bejelentse. De nem ennek a közlésén volt a hangsúly. Minden követ azt az utasítást kapta, értessék meg az idegen államok vezetőivel azt a helyzetet, amelybe a török ellen százötven éve egyedül védekező Magyarország az utolsó támadás következtében jutott s hogy itt a legutolsó pillanat, amikor az egész kereszténység védelméért még valamit lehet tenni.

„A magyar nemzet az” — mondta a pápához küldött Jozefics — „amely egymaga annyi éveken át, saját költéségén harcolt az Egyházért, amely pusztítást és veszélyt, kárt és halált egymaga a többiekért is szenvedett, amely okvetlenül elvész, ha nem jön haladék nélkül segítség.”

Követek mentek Zsigmond lengyel királyhoz, Ferdinánd ausztriai főherceghez, a velencei signoriához, a pápához, a francia királyhoz és az angol udvarba, de ment volna a császárhoz, a római szent birodalom valamennyi választófejedelméhez is, ha ezeket Ferdinánd el nem fogja, írásaikat el nem szedi s őket magukat vissza nem küldi megbízójukhoz.

A magyar követjárás eredményében benne van az egész akkori keresztény világ képe.

Zsigmond lengyel király — aki nyilván nem nagyon szívelte sógorát — csak immel-ámmal válaszolt. Azt re-

mélte, hogy a magyar rendek neki fogják felajánlani Szent István koronáját — ahogyan eredetileg a cseh korona megszerzésére is számított — s kedvetlenségéből a csalódás beszélt.

Az ausztriai főherceg — aki 1526. október 23-a óta már cseh király és aki II. Lajos halálának első hírére a Habsburgok minden szívósságával vetette rá magát, hogy jogait a magyar koronára is érvényesítse — nem volt hajlandó szóbaállni a hozzá küldött magyar követekkel: Bánffi Jánossal és Endre esztergomi préposttal. Amikor december 8-án a Szent István-templom istentiszteletén mégis elébe kerültek, azt felelte nekik: adják elő írásban, ha mondanivalójuk van.

A magyar követek írásos előterjesztésére sem válaszolt addig, amíg a harminc egynéhány hívével Pozsonyban megrendezett második királyválasztás eredményeként nem nevezhette magát magyar királynak.

Pontosan a választást követő napon, december 17-én adták ki Bánffi Jánosnak és az esztergomi prépostnak Ferdinandus válaszát.

Alig lehet az osztrák diplomáciára jellemzőbb dokumentumot találni, mint ezt az óvatos, körmönfont írást. A válasz Ferdinándot „ő királyi felségének“ nevezi ugyan, de arra nincsen egyetlen célzás sem, hogy ez alatt a magyar királyt kell érteni. Ferdinánd jogát a magyar koronára nem állítja — Jánosét nem vitatja. Úgy megy el a kérdés mellett, mintha nem is tudna róla. A válasz szerkesztője csak azt a megállapítást engedi meg magának — de ezt aztán nem is engedné el — hogy a követek írásában „olyas pontokat talált, amelyek mind a császárnak, mind ő királyi felségének, valamint ő királyi hitvesének, mint Magyar- és Csehországok született királyasszonyának jogait sértik“.²

Ennyi és nem több. A továbbiakban azt fejtegeti a válasz, hogy Jánosnak a keresztény hit ellenségeivel szemben

létesíteni kívánt nagyobb egyetértésre és segélynyújtásra vonatkozó „kérését” ő királyi felsége (Ferdinánd) a császár, a német birodalmi rendek és ő felsége országai és tartományai elé fogja terjesztetni. Miért is a dolog érdemében most nem válaszolhat, hanem időt vesz magának a gondolkozásra a legközelebbi Szent-György napig, amikor is, ha ez iránt újból megkeresik, végleges feleletet fog adni. Aztán önérzetesen — bár nem sok joggal — hangoztatja, hogy ő királyi felsége eddig is mint keresztény fejedelem a lehetőségig ellenállt a keresztény hit ellenségeinek. Ebben nem kímélt szorgalmat, fáradságot, sem költséget és munkát. E szándékában továbbra is megmarad... azért folyton szorgalmasan munkálkodik. Íme, a római szent birodalom választófejedelmei, hercegei és rendei most is az ő kezdeményezésére és hozzájárulásával gyűlnek össze ebből a célból. A császárt, mint a kereszténység fejét, valamennyi országot és saját örökös tartományait ezentúl is a hitetlenek elleni derekas hadviselésre és ellenállásra, a kereszténység és főleg Magyarország és lakosai megvédésére és oltalmazására fogja inteni, kérni és buzdítani... Ebben saját személyét és vagyonát sem szándékozik kímélni.

Sehol egyetlen célzás ebben a nagy fogadkozásban, mintha Magyarországot magáénak tekintené. A válaszirat befejezése a legszemlésebb. Szó szerint így szól: „Ő királyi felsége örömet hiteti el magával, hogy uratok (a válasz a követeknek szolt) úgy fogja magát viselni s cselekedeteiben olyannak fog mutatkozni, hogy a keresztény hit ellenségeire semmi erősbülés, a kereszténységre pedig és kivált Magyarország koronájára, de másokra is, semmi sérelem ne háramolhassék miatta”.³ Ahány szó, annyi tűhegy, de a válasz olyan óvatosan szúr velük, hogy aki nem akarja, nem is kell észrevennie.

Vajjon miért ez a nagy kímélet, miért minden felesleges vita gondos kerülése s miért a buzgó fogadkozás, hogy

mennyi mindent fog Ferdinánd Magyarország és lakosainak védelmére tenni?

Még folyik az itáliai hadjárat s a kilátások egyelőre bizonytalanok. A császár csak most veti oda erőit. Ferdinándnak is nem régen (szeptemberben) kellett a császár kívánságára útnak indítani Frundsberget és német lándzsárait — Olaszországba és *nem* a török ellen; pedig akkor még nem tudhatta, hogy Szulejmán nem tele-e Magyarországon s nem indul-e tavasszal Bécs ellen.

A cseh királyság ügye sem biztos még egészen. A bécsi udvar óvatos tanácsosai ezért a lelkére kötötték Ferdinándnak, várja meg, amíg cseh királlyá koronázzák. Akkor majd összes birtokai erejével, jól meggondolva kezdheti el — Magyarország megszerzését, mert hiszen erről volt szó és semmi egyébről.

A bőbeszédű fogadkozás, hogy hogyan fogja majd Ferdinánd megvédeni Magyarországot a császár, a birodalmi rendek és a maga erejével, ha „ez iránt még egyszer megkeresik“, nem más, mint valóságos kortesbeszéd, amely a követeken át nem Zápolyának, de a magyar rendeknek szólt. Kellett mutatni ezt a nagy buzgóságot, mert Bécsben már akkor arra gyanakodtak, hogy János valamiféle egyetértésben lehet a törökkel, különben nem merte volna kinyújtani szentségtelen kezét a Korona után, amelyről tudnia kellett, hogy a Mátyás és Frigyes között 1463-ban s Ulászló és Miksa között 1491-ben Pozsonyban kötött szerződések értelmében — legalább is Ferdinánd és jogászainak véleménye szerint — Miksa utódait illeti meg. S ha nincsen is connivance János és a török között — ha úgy fordul —, a „vajda“ könnyen Szulejmán karjai közé dobhatja magát, gondolták az óvatos bécsi urak. Jobb hát a dolgok menetét nem siettetni addig, amíg Magyarország biztos megszerzésére nem áll rendelkezésre minden szükséges eszköz.

A bécsi követküldés tehát kudarccal járt, bár józanul ettől igazán nem is várhatott mást az új király.

De nem volt sikeresebb a többi követ útja sem.

A doge ugyan kifejezte örömét afelett, hogy Jánost királlyá választották, ami a kötelező udvariasságon túl igaz is lehetett, mert így legalább nem a Habsburgok hatalma gyarapodott ismét. A magyar király egyéb üzeneteire csak később ígért a signoria választ, de ebben — amikor hónapok mulva megérkezett — nem volt más, mint udvariasan üres szölamok.

A pápa és a francia király oldalán a velencések is háborúba álltak a császárral, de a kalmár köztársaság józan urai még ilyenkor sem ígérgettek olyat, amit nem indokolt az üzleti számítás. Különben is Velencének, az uralma alá tartozott területek lakosságának élelmezésére úgyszólván nélkülözhetetlenül szüksége volt azokra a Balkán keleti részéről és a mai Dél-Oroszországból származó gabonaszállítmányokra, amelyek megszerzéséhez békében kellett élni a törökkel. A signoria azért nem szívesen kompromittálta magát olyanokkal, akik abban a hírben voltak, hogy az ozmán hatalommal nem állnak jó lábon.

A pápa elé akkor jutott el János követe, amikor az örök város az első zsoldos fosztogatás szörnyűségein már túlesett, de még várt reá a második, a sokkal kegyetlenebb: Sacco di Roma. A sors még tarsolyában tartogatta ezt s a pápa számára a fogságot az Angyalvárban, családja kiűzését Firenzéből, a szégyenteljes kapitulációt s a menekülést Orvietóba.

Fruntsberg zsoldosai egyelőre csak Piacenzánál álltak s a Szent Szövetség tagjai még remélhették, hogy megbirkóznak a császár erejével.

VII. Kelemen mégis mintha az események előérzetében válaszolt volna. „Kész hajlammal mindent ígérnék neked“ — üzenté a pápa János királynak. — „ha Krisztus-

ban kedves fiunk, Ferdinánd Csehország méltóságos királya nevében előttünk és az apostoli szék előtt óvás nem történik, állító, hogy választás és egyéb okok alapján neki van joga Magyarországhoz.“ Majd rosszaló aggodalmaskodással írja tovább: „Végtelenül sajnáljuk, hogy mindig akad valamilyen ok a kereszténység felzavarására.“ Emellett még akkor is csak vigasztaló biztatás lett volna mindaz, amit a válaszlevél még magában foglalt, ha a pápa rövidesen nem szorult volna rá a két Habsburg-fivér kegyére, amit azután ezek ki is használtak bőségesen.

Mire a pápa válasza János kezébe jutott, vajjon mit érthettek az ilyen kenetteljes mondatok: „Mindamellet, ami csak tőlünk telik az ország békés állapotának helyreállítására, az *igazság mértéke szerint* semmit el nem mulasztandunk. Mert a tisztelet és kötelezettség, amelyet nekünk és a Szentszékek felajánlasz, kedvesek előttünk, tudván, hogy értelmes, egyenes, Isten és a hitvallás iránt kegyelettel teljes lélekből származnak.“ A körültekintő és előrelátó vatikáni diplomácia még ide is beleszúrta: „az igazság mértéke szerint...“

Csak a francia király nem volt szűkmarkú — az ígéreteiben. Az ő válaszelevele rögtön elárulja, hogy a francia diplomácia megértette, miről van szó. Hogy itt valamit meg lehet fogni, fel lehet használni a császár és túlságosan nagyranőtt hatalma ellen. A francia szellemet jellemző realitással mindjárt rátapint a dolgok lényegére. „Erősen aggódunk“ — írja — „mióta értésünkre esett, hogy azok, akik a királyválasztás jogával bírnak, részben elleneid s hogy bajod meggyült versenytársaid miatt. Ezért és irántad való jóakaratusnál fogva intünk: *kelj bátran jogod védelmére*. Annál is inkább, mert tudnod kell, hogy a római pápa, Anglia hatalmas királya, a velencei köztársaság, kivált pedig mi, nem fogunk segély nélkül hagyni mind tenmagadért“ — majd nyers őszinteséggel tovább — „mind

pedig azért, miszerint ellenfeled, ha Csehország koronájához Magyarországot is nyerheti, különben is testvére lévén a császárnak, magát el ne bízza olyannyira, hogy majdan vérszemet kapjon mások bántására."

Minden cikornyás leplezgetés nélkül azt a régi politikai elvet alkalmazza itt a francia király: „keress szövetségest ellenfeled szomszédjában. biztasd háborúra s ígérj neki támogatást!"

A török elleni védekezés dolga egészen elsikkad a választásban, ami érthető, ha tudjuk, hogy Ferencnek milyen része volt az 1526. évi török hadjárat megindításában. Akkor a szultánt II. Lajos ellen izgatta, akit nemcsak a sógorság, de régi családi és szerződéses kapcsolatok fűztek a császárhoz. Most II. Lajos utódját tüzeli a Habsburg-testvérek ellen. Nem restell ugyan írni arról a bánatról, amit afölött érez, hogy „az igaz hit legkonokabb ellensége, a törökök fejedelme milyen roppant és gyászos csapást mért Magyarországra". De bámulatos őszinteséggel mindjárt így folytatja: „Éles fájdalmunk tetemesen enyhül, látva, hogy királlyá választattátál, te, az annyi erénnyel felruházott és irántunk élénk rokonszenvvel viseltető férfiú... kinek kormányja, tudjuk, annyi erőt kölcsönöz amaz országnak, hogy ezentúl könnyű leszen mind *a szomszédokra ráíjesztenetek*, mind a törökök dühét fékeznetek." Tehát először a szomszédokra ráíjeszteni, csak azután fékezni a török dühét! Így tüzelnek néha át a valóságos szándékok még a diplomáciai iratok szövegén is.

Amit a török elleni védekezésről mond, az is többet árul el a kelteténél. A keresztény köztársaság, — így szól a válaszlevélnek ez a része — amelynek Magyarország mindig legszilárdabb védőfala volt, nem kívánhatott volna magának jobbat, mint az új király erejét a vallás oltalmára, a vagyon gyarapítására, szóval a közbéke élvezésére. „Miért is" — írja — „maga a keresztény köztársaság mál-

tán köteles neked mind magánúton, mind nyilván, örömét nyilvánítani, hogy az országláshoz jutottál.“ Azaz: mást ne várjon a magyar király, mint az öröm nyilvánítását. Ami, — bizonyosan akaratlanul — de szinte úgy hangzik, mintha a francia király gúnyolódnék, éppen úgy, mint amikor Magyarországgal kapcsolatban „a vagyon gyarapítását és a közbéke élvezését“ emlegeti. Hol volt ettől szegény Magyarország!

Amit a francia király ígér, azt nem is a török ellen ígéri, hanem János jogainak védelmére Ferdinánd ellen. Erre azután bőkezűen biztosítja a római pápa, a velencei köztársaság és az angol király segítségét is. Amikor pedig már láttuk, hogy az első kettő igazán nem bízatta a királyt semmivel.

Az angol király elé csak 1527. április 15-én jutott el János követe: Laski Jeromos, aki előbb Párizsban járt, hogy tovább szője a szálakat a francia udvarhoz s a jóindulatú viszonyoknak megpróbáljon valami kézzel fogható tartalmat adni.

Az angol király előtt az volt a feladata, — mint János minden követének — hogy segítséget kérjen a török ellen és „az ország fenntartására“, ami nyilván a Ferdinánddal szembeni támogatást jelentette, hiszen az angol udvar prágai követének jelentéseiből ismerte a magyar korona körül támadt ellentétet.

Úgy látszott, hogy VIII. Henrik ebben az ellentétben már Laski érkezése előtt állást foglalt. Legalább erre lehet következtetni Ferdinánd 1527. május 5-én Breslauból gróf Ortemburg útján VIII. Henrikhez küldött leveléből.⁴ Ebben a főherceg köszönettel nyugtázza az angol királynak azt a rendelkezését, amely szerint prágai követének: Wallopnak a magyar ügyekben nem volt szabad semmit sem tennie Ferdinánd tudta, tanácsa és végzése nélkül. Ez arra vallott, hogy az angol király a János kontra Ferdinánd-

perben Ferdinánd mellé állt. Pedig e levél kelte után húsz nap múlva VIII. Henrik a westminsteri szerződésben (1527. május 26) már arra kötelezte magát a francia királlyal szemben, hogy a császár ellen erős sereget küld Itáliába. Igaz, hogy ezt sem tartotta meg.

Akárhogy is, Laskinak VIII. Henrik azt válaszolta, hogy fájlalja a magyar nemzet szenvedéseit, de reméli, hogy az új király tudni fogja a módját, hogyan kell nemcsak béke idején uralkodni, hanem háborút is viselni s az országot megoltalmazni a török ellen. Ehhez szerencsét kíván és János felmagasztalásának igen örvend. „Ami a kívánt segítséget illeti, nem kímélne költséget, sem saját személyét, ha tartományai Magyarországhoz oly közel feküdnének, hogy idejében érkezhessék oda a segedelem. Tekintetbe véve azonban a nagy távolságot és azt a körülményt, hogy a keresztény fejedelmek közül többen harcban állnak egymással, kiket célszerű közbenjárás által ki lehetne engesztelni, de leginkább azon oknál fogva, mivel Krisztus helytartója most gonosz zsarnokságnak van kitéve, ő, kit támogatni és oltalmazni fő-főkötelesség, az angol király minden hatalmát és erejét ez ügynek tartozik szentelni.” Ez legalább érthető beszéd volt!

A Prágában veszteglő angol követ (akinek eredetileg az volt a feladata, hogy egy 25.000 aranyról szóló váltót vigyen II. Lajosnak VIII. Henrik hozzájárulásaként a török elleni küzdelemhez, de aki már a mohácsi csatavesztés után érkezett a cseh fővárosba s Ferdinánd onnan nem engedte tovább Budára) nem látta olyan egyszerűnek a magyar királyság vitás ügyét. Legalább erre vall még március 12-én Prágából Wolsey-hez intézett levele. Nem maradt titokban előtte, hogy Ferdinánd Pozsony kivételével egyelőre egyetlen magyar városra és várra sem támaszkodik. Azt sem érti, — írja — hogy Csehország királya honnan szedné az erőt a hadviseléshez, „hiszen kénytelen volt

Ausztriában és Tirolban az egyházi kincseket elkobozni, hogy koronázásához pénzt verethessen, ami jobbágyságait nagy mértékben elkeserítette“. Azt is tisztán látja, hogy ha Csehország királya mégis haddal menne Jánosra, ez kénytelen lenne békét kötni a törökkel és segítséget kérni tőle. „Ebben“ — írja — „nem lehet kételkedni.“

A szemfüles angol követnek arról is tudomása volt, hogy titokban kapcsolatok szövődtek János és a bajor hercegek között.

E kapcsolatok forrása az a vetélkedés, amely már korábban megindult a bajor hercegek és a császár helyett és nevében kormányzó Ferdinánd között, akinek állandóan gondja volt a maga személyes hatalmának növelésére. A vetélkedés akkor élesedett ki, amikor Vilmos, a legidősebb testvér a bajor hercegek között, igényt formált a cseh trónra s ez igény érvényesítésére megtette mindazt, amit csak tehetett. Érthető, hogy a kudarc, ami itt érte, arra indította, hogy titokban, amennyire lehet, legalább a magyar trónra került Jánost erősítse vagy inkább bátorítsa Ferdinánd ellen.

Ezért küldték 1527. év elején a bajor hercegek Posnitzer Konrádot követként Budára, azzal az ürüggyel, hogy a török elleni hadakozás lehetőségeiről tájékozódják.

Ugyanakkor kerülő úton, bizalmas közvetítőkkel — mert követeket nem küldhetett — János részéről is megindult a tapogatózás a bajor hercegek felé.

Posnitzernek az volt az utasítása: biztosítsa Jánost arról, hogy ha közte és a cseh király között viszály támadna, János emiatt ne hagyjon fel a török elleni munkoddal... mert ha a keresztények ellenségének ellensége marad, Németország fejedelmei és egyéb rendei szintén nem fognak valakinek netaláni szorgalmazására ellene, a király ellen, haddal menni, sőt ügyének békés úton való kiegyenlítését fogják szorgalmazni.⁶ Becsületesen hangzó üzenet,

amelynek az volt a célja, hogy megkeményítse János derekát, ha netalán inogna.

A valójában cseppet sem harcias s kibékülésre vágyó János persze kapva-kapott ezen az üzeneten, amit hajlandó volt rögtön készpénznek venni. Sietett visszaüzeni a bajor hercegeknek, hogy ő eleve aláveti magát a német birodalmi választófejedelmek döntésének, ám ítéljék meg azok, kinek van több joga a magyar koronához. Ezen ugyan hamarosan módosított s Winzerer Gáspárnak, aki szintén a bajorok megbízásából járt nála, már azt mondta, hogy a pápa, Anglia és Lengyelország királyai, Lajos rajnai gróf és Vilmos bajor hercegek legyenek a döntőbírák s ítéletüknek legyen kötelező ereje. A döntőbírság gondolata nyilván nagyon tetszett neki.

Ezek a jámbor eszmecserék még tovább fonódtak. A válaszadásban most a bajor hercegeken volt a sor, akik nem kevesebbet ajánlanak Jánosnak, mint húsz évre szóló szövetséget. A szövetség értelmében hajlandók Jánost a török vagy „más valaki“ ellen legalább négyezer lovas-sal, tízezer gyalogossal és a megfelelő tüzérséggel segíteni; a sereg költségei azonban Jánost terhelnék. Ezzel szemben Jánosnak köteleznie kellene magát, hogy ha a bajor hercegeknek lesz segítségre szükségük, akkor a magyar király állít négyezer fegyveres lovast s eltartásukról is ő gondoskodik. Az ajánlat szerint a hercegek a szövetség biztosította támogatást nem vennék igénybe a pápa, a császár, a cseh király, a bajorországi többi fejedelem, a sváb szövetség tagjai ellen, viszont kötelezik magukat, hogy a cseh királynak, „noha az nekik közeli rokonuk és barátjuk“, nem adnak a magyar király ellen segítséget s többi fejedelmi rokonaiknál és a birodalom egyéb rendeinél is azon lesznek, hogy azok se ajánljanak fel segítséget a magyar király ellen.⁷ Amiből nem egészen világos, vajjon János a szövet-

ségi szerződés alapján a cseh király ellen egyáltalán számíthatott volna-e aktív támogatásra.

A bajorok arra biztatták a királyt, küldjön a Regensburgba hirdetett birodalmi gyűlésre követeket, ők ott majd a kezére járnak ezeknek, a felajánlott szövetségi szerződést pedig két hónapon belül fogadja el.

A birodalmi gyűlés befejezése után a hercegek még értesítették Jánost, hogy a rendek nem fogják a cseh királyt ellene segíteni. Ha egyesek mégis megtennék, ez a segítség jelentéktelen lesz. Azt is megüzenték, hogy értesüléseik szerint Ferdinand július 1-én készül János ellen indulni, „de hiszen meg lehet őt előzni s a háborút az ő országaiba vinni”⁹ — hangzik a sunyi bátorítás.

Alig néhány nappal e bizalmas útbaigazítás után, amikor Ferdinánd számonkérte a bajor hercegektől Jánossal váltott üzeneteiket s figyelmeztette őket, hogy ennek reájok nézve veszedelmes következményei lehetnek, a nagyhangú tervekjavácsolásnak egyszerre csúfos vége lett. A hercegek egyszerre megtagadták Jánost és letagadták, hogy az erdélyi vajdának, „aki magát most Magyarország királyának írja”, Ferdinánd vagy hitvese igényeinek megrövidítésében bármikép is segítségére akartak volna lenni.

Igy ért véget az a rövidlélegzetű intrika, amelynek szálait nyilván Vilmos herceg kancellárja, Leonard von Eck doktor szövögette, akit Szalay László a korszak egyik leg-ravaszabb államférfiának nevez.⁹

A követek fáradozása ilyen módon vajmi kevés eredménnyel járt, de legalább megvolt az a haszna, hogy tisztázta: mire számíthat, helyesebben mire nem számíthat külföldről a király az országot fenyegető veszélyekkel szemben, — ami minden diplomácia legelső feladata.

Pedig ezekkel a fenyegető veszélyekkel komolyan szembe kellett nézni.

Az egyik oldalon a múlt évben váratlanul kivonult, de továbbra is bizonytalan szándékú török ellenség; a másik oldalon az ausztriai főherceg formálisan bejelentett, a pozsonyi „választással“ megerősített igénye a magyar koronára, amelynek érvényesítését előreláthatóan előbb-utóbb fegyverrel is megkísérli.

A tények világában közömbös, hogy Ferdinánd jogaira hivatkozva, királyként akart bejönni az országba s hogy néhány híve is biztatta erre, vélhetőleg nemcsak a maguk, de az ország érdekében. János és kormányzatának szempontjából, amely akkor még a rendek túlnyomó többségére támaszkodott, a Ferdinánd részéről felhozott jogcímek és jószándékok mitsem változtattak azon, hogy az ausztriai főherceg valójában mégis csak ellenséggként állt velük, illetőleg azzal a Magyarországgal szemben, amelyet a birtokon belül lévő János és hívei képviseltek. Főleg minthogy szándékait végül tényleg egyedül fegyveres erővel tudta, úgy ahogyan, érvényesíteni.

Az ország tehát két ellenség közé került és a külföldi tapogatózások azt mutatták, hogy a király egyikkel szemben sem tud segítséget találni.

Itáliában még teljes erővel folyt a küzdelem a császár és a szent szövetség között. Az igazi erők még nem vonultak fel. Aki békében volt s békéjét meg is akarta őrizni, érthetően óvakodott attól, hogy a magyar ügy a viaskodásba őt is besodorja.

Minden ország annyit ér, amennyi erőt és egységet jelent. Ehhez képest használják fel eszközként vagy várnak tőle aktív támogatást mások, a *do ut des* alapján, a maguk politikai céljainak érdekében. A gyengék és elesettek nem számítanak. Javaikat elveszik vagy megosztoznak rajta. Más eshetőség nincs. A világ nem szamaritánus intézmény.

A mohácsi vész utáni Magyarországon egyesek szabad prédát láttak, amit ki lehet sajátítani. Mások felhasz-

nálható eszközt kerestek benne. Wolsey, a korszak egyik legvilágosabb elméje megírta urának: VIII. Henriknek kérés nélkül: „Ha felséged és a császár között háborúra kerül a sor, akkor a magyar király nagy célokra szolgálhat”.¹⁰ Ugyanígy gondolkozott a francia király.

Eck doktor, a bajor kancellár, a maga ravasz cselszövéseivel megcsúfolta. A lengyel király fanyar kedvetlenséggel nézte: hogyan tarthatná magát távol az únt rokon bajaitól.

2.

Az ausztriai főherceg egyelőre még nem mutatott harcias szándékokat. A realitások embere volt. Tudta, hogy egy esendő országot milyen eszközökkel lehet legkönnyebben megszerezni.

Amíg János követei a külföldet járták, az ő megbízottai az ország hatalmasait látogatták; ezek között osztogattak és ígérgettek. A külföldön elragalmazta a „hűtlen, pártütő erdélyi vajdát”, aki a „törökhöz pártolt”, de szemtől-szembe dehogy is akarta elvadítani, — aminek mesteri bizonyítéka az 1526. december 17-én Bánffy Jánoséknak adott válasz.

A jó szerzők optimizmusával annyira bízott a maga igazában, hogy nem akart semmit sem elsietni. Habsburg volt, óvatos, meggondolt, körültekintő.

A lengyel király is ezt tanácsolta neki. „A magyar hívek számát kell szaporítani. Az urakat gyöngédséggel vonja magához, hogy inkább szeretetből, mint félelemből fogadják királyuknak.”¹¹ Ebben még támogatást is ígért Ferdinándnak Jánossal szemben, akit nyilván kissé lenézett.

Az idő cselekvést kívánt, mert János katonái mozgolódni kezdtek s úgy látszott, támadással akarnak védekezni a főherceg igényei ellen.

Ferdinánd nem is maradt tétlen. Megértette, hogy békülékenységet kell mutatnia és egyidejűleg meg kell fosztania Jánost a támadás lehetőségétől. Tudta, hogy Jánosnak rendszeres hadjáratra nincsen elég katonája. Csak a „fekete ember”-nek engedelmeskedő rác hadak, no meg a török támogatás adhatnak erőt neki.

Jánosban tehát táplálni kellett a hitet, hogy méltányos, sőt előnyös megegyezésre nyílik lehetőség s ugyanakkor el kellett vágni kapcsolatait a rác vezér s — ha lehet — a török felé.

Mialatt a magyar urak megdolgozása és megvásárlása teljes erővel folyt tovább, az ausztriai diplomácia tagadhatalan ügyességgel fogott hozzá a háromágú tervhez.

A főherceg Harrach Leonard ausztriai kancellárt Trencsénbe küldte Werbőczyhez. Azt kellett elhitetnie, hogy János, ha nőül veszi II. Lajos özvegyét, Máriát, megtarthatja az országot, csak Morvaországról, Sziléziáról és Lausitzról kellene lemondania. Ferdinánd csak a trónutódlás jogát tartaná fenn magának és utódainak, ha János fiúörökös nélkül hal meg.

Nemcsak Werbőczynek, de Jánosnak is tetszett a kecségtető ajánlat, amely — most már lengyel közvetítéssel — ahhoz a megállapodáshoz vezetett, hogy a két fél megbízottai a lengyel király kancellárjának elnöklete alatt június 1-én Olmützben tárgyalásra ülnek össze.

Körülbelül ugyanakkor, amikor Harrach Werbőczyvel értekezett, a főherceg egy másik megbízottja: Hoberdanác János, Ivánt, a fekete embert látogatta meg s ajándékokkal és ígéretekkel rávette arra, hogy Ferdinánd mellé álljon.

Most már nem kellett félni attól, hogy Jánosnak segítenek a délvidéki rác hadak, akikkel együtt a naszádosok nagyrésze is átpártolt. János elvesztette az ország haderejének egyik legértékesebb elemét, még mielőtt kardját kihúzta volna.

Ferdinánd nem riadt vissza a harmadik lépéstől sem. Nem volt sem kényes, sem szégyenlős. Megtette azt, amivel Zápolyát Bécsben kezdettől fogva és állandóan gyanúsították s amitől ott tulajdonképen legjobban féltek. Érintkezést keresett a törökkel már csak azért is, hogy — ha lehet — Jánost megelőzze vagy esetleg már kiépített összeköttetéseit keresztezze.

Az eljárás céltudatosságára vall, hogy mind a három lépés körülbelül egyidőben történt.

Szalay László munkájából tudjuk,¹² hogy Ferdinánd még 1527. elején megbízta Radosics Balázst, „keresné meg a végszendrői pasát jó szomszédság tartása iránt s ígérjen, adjon neki hatezer aranyat, ha ezáltal őt a netalán vele jó lábon álló erdélyi vajdától elvonhatja s az ő — Ferdinánd jogainak megismerésére bírhatja“.

Lehet, hogy erre céloz Mária özvegy királyné, amikor Ferdinándhoz intézett levelében kételkedik abban, hogy a nándorfehérvári bég 5000 forintért az ő pártjukra álljon.

1527. február 14-én kelt az az utasítás, amelynek értelmében az udvar egyik ágensének el kellett volna járnia Bali bég nándorfehérvári és Huszref boszniai szandzsáknál is, hogy kieszközölje támogatásukat a szultánnál. Az utasítás úgy szólt, hogy a bégek olyan értelemben járjanak közbe a szultánnál, hogy ne segítse Jánost, „akinek semmi joga nincsen Magyarországhoz, ellenben tűrje ott Ferdinándot és tartományaiiba ne törjön be“.¹³

A megbízott valószínűleg eleget tett feladatának, ha nem is Bali bégnél, aki közben meghalt, hanem utódjánál, Mehemetnél, mert az ehhez szóló, Ferdinánd sajátkezű aláírásával ellátott megbízólevél utóbb János híveinek kezébe került.

A főherceg azonban nemcsak a határszéli bégek támogatását akarta megszerezni, de magához a szultánhoz is közvetlen összeköttetést keresett.

Valószínűleg ugyancsak 1527. februárjában egy Nicholo nevű emberét (Török Pál szerint nem lehetett Jurisics Miklós) küldte el Konstantinápolyba, hogy hozzon onnan menlevelet egy külön megbízatásban eljáró követség részére. Nicholo megszerezte azt, amit vártak tőle. Küldetésének eredménye az a szultán parancsára 1527. április 15-én kiállított levél, amely arról értesíti Ferdinánd főherceget, „német birodalmi kormányzót, a nagy spanyol király alkirályát“, hogy „igaz barátság eszközésére és minden más ügyben járóknak-kelőknek mindig nyitvák a szultán császári udvarának kapui“,¹⁴ s hogy ez az írás egyben menlevélként szolgál az útnak indítandó követ részére.¹⁵

Ha a dolognak egyelőre nem is lett folytatása — bár erre minden előkészület megtörtént — az érintkezés felvétele a törökkel azt bizonyítja, hogy Ferdinándot nem a törökveszedelem izgatta s esze ágában sem volt haddal menni a törökre. Magyarországot akarta Jánostól megszerezni s ebben a vállalkozásban előbb biztosítani akarta magát a török felől.

Ebben is, mint majd a továbbiak irányításában, Ferdinánd tervei eltértek a császár szándékaitól. Amikor a főherceg 1526. szeptemberében kétségbeesett hangon segítségért könyörgött az örökös tartományokat fenyegető török veszedelem ellen, Károly 1526. november 29-én Granadából kelt válaszában¹⁶ csak azt ígérte meg neki, hogy „meg fogja tenni a kereszténység javára azt, amivel tartozik s erre fordítja minden erejét, nem kímélve semmit, ami tőle függ“. Ami alatt kétségtelenül azt értette, hogy a védekezésben segíti meg a törökkel szemben s nem arra biztatta, hogy a törökkel alkut keresve, Magyarországot szerezze meg. Külön a lelkére kötötte, hogy „a törökkel csak a végső szükségben béküljön“ s arra is figyelmeztette, hogy addig „ne kockáztasson összeütközést, amíg a nagy császári segély meg nem érkezik“. Károly lelkes, bátorító válasza

tehát csak a török veszedelemre vonatkozott és nem másra. Az ausztriai főherceg azonban realista volt.

Június 1-én Olmützben Sziedlowiczky Kristóf lengyel kancellár elnökelete alatt megkezdődtek a tárgyalások János és Ferdinánd megbízottai között. Mindjárt az első napon kiderült, hogy Harrach Trencsénben előadott ajánlatával Jánost és híveit egyszerűen félrevezették. A főherceg most már hallani sem akart olyan megállapodásról, ami bármit is János kezén hagyott volna. Jogtudósai azt bizonygatták, hogy János királlyá választása hét okból is semmis. Ferdinánd a törvényes király. János tehát mondjon le a bitortól hatalomról, fizessen kárpótlást, számoljon be az ország jövedelmeiről és különösen arról, amit a Mária királyné hitbéréhez tartozó jószágok hoztak. Mindezek ellenében számíthat Ferdinánd kegyére és bocsánatára ő is és az ország is, amelyet akkor a császár hajlandó oltalmába venni.

Csodálatos, hogy a „békétető tárgyalások“ ez álláspont ismertetése után nem szakadtak meg rögtön. János emberei persze a mellett érveltek, hogy Ferdinándnak nincsen semmi joga a koronára. Megválasztása törvénytelen, de nem is lehetne király, mert idegen és nem magyar, amit az 1505. évi törvény kötelező feltételként ír elő.

Ezen még tizenöt napig elvitatkoztak s a két álláspont végül is csak annyiban közeledett egymáshoz, hogy Ferdinánd hajlandó lett volna Jánost a török foglalás alatt lévő Bosznia királyának elismerni, adott volna kárpótlásul negyvenezer forintot s biztosította volna magánjait, ha lemond az országról és a koronáról; János viszont ugyanezért Morvaországot és Sziléziát ajánlotta, ami mindenestre nobilisabb ajánlat volt, mert olyant kínált, ami fölött még rendelkezni lehetett.

Mindaz, amit Ferdinánd fokozatosan előkészített, nem a császár szellemében és tanácsa szerint történt.

Hogy a császár a magyar kérdésben milyen mérsékeltten és óvatosan gondolkozott, arra jellemző 1527. március 6-án kelt levele.¹⁷ „Sok jó dolgot” — írta — „békés eszközökkel lehet legjobban elérni. Jobb várakozni, mint a szerencse kerekeire bízunk magunkat... Legjobb volna kiegyezni a vajdával, csak a korona maradjon meg Önnél. Ezzel nagy költségeket és veszélyeket lehetne kikerülni, de még ennél is többet, meg lehetne hiúsítani a vajda cselszövéseit, aki a törökhöz csatlakozhat s adófizetés ellenében segítséget kaphatna tőle először is az örökös tartományok megrontására.” (Jellemző, hogy a császár itt is először az örökös tartományok védelmére gondolt.)

Április 26-án kelt levelében¹⁸ újra arra figyelmeztette: „ne kockáztasson Ön háborút. Béküljön ki a vajdával, bármibe is kerül. Csak a korona maradjon Önnél. Remélem, hogy béke lesz a kereszténységben, akkor segíthetek”.

Mikor Ferdinánd ezt a levelet kézhez vette, már végleg elhatározta, hogy szakít a békés politikával. Láttuk, hogy a bajor hercegek már május 18-án figyelmeztették Jánost, hogy a főherceg július 1-én fegyverrel fogja meg támadni. Ez az elhatározás tehát már régebben készülődhetett.

Ferdinánd valószínűleg nem is annyira a türelmét vesztette el, hanem elkezdett a maga feje szerint gondolkodni, mert úgy látta, hogy a siker biztosításához szükséges eszközök most már a kezében vannak.

Valóban: helyzete Csehországban végleg megszilárdult s bizonyosan tájékozva volt arról, hogy Magyarországon a hangulat mennyire János ellen fordult.

Azok a hírek is befolyásolhatták elhatározását, hogy május 6-án Rómát a császári zsoldosok elfoglalták és ki-rabolták, hogy június 7-én az Egyház feje megadta magát, az Angyalvárat spanyol katonák szállták meg s Parma,

Piacenza, Modena s az Egyházi Állam más városai is a császáriak kezére kerültek.

A főherceg valószínűleg azt hitte, hogy az itáliai háború most már eldőlt a császár javára. Nem érdemes többé óvatosnak lenni. Annál is kevésbé, mert bátyjától nemrég (márciusban) nagyobb pénzbeli támogatást kapott,¹⁰ — igaz, hogy nem Magyarország, hanem a török ellen. Gondolta, ha szükség lenne rá, most majd megjönne a fegyveres segítség is.

De a császár aggodalmaskodása sem volt alap nélküli. Ő tudta, hogy a francia erők még nem vonultak fel Itáliában. Lautrec seregei még csak készülődtek s Ferenc még nem játszotta el Andrea Doria, a génuai tengerész condottieri értékes barátságát.

A fejlemények ugyan Ferdinándnak adtak igazat, legalább ami az itáliai háború *végső* eredményét illeti s talán ennek az ösztönös megérzése bátorította fel arra, hogy császári bátyja tanácsával szemben János ellen tényleg megindítsa a támadást.

Az előkészületek még annyi időt vettek igénybe, hogy Kazimir brandenburgi őrgróf vezetése alatt seregei csak július 8-án indultak meg.

A helyzeten az már mit sem változtatott, hogy közvetlenül a támadás megindulása előtt, július 2-án, Sárlos Boldogasszony napján, Budán Werbőczy ünnepélyesen kihirdette, hogy János csatlakozott a pápa, a francia és az angol király s Velence szövetségéhez, az úgynevezett cognaci ligához. Alig egy évvel Mohács után az ország megint háború elé nézett.

3.

Aki a magára vállalt ügyet nem szolgálja hittel, odaadással és teljes erejével, az ne csodálkozzék azon, ha táborában bizonytalanság támad s elhagyják hívei.

Igy járt Zápolya János. Hosszú hónapokat tétlenül elfecsérelt. Ahelyett, hogy körülnézett volna az országban, összeszedte volna a megfoghatót, erőt és tartalmat adott volna belőle a maga királyságának s lábra állította volna az állami szervezetet, ehelyett a jó szerencsét várta, békülni és egyezkedni akart s semmi jelét sem adta annak, hogy a maga ügyéért, amely egyben az egész ország ügye volt, kész minden erejét latba vetni.

Gyors cselekvéssel mindjárt megkoronáztatása után biztosíthatta volna helyzetét s vele az ország békéjét, ha rajtaüt a pozsonyi pártoskodókon s erélyesen rendet teremt. Akkor — s még ezután is jó ideig — néhány főúr kivételével valóban neki hódolt az egész ország. Benne látták a jövő reménységét, a „szittya mozgalom“ céljainak beteljesülését, amelynek hívei már a század eleje óta azt hirdették, hogy Magyarországon magyar legyen az úr. Ott voltak a keze ügyében a rendcsinálás eszközei is. Az országban rendelkezésre álló haderő kész volt neki engedelmességni s lelkesedéssel követte volna. Frangepán Kristóf, a kitűnő hadvezér éppen úgy, mint a naszádosok főkapitánya és a rác seregek vezére sürgették is a fegyveres cselekvést, akkor, amikor Ferdinándnak még nem volt sem pénze, sem katonája.

„Ne várjuk, hogy ő jöjjön ránk, sőt inkább minden erővel azon igyekezzünk, hogy neki magának kelljen félni, országait védelmezni, nem pedig mások ellen háborút indítani. Ez által — úgy vélem — elérnők, hogy nemhogy ellenednek lenne kedve neked ártani, hanem inkább békét kérő követeket küldene hozzád.“ Így érvelt Frangepán Kristóf.²⁰

A régóta titkon táplált kívánság váratlanul könnyű teljesülése azonban, úgy látszik, elernyesztette a különben sem tevékeny Zápolya minden erejét.

Egész figyelme arra fordult, hogyan lehetne a külföld elismerését és támogatását kieszközölni. A magas polcra feljutott szerencsefi ismert tulajdonsága ez, akinek az idegének véleménye fontosabb, mint saját hívei hűsége és támogatása.

Az élénk diplomáciai tevékenység, az ország belső tényezői felé erőtlen, gyámoltalan és habozó politikát tartott. Hogy egy talán parlagi hasonlaltal éljünk: Ferdinánd támadásának idejéig, János egész kormányzata a növényélet egy ismert jelenségére emlékeztet. A rosszul eltett gumó a félhomályban idő előtt csírázni kezd. A hosszú, de annál gyengébb, életképtelen és mérgező csíraszálak kinyúlnak, kapaszkodnak a fény felé s velük a gumó kiadja minden erejét. A beteges heliotropizmus tünete ez, amelynek a politikai életben is megvan a mása.

Az egészséges élet gyökeret ver a földre, szálaival megkapaszkodik, összeköti a talaj laza elemeit, erőt ad nekik s általuk maga is támaszt és indítást kap arra a küzdelemre, amely minden létező sorsa.

János tétlenül tűrte, hogy a bécsi ügyeskedés egyenként halássza el mellőle azokat, akiknek az országban hatalmuk, pénzük és tekintélyük volt.

A várakozás és bizonytalanság időt ad a gyávának és a jellemtelennek, hogy gondolkozzék. Gyenge jelleműekben pedig ebben a században nem volt hiány. Hanyatló korszakokban mindig a gerincek puhulnak meg legelőbb. Az őszi legyek a legszemtelenebbek.

Ha voltak is a rangot és méltóságot viselők között olyanok, akik az ország érdekét nézték, sajnos, nagyobb volt a száma azoknak, akiknek az aggodalma elsősorban annak szólt: ki-ki hol tudja jobban biztosítani a maga érdekét ebben a változó és bizonytalan világban. Élni, ameddig lehet és pedig minél jobban!

Még Thurzó Elek is, akit pedig roppant vagyonának minden érdeke Ferdinándhoz kötött, amikor türelmetlenül az iránt érdeklődött, indul-e már a hadjárat János ellen, cinikus őszinteséggel megmondta, hogy azért kér választ, mert neki és barátainak tudniok kell, milyen szélhez alkalmazzák vitorláikat.²¹

Ferdinánd szele hány vitorlát fordított egyszerre Bécs felé!

A brandenburgi őrgróf vezetése alatt álló sereg úgyszólván minden nehézség nélkül sétált be az országba. Maga Ferdinánd július 31-én lépte át a határt. Seregének alig kellett használnia a fegyvert: Győr, Komárom, Tata, Esztergom, Visegrád alsó vára egyenként került birtokába s augusztus 20-án már bevonulhatott Buda várába, amely ellenállás nélkül adta meg magát.

János háromezer fegyveressel — ez volt a maradéka annak a haderőnek, amelyet a velencei követ még június 20-án a „legszebb hadseregnek” nevezett — már augusztus 12-én átköltözött a pesti partra. Majd a Salm gróf vezetése alá került ausztriai seregek nyomására lassan hátrált Tokaj felé. Sajóladnál lejátszódott kisebb csatározások után Tokajnál sem tudott megállni. Serege itt kapta az első komoly vereséget Salmtól, úgyhogy egész tűzértségét és felszerelését prédául hagyva a Tisza túlsó partjára menekült, ahonnan Váradra, majd Erdélybe vonult vissza.

A tokaji győzelem (1527. szeptember 27.) után azonban mintha Ferdinánd ereje is kifulladt volna. Salm német zsoldosaival visszament Budára.

A hadi vállalkozás sikerét Ferdinánd sietett politikailag is értékesíteni. Az eredetileg már szeptember 8-ra tervezett s október 6-án tényleg összeült országgyűlés megerősítette Ferdinánd királlyá választását. János ifjúkori barátja, Perényi Péter koronaőr, Székesfehérvárra hozta a koronát, ahol november 3-án ugyanaz a Podmaniczky Ist-

ván tette Ferdinánd fejére, aki alig egy évvel előbb Jánost koronázta.

Most már csakugyan két királya volt az országnak, de boldogtalan népének sorsa ezzel még nehezebbé vált.

A háború drága vállalkozás. A zsoldosok fizetésére megint nem volt pénz. Fegyelmük meglazult, számuk rohamosan fogyott. „Csaknem egész seregemet el kellett bocsátanom, pedig szívesen együtt tartottam volna”²² — panaszoja Ferdinánd 1527. november 23-án a császárnak.

A rendszeres hadjárat Tokajnál véget ért, de az egész országban elkezdődött az, aminek anarchia a neve. Mindenki harca mindenki ellen. A bosszú, az üldözés és kapzsiság járta haláltáncát a szerencsétlen ország felett, ahol már senki sem tudta, ki kinek az ellensége.

Itália felett is ismét beborult az ég. 1527 augusztusában Lautrec a francia sereggel megjelent Felső-Olaszországban és egyesült Milánó és Velence csapataival. Ferrara és Firenze újból csatlakozott a szövetségeseihez. Augusztus végén Andrea Doria Genuát is visszatéríti a francia király hűségére. Mindez elvette Ferdinánd kedvét, de lehetőségeit is attól, hogy Magyarországon nagyobb erőkkkel lépjen fel.

Közben Jánosnak sikerült összeszednie valami tizenöt-ezer embert s ezekkel legelőbb is Kassát akarta visszavenni. Ferdinánd felvidéki hadainak vezére, Katzianer, azonban Szinánál elébe ment és 1528. március 8-án ezúttal is János maradt a vesztes.

Veresége egyelőre arra kényszerítette, hogy elhagyja az ország területét. Lengyelországba, Tarnovba ment, de onnan is folytatta tovább megmaradt híveinek szervezését s azt a diplomáciai munkát, amely most már meghatározott célok felé haladt.

A szinai győzelem után Ferdinánd is távozott az országból. A Budán visszahagyott helytartóságnak és királyi kamarának sem tekintélye, sem pénze nem volt. egyiktől

sem lehetett várni, hogy az országot Ferdinánd mellé szelidítü. A király már 1527. november 23-án az „állhatatlan magyarokra“ panaszkodik császári bátyjának és azzal men-tegetőzik, hogy miattuk nem mehet Itáliába.²⁸

Az ország ott maradt feldúltan a pártharcok marcangoló dühében. A két király között egyik sem tudott döntő hatalomhoz jutni. Egyelőre kétségtelenül Ferdinánd volt felül, de az ő birtokállománya is folyton változott s ezt területileg is nehéz lett volna a Jánossal tartó részekről elhatárolni.

Az államhatalom minden szervezete felbomlott s megszűnt az állam összefüggő területi egysége. Maga az ország valami széteső, porhanyós anyaggá vált, amely egymással ellenséges elemekre töredezett aszerint, hogy az egyes helyeken melyik király hívei gyakoroltak hatalmat. Most már nem is a két király, hanem híveik dulakodtak egymással. S hogy az ördögtánc még cifrább legyen, időnként a „hívek“ pártállása is változott, ma János, holnap Ferdinánd nevében dúlták fel egymás birtokát a szomszédok. Ferdinánd fizetetlen zsoldosai pedig ezt is, azt is kifosztották.

Sokszor megtörténik, hogy halállal a szívében tovább fut a sebesült. Így rohant a magyarság pártharcok örvényei, idegen hódítások szakadécai fölött, amíg a két király kezén végül is összetört az ország.

Mindabban, ami történt, van egy soha eléggé meg nem szívelhető tanulság.

Hiába volt a trencsényi becsapás; hiába a lélekvásárlás és vesztegetés; hiába a megalázkodás a rác rablóvezér s a határszéli török bégek előtt; hiába kopogtatott Ferdinánd elsőnek a portán — ha ereje nem ért tovább, csak Dévény-től Tokaj-Szináig s ott elpuffant és kimerült.

Ferdinánd fellépését csak az igazolta volna, ha elég ereje van ahhoz, hogy az egész országra szilárdan rátegye

a kezét; ha megszállja a déli végeket s a megszervezett országgal a háta mögött szembe tud nézni a törökkel.

Ilyen erő nélkül minden csak üres mesterkedés, hiábavaló erőlködés volt. Veszedelmes szemfényvesztés, ami annak a szemét is megvakította, aki csinálja.

Az ügyeskedésnek csak akkor van értelme és haszna, ha valóságos erő útját egyengeti, leplezi, ha kell. De aki erőt csellel vagy éppen álnoksággal akar pótolni, saját és mindazok vesztére teszi, akik sorsukat rá bízta.

Kontár az, aki olyan tervekkel játszik, olyan célokra fecseérli a maga és a közösség erejét, amelyek megvalósítására elégtelen eszközök vagy más előtte is ismert okok miatt nincsen módja.

Célok, eszközök és lehetőségek minél tökéletesebb összehangolása az, amit politikának nevezünk. És ahol ezek az elemek diszharmóniában vannak, az nem más, mint meggondolatlan vagy vakmerő kaland.

„Ne kockáztasson Ön háborút. Béküljön ki a vajdával, bármibe is kerül“ — írta Károly az engedetlen fivérnek. Azt is megírta neki, hogy ha idő előtt mozgolódni kezd, elkerülhetetlenül Szulejmán karjaiba kergeti Jánost s ezzel kinyitja a kapukat a török előtt.²⁴

A császár jól látta, ami bekövetkezett, amit mohó türelmetlenség, meggondolatlan kapzsiság, elbizakodott ravaszkodás könnyelműen felidézett.

4.

A tokaji csatavesztés előtt, amikor Salm csapatai még nem érték el János visszavonuló seregét, közel egy hónapig Borsodban időzött a király.

Itt hívatta maga elé a sajlóádi Pálos-kolostor perjelét, aki Fráter Györgynek nevezte magát.

Lehet, a király tudta, hogy a barát valamikor az ő anyja vajdahunyadi udvarában szolgált. Talán ismerte is vagy emlékezett reá. Lehet, csak a környékbeli urak figyelmeztették a királyt erre a tisztafejű, hallgató, erőskezű emberre, aki már két Pálos-kolostor gazdaságát hozta rendbe.

Így kerültek egymással szemtől-szembe Zápolya János — akit az események vak egymásutánja sodort és emelt a legfőbb méltóságba, de aki ott saját erejéből megkapaszkodni sem tudott — és a barát, aki ettől a találkozástól kezdve közel huszonöt éven át mindjobban a maga esze és ereje szerint s a maga felelősségére fogja formálni a magyarság sorsát.

Azt mondják, a király családi kincseit akarta reábizni. A kincsek őrzését a barát nem vállalta. Ennél sokkal többet, sokkal nehezebbet vett magára. János mellé szegődött, amivel az ország ezer baja és gondja, kibogozhatatlan nehézségek rettenetes terhe, mind az ő vállaira szakadt.

Eddig a kolostor csendjében élt. Most majd viharban kell járnia szakadékok között. S egy negyedszázadon át az ő fehér kámzsája lesz az egyetlen világos folt, amely a magyarságnak utat mutat a csillagtalan éjszakában.

VERSENYFUTÁS A SZULTÁN KEGYÉÉRT

I.

Mondottuk, hogy az a diplomácia, amit János egyelőre lengyelországi menedékéből, Tarnoból irányított, már határozott célokat szolgált.

De az elhatározás, amely ezeket a célokat kitűzte, nyilván még a magyarországi visszavonulás és menekülés sok megalázása között, keserves töprengések eredményeként született. A kudarc, az elkeseredés a volt „hívek” hitvány árulása fölött s a megalázás: kétségbeesett tanácsadók.

De János királynak voltak más tanácsadói is, akik már korábban azt javasolták: kísérelje meg a kibékülést a törökkel.

Akik nem a maguk erejéből és akaratából kerülnek magas méltóságba, rendesen kínos gonddal iparkodnak úgy viselkedni, ahogyan elődeik tették. Az ilyenek az új méltóság súlya alatt úgy érzik, rájuk még sokkal kötelezőbb változtatlanul a régi nyomokon járni, mint bárki másra.

János — akiről nem lehet azt mondani, hogy élete más fordulataiban a meggyőződés szilárdságának s a jellem hajlíthatatlanságának valaha is különös jelét adta volna — eleinte nyilván ezért háritotta el magától olyan határozottan a török-barátkozás gondolatát.

Tudta, hogy a magyar királyok ide s tova százötven éve állandóan kemény küzdelemben álltak a déli ellenség-

Lehet, a király tudta, hogy a barát valamikor az ő anyja vajdahunyadi udvarában szolgált. Talán ismerte is vagy emlékezett reá. Lehet, csak a környékbeli urak figyelmeztették a királyt erre a tisztafejű, hallgató, erőskezű emberre, aki már két Pálos-kolostor gazdaságát hozta rendbe.

Igy kerültek egymással szemtől-szembe Zápolya János — akit az események vak egymásutánja sodort és emelt a legfőbb méltóságba, de aki ott saját erejéből megkapaszkodni sem tudott — és a barát, aki ettől a találkozástól kezdve közel huszonöt éven át mindjobban a maga esze és ereje szerint s a maga felelősségére fogja formálni a magyarság sorsát.

Azt mondják, a király családi kincseit akarta reábizni. A kincsek őrzését a barát nem vállalta. Ennél sokkal többet, sokkal nehezebbet vett magára. János mellé szegődött, amivel az ország ezer baja és gondja, kibogozhatatlan nehézségek rettenetes terhe, mind az ő vállaira szakadt.

Eddig a kolostor csendjében élt. Most majd viharban kell járnia szakadékok között. S egy negyedszázadon át az ő fehér kámzsája lesz az egyetlen világos folt, amely a magyarságnak utat mutat a csillagtalan éjszakában.

VERSENYFUTÁS A SZULTÁN KEGYÉÉRT

I.

Mondottuk, hogy az a diplomácia, amit János egyelőre lengyelországi menedékéből, Tarnoból irányított, már határozott célokat szolgált.

De az elhatározás, amely ezeket a célokat kitűzte, nyilván még a magyarországi visszavonulás és menekülés sok megalázása között, keserves töprengések eredményeként született. A kudarc, az elkeseredés a volt „hívek” hitvány árulása fölött s a megalázás: kétségbeesett tanácsadók.

De János királynak voltak más tanácsadói is, akik már korábban azt javasolták: kísérelje meg a kibékülést a törökkel.

Akik nem a maguk erejéből és akaratából kerülnek magas méltóságba, rendesen kínos gonddal iparkodnak úgy viselkedni, ahogyan elődeik tették. Az ilyenek az új méltóság súlya alatt úgy érzik, rájuk még sokkal kötelezőbb változtatlanul a régi nyomokon járni, mint bárki másra.

János — akiről nem lehet azt mondani, hogy élete más fordulataiban a meggyőződés szilárdságának s a jellem hajlíthatatlanságának valaha is különös jelét adta volna — eleinte nyilván ezért hátrította el magától olyan határozottan a török-barátkozás gondolatát.

Tudta, hogy a magyar királyok ide s tova százötven éve állandóan kemény küzdelemben álltak a déli ellenség-

gel s ezzel nemcsak a maguk országát, de az egész kereszténységet védtek. Úgy érezte: lehetetlen ettől a kötelező tradíciótól elszakadnia. Ha mégis megtenné, ezzel méltatlanná válnék a koronára, amelyet visel.

Láttuk, hogy minden egyes követének az volt a kötelessége: hangsúlyozzák a külföldi hatalmasságok előtt, uruknak mennyire a lelkén fekszik a további küzdelem a török ellen. Nincsen semmi okunk arra a feltevésre, hogy János ezt ne gondolta volna őszintén.

Pedig éppen a külföldről egyesek már kezdetben iparkodtak az új magyar királlyal megértetni, hogy okosabb lenne, ha megpróbálná a törökkel megbékélni. A császár velencei követe már 1526 vége felé jelentette, hogy a signoria egyenesen azt tanácsolta Jánosnak, egyezzek meg a törökkel.¹

A megegyezés előkészítésén más irányban is dolgozott a velencei kormány. Velencében nyilván éppen olyan világosan látták: mi lesz a következménye annak, ha Ferdinánd János ellen támad, mint ahogyan nem volt ebben kétsége sem a császárnak, sem az angol király prágai követének. A signoria tehát szerette volna megkönnyíteni ezt a megegyezést, amitől a Habsburg-fivérek gyengítését remélte.

Amikor aztán a mindenről gyorsan értesülő velencei tanács megtudta, hogy Ferdinánd Jánost megelőzve Konstantinápolyban menlevelet kért és kapott követe részére, a signoria azonnal heves akcióba kezdett, hogy ha még lehet, Ferdinánd útját elvágja és a portát minél kedvezőbbben hangolja Jánossal szemben. Májusban és júniusban egész sereg utasítás ment a köztársaság portai követének: értesse meg a nagyvezérrel, hogy a császár hatalma veszedelmesen meg fog növekedni, ha fivére a cseh és magyar koronát is megszerzi. A Habsburgok magyarországi térfoglalását tehát a szultánnak a maga érdekében is meg kellene akadályoznia és segítenie kellene Jánost az ország megtartásában.

A magyarországi fejleményekről a velenceiek állandóan tájékoztatták a portát s nem szűntek meg sürgetni, akadályozza meg azt, hogy a két ellenkirály Magyarország fölött esetleg békésen megosztozkodják. Az olmtüzi tárgyalások idején ez volt a signoria legfőbb aggodalma.

Acsády Ignác szerint, aki ezekről az intrikákról részletes tájékoztatást ad,² a szultán János kérése és tudta nélkül, már akkor tényleg el is határozta, hogy sereget küld, — talán nem is annyira János megsegítésére, mint inkább azért — hogy a magyarországi helyzet megváltoztatását megakadályozza. Ezt állandóan szorgalmazta is a velencei követ, de egyelőre eredmény nélkül, mert a török haderő akkor éppen keleten volt elfoglalva.

Amikor aztán — Ferdinánd hadjáratának megindulása után — János pénzkölcsönt kért a köztársaságtól, a magyar követnek (Bonzagno János váradi prépostnak) megmondták, hogy pénzzel ugyan nem segíthetnek, de nyitva áll az út Konstantinápolyba, ahol a magyar király bizonyosan jóindulatra talál.

Bár erre nincsen adat, kétségtelen, hogy Jánosnak, amikor helyzete kritikussá vált, ugyanezt tanácsolták Párizsból. Tudjuk,³ hogy Rincon Antal, a francia király követe Krakóból azért utazott Kassára, hogy a Salm seregei elől hátráló királyt felkeresse, akivel még a tokaji ütközet előtt találkozott is.

János megmaradt hívei között is bizonyosan sokan lehettek, akik iparkodtak a királyt rávenni arra, kísérelje meg a kiegyezést a törökkel. Ennek a gondolatnak akkor már több híve volt Magyarországon. Hiszen Broderics István szerémi püspök már a mohácsi csatavesztés előtt nyilván hirdette, hogy még a rendes adófizetés sem lenne túlságosan súlyos megterhelés, ha az ország ennek ellenében vékét kaphatna a töröktől.⁴ Azzal tisztában volt, hogy a béke egyedül a szultán elhatározásán fordul meg s mint-

hogy Magyarországnak mindennél jobban szüksége van a békére, a szultán kívánságait teljesíteni kellene.

Nyilván ugyanilyen vagy hasonló okoskodás alapján sürgette a kiegyezést a törökkel Frangepán Ferenc, a szent-életű ferencrendi szerzetes is, aki Mohács után jött meg Budára s aki teljesen át volt hatva attól, hogy az országon csak ez a politika segíthet.⁶

Amennyire Brodericsék eleinte csak kevesedmagukkal állhattak e felfogás mellett, az események alakulása később annál jobban megnövelte azoknak a számát, akik ugyanezt a nézetet vallották. Különösen, amikor az ország Ferdinánd és a török között két tűz közé került s választani kellett: vagy az ausztriai főherceg vagy a török. A kérdés a józabbak szemében azon fordult meg, van-e Ferdinándnak akkora ereje, amivel az országot a török ellenében megvédeni képes?

A császár világgraszoló hatalmának kétségtelenül Magyarországon is megvolt a híre. Hogy ez a hatalom katonai erőben valójában mit képes mozgósítani s hogy az itáliai háború tényleg hogyan alakul, arról vajmi kevesen tudtak csak félig-meddig is megbízható tájékozást szerezni. A valóság képe tehát nem ronthatta a császár hatalmának nimbuszát.

Azzal azonban a magyar rendek közül mégis elegenden tisztában voltak, hogy a császár és fivére eddig nem erőltették meg magukat a török elleni segítségben. Az sem maradt titok Magyarországon, milyen pénzbeli nehézségekkel küszködik Ferdinánd, ha odaát a határon túl hadsereg lábraállítására van szükség. A Habsburgoktól várható támogatás erejét így sokan legalább is kétségekkel nézték, s állapítsuk meg: joggal.

Aztán még maradtak elvhű emberek is, akik kitartottak a nemzeti királyság gondolata mellett s ha választani

kellett, már csak ezért is szívesebben egyezkedtek volna a törökkel.

A törökbárát politika híveinek álláspontja akkor erősödhetett meg különösen, amikor János udvarában megtudták, hogy Ferdinánd nemcsak a rác rablóvezérrel egyezkedik, de még a törökhöz is kapcsolatot keres. Elképzelhető, milyen hatása lehetett annak a nándorfehérvári béghez intézett és Ferdinánd sajátkezű aláírását viselő levélnek, amely a János-pártiak kezébe került.

Semmi okunk sincsen feltenni, hogy a velencei tanács követe útján ne tájékoztatta volna Jánost Ferdinánd Nicholo nevű ágensének konstantinápolyi útjáról s ennek kedvező eredményéről.

János álláspontja tehát már a tokaji vereség előtt meg-ingott. Hiszen ha a császár fivére, a cseh király, az örökös tartományok ura nem áttal szóbaállani a kereszténység ellenségével, miért szégyelje ezt szorongatottságában a magyar király?

Hányszor fordulhatott meg ez János fejében, amikor Tokajból Váradra, Váradról Kolozsvárra, Kolozsvárról Tasnádra menekült, amikor eljutott hozzá az október 6-i budai országgyűlésen hozott határozat híre s amikor annyi csalódás és megalázás között látnia kellett, hogy sehonnan sem jön segítség.

Ferdinánd mindenesetre nagyon megkönnyítette Jánosnak, hogy ő is „elvesse magától a szemérmét“.⁶

Szekfű Gyula belevilágít ennek a lelki konfliktusnak a legmélyébe, amikor ezt írja:

„Akinak homlokát egyszer megérintette Szent István koronája, az lehetett még oly törékeny akarató, bámbember is, királyi méltóságáról többé le nem mondhatott... érte mindent mernie kellett.“⁷

Az elhatározás bizonyosan nem lehetett könnyű, éppen mert János valóban törékenyakarató bámbember volt. Az

ilyenekben nem szakadnak fel ösztönös elhatározások, hogy akarattá keményedve cselekvéssé váljanak; kicsinyes tépelődés, bátortalan töprengés kínján át végül is beleegyeznek abba, hogy mások határozzanak és cselekedjenek helyettük.

A királynak azt az aggodalmát, hogy a vallás parancsa ellen vét, ha a keresztény hit ellenségeivel szövetkezik, az egyház felszentelt püspökei és papjai: Broderics István, Frangepán Ferenc, Statileo János, nem utolsó sorban Fráter György és az a két cseri barát, Tamás és Gellért, akiknek nevét Szerémi György tartotta fenn — a bibliából vett idézetekkel oszlatták el benne.⁸

Azt is elmondhatták volna neki — ha ugyan tudták —, hogy Krisztusnak volt már olyan földi helytartója: VI. Sándor pápa, aki VIII. Károly francia király ellen II. Bajazid szultánnal szövetkezett.

A végső igent mégis valószínűleg Laski Jeromos mondatta ki a királlyal, ez a zseniális kalandor, aki 1527 októberében Kolozsvárt nála járt. Ő kapta, helyesebben: ő sajátította ki magának azt a megbízást, hogy Velencén át Konstantinápolyba utazzék s — ha lehet — szerződést kössön a portával.

Hogy e lépés hatását enyhítsék, ugyanakkor az is elhatározásba ment, hogy Laski Jeromos testvére, János gneseni prépost, János követeként V. Károly császárhoz menjen.⁹

Laski Jeromos csak novemberben indult. Vajjon János még megvárta volna Ferdinánd megkoronázását s csak ezután engedte volna útjára követét? Nem valószínű. Igaz ugyan, hogy János számára ezzel a koronázással telt be csordultig a csalódások keserű pohara, de az október 6-i országgyűlés határozata után a koronázás elmaradását már nem remélhette.

Még mielőtt János a konstantinápolyi követküldésre végleg rá hagyta volna magát beszélni, az a gondolat is

megfordult a fejében, hogy a francia királytól kérjen segítséget, ami kétségkívül sokkal inkább ínyére lett volna, mint a szultán pártfogása.

Láttuk, hogy azok között az államok között, amelyekkel János mindjárt trónralépése után összeköttetést keresett, egyedül Franciaország mutatott bizonyos hajlandóságot szorosabb kapcsolatok kiépítésére. Ezt bizonyította a Párizsban járt két magyar követ, Jozefics és Laski Jeromos útjának eredménye s a francia király megbízottjának: Rincon Antalnak kiküldetése Budára, állandó követi minőségben, ami akkor különösebb megbecsülést jelentett.

Ez a Rincon tanácsolhatta még a tokaji vereség előtt a királynak: küldje egy emberét Párizsba a francia udvar tájékoztatására. Így jött létre Tranquillo Partenio Andreis — latinizált nevén: Tranquillus Andronicus — párizsi útja, aki mint Rinconnak János király által rendelkezésre bocsátott titkárja végezte megbízatását. Mint a következmények mutatják, Tranquillónak az lehetett a feladata, hogy bizalmasan, quasi félhivatalosan (ezért ment mint Rincon titkárja és nem mint magyar követ) tisztázza, hogyan lehetne a magyar és a francia király viszonyát szorosabbra fogni, tekintettel arra a súlyos helyzetre, amelybe János került.

Tranquillo indult el hamarabb (1527. szeptember 23-án), de Laski mégis előbb hozta meg konstantinápolyi tárgyalásainak eredményét: a török barátság következményeiben végzetesen keserű gyümölcsöt.

A velenceiek Konstantinápolyban is segítettek Laskinak. Elsősorban Gritti Alajos, a doge Konstantinápolyban élő törvénytelen fia járt a kezére, aki így került kapcsolatba a magyar ügygel. Az ő segítségével nyílt meg a követ előtt a nagyvezér ajtaja.

Hosszadalmas tárgyalások után, amelyek érdekes fordulatairól részletesen tájékoztat Szalay László kitűnő tanulmánya,¹⁰ 1528. január 27-én a szultán elé bocsátották Las-

kit, aki itt eljátszotta Magyarország felajánlásának méltatlan és szomorú komédiáját, amit a magyar történetírás olyan rossz néven vesz, nem Laskinak, — hanem János királynak.

A szultán személyesen válaszolt neki.

„Hálás szívvel fogadom“ — mondta — „királyod jószándékát. Országá eddiglen az enyém volt, nem az övé, mint amelyet a háború jogán és szablyával szereztem. Értésemre esvén azonban irántam való hajlandósága: nemcsak reaszállítom amaz országot, hanem olyan mértékben fogom őt ausztriai Ferdinánd ellen segíteni, hogy mindkét oldalán biztosan nyugodhassék urad ezentúl. Az ő követségét és bennem vetett bizodalmát kedvesen veszem és valamennyi szükségét enyéimül tekintem.“

Az előzetes tárgyalások Laski, a nagyvezér és két, a portánál különösen befolyásos basa között, lényegében a körül forogtak: kell-e Jánosnak rendszeres adót fizetni azért, hogy a szultán magyar királynak elismeri s az ország birtokában megtartja és támogatja.

Ebben a kérdésben Laski derekasan küzdött s végül is a magyar álláspont érvényesült: az ország királyát a fényes portával szemben nem terheli adófizetés kötelezettsége. A magyar király tehát a maga jogán uralkodik, ezt a jogot nem kell külön megvásárolnia; amit a török diplomácia frazeológiája azzal leplezett el, hogy a szultán „visszaajándékozza“ az országot Jánosnak, lévén — török felfogás szerint — a szultáné mindaz, ahol „feje hacsak egy ízben is nyugodott, hova paripájának nyaka benyomult“.

Laski másik törekvése — valószínűleg a kapott utasításnak megfelelően — az volt, hogy ne a szultán maga jöjjön János megsegítésére, csak a nikápolyi szandzsákot mozgósítsa, adjon húsz ágyút kölcsön s parancsolja meg a moldvai és a havasalföldi vajdáknak, hogy legyenek János segítésére, ha erre szükség volna.

Laski érthető okokból nem akarta mindjárt a török lavinát Magyarországra zúdíttani. Akkor, amikor Kolozsvárról elindult, János helyzete még nem volt annyira kétségbeejtő; a mérsékeltebb segítség mindenképen előnyösebb lett volna. De a sziklát könnyebb megmozgatni, mint mozgását kormányozni: zuhan a maga súlya és annak a lejtőnek törvénye szerint, amelyre került.

A nagyvezér szerint a szultán már égett a tűztől s „helyét se találta“, hogy személyesen szálljon hadba. Laski számára nem maradt más, minthogy ezt a nagy buzgóságot tudomásul vegye.

1528. február 29-én adták ki Laskinak a szerződésről szóló oklevelet, amelyben az ország visszaajándékozásának formulája már egyáltalában nem is szerepelt. Az okiratban a szultán szörnyű esküvésekkel fogadja, hogy „fenséges Jánost, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Morvaországok, stb. királyát... mint hitese testvérét... semmi, még legsúlyosabb szükségében sem fogja elhagyni; habár valamennyi birodalmi és országai s összes hatalma menne is veszendőbe és megsemmisülne... mégis tartozzék és köteleztessék Jánost felkeresni... és mondani: Íme, itt vagyok, kész mindenre, amit kívánsz“. Ezután ugyancsak szörnyű átkozódások következnek, hogy mi minden érje a szultánt, ha kötelezettségének nem tenne eleget.

Laski második kihallgatásán a szultán mindössze azt kívánta ellenszolgáltatásként a magyar királytól, hogy tudósítsa a portát „valamennyi keresztény ügyekről, a nagyokról és kicsinyekről egyaránt“, ez lesz a mód, meggyökereztetni kettőjük barátságát — mondta. A tájékoztatásra pedig azért tartott számot, mert „a keresztény fejedelmek sokszor küldtek dörgő fellegeket az ő elődei s Istennek népe, a mohamedánusok ellen s bár villámot sohasem küldhettek fejükre... mégis tanácsos volna minden (kínálkozó) alkalommal azok erejét fogasztani, akik kárunkra töre-

kedtek.“ Laski persze János nevében készségesen vállalta és esküvel fogadta, hogy a szultán minden hírről, még a legtitkosabbakról is tájékoztatást fog kapni és hogy a magyar király, a szultán barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz.

Laski, aki mint a magyar király követe is jó lengyel volt, Lengyelországot kikapcsolta ebből a kölcsönös magyar-török véd- és dacsövetségből s kieszközölte azt is, hogy a szultán két évre hosszabbítsa meg a fegyverszünetet a lengyel királlyal.

A szövetség — amelynek alapján a magyar királyra háruló kötelezettségekről a szultán okiratában szintén nincsen szó — papírforma szerint nagyon előnyösnek látszott, de a jövő mutatta meg, hogy valójában mit ért és mit jelentett: a segítség címén jogot adott a szultánnak arra, hogy magát Magyarország ügyeibe bármikor beleártsa. Igaz, hogy a szultánnak nem volt semmi szüksége arra, hogy ha hadal akart menni Magyarországra vagy máshová, erre bárki is külön feljogosítsa. Akkor éppen úgy — mint azelőtt és azután is — ez mindig, nem a jog, hanem tisztán a hatalom kérdése volt. A jogcím hiánya még senkit sem tartott vissza attól, hogy fegyverét használja, ha megvolt rá a kedve és ereje. Ahogyan akármilyen jogászai szabatossággal biztosított jogcímek sem indítottak még senkit háborúra, ha hiányoztak a szükséges hatalmi tényezők és nem volt kilátás a sikerre.

Laski szerződése ilyen módon lényegében nem változtatott a helyzeten. S ha János végül is elszánta magát a porta támogatásának kieszközlésére, okosabb lett volna, ha előbb teszi. Mert akkor a szultán barátsága talán fékezte volna Ferdinánd vállalkozó kedvét s nem lett volna ok arra a szörnyű polgárháborúra, amelyben, mint Ferdinánd könnyelműen megindított hadjáratának következményében, egymással egyébként ellentétes felfogású magyar történet-

írók egyformán a magyarság legsúlyosabb, legnehezebben kiheverhető megpróbáltatását látják.

A politikai elhatározások mindig csak viszonylagos értékét a helyesen megválasztott időpont adja. Ugyanaz az elhatározás, ha más-más időpontban hajtjuk végre — nem ugyanaz. Értéke, jelentősége elvész, ha a körülmények kényszerítik ki; amikor is, a szó igazi értelmében, már nem is beszélhetünk elhatározásról, hanem csak alkalmazkodásról, meghajlásról a tények ereje előtt.

Laski Konstantinápolyból Havasalföldön át tért vissza Magyarországra. A nagyzóló lengyel — aki a török segítség kieszközlésében a maga sikerét, a meginduló háborúban a maga háborúját látta — nem bírta megállni, hogy még útközben Tergovisteből, 1528. április 10-én a saját nevében ne üzenjen háborút Ferdinándnak.

A történelemben nicsenek véletlenek; különböző események időpontjának meglepő találkozása csak jellemző módon mutat rá olyan belső összefüggésekre, amelyekben bizonyos elhatározások és cselekedetek párhuzamosságának vagy egyidejűségének oka rejlik. Ezért nincsen abban semmi csodálatos, hogy ugyanakkor, amikor Laski a szultán erejére támaszkodva Ferdinándnak „hadat üzen“, Ferdinánd Konstantinápolyba küldött követei átlépik a török határt.

János mindössze néhány hónappal előzte meg ellenfelét, miután Ferdinánd az első portai követküldésben és a határszéli basák megkörnyékezésében legalább háromnegyedévvél előtte járt az akkor még tétovázó Jánosnak.

Laski • Jeromos valószínűleg április végén Lengyelországban tehetett jelentést urának a portai tárgyalások eredményéről s azzal a válasszal, hogy János a megkötött szövetséget magára nézve mindenben kötelezőnek ismeri, azonnal visszafordult Konstantinápolyba, ahova júniusban meg is érkezett.

János király pedig 1528. április 8-án hosszú levelet írt Zamoszkból a németbirodalmi rendeknek, amelyben megmondta, hogy „senki se csodálkozzék, ha az igazságos ok nélkül szenvedő ott keres segítséget, ahol talál. És ha ő most olyan eszközhöz fog nyúlni, amely a keresztény világot veszedelembe ejtheti, annak Ferdinánd lészen az oka.”¹¹

3.

Közben Itáliában ismét fordult a hadihelyzet.

Lautrec 1528 januárjában bevonult a nápolyi királyság területére és áprilisban ostrom alá vette a fővárost. A velenceiek újból elfoglalták az apuliai kikötőket és Filippino Doria április 28-án Amalfinál megsemmisítette a Nápoly felmentésére küldött spanyol flottát.

Érthető, hogy Károly ebben a helyzetben nem is gondolhatott arra, hogy bármilyen segítséget küldjön fivérének. Ellenkezőleg ő várt, kért, sürgetett katonát és pénzt.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a császár levelei két-három hónapig voltak úton, Ferdinándnak az 1527. év vége felé — tehát magyarországi sikerei idején — már tisztában kellett lennie azzal, hogy Károly nem békülhet Ferencsel, hogy a császár számára az olaszországi helyzet sokkal fontosabb „a vajda üzelmeinél” s hogy általános békére nincsen semmi kilátás.

Ferdinánd tehát megtette most, amit már jóval korábban megtett volna, ha optimizmusa és reménye nem juttatják könnyű és múló sikerekhez Magyarországon: elküldte követeit Konstantinápolyba.

A pillanat 1528 elején azért is előnyösnek látszott, mert a hírek szerint a szultánnak Perzsiával támadtak nehézségei s Anatóliában lázadás tört ki ellene.

Igy hát Bécsben előkeresték a még 1527 áprilisában Konstantinápolyból kapott török menlevelet, elővették a

még akkor tervezett követség részére ugyanazon év nyarán készült utasítást s ezzel útnak indították zalatnoki Hoberdanáczt Jánost és Weichselberger Zsigmondot.¹⁹

Azt kellett volna kieszközölniök, hogy a szultán ismerje el Ferdinándot magyar királynak, kössön vele három évre fegyverszünetet és pénzbeli kárpótlás ellenében adja vissza az elfoglalt délvidéki magyar városokat.

Alig hagyta el János követe a portát, íme máris megjelentek az ellenkirály követei, mutatva, hogy a politikai gondolkodás itt is, ott is egyforma utakon járt s hogy a török barátság szorgalmazásában egyik király sem vethetett a másik szemére semmit.

Jellemző a török gondolkodásra, hogy miután Jánossal formális szövetségi szerződést kötöttek, néhány hét múlva a legkisebb aggály nélkül szóbaálltak — mégpedig határozott megbecsülést jelentő formák között — annak az uralkodónak a követeivel, aki ellen megígérték Jánosnak minden támogatást.

Szulejmán birodalma akkor járta a nagyhatalmi állás első, soha ki nem tanult iskoláját. Egyformán fontosnak tartott minden a portán kopogtató követet, ami azt jelenti, hogy egyformán nem vette őket semmibe. Az olyan államok szemében, amelyek hatalma a kard élén fordul meg, nem sokat jelent a diplomatisálás, ami a békések és gyengék mestersége.

Hoberdanáczékkal éppen úgy tárgyaltak a portán, mint előbb Laskival: kicsit gúnyosan, fölényesen, leereszkedően, minden jelével annak, hogy ez a tárgyalás nem egészen komoly dolog, csak időtöltésnek jó.

Mulatságos, hogy mialatt ezek a tárgyalások folytak, Laski Jeromos, János követe már ismét Konstantinápolyban tartózkodott.

Hoberdanáczék nem minden önérzet nélkül felajánlották uruk barátságát a szultánnak, aminek ellenében Ferdi-

nánd a szultán és a császár közötti barátságot és jóviszonyt is megteremtené. Szerintük ehhez szükséges volna, hogy a szultán visszabocsássa a Magyarországtól elfoglalt erősségeket: Nándorfehérvárt, Szabácsot, Szalánkement, Péterváradot s még vagy huszonötöt; Ferdinánd viszont hajlandó lenne az erősségek megszerzésével felmerült költségeket megtéríteni, azaz kész volna pénzbeli kárpótlást fizetni.

A török álláspont ezzel szemben az volt: vonuljon ki Ferdinánd Budáról és Magyarországból és akkor „Németországra nézve alkudozásba bocsátkozhatnánk vele”.

Látnivaló, hogy a két álláspont között nehéz lett volna a megegyezésre alapot találni.

A tárgyalások leírását olvasva,¹³ az embernek az a benyomása, hogy a nagyvezér időnként valósággal ugratta Ferdinánd követeit s a harcban vitéz, de diplomatának még járatlan Hoberdanác mindjobban belehevült a maga álláspontjának önérzetes védelmébe — amivel végleg elrontotta a dolgát.

A szultán és a nagyvezér végül is megúnta a hiábavaló szófecsérlést s június 28-án olyan választ adott, amely egyértelmű volt a hadüzenettel.

„Uratok eddig még nem érezte barátságunkat és szomszédságunkat“ — mondta. — „Ezentúl érezni fogja. Személyesen jövök hozzá egész erőmmel és hatalmammal, hogy személyesen adjam neki vissza az általa kívánt várakat. Intsétek őt: készítse elő mindent, hadd fogadhasson minket, amint illik.”

A követeket azonban nem bocsátották el. Még öt hónap át szoros őrizet alatt tartották őket. Csak 1528. november 24-én indulhattak végre haza s ekkor kapták meg a szultánnak Ferdinándhoz szóló írásos válaszát, amely 1529. február 19-én került Ferdinánd kezébe, de még sokáig olvasatlan maradt, mert a bécsi udvarnál senki sem tudta lefordítani.

Ferdinánd első kísérlete, amellyel a szultán barátságát meg akarta szerezni, tehát meghiúsult. De most már mind a két fél ott volt a porondon —: két versenytárs, nemcsak a harctereken, de a szultán előszobájában is.

4.

Tranquillus Andronicus 1528 tavaszán érkezhett vissza párizsi küldetéséből — most már Lengyelországba, ahová János a szinai csatavesztés után április elején átmenekült. A trauai születésű jogtudós tapogatózásának eredménye kedvező kilátásokat nyithatott, mert május 16-án János most már Statileo erdélyi püspök személyében rendes követet küldött Párizsba. A püspök szabályszerű meghatalmazást vitt magával arra, hogy ura nevében és helyette a francia királlyal „szilárd barátságot, testvériséget, egyetértést“, azaz szövetséget kössön.¹⁴

Statileót Rincon is elkísérte s 1528 októberében érkeztek Párizsba.

A tárgyalásokkal a francia király október 23-án bízta meg kancellárját, a sensi bíbornokot s íme öt nap múlva a két teljhatalmú megbízott már alá is írta azt a megegyezést, amelyet a „fontainebleau-i egyezmény“ neve alatt ismer a történelem. Nyilván a már mindenben előkészített megállapodás formábaöntéséről volt csupán szó.¹⁵

Ezt a szerződést bezzeg nem zengőszavú török írástudók szerkesztették! Ferenc és kancellárja tudta, hogy mit akar.

Általánosságban tartott bevezetés után az egyezmény nyílegyenesen tér rá arra, ami Ferenc előtt célként lebegett.

„Magyarország királya... a lehető legnagyobb erővel és igyekezettel fog Ferdinánddal, Csehország királyával ellenségeskedni, vele hadat viselni, nem kímélvén költséget, sőt saját személyét sem, mindaddig, amíg a legkeresztényebb

király visszakapja fenséges fiait, kik jelenleg Károly császári jelölt túsza... és Magyarország királya semmiféle békességre, frigyre és egyezkedésre nem lép sem nyiltan, sem titokban, sem önmaga, sem közbenjáró útján, a legkeresztényebb király világos hozzájárulása és akarata nélkül... ha a Mindenható megadja Magyarország királyának, hogy országát akadály nélkül birtokolhassa, akkor Ferdinánd legyőztetése után is tehetségéhez képest segíteni fogja a legkeresztényebb királyt Olaszországban könnyű lovas-sággal és gyalogsággal... Végre... fiául és országaiban utódául fogadja... Henrik orleansi herceget arra az esetre, ha ő, Magyarország királya fiúörökös nélkül találna kimúlni."

A francia király ezzel szemben csak azt ígérte és fogadta, hogy „*tehetsége szerint*“ megsegíti Magyarország királyát országának visszaszerzésében pénzzel és egyéb szükséges dolgokkal, hogy képes legyen a háború súlyát elviselni, addig is adni fog húszezer arany tallért. Ha a francia király „egységére találna lépni a császárral, minden lehető úton-módon arra fog törekedni, hogy Magyarország királyát is belefoglalják ebbe az egységbe, mégpedig úgy, hogy *ha lehetséges*, szabadon maradhasson országában és Ferdinánd és Károly részéről ne érje bántódás“.

Ez a megállapodás egész konstrukciójában ellentéte annak, amit Laski hozott magával. Abban a szultán minden korlátozás és fenntartás, valamint minden kikötött ellenszolgáltatás nélkül biztosítja minden időkre szóló teljes és maradéktalan segítségét a magyar királynak mindenki ellen, bárkiről legyen is szó és minden formában és módon, amire csak szükség lehet. Mintha a szultán volna a magyar király vazallusa, akinek feltétlen engedelmességgel tartozik!

A fontainebleau-i egyezményben éppen fordított a helyzet. Mintha nem is János kért volna segítséget, hanem Ferenc, túsul adott fiainak visszaszerzésére s arra, hogy a

magyar király támogassa őt a két Habsburg-fivér elleni harcban. Erre nézve a magyar királyt terhelő minden kötelezettség szabatosan van meghatározva. Addig tartozik harcolni Ferdinánddal, amíg a francia hercegek ki nem szabadulnak. Semmiféle egyességet tehát, sem fegyverszünetet, sem békét nem köthet a francia király kifejezett hozzájárulása — mondhatnánk — engedélye nélkül. Ha Ferdinándot sikerül legyőznie, tartozik a harcot folytatni Olaszországban a francia király oldalán, mégpedig lovassággal és gyalogsággal. Végül még egy trónörökös is rávarrtak János nyakára, ha neki nem lenne fiúörököse.

Érdemes figyelni arra, mindjárt milyen óvatos lesz a szerződés szövegezése, mihelyt a francia király kötelezettségéről van szó. Csak „tehetsége szerint“ tartozik Jánost segíteni, aminek a mértékét mindig csak maga az érdekelt fél állapíthatja meg. A segítség közelebbi meghatározásánál első helyen „pénzről és más egyéb szükséges dolgokról“ beszél, nehogy félreértés essék s a magyar király netalán katonai segítségre számítsen.

A magyar királynak önállóan nem szabad semmiféle megegyezést kötnie, de a francia király, ha tetszése szerint békét köt, legfeljebb csak azt ígéri, hogy iparkodni fog a békébe János ügyeit is belefoglalni, hogy „ha lehetséges“, szabadon maradhasson Magyarország.

Az egyetlen pozitívum, ami ebből a szégyenteljes szerződésből maradt, az a húszezer tallér, amit a francia király odavetett a gyámoltalan magyar királynak.

Nem barátsági szerződés ez, hanem zsoldosszerzés a Habsburg-testvérek ellen, a francia érdekek olyan nyers és kíméletlen érvényesítésével, hogy szinte imponáló!

Magyarországnak még nemrég két ellensége volt, most egyszerre két szövetségese van. Az egyik minden támogatást biztosít és végül fel fogja falni. A másik utolsó csepp

véréig ki akarja használni, aztán nem törődik vele, él-e, hal-e?

A két szövetséges nem volt sokkal jobb, mint a két ellenség.

5.

János és az egész tarnovi magyar emigráció egy pillanatra sem adta fel a reményt, hogy hamarosan visszaszerezhetik mindazt, ami Tokajnál és Szinánál egy időre elveszett.

János a nagy diplomáciai akciók mellett kölcsönöket hajszolt. Nemcsak Velencénél, de a pápánál és az angol királynál is kopogtatott (Statileo Londonon át utazott Párizsba). A németbirodalmi rendeknél is próbálkozott, különösen a hesseni tartományi őgróftól iparkodott katonákat kapni.

Ferdinánd ismételt panaszai és a lengyel király formális tilalma ellenére emberei zsoldosokat toboroztak Lengyelországban. Ebben persze a Zápolyák családi vagyona sokat segített.

Közben a hazai szervezkedés ügye is előbbre haladt, mégpedig teljes összhangban az emigráció tevékenységével.

Ebben mutatta meg Fráter György először, hogy mire képes. Általában mindenben ő volt a szervezés lelke. A lengyelországi katonák toborzásában éppúgy résztvett, mint az állandó összeköttetés fenntartásában a tarnovi emigráció és a hazai vezetők között.

Gyalog maga járta meg az utat háromszor is Tarnov és a János-párt néhány kimagaslóbb emberének hazai szállása között. Rábeszélt, buzdított, lelkesített, de — ami ennél sokkal fontosabb — összetartotta a szálakat s nem engedte, hogy összekuszálódjanak a gyámoltalan király kezében.¹⁶

Tőle, az egyszerű, ismeretlen baráttól senki sem féltette a maga személyes érvényesülését. Tevékenysége nem keltett féltékenységet. Senki sem gondolta, hogy ez az em-

ber egyszer éppen olyan keményen és elszántan fogja megépíteni a maga hatalmát, mint ahogyan most a király esett ügyét lábraállítani segített.

Nem is valószínű, hogy életének ebben a szakaszában személyes ambíció vagy hatalomvágy vezette volna. Ehhez neki magának is túlságosan új volt mindaz, amit a király ügyében végzett. Nehéz feladatok üllőjén kovácsolódik a lélek. S a megoldott feladatok nyomán ébred a hivatástudat.

Bizonyos, hogy György barátnak igen nagy része volt abban, hogy János ügye jobbra fordult s kialakult az a mag, amellyel újból kezdeni lehetett.

1528 nyarán még Ferdinánd fegyvereinek kedvezett a szerencse. De őszre megfordult a kocka.

Ferdinánd hívei közül is sokan belátták, hogy a távollévő király fizetetlen és fegyelmezetlen zsoldosaival sehogy sem tud úrrá lenni a helyzeten. Most belőle ábrándultak ki éppen úgy, mint előbb a tehetetlen Jánosból.

Mikor aztán elterjedt a híre, hogy János megszerezte a szultán barátságát, ez a hír a törökbarát politika híveiben örömet, Ferdinánd embereinél annál nagyobb rémületet keltett. Mindkettő megint Jánosnak használt.

Most János lengyelországi serege vonult be akadálytalanul az országba s az északi és a keleti részeken megismétlődött az, ami az elmúlt évben az ország nyugati felében játszódott le. Az inga a túlsó oldalra lendült.

Döntő ütközetek ugyan nem estek, jelentékenyebb erők nem is álltak egymással szemben, de most János seregei maradtak mindenütt felül s a Lengyelországból jött hadak sikeres csatározások után hamarosan egyesülhettek a már előbb ugyancsak eredményesen működött hazai csapatokkal.

November legelején János is visszatért az országba s anélkül, hogy ebben bárki is megpróbálta volna akadályozni, seregével Makóra vonult. A közelben akkor már ott állt táborával Mehemed, a szendrői bég, akit a szultán

János oltalmára rendelt. S itt játszódtott le a Tisza partján az a történelmi találkozó a magyar király és a török vezér között, amelyen a magyar urak nagy része nem akart résztvenni.

János azután Lippára tette át székhelyét. Seregei rövid idő alatt visszavették Ferdinánd híveinek kezéről a környék minden erősségét. Itt várta be a szultán érkezését, aki már 1528 őszén megüzente neki, hogy a következő tavaszon hadaival Magyarországra jön s találkozni kíván vele.

A szultán támadó szándékáról Ferdinánd is tudott. Nemcsak Weichselberger, Hoberdanáczt követársának jelentéséből, aki 1529. február legelején érkezett vissza. A készülődő török hadjárat hírére a konstantinápolyi lengyel követ jelentése alapján Krakóból is megerősítették. Jelent róla a császár velencei követe is.¹⁷

Ferdinándnak tehát nem lehetett kétsége, hogy a hír igaz. Rugalmasságára jellemző, hogy minden tétovázás és haladék nélkül, úgyszólván az utolsó órában mégis megpróbálta, hogy a veszedelmet diplomáciai eszközökkel elhárítsa.

Mindjárt februárban — tehát a legelső hír vétele után — arra gondolt, hogy Radul moldvai vajdát kéri fel közvetítőnek. Ebben még az sem feszélyezte, hogy nemrég még ő ígért segítséget a vajdának a török ellen. El is indította Mihalevics Andrást, akinek az volt a megbízatása: próbáljon a vajda útján békét szerezni a szultántól, akitől Ferdinánd most már nem kívánja a délvidéki várak visszabocsátását, sőt hajlandó neki akár évi százezer arany járadékot fizetni, ha meghagyja Magyarország birtokában.¹⁸

Ferdinánd tehát kész volt az adófizetésre, amit Laski, János nevében, semmiesetre sem akart vállalni s amit sikerült is uráról elhárítani.

A moldvai vajdát azonban közben meggyilkolták, úgyhogy más közvetítő után kellett nézni. Ferdinánd a lengyel királyra gondolt. Június közepén el is küldte hozzá Her-

berstein Zsigmondot azzal a kéréssel: vállalja a békeközvetítést ugyanazon az alapon, mint amelyen Radulnak kellett volna tárgyalnia. A dolog csakugyan sürgős volt, mert kémek jelentése szerint a szultán április végén útra készen állott.¹⁹

Hogy Bécsben milyen végzetesnek látták a veszedelmet és milyen reménytelennek a védekezést, arra jellemző, hogy Ferdinánd most már valósággal fejvesztetten, meg sem várva a lengyel király elhatározását, egyidejűleg még két úton próbált a portával közvetlen összeköttetésbe jutni.

Július 15-én levelet írt a szultánnak, amelyben meglepetőzik, hogy a Hoberdanáczcal küldött írásra még nem válaszolt. Felajánlja a „kölcsonös“ leszerelést s az újabb békétárgyalást, amelyre azonnal követet küld.²⁰ Ezt a levelet egy futárnak Huszref boszniai bég segítségével kellett volna a szultán elé juttatnia.

Július végén — amikor Szulejmán már a Drávánál állt — a beígért követet el is indította, Jurisics Miklós személyében, aki Linzből Krajna felé akart török területre érni, de Metlingben végig hiába várta a szükséges menlevelet.

A futárral küldött levél is elakadt, úgyhogy ennek július 23-i kelettel készült másodlatát Ferdinánd végül Hoberdanáczra bízta, aki azt át is adta a szultánnak, de persze minden eredmény nélkül.²¹

6.

A török szövetségről ugyan már sokan tudtak az országban, János mégis szükségesnek tartotta kiáltványban közhírré tenni, hogy aki neki ellensége, a szultánnak is ellensége. Térjen tehát mindenki az ő hűségére. Ugyanazon a napon: 1529. május 10-én adta ki ezt a kiáltványt, amikor a szultán Konstantinápolyból elindult.

A régi magyar határra július végén érkezett és augusztus 18-án ott állt táborával a mohácsi csatatéren, ahol három év előtt összeűzte a magyar király seregét. Most az egyik magyar király hódolni járult eléje, miután a másik: a hatalmas császár fivére, hiába próbált meg mindent, hogy leveleit és békét kérő követét eléje juttassa. Ebben benne van nemcsak az elmúlt három év, de a következő százötven esztendő egész története.

A kétszázezer főt számláló roppant török hadsereg aztán végighömpölygött azon az úton: a Duna jobbpartján, amely mindig népek országútja volt. Szeptember 8-án Buda alatt vonult el s tizenkét nap múlva Bécs falai előtt állt.

Az ostrom rövid volt és dicstelen. Száznegyvenegy napig tartott az út, amíg a sereg Bécs alá ért; az ostrom mindössze huszonkettőig. A hosszú út okozta kimerültség, a korán beköszöntött hideg a visszavonulást tanácsolták, pedig a város már csak néhány napig tarthatta volna magát.

Szulejmán valóban csak „látogatóban járt”. Mintha csupán megmutatni akarta volna kardjának fényét. Elmaradt azonban a méltó fogadtatás, amit a szultán Hoberdanáczék útján a maga számára kért.

Egy halálra rémült, alig megerősített város leste gyenge falai mögül a török tábor keleti életét. Maga a meglátogatott házigazda már jóval az ostrom megkezdése előtt elmenekült.

Ugyanazzal a lázas sietséggel, amellyel az utolsó pillanatban a szultán kibékítését megkísérelte, megpróbálkozott a védekezés megszervezésével.

Annál kétségbeejtőbb lassúsággal gyülekeztek a Bécs felmentésére nagynehezen összeszedett seregek. A csehországi haderőnek október 28-án kellett volna Znaimban egyelőre még csak gyülekeznie, kereken két héttel azután, hogy a szultán hátat fordított Bécsnek.

Azok a seregek is, amelyek tényleg összejöttek, — bár létszámuk jóval nagyobb volt, mint az a haderő, amellyel II. Lajos olyan bátran felvette a küzdelmet — tétlenül, óvatos távolságban maradtak Béctől. S amikor a szultán felszedte sátrait — megkönnyebbülten szétoszlottak.

Ha a szultánnak nem volt elég hatalma, hogy lesujtsa — a római szent birodalomnak még arra sem volt ereje és elszántsága, hogy védekezzék. Ferdinánd a birodalom minden dicsőségével a háta mögött, előbb békét kérő levelek mögé akart bújni és megalázó feltételeket is elfogadott volna. A keresztény világ pedig tompa kábultsággal várta: mi fog következni.

De a veszedelem, amilyen fergetegesen jött, olyan váratlanul elvonult. Most tűnt ki először, hogy a birodalom keleti széle már túl esik azon a határon, ameddig elér az ozmánok hatalma és ahol még komoly veszélyt jelent.

A jövőre ebben sok tanulság rejlett, amit Bécsben le is vontak, de nem abban az értelemben, hogy az örökös tartományok előtt ezentúl megjelenő török erőkkal végezni is lehetne.

Az üldözésre nem gondolt senki. Ferdinánd csak akkor merészkedett megint elő, amikor a szultán már messze járt. Akkor sem a török gyengítése volt a cél, Magyarországból akart legalább akkora területet birtokba venni, amennyit éppen lehetett — glacisként az örökös tartományok védelmére.

Ferdinánd ezt egyáltalában nem titkolta. 1529. december 13-i előterjesztésében arra figyelmeztette az alsóausztriai rendeket, hogy a törökkel szemben Ausztria lett a határország.⁸⁸ 1530 januárjában pedig az osztrák rendek gyűlésén Ferdinándék biztosai azt fejtegették, hogy Magyarországnak vagy legalább némely részének azért kell az osztrák főherceg vagy mindenestre német fejedelem kezén maradnia, hogy *Ausztriát meg lehessen oltalmazni.*⁸⁹

7.

A török hadjáratnak kétségkívül nem az volt a célja, hogy restituálja János Magyarországot. A szultán ugyan nem tartott meg magának semmit azon kívül, ami már úgyszólván török kézen volt, de nyilván azért nem, mert legalább egyelőre kényelmesebb volt Jánosra bízni Magyarországot, akit Ferdinánd törekvései úgyszólván az ő oldalára kényszerítettek. Amíg fennállt az ellenségeskedés a két király között, a szultánnak nem kellett attól tartania, hogy az ország kapui ne nyíljanak meg előtte, valahányszor jönni akar. S egyelőre csak az volt a cél, hogy a kapuk tárva maradjanak anélkül, hogy ezért állandóan nagyobb katonai erőt kelljen tartani távol a török birodalom központjától és erőinek forrásától.

Bizonyosan volt ebben valami respektusféle is a magyar királyság még mindig feltételezett erejével szemben. A török még nem feledte el a Hunyadiak kardjának súlyát. Minek ellenséget csinálni a magyarokból, amikor Ferdinánd nem remélt barátokká avatja őket?

Buda és vele az ország tehát visszakerült János birtokába. Visszakapta a Szent Koronát is, amely véletlenül a török kezébe jutott.

A budai várban a szultán háromezer katonát hagyott János védelmére. És otthagya neki Grittit, aki mint a török hadsereg élelmezője jött vele Magyarországra. Otthagya tanácsadóként, mentorként vagy mint a portától kapott hatalom kezesét.

Itt volt a pillanat, amikor a Laskinak teljesített szolgálatakat, a török barátság megszerzését s az eredményes segítséget meg kellett hálálni Grittinek. János főkincstárnokká, helytartóává és egri püspökké nevezte ki, amit nyilván fogcsikorgatva néztek a magyar urak. A szultán arról természetesen nem gondoskodott, — miért is gondos-

kodott volna — hogy János hatalma az országban mindenütt szilárdan álljon.

A török hadjárat csak visszasegítette Jánost abba a helyzetbe, amelyet neki és embereinek kellett volna az ország egyesítésére kihasználniok.

Ez volt a török szövetség pozitív eredménye. A mérleg túlsó oldalára esett a pápai átok.

VII. Kelemen, aki már korábban kilépett a császár ellenségeinek sorából, 1529. december 31-én kétségkívül a két Habsburg-fivér kívánságára kiadta a kiátkozásról szóló bullát. A pápa előtt emelt vádak nem közölték előre Jánossal, hogy legalább védekezhetett volna, de az exkommunikációt sem hozták hivatalosan tudomására. Velence — a pápa hallgatólagos hozzájárulásával — a maga területein nem engedte kihirdetni, ami, tekintve a köztársaság és a porta viszonyát, még nem lett volna meglepő; de nem engedte meg a pápai bulla kihirdetését az angol király sem, ami arra vall, hogy a kiátkozás jogosságáról legalább is megoszlottak a vélemények.

Az exkommunikációnak nem is volt számbavehető politikai hatása.

Nagyobb súllyal esett a latba, hogy János hívei megint elmulasztották, hogy az ország nyugati részein lábat vessenek. Pedig erre bőven lett volna idejük, amíg a szultán Bécs felé vonult és a város alatt állt. Könnyelműen ráhagyták magukat a török védelmére. A holnappal nem törődtek.

Ferdinánd a maga érdekeinek védelmében kétségkívül sokkal fürgébb volt, mint János. Gyorsabban határozott és gyorsabban cselekedett.

Az elvonuló török sereg nyomát távolról követve, még októberben megjelent a két osztrák vezér: Salm és Katzianer, a tokaji és a szinai győző. A nyugati erősségek s velük együtt Trencsén, Eger és Kassa ismét Ferdinánd kezére kerültek. De a Buda felé vezető úton az osztrák erők ez-

úttal csak Esztergom váráig jutottak. December 10-én ott elakadt a rövidlélekzetű hadjárat.

A középső és a keleti részek a fővárossal János birtokában, a nyugati határsáv néhány északi várral Ferdinánd kezén —: az ország területén egyelőre így osztozott a két király.

Most már nem egymást váltogatva, de egyidejűleg, egymás mellett uralkodtak, ha ezt az anarchikus, polgárháborús állapotot „uralomnak“ lehetett nevezni. Mindegyik a másikból ígért és osztogatott, mindegyik a másik gyengítésére törekedett.

Nemcsak békekötések vannak határokat két hatalom közé. Minden határvonásban két vagy több erő viszonya rajzolódik ki. Kitűzéséhez nem mindig kellenek kartografusok. Az igazi határ ott vonul el, ahová a két versengő hatalom kisugárzó ereje, háború idején —: kardjának vége elér.

Itt is a két király rendelkezésére állott erők viszonya szabta meg a határt. Az erők innen is, túl is, még többször változtak. Hol ide, hol oda hullámozott a kard élével meg-rajzolt „határ“. János birtokállománya lassan mégis elvált Ferdinándétól: a helyzet kezdett állandóbb formákat kapni.

8.

Sokszor mondták, hogy V. Károly a szerencse kegyeltje. Az itáliai háborúban a szerencse csakugyan megint rámosolygott. Még az 1528. év nyarán melléje álltak a Doriák, akiket megsértett a francia király rövidlátó gőgje. Ezzel megszűnt Nápoly blokádja. A járványoktól rémítően megtizedelt francia ostromló sereg a tengerentúlról többé nem kaphatott utánpótlást s augusztus 30-án megadta magát a császáriaknak.

A francia király azt hitte, Észak-Itáliában még javíthat a helyzeten. Újból megpróbálkozott Milánó megszerzésével. Ez a város volt a félsziget birtokának kulcsa s minden itáliai háború végső célja. De ez a vállalkozás is kudarcra jutott. Saint-Pol Milánó ellen küldött serege Landrianonál 1529. június 21-én megsemmisítő vereséget szenvedett.

Ez volt az utolsó kísérlet. A westminsteri szerződésről kiderült, hogy nem más, mint frott malaszt. Az angol segítségre nem lehetett tovább várni. Az Itália fölötti uralomért több mint negyedszázad óta folyó küzdelemnek ez a szakasza is lejártszódot.

Mindezt Párizsban már korábban megértették s mintha az asszonyi bölcseségnek kellett volna segítségül jönnie, már 1529 áprilisában megindultak a tárgyalások a császár nagynénje: a németalföldi régensnő és a francia király anyja között. Augusztus 5-én megkötötték a cambrai-i békét. A francia király olyan békét kapott, amilyent adtak neki. Nem csoda, hogy teljesen elfeledkezett arról az ígéretéről, hogy iparkodni fog a békébe a magyar ügy rendezését is belefoglalni. Igaz, hogy erre lehetőség sem volt többé, mert a török hadjárat megindításával a helyzet közben lényegesen megváltozott.

A cambrai-i béke napján az angol királlyal is kibékült a császár.

A pápával már korábban: az 1529. június 29-én kötött barcelonai egyezményben helyreállította az egyetértést. Végül utolsónak 1529. december 23-án Velence is békét kötött V. Károlyval és Ferdinánddal.

Az itáliai háború tehát a császár tökéletes győzelmével véget ért s ugyanakkor elvonult az a veszély is, amit a keleti részekben még nemrég Szulejmán támadása jelentett.

V. Károly sohasem látszott olyan erősnek, hatalma olyan megingathatatatlannak, mint 1530-ban. Az év február

24-én Bolognában végrehajtott császári koronázás ezt ünnepelesen kifejezésre is juttatta.

Azt lehetett volna gondolni, hogy most végre valóban a törökökre kerül a sor. Az óvatos császár azonban úgy látta, hogy erre még nem érkezett el az idő.

1530. január 11-én azt írta fivérének: „Saját erőnket nem tartom elégnek a törökkel szemben.“ Véleménye szerint legjobb lenne fegyverszünetet kötni. „Titokban kellene írni“ s tudatni a szultánnal, hogy „ha semmit sem kíván a kereszténység kárára“, akkor Ferdinánd szívesen tart vele barátságot. Nyíltan azonban nem kellene békét kérni, ami csak elárulná a töröknek, hogy „szükségünk van a békére“. S akkor lehet, hogy éppen e miatt fog visszafordulni vagy... másutt fog támadni, „ez pedig csak engem érhet“ — aggodalmaskodik a császár.²⁴

Ferdinánd megnyugtatta, hogy ha Károly szolgálatában és az ő támogatása érdekében el kellene mindent veszítenie, amit Isten neki adott, legyen a császár meggyőződve, hogy ezt is megtenné. Ne féljen tehát, hogy Ferdinánd békülése miatt reá hárulna a teher, „mert nem békülnék az Ön rovására“ — írja önérzettel.²⁵

Az év májusában Innsbruckban — ahol az augsburgi birodalmi gyűlésre indulóban együtt volt a két fivér — végül mégis úgy határoztak, hogy Ferdinánd nevében követeket küldenek Konstantinápolyba.

Jurisics Miklós és Lamberg József részére — ez volt a két kiszemelt követ — 1530. május 27-én készült el az utasítás.²⁶

Fontos ezt leszögezni, mert annak bizonyítéka van benne, hogy a császárt nem az augsburgi birodalmi gyűlés fejleményei tartották vissza a török elleni hadjárattól. A császár már a birodalmi gyűlés megkezdése előtt békét akart a törökkel, még fivérét terhelő áldozatok árán is.

Viszont az is igaz, hogy a június 20-án megkezdődött birodalmi gyűlésen a császár elsősorban a török elleni védekezés ügyét ajánlotta a rendek figyelmébe. Beszért arról, hogy az 1521. évi wormszi, az 1522. és 1524. évi nürnbergi birodalmi gyűlésre kiküldött magyar követek jóslatai milyen gyorsan teljesültek; hogy a török rátette lábát a kereszténység legutolsó védbástyájára s olyan sereggel, amilyent „az Isten ostorának nevezett Attila óta nem látott a világ“, Bécsset is megostromolta. Itt van az ideje, hogy a hiányos „gyorssegélynek nevezett, de még így is egészen soha nem teljesített“ támogatás helyett komoly ellenállásra készüljenek a rendek.²⁷

A birodalmi gyűlés azonban a török veszély ügyét az úgynevezett előkészítő bizottságra tolta át s a rendek mindjárt belekezdtek a vallásújítás kérdésének megvitatásába. A közel november végéig elhúzódott gyűlést a Confessio Augustana és Campeggi Confutatio-ja körül mindjobban kiélesedő vita töltötte ki. Végül is a protestáns fejedelmek és rendek otthagyták a gyűlést. A visszamaradt katolikus többség erélyes rendszabályokra hatalmazta fel a császárt a hitújítók ellen. A birodalmi rendek között fennállott közösség ezzel szétszakadt s ennek következményeként a katolikus rendek megszavazta töröksegély megint csak üres ígéretté vált.

Ugyanabban az évben, amelyben a császár Itáliában végre szilárdan lábat vetett, Németországban billent meg hatalmi állása s következményeiben soha jóvá nem tehető módon a császárság szembekerült a németbirodalmi rendek tekintélyes részével. A török hadjárat most már csakugyan lehetetlenné vált.

A császár mintha előre látta volna ezeket a fejleményeket. Ferdinánd követei október 17-én, tehát még jóval az augsburgi birodalmi gyűlés befejezése előtt, megérkeztek Konstantinápolyba.

Azzal a felhatalmazással jöttek, hogy tekintélyes évdíj fizetésének kötelezettsége mellett békét köthetnek, ha a szultán Ferdinándnak szabadkezet hagy Magyarországon. Igazán nem rajtuk múlt, hogy az év végén eredmény nélkül hagyták el a portát.

A szultán válaszát a felajánlott barátságra 1531. február 23-án kapta meg Ferdinánd. Szulejmán ebben a válaszban most már azt vitatja, hogy nemcsak Magyarország, hanem Németország is az övé. Mert Bécs alól csak a tél miatt jött el, de vidékét elpusztította s „ha ilyen nagy császár valamely földet taposott, igazságos, hogy az övé legyen“.²⁸

A) EGYEZKEDÉS ÉS CSATÁROZÁS

Ferdinándnak be kellett látnia, hogy a portán alkudozással nem szerezheti meg Magyarországot.

Megint a császár volt az, aki mindjárt levonta a sikereien követküldés tanulságait. Azt tanácsolta öccsének, „igyekezzék minden lehető módon, akár a lengyel király közbenjárásával, akár egyébként, az egy lemondáson kívül bármi feltételek alatt, fegyverszünetet kötni a vajdával... újabb követséget küldeni a portára hasztalannak látja, az után a válasz után, amit a török adott“.¹

János udvarában nem idegenkedtek a közvetlen tárgyalásoktól. Itt is, ott is felderengett az a belátás, hogy a magyar kérdést talán mégis a két király között kellene rendezni.

A gondolatnak először Várday Pál esztergomi érsek adott hangot 1530. január 25-én Szalaházyhoz, Ferdinánd magyar kancellárjához intézett levelében. Azt írta, hogy János hívei az ő (Várday) tanácsára és figyelmeztetésére hajlandók Ferdinánd embereivel megtárgyalni, hogyan lehetne az országot a teljes elpusztulástól megmenteni. Mindnyájan az ország javát akarják s őszinte jószándékkal keresnének megoldást arra, hogy „a két király alatt“ megtartsák hazájukat.²

A javaslat hamarosan testet öltött. Közbenjárókban sem volt hiány. A lengyel király és György szász herceg szívesen bábáskodtak a kibékülés előkészítésén, nehogy

Ferdinánd és János ellenségeskedése megint Európa nyakára hozza a szultán seregét.

Elvben János is, Ferdinánd is kész volt egyezkedni. Ferdinánd azért, mert erejét és érdeklődését most elsősorban a birodalom belső ügyei és római királlyá választásának előkészítése kötötték le. Csehországban is nehézségei támadtak. Tekintélye ott is megingott, csakúgy, mint Magyarországon, a szapora portai követjárás miatt. Ki bízhatott volna benne, hogy megvédi a töröktől, amikor a portánál folyton békéért esdekelt?

János viszont, aki valósággal „szegény ember módjára” élt Budán s akinek a királyságban nem sok öröme lehetett, nyilván szívesen látta volna, ha végre békét teremthet. Nála azonban volt egy nehézség, amit be is vallott nyíltan. Nem tagadta, hogy neki a tárgyalásokhoz a porta hozzájárulására is szüksége van; a szultán háta mögött és előzetes tudomása nélkül nem paktálhat.¹

A portának úgy látszik nem volt kifogása, mert 1530 júniusában már a tárgyalások helyét is kitűzték, először Breslauba, de mivel János nem akart ellenfelének területén alkudozni, utóbb közös egyetértéssel Posent választották.

De az egyezkedés szándéka mégsem lehetett egészen őszinte.

A nemzetközi politika szegényes fegyvertárában tulajdonképpen nincsen csak két használható eszköz —: a kard és a negociálás. Ezúttal úgy látszik mindkét oldalon egyszerre mindkettővel élni akartak. Karddal nyomatékot adni a diplomaták szavának s a tárgyalasztalnál mindjárt érvényesíteni azt, amit az utolsó pillanatban fegyverrel még megszerezhetnek.

Nem lehet megállapítani, melyik oldalon kezdték a politikai eszközök együttes alkalmazásának ezt a furcsa módszerét. Valószínűleg Budán is, Bécsben is egyformán arra gondoltak: miért ne használnák ki a béketárgyalások

reményében elringatott ellenféllel szemben a váratlan támadás okozta meglepetés előnyét.

Vannak adatok arra, hogy az Ausztriában tartott spanyol gyalogság készülődése riasztotta meg Jánost s ezért hívta segítségül a szendrői basát, aki huszonötezer emberével 1530 augusztus végén⁴ jött át magyar területre. Tény az, hogy Ferdinánd már augusztus 2-án parancsot adott Roggendorf Vilmosnak, hogy induljon előbb Esztergom, majd Buda ellen. A sereg vezére még díjat is tűzött ki a budai király fejére, akivel pedig ura: Ferdinánd ugyanakkor kész volt „békésen egyezkedni“.⁵

Az álnokság egyik oldalon sem hozott sikert.

János Petrovics Pétert adta a szendrői basa mellé, aki nek azt a feladatot szánta, dúlja fel Ausztria és Morvaország keleti részét, amely a legutolsó török hadjárat idején ment maradt a pusztítástól. Thurzó Elek azonban a Vágnál útját állta Mehemet bég seregének, amely erre a folyón innen eső területen kárpótolta magát. Itt rabolt és fosztogatott s végül sokezer magyar fogollyal takarodott ki az országból. János király keservesen megbánta ezt a segítségkérést; a portánál is panaszkodott miatta, de a történeteken többé nem tudott változtatni.

A török sereg már nem volt az országban, amikor valóban szükség lett volna rá, amikor — október 31-én — Esztergom várának megvétele után Roggendorf csapataival megjelent Buda alatt s megkezdte a vár ostromát.

Az eredményes védelemre nem volt sok kilátás, a kishitű János már-már megint menekülni akart, de emberei ezúttal nem engedték.

Nem engedték a magyar urak, de nem engedte Gritti sem, aki nemrég jött meg Konstantinápolyból tulajdonképen azért, hogy a poseni tárgyalásokon résztvegyen, vagy figyelemmel kísérje az egyezkedés menetét, de amikor látta, mi forog kockán, Budán maradt, hogy karddal is helyt álljon

azért az országért, amit álmaiban talán már magának szánt. Gritti nem volt mindennapi ember. Rikító folt a kortarka és változatos képén. A doge fia, — de egészen mégsem az. Görög rabszolgálynak anyja miatt nem kerülhetett bele a patríciusok aranykönyvébe. Velence még otthont sem adott neki. Konstantinápolyban élt, a törökök között, akiknek a szemében végig a tisztátlan gyaurnak maradt, — távol honfitársaitól, akik alig leplezett gyanúval nézték. Nem volt hazája s ezért nem volt hite sem. Úgy gondolta, mindent merhet, mindent vállalhat és mindent megtagadhat. Csak önmagához és álmaihoz kell hűnek maradnia. Pedig micsoda indulatok és vágyak birkóztak benne olyan akadályokkal, amelyeket az élet állított eléje. Kalmár volt, mestersége a számvetés. Azzal kereskedett, amiből fejedelmek koronája készül: arannyal és drágakövekkel. De nem vetett meg semmi üzletet. Volt hadseregszállító, adó- és vámbérlő. Adott és vett, s azt hitte, államok és népek sorsával is így lehet kereskedni, lehet hatalmat és dicsőséget vásárolni, olyan szerepet kialakítani, amilyent azok játszanak, akiket népek élére állít végeztük. Ionus bég, a portai tolmács azt mondta róla —: „Grittinek az a baja, hogy egyszerre akar kalmár és nagyúr lenni.“ Barátkozott a szultánnal és a nagyvezérrel, de ezek úgy beszéltek róla, mint a rabszolgájukról. Sokan gyűlölték, de még többen keresték a kegyét. Talán maga is érezte mindezt, ezért sötét arcán a gőg és valami furcsa bánat. Vagy sorsának árnyéka volna? Életrajzírója szerint sok mindennel lehet vádolni, de azt, hogy gyáva lett volna, senki sem állíthatja.*

Ezt mutatta meg Buda védelménél, amelynek ő volt a lelke, s amiért „jutalmul“ a tehetetlen király később formálisan megosztotta vele uralkodói hatalmát s kinevezte maga mellé az ország kormányzójává. S hogy az anyagiakban se legyen hiány, még a máramarosi sóbányák jövedelmét is neki biztosította.

Ilyenre csak ez a tébolyodott korszak adott példát, hogy egy idegen kalandor kiköveteli magának — mert hiszen nyilván ez történt — azt az állami méltóságot, amelyből már csak egyetlen lépés a legfőbb hatalom ormáig. Mentől mélyebbre sülyedt az ország, annál magasabbra emelkedett a velencei kalandor, aki íme most megvédte a királyság fővárosát: Budát.

Mert a vár állta az ostromot, amit Roggendorfnak december 23-án arra a hírre végre is abba kellett hagyni, hogy délről közeledik a szendrői basa felmentő serege. De az ostromló csapatokat addig megtizedelte fegyver és betegség.

Igy hozott Ferdinándnak is kudarcot a hadi vállalkozás, mialatt megbízottai Posenben egyezkedni próbáltak János követivel.

Az adott körülmények között nem az a meglepő, hogy a tárgyalások nem vezettek eredményre, hanem az, hogy a két király megbízottai egyáltalában tovább tárgyaltak.

János követei azt az álláspontot képviselték —: bocsássa vissza Ferdinánd a birtokában levő területeket, ezzel szemben tartsa meg a magyar király címét és a trónöröklés jogát arra az esetre, ha János fiutód nélkül halna meg; szálljon reá már most minden váltság nélkül Morvaország, Szilézia és Lausitz.

Az osztrák megbízottak viszont azt kívánták, maradjanak meg uruk kezén az eddig birtokba vett területek, amivel szemben Ferdinánd hajlandó lett volna elismerni János birtokállományát. Azt is megcsillogtatták, hogy később nagyobb váltságösszegért a nyugati területeket visszaadná — ami persze nem lehetett őszinte.

A salamoni ítélet bölcsesége szerint most megmutatkozott, ki vallja igazán magáénak az országot. János az egész, egységes terület tulajdonához ragaszkodott, Ferdinánd az ország megosztásának elvén állott. Csak azt akarta megtar-

tani, ami a kezében volt. Hovatovább ez lett egész magyar politikájának alapja.

A két álláspontot nem lehetett összeegyeztetni, s a tárgyalások minden eredmény nélkül értek volna véget, ha a lengyel király és a szász herceg megbízottai nem iparkodnak mégis annyit kimódolni, hogy a felek legalább fegyverszünetet kössenek.

Még folyt Buda ostroma, amikor Ferdinánd a fegyverszünet megkötéséhez a maga részéről hozzájárult. János megint a porta beleegyezését kérte, s amikor ez megérkezett, előbb három hónapra, majd Visegrádon egy évre létrejött az első fegyverszünet a két király között.

Nem annak van jelentősége, hogy fegyverszünetet kötöttek, mert az, amit ez a szó jelent, tulajdonképpen be sem következett. A harc hol itt, hol ott lángolt fel újra, s ha valamit birtokba lehetett venni, a visegrádi kötés nem állta útját. De az egyezményt az ország területi megosztásának alapján kötötték, azaz úgy, hogy mindegyik fél elismeri, hogy a másik állami hatalmat gyakorol (adót szed, bíraskodik stb.) azon a területen, amely birtokában van.

Itt a fordulópont az ország életében: a végzetes törés az állam területi egységén. S még valami. Konstantinápolyban felfigyeltek arra, hogy Ferdinánd újra kinyújtotta kezét Buda után. Ettől fogva úgy érezték a portán, hogy ez a vár: minden dunavölgyi hadjárat kulcsa, nincsen biztonságban a császáriak elől.

A budai ostrom Ferdinándnak nem hozott babért, de része volt abban, hogy a szultánban megérlelődjék az az elhatározás, hogy a várra ő maga tegye rá a kezét.

I.

A Visegrádon kötött fegyverszünet az első megállapodás, amely számot vet az ország területi megosztásának tényével.

Erre mégis megmozdult a nemzet lelkiismerete.

A szétszakadt országban a polgárháború tépte sebeken túl tovább élt a nemzeti egység. A rendek a két király táborában megoszolva is tudták, érezték, hogy összetartoznak.

A rendi közösségben élő nemzet most maga indult meg, hogy megkeresse azt a módot, ahogyan jóvá lehetne tenni mindazt, ami Mohács óta történt.

A közösséget alkotó és fenntartó erők ott is folytonos működésben vannak, ahol tiszta fej és erős kéz vezeti az államot. Ezek az erők kísérik, alátámasztják, hordozzák a fejedelem elhatározásait. Működésük hatása olyan, mint a lendítő keréké, amely a gépet a megadott irányban egyenletes mozgásban tartja. Ilyenkor a szellem és a készségesen engedelmeskedő test kettősségében játszódik le a közösségi élet.

De ha a fejedelem bölcsesége, bátorsága és elhatározottsága csődöt mond, akkor magának a nemzetnek kell megtalálnia a kivezető utat. Az egészséges közösség életösszönére hárul a kezdeményezés és irányadás feladata is.

A nemzetvezetés ilyen kríziseinek az idején rendszerint a szenvedélyeké a szó, kirobbanó hatásuk s érvényesülésük formája: a forradalom.

Az 1530 után felébredt életösszön jelentkezésében az indulatoknak alig jutott szerep. A fáradtság jele ez, amint hogy megmozdulása nem is hozott eredményt; mégis azt mutatta, hogy a rendekben élt a nemzeti egység tudata,

helyesebben: az egység helyreállításának cselekvésben is megnyilatkozó szándéka.

Ezért érdemel különös figyelmet az az 1531. március 6-án Babocsán, Báthory György várkastélyában megindult mozgalom, amelyben János és Ferdinánd hívei egyformán vettek részt, hogy kimódolják, hogyan menthetnék és védhetnék meg hazájukat a fenyegető pusztulástól.

Bár a rendek összefogása sikertelen maradt s gyenge erejét az egyéni önzés is megpróbálta vitorlájába fogni, ezen át legalább belepillanthatunk a közvélemény alakulásába és működésben láthatjuk azokat az erőket, amelyek részt vesznek formálásában.

1531. március elejétől egy éven át egymást követik a tanácskozások és országos gyűlések: Bélaváron (1531. március 20), Zákányban (1531. november), Kenesén (1532. január), Varasdon (1532. február), Berenhidán (1532. március 12), ahol mindenütt azt vitatják a hol kisebb, hol tekintélyes számban összejött rendek, hogyan lehetne helyreállítani a nemzet egységét.

Láttuk, hogy Várday Pál, esztergomi prímás még azt hitte, helyre lehet állítani a nemzet egységét a két király alatt. A rendek politikai ösztöne nagyobb. Ők belátják, hogy ebben a kettősségben van minden baj forrása s hogy legelőször ezt kellene megszüntetni.

Minden egyes tanácskozáson, kivétel nélkül az az álláspont érvényesül, hogy az országot egészben vagy az egyik, vagy a másik király gondjára kell bízni s a másiktól meg kell szabadulni. Legyen Ferdinánd a király, ha az ország megvédésére olyan bizonyosságot tud adni, hogy azt a rendek „mintegy saját szemükkel láthassák” (quam pene ipsis videant oculis).¹ Azt hangoztatják, hogy többé nem elégszenek meg szóbeli vagy írott ígérettel, amiben eddig bőven volt részük. Látni és „mintegy kézzel fogni” akarják a szükséges segítséget, ami nem lehet kevesebb,

mint legalább huszonháromezer fegyveres a határszéli erősségekbe és húzezer magyar katona zsoldjának biztosítása. Kikötik, hogy a sereg főleg magyar zsoldosokból álljon, „mert a magyarok inkább, mint más nemzetek harcosai alkalmasak a török elleni háborúra”.⁸ Ha Ferdinánd ezt a császárral és a birodalmi s más keresztény fejedelmekkel együtt előállítja, akkor neki hódolnak, de ha nem, „kénytelenek más eszközt keresni, nehogy az ország és maguk is mindannyian elveszenek”. Még Ferdinánd magyar tanácsosai is így ítélik meg a helyzetet, ha nem is merik ezt az álláspontot urukkal szemben teljes határozottsággal képviselni. Amikor Ferdinánd vélemény nyilvánításra hívja fel őket, a prágai, pozsonyi, bécsi megbeszéléseken s írásos jelentéseikben egyáltalán nem titkolták előtte, hogy az egész nemzet cselekvést és nem szavakat vár tőle s hogy ügye vékony szálon függ, ha nem gondoskodik kellőképen az ország hatásos védelméről. („Rem Majestatis Vestre nisi mature providerit bono consilio, pendere tenui admodum filo.”)⁹

Jánossal szemben az a követelés: mondja meg, miképen tudja és akarja megvédeni az országot? Ha a véghelyeket, Belgrádot kivéve, visszaszerzi, s biztosítékot kap a töröktől, hogy többé nem támad, akkor a rendek mindnyájan készek hozzá csatlakozni, különben másként gondoskodnak védelmükről.¹⁰

Ha egyik király sem tudja a vele szemben támasztott követelést a kívánt módon teljesíteni, akkor a rendek a törökkel lépnek alkuba, mert „jobb holnap elveszni, mint ma” („melius est enim nobis cras perire quam hodie”).¹¹

Ügyszólván minden megbeszélésnek ez a visszatérő refrainje. Persze üres fogadkozás, amiből nem lesz semmi, de mégis jellemző módon nyilvánul meg benne az egész nemzet gondolkodása.

A közfelfogást cselekvéssé váltani — ehhez csak a megfelelő ember kellett volna. Ha akad olyan egyéniség, aki, kellő tekintéllyel, a hatalom bizonyos eszközeinek a birtokában az élre mer ugrani s a maga akarata szerint hajlíttja a már kialakult helyzetet, akkor a nemzet s vele az ország területének egységét ebben a pillanatban talán még meg lehetett volna menteni. Az egyesítés erkölcsi feltételei akkor még adva voltak; legalább abban az értelemben, hogy úgyszólván mindenki érezte az egyesülés szükségességét s kívánta megvalósítását. Mindenki tisztában volt vele, hogy a két király kormányzási kísérletei csődöt mondtak s tőlük nincs mit remélni. A tárgyi feltételek megteremtése annak a feladata lett volna, aki a vezetés felelősségét erős kézzel magához meri ragadni.

Ez az egyéniség azonban hiányzott. Fráter György még János udvarában várta az idők elkövetkezését. A tonzurás fejről még hiányzott a tekintély glóriája s a fehér kázmza alatt rejtőző roppant akaratot előbb még meg kellett ismerni. Utóbb is az volt a nehézsége, hogy idegen, gyökértelen embernek nézték. Politikát még a rendi világban is csak az csinálhat, akinek a neve jelent valamit s aki már magával hozza kapcsolatait azokhoz, akiket vezetni akar.

Azok pedig, akiknek megfordult a fejében, hogy török segítséggel élre állnak, sem a képességek, sem a bátorság mérlegén nem voltak arra valóak.

Perényi Péter csak játszott a gondolattal, hogy majd ő teszi fejére Szent István koronáját. Szívében valószínűleg felébredt a kívánság, de hiányzott az akarat, amely megérzi a pillanat parancsát és aszerint cselekszik. Pedig a hatalmas, gazdag erdélyi vajda mellé sokan odaálltak volna. Sperfogel 1531 májusában kiadott szepesi krónikája azt írja: „plurima autem pars favet Petro Perényi dicens quod possit facere pacem cum Turca“.

Gritti volt a másik önjelölt, de róla még a megvásároltak is tudták, hogy nem a nemzet ügyével, csak a vagyon és hatalomszerzés lehetőségeivel köti össze sorsát.

Voltak, akik a lengyel királyra gondoltak. Arra nincsen adat: tudott-e erről Zsigmond, aki Mohács után még szívesen vette volna, s el is várta, hogy neki ajánlják fel a koronát. Az azóta eltelt öt év eseményei bizonyosan nem tartották benne ébren ezt a kívánságot. Mit csinált volna a kétfelől fenyegetett, polgárháborúba fulladt országgal? S mit várhattak volna a rendek az idegenben élő, jóindulatú, de mindig óvatosan meggondolt királytól, akit családja magyar trónra került tagjainak emléke sem tehetett népszerűvé. Zsigmond akkor különben is már a családi kapcsolatok szálait fonta a Habsburgokhoz, a kétes értékű magyar koronáért nyilván nem lett volna hajlandó szembe fordulni velük.

Az, hogy neve felmerült, csak a kétségbeesett tanácsatlanság jele, éppen úgy, mint az a hír, amivel egyik híve ijesztgette Ferdinándot, hogy a magyarok köztársaság alakítására gondolnak.¹²

Mindez azt bizonyítja, hogy a közhangulat érett volt minden változás elfogadására. A dolgok folyékonnyá vált rendjét könnyű lett volna más formákba önteni.

A jószándék, az együttműködés őszinte vágya nem hiányzott. Szinte megható olvasmány a Bélaváron összegyűlt nemesek levele, amellyel 1531. május 18-ára Veszprémbe országgyűlésre hívták össze a rendeket, arra a gyűlésre, amely a két ellenkirály ebben megegyező intézkedéseinek eredményeként sohasem ült össze.

„Mindnyájan jól tudjuk — írták —, hogy hazánk, amelyet egykor a világ minden nemzete megbecsült, a mai veszélyes időkben milyen bajok között vergődik s mindenfelől részekre szaggatva, felosztva és lesújtva már-már vég-

veszélybe jutott. Ezért, ha hamarosan nem teszünk meg mindent fenntartására, rövidesen megmaradt részeiben is elpusztul. Miként egykor egység és összetartás szerezte meg és tartotta fenn ezt a hazát, ezentúl is csak összefogás, egyetértés és kölcsönös szeretet őrizheti meg mostani és jövőendő bajaiban. Mi, akik szeretjük keresztény hitünket, hazánkat és boldogulásunkat, azért gyűltünk össze Bélavár városában . . . , hogy a magyar nemzetnek, amelyet a pártoskodás és polgárháborúk már majdnem tönkre tettek, visszaadjuk egységét és közös hazánkat megmenthessük. Hogy pedig ez az üdvös elhatározásunk, amelynek célja valamennyiünk boldogulása és hazánk megmentése, jó eredményre vezessen és szilárd alapokat teremtsen, valamenynyien elhatároztuk, hogy . . . az ország uraival és nemesseivel, valamint az elszakított részek lakosaival . . . a testvéri szeretet, kölcsönös megértés és egyetértés megerősítéséről tárgyaljunk. Ezért kérünk és felhívunk benneteket a jó Isten és a Boldogságos Szűz Mária szeretetére, hogy ha kedves előttetek közös hazánk java, küldjétek el polgártársaitokat, . . . hogy félretéve minden gyűlöletet, ellenségeskedést, pártviszályt, mások birtokainak megkívánását és megszerzését, egyedül Isten és országunk jövő nyugalmát tartva szem előtt . . . mindenki szabad akaratát meghagyva csak arról tárgyaljunk, ami kölcsönös megegyezésre, e magyar nemzet egységére, a haza védelmére és hitünk fenntartására vonatkozik.¹³

Ezt ismételtették, erről tanácskoztak minden gyűlésen. Nem kímélték a két királyt, vádat emeltek ellenük s egyenesen őket tették felelőssé az ország állapotáért. Gyakorlati gondolat, végrehajtható terv azonban nem született ezeken a tanácskozásokon. Igaza volt annak a névtelen köznemesnek, aki már a bélavári gyűlésen azt sürgette: értekezzenek inkább az eszközök felől, amivel az országon segíteni lehetne.¹⁴

A hozzászólásokból annyi mindenestre kiderült, hogy a rendek többsége leszámolt azzal, hogy a török elleni védelemre nyugatról nem kaphatnak megfelelő segítséget s hogy ezért okosabb volna a törökkel megegyezni s az országot egészen a porta védelme alá helyezni.

Ez derült ki a Ferdinánd pártján álló Perényi Péter bélavári beszédéből, aminek a jelentőségén nem változtat az, hogy így akarta a maga útját egyengetni a főhatalom felé.

Amikor a kenesei gyűlésen Laski leveléből ismét meghallották azt, amit a hírek mindenfelől megerősítettek, hogy Ferdinándnak a német birodalom fejedelmei is ellenségei s az „egész világon nincsen más támasza, mint a császár, de ez sem segíthet, mert a franciákkal ismét háborúra készül“, — úgy látszott, valóban nincsen más megoldás, mint a török szövetség. Még Ferdinánd pártjának körében sem volt ez népszerűtlen.

A realista Nádasdy Tamás, akkor még János pártján, világosan megmondta, hogyan kellene levonni a helyzetből adódó következményeket. Szerinte a véghelyek visszaszerzését Ferdinándtól nem lehet várni, mert hadereje elégtelen. János azonban békés úton elérheti. Nem marad más hátra, mint Jánost fogadni királyul, Ferdinándot pedig azzal kényszeríteni a békére, hogy hadat küldenek Ausztria és Stiria pusztítására. Ez legalább gyakorlati tanács volt.

A gyűlésező rendektől azonban nem telt más elhatározás, mint az, hogy deputációkat küldtek a két királyhoz azzal a kérdéssel: mondják meg, mit várhat tőlük a nemzet. A válasz persze mindig ugyanaz volt, biztatás és ígértetés.

A két királyt, különösen kezdetben, nyugtalanította a sűrű gyűlésezés. Hol az egyik, hol a másik, hol mindketten eltiltották híveiket attól, hogy a gyűléseken megjelenjenek. Jellemző, hogy a tilalomnak az 1531. május

18-ára Veszprémbe hirdetett gyűlés kivételével sohasem volt teljes foganatja.

Nagyobb eredménye volt a bécsi udvar megszokott cszközeinek. Ferdinánd biztosai minden egyes gyűlés meghirdetése után azt az utasítást kapták, „nyerjék meg az ellenpárt tagjait személyesen vagy más alkalmas egyének közvetítésével, rábeszéléssel és ígéretekkel, s lépjenek velük alkura“. Az egri püspök, Ferdinánd magyar kancellárja, megmondta aperte, „egy eszköz van, amellyel a rendekre hatni lehet: pénz és jutalom; ígéretekre kevesen hajtanak“.¹⁵ Pempflinger még őszintébben beszélt azokról az ezer forintokról, amelyek szükségesek ahhoz, hogy be lehessen tömni az ellenkező véleményen levők száját („et essent alii mille floreni, cum quibus obstrueretur os clamantibus contraria“).¹⁶

Ferdinánd biztosainak különösen a nyugtalan és izgága Török Bálintot és Bakics Pált kellett szem előtt tartaniok. Az volt az utasításuk, igyekezzenek ezt a két befolyásos főurat „igényeik kielégítésével“ szorosan Ferdinánd ügyéhez csatolni. Ugyanilyen feladat volt Nádasdy Tamás elterítése János hűségéről,¹⁷ — ami egyelőre még nem sikerült.

A gyűlésező rendek végre belátták, hogy a sok tanácskozással nem mennek semmire. A nemzeti lelkiismeret fel szálló galambját sikerült a vesztegetés aranyhálójába fogni.

A jó szándék, a sok fogadkozás és elhatározás kipuffant, mint fáradt gőz, mert nem volt, aki erejét fel tudta volna használni.

János és Ferdinánd udvari embereinek azonban meg kellett érteniök, hogy a nemzet békét akar, ami az egyezkedési tárgyalások folytatásához kétségkívül hozzájárult. Mégis csak Várday Pálnak lett igaza, legalább abban, hogy a nemzet nem tudta a két királyt lerázni, ennek a kettőnek kellett tehát a nemzet hátán valahogy megegyeznie.

Az az év, amely ennek az egyezkedésnek a lelki feltételeit megteremtette, a változatos kor egyik legérdekesebb szakasza, mert a nemzeti élet mélyén egyébként elrejtve lejátszódó folyamatok tárulnak fel benne.

2.

Egyelőre nem lehetett komoly egyezkedésről szó, mert az idő megint viharosra fordult. Az 1531-re beígért török támadás ugyan elmaradt s hogy nem kerül rá sor, azt Ferdinánd már április végén tudta. De a protestáns rendek 1531. február 27-én Schmalkaldenben szövetséget kötöttek a Habsburg-fivérek és különösen az év elején római királlyá megválasztott Ferdinánd ellen. Török támadás esetén segítségük ára csak a vallásújítás kérdésének rendezése lehetett.

A sikertelen poseni tárgyalások után Ferdinánd különben megint inkább a szultánnal szeretett volna kibékülni. Miért ne próbálkozzék inkább a fejjel, amikor itt megvolt a remény, hogy esetleg János terhére békülhet!

1531. november 3-án újabb menlevélért küldött a szultánhoz. A dolog most már sürgőssé vált, mert Saalfelden október 24-én a katolikus bajor hercegek is csatlakoztak a schmalkaldeniekhez.

Még nagyobb aggodalmat okozott, hogy 1531 végén már tudták Európában, hogy a perzsa szofi menlevelet kért követei részére a szultántól. Ez békét jelentett a török birodalom ázsiai szélein és háborút az európai határon.¹⁸ Jogos volt a félelem, hogy a szultán a következő évben fogja beváltani azt, amivel 1530 végén fenyegetőzött.

A császár most is — szinte ellenmondást nem tűrő hangon — azt tanácsolta Ferdinándnak: kérjen haladéktalanul békét a szultántól. „Ajánljuk felségednek, hagyja meg követeknek szigorúan, hogy a szükséghez képest *mindenbe* belemenjenek, amit csak megadhatnak, kivéve a val-

lást és az állam jólétét, mert a keresztény uralkodóktól segílyt várni nem lehet. *Mi ketten gyengék vagyunk.* Ha ígérne is valaki segílyt, az eddigiekből eléggé láthatja Felséged, mennyi és mikor, vagy milyen feltételekkel jönne... úgy rendezze ügyeit Felséged, hogy *csak minden másnak megkísérlése után, a legvégső szükségstől kényszerítve,* kelljen mindenünket a nyilvános veszedelemnek kitenni a magunk és az egyetemes keresztény köztársaság kárára.¹⁹

Még egyelőre nem lehetett tudni, milyen irányból támad majd a szultán, aki az Algirban megfészkelte kalózfejedeleme: ²⁰ Chair-ed-din Barbarossa segítségével nagy hajóhadat szervezett s tengeren készült V. Károly ellen.²¹

Ferdinánd ezúttal is elkésett. 1532. január 29-én sürgette ugyan a kért menlevelet Huszref bégnél, — de hiába. Követei: Nogarola Lénárt és Lamberg József ott vártak a határon, míg május 3-án végre megérkezett a várva-várt menlevél, — de akkor már lejárt a fegyverszünet s a szultán seregével elindult Konstantinápolyból.

A követek május végén érkeztek Nisbe s két hét múlva ott volt a szultán is. Akármilyen furcsán hangzik: miszsiójuk teljesítésében ezúttal — legalább részben — segítségükre jött a francia diplomácia.

A francia király bölcsen tudta, hogy ha a szultán Bécsre és Bécsen át Németországra támad, akkor — legyen akármilyen vallási vagy egyéb ellentét a Habsburgok és a birodalmi rendek között — a német rendek mégis helyt fognak állni, mert a saját bőrük védelméről lesz szó. A Bécs ellen irányuló török támadás érdekközösséget teremt köztük s ezzel természetesen közelebb hozza a Habsburgokat és a protestáns német fejedelmeket, akik 1532. május 26-a óta a francia királynak is szövetségesei.²² Ez csökkenti a török hadjárat sikerének kilátásait, de Franciaország szempontjából azért is kedvezőtlen, mert megerősíti a Habsburgok helyzetét Németországban. A francia érdek

tehát nem az volt, hogy a szultán Németországot fenyegetse, hanem az, hogy közvetlenül V. Károly ellen támadjon Olaszországban, ahová a német rendek valószínűleg jóval kisebb buzgalommal küldenének — ha ugyan egyáltalán — segítséget.

A francia király portai követe, Rincon, akit betegsége egy ideig Ragusában visszatartott, július elején szintén megjelent a szultán táborában. A Charriere²³ munkájában közzétett iratok szerint az volt az utasítása, hogy a szultánt a háborúról lebeszélje; de valószínűleg csak abban az értelemben, hogy a török ne Bécs és Németország ellen támadjon. Nem tudni, mi része volt Rinconnak abban, hogy a szultán ezúttal nem a Duna-völgyi utat választotta Bécs felé, hanem Eszék felett elkanyarodott balra és egy ideig a Dráva jobbpartján, majd a hegyek vonulatának megfelelően északnak haladva akart Stiriába törni.

Nemcsak Bécs ostroma maradt el, de a török egyenesen elkerülte az összeütközést, aminek a magyarázatát valószínűleg ott kell keresni, hogy a szultán nyilván kellő időben megtudta, milyen hatalmas sereg vár rá a két Habsburg-fivér vezetése alatt Bécsújhelyen.²⁴ Távol az ázsiai erőforrásoktól a szultán sohasem vállalt nagyobb kockázatot s komoly ellenállás elől szívesebben kitért. Arra aligha gondolhatott, hogy a keresztény sereg harci készségétől nem kell félnie —: hogy a sereg nemcsak támadni nem mer, de feloszlik, sőt egyrésze egyenesen szétzüllik, mihelyt a török haderő Köszeg huszonhárom napos ostroma után délnek kanyarodik.

Megint beigazolódott, hogy a két birodalom: V. Károly és a szultán birodalmának erőkörei csak súrolják, de nem metszik egymást. Mindegyik respektálta a másikat, egyik sem volt olyan erős, hogy fel merete volna venni a másikkal a küzdelmet.

Kőszeg hősi ellenállásának idején egyébként a két birodalom tengeri hadereje összemérte erejét a görög vizeken. Itt a Doria vezetése alatt állott császári flotta maradt felül. Kőszeg falaira csak a szultán zászlaja került rá, török katoná nem tette be lábát a várba; a moreai félszigeten levő Koron várát azonban elfoglalták a spanyol zsoldosok.

A hadiesemények mellett kisebb jelentősége van annak, hogy Ferdinánd követei hogyan iparkodtak feladatukat teljesíteni a szultán táborában. Ferdinánd és a bécsi udvar gondolkodásába azonban belevilágít, hogy a követek a részükre készült írásos utasítás szerint milyen felhatalmazást kaptak. A császár nyomatékos tanácsának megfelelően Ferdinánd ezúttal csakugyan elment a végsőig.

Az utasítás egész skálát szab meg az alkudozásra. Ha a szultán csak akkor volna hajlandó egyezkedni, ha az ország János kezén marad, akkor a követek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy amíg a vajda él, mint király uralkodjék s megtartsa mindazt, ami birtokában van, s amit Ferdinánd még egy-két vár átengedésével kiegészítene. (Az utasítás Esztergomot említi.) Amennyiben szükséges, a további alkudozásnak a körül kellene folyania, még milyen várak és erősségek átengedésével lehetne a törököt kielégíteni. Itt azonban a követeknek ügyelniük kell arra, hogy a legjobb várak, amelyek megtartása a Ferdinánd uralma alatt álló országoknak és népeknek leginkább a szívén fekszik, „mert a közelben vannak s mert ezek segítségével az örökös tartományok jobban és biztosabban védhetők meg“, Ferdinánd birtokában maradjanak.²⁶ De ha a török mindenképen egész Magyarország átengedéséhez ragaszkodnék, akkor a követek ehhez is hozzájárulhatnak ugyanolyan váltságdíj ellenében, amilyent János felajánlott. Végül még a váltságdíj követelését is elejthetik, fenn kell azonban tartaniok Ferdinánd jogát a koronára és Jánosnak a magyar rendekkel együtt szoros kötelezettséget kell vállalnia, hogy

az átengedett várak és erősségek János halála után vissza fognak adatni Ferdinándnak vagy utódainak és hogy ezekbe a várakba János csak Ferdinánd előzetes tudomása, jóváhagyása és megerősítése mellett nevezhet ki főembereket, akiknek szintén meg kell esküdniök, hogy a kezükre bízott erősségeket János halála után Ferdinánd rendelkezésére bocsátják.

Ferdinánd tehát hajlandó volt az egész országról lemondani, sőt bizonyos jogi biztosítékok s egyedül a koronára vonatkozó jogának fenntartása mellett még a birtokában levő várakat is kész volt átengedni. Nyilván nem helyezett másra súlyt, mint az örökös tartományok megvédéséhez szükséges ryugati várakra, illetőleg arra, hogy János halála után legalább ezeket visszakapja. Elvben tehát elfogadta azt a megoldást, amit János, Buda oktan ostromának idején a poseni tárgyalásokon ajánlott. Ha akkor ebben megegyeznek, amihez kétségkívül a török is hozzájárult volna, akkor elmarad az 1532. évi török hadjárat s mindaz, ami közvetlenül megelőzte és követte. Magyarországot és az osztrák örökös tartományokat mindenesetre meg lehetett volna ezzel kímélni attól a pusztítástól, amit a török hadak s utánuk a szétszéledő császári zsoldosok okoztak, akiknek „gyalázatos és irtózatoss” kegyetlenkedései miatt Ferdinánd nem győz eléggé panaszkodni, azt írva nővérének, hogy „a törökök sem lehettek volna gonoszabbak”.²⁶

A hatalmas seregével az osztrák határ felé menetelő szultán számára természetesen már túlságosan késő volt a bécsi követek engedékenysége — talán nem is igen bízott őszinteségükben; de a porta urai nyilván felfigyeltek rá, s más okok mellett Ferdinándnak ez az ajánlata is arra indíthatta Ibrahim nagyvezért, hogy Kőszeg ostroma után a szultán békekészségét Jurisics tudomására hozza.

Amikor fosztogatva, dúlva elvonult a török, mindjárt szétfoszlott az a haderő, amit a német fejedelmek kifejezetten csak a német határ védelmére szavaztak meg s nem azért, hogy Ferdinánd ezzel Magyarországot megszerezze. A közel kilencvenezer főnyi hadseregből a császár mindössze nyolcezer olaszt volt hajlandó Ferdinánd rendelkezésére bocsátani. Volt még vagy ötezer embere, azok, akiket a tirolai grófság állított, de ezek is csak félhónapra kapták meg zsoldjukat. Az olaszokkal pedig semmit sem lehetett kezdeni. Csak akkor kerülhetett volna sor Magyarország elfoglalására, ha előbb a török sereg erejét sikerült volna megtörni s a birodalmi haderő a győzelem hevében a déli magyar határok mögé üldözhetne volna a szultánt. Ferdinánd ezt remélte s azt hitte, még Belgrádot is vissza lehetett volna szerezni s mert nem így történt, azt írta nővérének, „alig hiszi, hogy egész életében még érhesse olyan öröm, amely ennek a csalódásnak a fájdalmát valaha is feledtetni tudná vele“.²⁷

Az európai dráma színtere megint áttevődött keletről nyugatra, ahol V. Károly terve új ellentétek magvait csíráztatta. A császár spanyol zsoldosai élén Itáliába ment: Bolognába, újabb találkozóra VII. Kelemen pápával. Vitte magával azt az olcsó dicsőséget, hogy a bécsújhelyi roppant keresztény sereg elől visszarettent a szultán s a császári hatalommal nem mérkőzhet senki Európában. Úgy hitte, most elérkezett az idő, hogy rendezze a vallásújítás kérdését. Arra akarta rávenni a pápát, hirdessen egyetemes zsinatot, amelyen — ha kell — majd császári szóval ki lehet egyenlíteni az ellentéteket, s a szükséghez képest módosítani lehet az egyház szervezetén.

A ki nem harcolt győzelem azonban csak látszatgyőzelem. Minden külső erő, amelynek segítségéhez szükség esetén folyamodni lehet, ébrentartja, sőt fokozza az el-

lentéteket az olyanok között, akik nem tudnak egyetértésre jutni. Amíg az ozmán hatalom érintetlen maradt s csak presztizsét érte erkölcsi kudarc, anélkül, hogy ereje valóban csökkent volna, az úgynevezett keresztény „közösségen“ belül sem a pápát, sem a protestáns fejedelmeket nem lehetett engedelmességre bírni, s mindig ott volt a francia király készen a császár ellen minden szövetkezésre.

KÜLÖNÖS BÉKE

I.

A Duna völgyéből elvonultak a főszereplők s a megüresedett színen csak a két ellenkirály maradt egymással szemben vissza. Az év elején kettőjük fegyverszüneti egyezsége lejárt, az elszenvedett pusztítások után gondolni kellett arra, hogyan lehetne, ha nem is véglegesen rendezni, de legalább normalizálni viszonyukat. Ez volt a rendek és az ország lakosainak általános kívánsága, amelynek érvényesítését tulajdonképen csak a török hadjárat akasztotta meg, mint egy nagy intermezzo.

A közvélemény nyomása alatt, legalább a fegyverszünet megújítása érdekében az 1532. év végén a csallóközi Megyeren újból megindultak a tárgyalások a két király megbízottai között.

De a Jurisics útján küldött üzenet által felbátorítva¹ Ferdinánd ugyanakkor nagy titokban a portára is követet küldött Zárai Jeromosnak, Jurisics féltestvérének személyében. Az utasítás Zárai részére már 1532. október 3-án elkészült; ebből is látható, mennyire sietett Ferdinánd. Ugyanúgy gondolkodott, mint nővére, Mária, aki 1532. december 8-án kelt levelében azt ajánlotta neki: „ne szalassza el a békét, hanem ragadja meg üstökénél, ha lehet“.²

Most, hogy a török már elvonult, Ferdinánd ismét módosított valamit álláspontján. Ezúttal is hajlandó volt

rendes évdíj fizetésére, szükség esetén arra is, hogy bizonyos területeket Jánosnak átengedjen, de Komárom és a nyugati várak feletti felségjoghoz ragaszkodott.

Ferdinánd Zárai követségétől várta a dolgok rendezését. A János megbízottaival folytatott tárgyalások célja nem volt más, mint a békebarát rendek megnyugtatása, hogy mégis történik valami. Ezért bukdácsoltak ezek a tessék-lássék tárgyalások Megyerről Magyaróvárra, Óvár-ról Pozsonyba. Eredményük csak annyi volt, hogy 1533. január 1-től egyelőre négy hónapra fegyverszünetet kötöttek, amit azonban egyik fél sem vett komolyan. Hol ez, hol az szegte meg, mindenki ott és úgy, ahogyan éppen tetszett.

Ferdinánd, a magyar király, a magyar ügy rendezését a szultán elé terjesztette, onnan várt döntést, addig nem akart vetélytársával komolyan alkudozni. Bécsben viszont azt állították, hogy János megbízottai okozzák a huzavonát, mert azt várják, milyen eredményre vezetnek a császár tárgyalásai a pápával.³

A magyar kérdés az európai hatalmi viszonyok függvényévé vált. Az autonóm megoldás szorgalmazásával éppen azok hagytak fel, akiknek az lett volna a kötelességük, hogy az európai hatalmi viszonyokhoz alkalmazkodva elsősorban a nemzet érdekeit tartsák szem előtt. Ahol a fejedelem és a nemzet érdekei elválnak és a nemzet nem tud a maga sajátos érdekeinek feltétlen elsőbbséget biztosítani, ott minden elveszett.

Ferdinánd ezúttal nem hiába halogatta a János megbízottaival megkezdett tárgyalásokat. Zárai Jeromos január 21-én jelentette urának, hogy „Isten kegyelméből megkötötte és megerősítette a törökök győzhetetlen császára és Ferdinánd ő szent felsége között az annyira óhajtott, tisztességes, dicsőséges, hasznos és hosszú békét”.⁴

A szultán seregének elvonulásával egyelőre úgylis elmúlt a háborús veszély. Ferdinánd számára nem a határ-

széli csete-paték megszüntetése, hanem az volt a fontos, hogyan teremthetne Magyarország birtoklásának kérdésében olyan tartós rendet, amelyet a portán is elismernek. „Az annyira óhajtott békének“ ez volt a tulajdonképeni célja.

Az írásos jelentésben mégis, nincsen egyetlen szó sem a békekötés módozatairól. Nincsen arról: mi lesz Magyarország ügyével. Erről szóban kellett beszámolnia a követ hazatérő fiának: Vespaziánnak.

Ugyanakkor, amikor Vespazián Bécs felé indult, a porta is küldött egy megbízottat Ferdinándhoz, hogy meggyőződjék arról, vajjon csakugyan úgy van-e minden, ahogyan Zárai Jeromos Konstantinápolyban előadta. Amint a békekötésre vonatkozó bécsi megbeszélések irataiból kitűnik, Zárainak fia útján küldött szóbeli jelentése úgy szólhatott, hogy a szultán hajlandó Magyarország megosztásához hozzájárulni; Ferdinándnak engedi át azt, ami már most az ő kezén van, de némi remény nyílik arra, hogy esetleg ennél még többet juttat neki; a területi kérdés rendezésével Grittit bízza meg, s az egyezség őszinteségének bizonyítékeként a Ferdinánd birtokában levő Esztergom vára kulcsainak átadását kívánja.

Hogy valóban így volt-e s nem vetette-e el Zárai a sulykot nemcsak a béke jellemzésénél, hanem abban is, ami a békekötés módozatait illeti — az ki fog derülni a következőkből. Becsvágyó követek szokása, hogy a maguk érdemeinek fokozására eltúlozzák tevékenységük eredményét.

Abban még nincsen semmi meglepő, hogy a szultán „kegyesen“ elfogadta azt a békét, amit Zárai ura nevében kínált, főleg amikor az ajánlatot értékes „ajándékok“ kísérték. S ilyenekre a porta és a nagyvezér a jövőben is számíthatott.

A portán sokszor hangoztatták, hogy a szultán méltósága nem is tűri, hogy amolyan apró ausztriai főherceggel háborúskodjék, aki a császárnak csak „bécsi helytar-

tója" vagy „alkirálya". Ilyennel nem lehet baja, gondja, ami azt jelenti, hogy békében van vele.

Az előző, 1532-es évben, amikor a szultán seregével már magyar területen állt s útban volt az osztrák határ felé, ez a fölényes álláspont quasi hivatalos formában is kifejezésre jutott. 1532. július 18-án Ibrahim azt mondta Nogarolának és Lambergnek, hogy „a szultán Ferdinánddal békében van, csak V. Károlyt keresi". Nogarola akkor erre azt válaszolta, hogy „különös béke az, amikor Ferdinánd országain át akarja az ő testvérét megtámadni".⁴

A portán tehát csak természetesnek vehették és szívesen látták, ha Ferdinánd a szultán előtt meghódolva békét kért. Semmi okuk nem volt arra, hogy ezt a kérést visszautasítsák, már azért sem, mert a francia diplomácia is azt tanácsolta: hagyják békén a császár birodalmának keleti részeit; minden török támadás kelet felől csak a császár németországi helyzetét erősíti meg. Viszont a béke Ferdinánddal felbátorítja a német fejedelmeket arra, hogy a maguk igazát a császárral szemben elfogulatlanul és nagyobb önérzettel képviseljék.

Végül azt is tekintetbe vehette a porta, hogy ha a fenyegető perzsiai bonyodalmak tényleg háborút érlelnek, okosabb Ferdinánddal s esetleg az ő révén a császárral is békében lenni.

Volt hát ok arra, nem is egy, hogy Zárait a portán szívesen fogadták s hogy tárgyalásai olyan feltűnő gyorsan eredménnyel jártak.

De a béke deklarálása még messze van attól, hogy a porta elfogadja a magyar ügy olyan rendezését, amilyent Ferdinánd szeretett volna.

Sem január 21-én kelt jelentéséből, sem a konstantinápolyi tárgyalásokról egyelőre január 25-ig vezetett feljegyzésekből nem lehet megállapítani, mire alapította Zárai

a fia útján küldött üzenetet, amelynek hitelességében eleinte Ferdinánd tanácsadói is kételkedtek.⁶

A kérdés megérdeqli az alaposabb vizsgálatot. Kövesük hát Zárait a tárgyalások apró kacsaringóin át.

A szultán előtt Zárai ugyanazt a komédiát játszotta el, mint Laski 1528-ban János érdekében.

Valószínűleg mindkettőjüket Ibrahim nagyvezér oktatta ki. Ő tudta legjobban, hogyan kell bánni a szultánnal s ezt az értékes útbaigazítást nem sajnálta olyanoktól, akik hajlandók voltak az ő külön érdekeinek szolgálatára.⁷

Ha Ferdinánd sejtette volna — így beszélt Zárai —, hogy a szultán igényt tart Magyarországra, akkor eljött volna, hogy a szultán karjaiba és kegyébe vesse magát. Az ő ura mindig a békét akarta, hadseregét nem a szultán, hanem János ellen küldte. Most azt kéri, hogy ami az atya a fiúnak, az legyen a szultán Ferdinándnak. Ne akarjon háborút, hanem könyörüljön a vérontás alatt szenvedő törökökön és keresztényeken... Itt könnyekre fakadva elhallgatott a követ.

Majd a szultánnak arra a kérdésére, hogyan hihető mindaz, amit Zárai mond, a követ azt válaszolta, hogy Ferdinánd nemcsak Esztergomot, — amelynek kulcsait kívánják,⁸ — hanem egész Magyarországot felajánlja a szultánnak, de felajánlja Bécset is, hogy a szultán megismerje az ő szívét.⁹ Itt a követ megragadta a szultán kaftánját s nem akarta addig elbocsátani, amíg békét nem ígér, „ha levágják az egyik kezét, a másikkal újra megfogja“.

A szultán szinte tanácstalan volt ennyi áldozatkészségre. Ibrahimot kérdezte: mitevő legyen, aki azt válaszolta, cselekedjék császári szokása szerint. Amire a szultán — Zárai feljegyzése szerint — „kegyesen elfogadta, amit följajánlottak neki és a döntést a nagyvezérre bízta“.¹⁰

Hogyan lett ebből az, amit Zárai a békekötés módzatairól és Magyarország megsztásáról jelentett?

A következő alkalommal Ibrahim fogadta Zárait. Erre vonatkozóan a feljegyzésben csak annyi olvasható, hogy kettejük között megtörtént „a béke megkötése a királyi felséggel“, a „béke módozatainak és a szultán ígéretének meghatározása“, „a felajánlottak visszaadományozása“ és végül a „béke elhatározása a császárral és a pápával“.¹¹

A „béke megkötése“ az adott körülmények között a legjobb esetben sem jelenthetett mást mint pactum a contrahendo-t Ibrahim és Zárai között. De a renegát görög és a dalmata követ valószínűleg nem ilyen jogi formulákban gondolkozott. — Nem lehet szabadulni attól a gyanútól, hogy itt valami misztifikáció történt.

Vagy Ibrahim biztatta Zárait olyannal, amire nem volt felhatalmazva, vagy Zárai értette félre a nagyvezért. Amint az már minden misztifikációnál történni szokott, mindazok, akiknek részük volt benne, később már maguk sem tudták: hol az igazság, ki, mit, hogyan értett, mennyi volt az őszinteség s mennyi a ravaszkodó felajánlkozás.

Lehet, hogy Zárai jóhiszeműen készpénznek vette a nagyvezér célzásait; lehet az is, hogy átlátott a mesterkedéseken, de Bécs felé a maga tevékenységének sikereként találta azt, ami még alku tárgya volt s amit Ferdinándnak Ibrahimtól vagy Grittitől, vagy mindkettőjüktől, külön kellett volna megvásárolni.

Akárhogyan volt is, tény, hogy a portán később senki sem volt hajlandó úgy értelmezni a békét, ahogyan Zárai fia arról jelentést tett.

A megkötött „dicsőséges, hosszú béke“ valójában nem volt más, mint egyszerű fegyverszünet, amiről egyelőre csak a követ küldött értesítést azoknak, akiknek tudniuk kellett róla. Ennek is felette kétes lehetett a hatása. Különben Zárai nem panaszkodott volna, valahányszor Bécsbe küldött üzeneteiben erre alkalma nyílt, hogy a vég helyek

kapitányai tovább folytatják az ellenségeskedést. Bécsben emiatt a határszéli basákra panaszkodtak.

2.

Zárai Jeromos Ferdinándhoz intézett jelentésével egyidejűleg másoknak is küldött leveleket Konstantinápolyból. Köztük egyet Lascanus Tamás, Esztergomi spanyol parancsnokának címére.¹² Ebből Magyarországon is hamarosan megtudták, hogy Ferdinánd a portával „békét kötött”.

Pozsonyban még tárgyaltak János és Ferdinánd megbízottai. Ezeknél felháborodást, de még amazoknál is megütközést keltett a hír. Ferdinánd emberei azt állították, hogy a konstantinápolyi tárgyalásokról mit sem tudtak.

János udvarában eddig bíztak abban, hogy a szultán csak akkor lépne békére Ferdinánddal, ha az egész országot átengedi versenytársának. Ez a hitük most megrendült. János 1533 március elején vissza is rendelte megbízottait azzal az indokolással, hogy ugyanazt a kérdést nem lehet egyszerre két helyen tárgyalni. A tanácskozások megszakadtak, hiába próbálták a császári biztosok visszatarítani János embereit. Schepper, aki — mint ez is mutatja — jól látta a kérdés lényegét, azt írta: teljesen egyetért velük abban, hogy az ország felosztásába nem akarnak beleegyezni, mert ez az ország pusztulására vezetne.¹³

János ezen az alapon akkor még valóban nem akart tárgyalni. De a várakozást egyelőre azért is jobbnak tartotta, mert Bajorországból kapott hírek alapján arra számított, hogy Ferdinánd és az ellene szövetséget kötött német fejedelmek kirobbanással fenyegető összeütközésében a római király fog alul maradni s akkor a magyar kérdésben is megváltozik a helyzet.

Ferdinánd magyar hívei között ugyancsak megütközést keltett az ország felosztásának terve. Most ismét meg-

mutatkozott, milyen mélyen élt még a lelkekben az egység és az összetartozás érzése. A maga érdekeire mindig féltékenyen őrködő Thurzó Elek azon aggodalmaskodott, hogy Zárai Jeromos, aki nem ismerheti a magyar viszonyokat, úgy hajtja majd végre az ország felosztását, hogy Ferdinánd híveinek birtokai az ellenség kezén maradnak.¹⁴ Altalános elkeseredést okozott, hogy Ferdinánd a konstantinápolyi tárgyalásoknál teljesen mellőzte magyar híveit. Azt mondták, „azt sem tudják, elajándékozta vagy eladta-e őket királyuk”.¹⁵

Ferdinánd arra mégis alkalmat adott, hogy magyar tanácsosai a békekötés ügyéhez legalább hozzászólhassanak. Az ezért Bécsbe hívott tanácsosok 1533. március 22-én s utána több napon át tartott tárgyalásaikról készült emlékiratban legelőször is arra mutattak rá, hogy különbség van az ajánlott feltételek megítélésében aszerint, vajjon az oszt-rák örökös tartományok, avagy Magyarország szempontjából kerülnek mérlegelés alá. Az örökös tartományok nincsenek kitéve a török támadásoknak, a magyarság helyzete azonban sokkal súlyosabb.

„Méltóztassék meggondolni — írták —, hogy az ország felosztása mennyi bajt von majd maga után. Súlyos és szokatlan az, hogy egy nyelvet beszélő, ugyanazon törvények szerint élő és egyforma szokásokat követő népet, amely mindig egy királynak engedelmeskedett, most két király között akarnak felosztani.

A felséged hatalma alatt álló országrészen jól tudjuk, hogy az állami adók és hozzájárulások, amelyek nélkül az országot fenntartani és kormányozni nem lehet, túlnyomóan az ellenség birtokában levő területről származnak; a legtöbb megye birtokviszonyai annyira össze vannak kúsztálva, hogy állandó a vita, vajjon felségedhez avagy az ellenséghez tartoznak-e. Felséged hívei közül úgyszólván nincsen senki, aki ... jövedelmétől, várától vagy birtokától

egészben vagy nagyrészben ne lenne megfosztva. Ezért amíg az ország felosztása tart, kénytelenek lesznek két dolog között választani; vagy nagy nyomorban, mint a mai napig, megmaradnak felséged hűségén s feladják minden érdeküket és birtokukat, vagy meghódolnak felséged ellenségének, hogy javaikat visszaszerezzék.

Amíg az ország fel van osztva, felséged királyi tekintélyét és hatalmát sem fogja gyakorolhatni. Mert mindenki, mihelyt ügyét kétesnek tartja, vagy azon aggódik, hogy törvényes eljárás vagy büntetés fenyegeti — át fog menni az ellenséghez. A gonosztevők, akik ma annyian vannak, hogy nincsen is számuk, a büntetés elől tőlünk az ellenséghez, az ellenségtől pedig hozzánk fognak menekülni. Itt is, ott is a büntettek szakadatlan sora következik, amivel folyton újabb okok adódnak majd az országban a háborúkra és belső zavarokra s a bajok és nyomorúságok nem érnek véget, amíg csak felségedet nem ismerjük el egyedüli királyunknak és vezetőnknek. Ha pedig ez nem következik be, még akkor is, ha nem volna külső ellenség, eldől Magyarország sorsa, ami felségednek sem válik majd előnyére. Sőt örökös és súlyos lelki gondokat és nyugtalanságot szerez vele önmagának, nekünk pedig végső pusztulást. Bölcsen teszi felséged, ha a törökhöz követet küld. Mégis felséged és az alattvalók ügyének egyformán hasznos volna a követ-ség dolgát egyik-másik a hazai és a török ügyekben jártas magyarral előbb megbeszélni, amikor Magyarországról, a mi fejünkről és a mi javainkról van szó.

Könyörgünk és kérjük felségedet... méltóztassék józanul meggondolni, nehogy ha ezt az amúgy is megtépett és csaknem elveszett egységes országot kettészakítjuk, Magyarország még a neve is elvesszen.

Ha más bajt nem is okozna felségednek az ilyen megalkuvás, híre elterjedne az egész világon és sokat rontana

saját, a császári méltóság és nagy hírű családjának tekintélyén és hírnevén.

Ezért ha felséged Budát és Magyarország többi részét János beleegyezése nélkül nem tudná megkapni, helyesebb volna, ha felséged követek vagy megbízottak útján eljárna Jánosnál, hogy engedje át az ő részét valami kárpótlás ellenében, ami sokkal könnyebb, mint ha felséged kénytelen lenne fegyveresen háborúval támadni Jánosra, ha ugyan a török császár ebbe beleegyezik.

Ami azt illeti, hogy a török császár hosszabb fegyverszünet reményével kecsgetteti felségedet, erre nézve most nem tudunk tanácsot adni. Mihelyt azonban az egész ország felséged hatalmába jut, — amint reméljük — azt javasoljuk, lépjen vele minél tartósabb szövetségre s egyezzzék meg vele, az ország és felséged gyermekei érdekében.¹¹⁶

Ez az okirat — amelyből a fentiekben csak egy-két kiszakított részletet idéztünk — valóban bámulatraméltó éleslátással mutat rá a kérdés lényegére.

Az ország megosztásából csak az osztrák örökös tartományoknak lehetett hasznuk, következménye a magyarság számára nem lehetett kétséges. Ferdinánd magyar tanácsosai ezzel nyilván tisztában voltak. Micsoda kár, hogy jellemük szilárdsága messze elmaradt politikai éleslátásuk mögött. Nemcsak nem cselekedték azt, amit tenniük kellett volna, látva, hogy Ferdinánd tanácsukat nem fogadja el, de már a tanácskozás második napján engedtek állásfoglalásuk határozottságából s többé nem tiltakoztak az ország területének felosztása ellen.

„Tegnap kifejtettük — írták —, hogy az ország felosztása általában az összeségnek éppen úgy, mint minden egyes alattvalónak egyenkint, de főleg felségednek és fenséges örököseinek mennyire végzetes volna. Most is megismételjük, hogy az ország semmikép sem maradhat fenn és rövid néhány év múlva teljesen tönkremegy, hacsak felsé-

ged teljes erejével nem igyekszik azt egységesen összetartani."

Még amikor feladják álláspontjukat, akkor is megismétlik, hogy „semmi remény nincs, hogy Magyarország sokáig fennállhasson, ha nem egy a királya“. Most már nem mondják, amit eddig lojalitásból mindig megtettek, hogy ennek Ferdinándnak kellene lennie. A szöveg szabatosan csak „egy királyról“ (nisi unum regem habeat...) beszél. „Mégis — folytatják — ha ezt semmiképen sem lehet elérni, akkor tegye felséged azt, ami a nehéz helyzetben tehető és válassza a kevésbé rossz megoldást. Legyen arra gondja, hogy a határokat minél messzebb és úgy tűzéz ki, hogy valami folyó vagy hegység válassza el területeit az ellenség területétől, hogy vita nélkül birtokolhassa azt, ami felséged része lesz."

A hatalom megint megtalálta az eszközöket arra, hogy engedelmessé tegye az aggódoakat és kételkedőket.

3.

A bécsi udvarban nyilván megértették, hogy a Konstantinápolyban maradt Zárai Jeromos további tárgyalásainak sikere Ibrahim jóakarátán és hajlandóságán fordul meg. A követ részére 1533. április 4-én készült második utasítás legelső teendőiként azt szabta meg: jelentse ki Zárai, hogy Ferdinánd és utódai testvérül fogadják Ibrahimot."

Ugyanaz a Ferdinánd, aki annyiszor emlegette a legnagyobb megvetés hangján Zápolya alacsony, nem királyi származását, s akinek kezdetben az volt az álláspontja, hogy már csak ezért sem állhat szóba a „lator vajdával“, íme testvérének fogadta a pargai görög szatócs renegát fiából lett nagyvezért.

Az utasítás utolsó pontja arra hatalmazta fel Zárait: Ígérjen Grittinek negyvenezer aranyat egyszersmindenkorra s Ígérhet neki tízezer arany évdíjat vagy még többet és

Klissa birtokát, fiának pedig magyar püspökséget, ha az egész országot Ferdinándnak szerzi meg. A magyar kérdés tárgyalásából kereskedelmi ügylet lett.

Három nap múlva még egy utasítás készült Zárai részére.¹⁸ Ez arról értesíti a követet, hogy Koron ügyében a császár Schepper Cornélt küldte ki, aki azonban Ferdinánd követeként fog szerepelni. Kétségtelen, hogy a császár sem idegenkedett attól, hogy a szultánnal valami megállapodásra jusson. Egyelőre csak rajta akarta tartani a kezét a konstantinápolyi tárgyalásokon, hogy ha megfelelő alkalom adódik, a nélkül, hogy csorba esnék méltóságán, saját személyében is csatlakozzék a békéhez. Neki is szüksége volt arra, hogy nyugalmat teremtsen. Főleg a porta szolgálatában álló afrikai kalózfejedelem Chair-ed-din Barbarossa folytonos betöréseinek szeretett volna véget vetni. A kalózok hol Apuliát, Szicíliát és Nápoly vidékét, hol a spanyol partokat fosztogatták s Afrika északi peremén addig spanyol kézben tartott pontokat rendre megszerezték.

A bécsi udvar gondolkozására jellemző, hogy az 1531-ősen Morea félszigetén elfoglalt Koron várával — amelynek további kézbentartása a császár számára mindinkább alkalmatlanná vált — előnyös alkut reméltek kötni. A követek utasítást kaptak arra, hogy Koronért kérjék egész Magyarországot (!!). Ha a török ebbe nem menne bele, próbáljanak úgy egyezkedni, hogy a vár ellenében Ferdinánd mindenesetre megkapja Budát a Duna—Tisza-közével és az egész területet a Dráváig s e mellett Erdély is neki jusson. Az erre vonatkozóan nagy részletességgel kidolgozott utasításból és a későbbi tárgyalásokból nyilvánvaló, hogy Bécsben korántsem valami szimbolikus ellenszolgáltatásra gondoltak. Hiszen akkor egyszerűen felajánlották volna a görög váracsát, éppen úgy, mint Esztergom kulcsaival tették. Nem, itt a cseretárgyak értékviszonyának tökéletes semmibebevételével valóságos cserére számítottak.

Íme, hova süllyedt az ország megítélése —: egy görög erődöt kínáltak Bécsből Mátyás egykori birodalmáért! Egy váracskát, amelyet elszigetelt helyzetében sokáig úgysem tarthatott a császár. Ingyen mégsem akart róla lemondani, gondolta —: megpróbálja megszerezni érte fivérének a vitás magyar területeket. Ennél nagyobb áldozatot a császár szemében, úgy látszik, nem ért meg Magyarország! Idegen érdekek mérlegén nem a mi értékeinkkel mérnek.

Egyebekben a követek arra kaptak utasítást: jelentsék ki, hogy Ferdinánd „a békét megkötöttnek tekinti“; majd arra, hogy „ha a béke létrejön“, közölhetik azt is, hogy felhatalmazásuk értelmében a császár nevében is békét köthetnek.

Úgy látszik, Bécsben tisztában voltak azzal, hogy még nincsen minden rendben Ferdinánd békéje körül. Az utasításból kiderül, hogy a császár csak akkor volt hajlandó követe útján a szultánnal hivatalos tárgyalásokba bocsátkozni, ha a porta és Ferdinánd között már tényleg létrejött a béke. Ez lett volna az ára annak, hogy a császár ő szent felsége szóbaálljon a szultánnal.

Konstantinápolyban persze a dolgot egészen más oldalról látták.

Zárai időközben beérkezett újabb jelentése (március 4-én kelt, de csak május 11-én jutott Ferdinánd kezéhez) már hírt ad kezdődő nehézségekről. „A pozsonyi tárgyalások gyanút keltettek“ — írja. „Gonosz emberek a békekötés megrontására törekcszenek.“¹⁹

Itt valaki óvatosan visszavonulót fújt. Vagy a követ, vagy vele szemben azok, akik korábban még minden jóval biztatták.

A kijózanodásra megvolt minden ok. Konstantinápolyban elkezdődtek azok az össze-vissza beszélgetések,²⁰ amelyek nehezen kihámozható értelme egyáltalában nem igazolta Zárai január 21-i diadalmas jelentését.

Május 25-én Ibrahim Esztergom kulcsait nevetve utasítja vissza. Két nap múlva Schepper — úgy, amint előírták neki — Koron várának ellenében Magyarországot kéri s — hogy még cifrább legyen ez a kótyagos ajánlat — ráadásul még „Argel szigetének“ visszaadását is bele akarja foglalni az alkuba. (Argel alatt talán az Algirtól nyugatra fekvő Cherchel nevű sziklacsúcsot kell érteni, amit Andrea Doria 1530-ban foglalt el, de amit a kalózok utóbb ismét visszavettek. Úgy látszik, ezt szerette volna a császár a szultán parancsával visszaadatni.) Ibrahim persze hallani sem akart Schepper javaslatáról. Koront a szultán majd fegyverrel szerzi vissza, Magyarországot pedig Jánosnak adta. Ami Magyarországot illeti — a követek tárgyaljanak Grittivel.

Gritti nemcsak a porta és Ibrahim bizalmi embere volt, de Magyarország kormányzójának címét is viselte. Ha a nagyvezér a magyar ügyben hozzá utasította a követeket, ebben az jutott kifejezésre, hogy a porta nem kíván ezzel a számára elintézett üggyel foglalkozni, de Ibrahim nem bánja, ha Ferdinánd követei, Gritti segítségével valamit ki tudnak eszközölni uruk részére. A hatalom hűtlen sáfárai szokták így, az előttük jelentkezőket bizalmas szemhunyorítással ahhoz a közvetítőhöz küldeni, aki majd megmondja, hogy kérésük teljesítésének mi az ára.

Gritti korántsem tette könnyűvé a követek dolgát. Először tagadta, hogy érvényes lenne az a „béke“, amiről Zárai beszél. Magyarországot a szultán Jánosnak adta. Majd megismétli azt, amit Ibrahim már elmondott. Koron nem cseretárgy, ezt a szultán bármikor visszaveheti. Majd Apulia is megérzi a szultán erejét, amikor a tenger felől támad rá. „Argel“ visszaadásáról szó sem lehet. De megcsillagította a követek előtt, hogy Barbarossát a szultán eltilthatja a további támadásoktól. Tudta, hogy ez az, ami Scheppert, a császár követét a legjobban érdekli.

sek kiegyenlítésére kapott megbízást s feladata nem más, mint a határok kitűzése. A levelek elolvasása után ebben nem lehetett semmi kétség.

Gritti felajánlott szolgálatainak teljesítésére jószérrel mindössze annyi lehetőség adódott, amennyi a „határmegállapítás“ fogaimába belefért. Ha az a látszat támadt, hogy a török tézis érvényén lazítani lehet, az aligha történhetett a szultán jóváhagyásával.

Tekintettel a perzsa háborús veszélyre s azért, hogy a császárt közvetlen tárgyalásokba vonják, talán a szultán tudtával játszották el a Ferdinánddal létrejött béke komédiáját. De azt valószínűleg nem gyanította a szultán, hogy a háta mögött két szolgálja: Ibrahim és Gritti — meglehet, eleinte Jónus-szal a tolmáccsal is összejátszva — óvatos célzásokban felajánlkozott Ferdinándnak a magyar ügy olyan rendezésére, amely kívánságainak megfelel.

Amíg mindkét részről azon próbálkoztak, hogyan maradhatna egymástól békén a két birodalom —: a szultáné és a császáré, hogy mindegyik a maga házatáján csinálhasson rendet, azalatt a magyar ügyet portai szolgák szabad prédaként kezelték s arra szerették volna felhasználni, hogy az ellentétek kiegyenlítése címén Ferdinándot és Jánost is megszarolják.

Nehezen képzelhető, hogy Ferdinándot saját követei tudatosan félre akarták volna vezetni. Nyilvánvalóan Ibrahim és Gritti célzásai alapján számítottak további magyar területek megszerzésének lehetőségére, amivel urukat biztatták.

Gritti azonban ugyanakkor Jánost arról biztosította, hogy országának legcsekélyebb részecskéje sem fog Ferdinánd birtokába jutni.²²

János ezért küldte 1533 júniusában, tehát közvetlenül a Ferdinánd követeivel folytatott portai tárgyalások befejezése előtt, előbb Laskit, majd gazdag ajándékokkal Wer-

bőczyt Konstantinápolyba. Törekvéseiket bizonyosan a francia követ is támogatta. Werbőczy tárgyalásainak befejezése után mindenesetre azzal a meggyőződéssel utazott vissza Budára, hogy nemcsak az örök béke és barátság marad meg változatlanul János és a porta között, de a szultán még a II. Lajos idején elfoglalt területeket és végvárait is visszaadja.²³

4.

Mindkét oldalon azt képzelték, hogy ők nyerték meg a játszmát. Ferdinánd abban bízott, hogy Gritti segítségével talán egész Magyarországot megszerezheti, de magyar birtokállományát mindenesetre gyarapítani fogja. Jánossal pedig azt hitette el Werbőczy, aki természetesen maga sem kételkedett ebben, hogy Ferdinánd a törökkel létesített egyezség következményeként kénytelen lesz a birtokában levő magyar területeket visszaadni.²⁴

Ez a kölcsönös bizakodás azért nem mérsékelte az ellenkirályoknak azt az igyekezetét, hogy egymástól fegyverrel is elvegyék, amit lehetett.

Már az első hír, hogy a szultán a terület megosztásának alapján teremthet békét, mindkét királyt arra indította, hogy birtokállományukat fegyveres erővel még az utolsó órában megnöveljék. Az egész országban újra fellángolt az ellenségeskedés s Ferdinánd is, János is, minden eszközt igénybevett egymás híveinek átcsábítására.

Úgy látszott, hogy ezek a belső csatározások inkább János hatalmát erősítik meg. A bécsi udvar számára tehát mind sürgősebbé vált, hogy Gritti végre megmutassa, milyen szolgálatokra hajlandó és képes s legalább az ország egy részét juttassa Ferdinánd többé nem vitatható tulajdonába.

A mielőbbi rendezést azért is tanácsos volt sürgetni, mert nyugatról ismét felhők jelentkeztek a Habsburg-birodalom egén.

A pápa, aki a császárnak Itália felett megszerzett, úgyszólván korlátlan hatalmát nehezen tűrte, semmiesetre sem akart hozzájárulni ahhoz, hogy V. Károly a tervezett egyetemes zsinaton az Egyház újjászervezésének kérdésében is magához ragadja a döntést.

A francia király mindig készen állt, ha a császár ellen kellett összefogni. A protestáns fejedelmek sem nézték szívesen, hogy a császár rájuk diktálja akaratát. A Habsburg-ellenes koalíció elemei tehát adva voltak s a francia diplomácia boszorkányos ügyességgel fogott hozzá, hogy veszedelmes eszközt formáljon belőlük.

A családi kapcsolatok mögé rejtett politikai szövetség már 1533 őszén létrejött a francia király és a pápa között, aki személyesen kísérté unokahúgát, Medici Katalint Marseilles-be, hogy ott vőlegényével, az orleansi herceggel, a francia király másodszülött fiával találkozzék. Érthető, ha Bécsben a török béke ügyét siettetni akarták.

Ferdinánd türelmetlenül várta magyarországi területeinek előnyös kikerekítését vagy legalább azt, hogy a szultán megerősítse a már kezében levő részek birtokában, amivel kívánságai szerint végre testet öltött volna a Konstantinápolyban annyit tárgyalt béke.

Bécsben nyilván nem értették, hogy ezt sem siettetni, sem erőszakolni nem szabad.

Nem értették, hogy Ibrahim és Gritti béketerve nem más, mint kívánságok, látszatok, alkalmak és lehetőségek furfangos összeillesztése s hogy ez a törékeny építmény mindjárt szétesik, ha ügyetlen kézzel nyúlunk hozzá.

Mert mivel kellett volna tisztában lenni?

A szultán nem akarta a hatalmi viszonyok változását a Duna völgyében, legkevésbé Ferdinánd javára. Viszont

a békekötést vagy fegyverszünetet a császárral szívesen látta volna. Ettől a császár sem idegenkedett.

Ezen a vékony szálon függött minden. El kellett hitetni a szultánnal, hogy ha Ferdinánd és János ellentétét sikerül kiegyenlíteni, ennek révén a béke a császárral is megvalósítható. De emellett nem volt szabad semmi kétséget hagyni sem a szultánban, sem Jánosban, hogy az ellenkirályok kicsinyes helyi vitáinak elintézése és országaik határának kitűzése érinthetné azt az elvet, hogy egész Magyarország Jánosé.

Csak így lehetett Gritti számára kieszközölni azt a megbízást, hogy a szultán nevében és tekintélyével az ellenkirályok között rendet teremtsen.

Ugyanakkor ébren kellett tartani a császárban és követekben azt a hitet, hogy az általános békére megvan a kilátás s Ferdinándban azt a reményt, hogy ezen a révén területi gyarapodáshoz juthat. A pápát arról kellett biztosítani, hogy a készülő béke minden keresztény államra kiterjed. S hogy a francia diplomácia se okozzon zavart, Párizst meg kellett nyugtatni, hogy a végső cél itt is a Habsburgok hatalmának gyengítése, aminek érdekében — a bajor diplomácia értesülése szerint — Gritti arra is vállalkozott, hogy az orléáni hercegnek juttatja a magyar trónt.

A zseniális kalandor mindezt megjátszotta.

A terv azonban csak akkor sikerülhetett volna, ha ez a sok elem nem keveredik össze, ha minden érdekelt nyugodtan várni tud, amíg komolyan megindul a perzsa hadjárat s a messze Ázsiában távollevő szultán nevében Gritti majd azt tehetné, amit akar, illetőleg amit a megnyíló lehetőségek között a maga számára a legelőnyösebben értékesíthet.

A francia diplomácia megsejtette, hogy itt egy grandiózus csalás készül, amiből esetleg a Habsburgoknak lehet hasznuk, ha jól megfizetik a velenceit.

A nehézkes bécsi uraknak azonban nem volt ilyen jó szimatjuk, előttük csak az lebegett, mikor hoznak a tárgyalások végre eredményt.

Ferdinánd, hogy siettesse a dolgok menetét, 1533 október elején kihirdette a béke megkötését a határokon²⁶ s ugyanakkor visszaindította Zárai Vespázsiánt Konstantinápolyba. Írásos választ küldött vele a szultán részére²⁶ s azt az utasítást a követeknek,²⁷ iparkodjanak kieszközölni, hogy a porta a vajdát megegyezésre bírja s igyekezenek Magyarország területéből Ferdinándnak többet szerezni, mint ami tényleg birtokában van.

A szultánhoz intézett levelében Ferdinánd olyan valamit iparkodott leszegezni, amire — Ibrahim és Gritti kétes értelmű célzásain kívül — nem volt semmi alap. Megköszönte, hogy a szultán levele szerint Magyarország két részre oszlik, hogy a Jánossal való egyezkedésben Grittié lesz a döntő szó s hogy Ibrahim is az ő (Ferdinánd) szószólója lesz.

Láttuk, hogy a szultán és Ibrahim levelében erről szó sem volt. A nézeteltérések kiegyenlítését és a határok megállapítását úgy minősíteni, mintha Ferdinánd ezzel az ország megosztására kapott volna ígéretet, nagyon tág értelmezése annak, amit a szultán és nagyvezér levele világosan körülírt.

Ha Ferdinánd így akarta színvallásra bírni a szultánt s így akarta készpénzre váltani a nagyvezér biztatásait, ezzel csak azt mutatta meg, hogy tökéletesen félreértette a helyzetet. Levelével leleplezte és elárulta azt a tervet, amely tulajdonképen az ő érdekében, illetőleg olyan rendelkezés érdekében szövődött, amelyért Grittiék Ferdinándtól bőkezű ellenszolgáltatást vártak.

Hiába figyelmeztette Gritti az értelmetlen követeket, mondják azt, mennyire elégedetlenek vele s hárítsák el róla azt a gyanút, hogy bármit is Ferdinánd kezére akarna jut-

tatni — aminek majd megjön az ideje, csak egyszer meglegyen az alkalom és a hatalom a rendelkezésre.

Ferdinánd indiszkrécioja kínos helyzetbe hozhatta Grittit, különösen mert Zárai Vespazián érkezésekor Ibrahim már nem volt Konstantinápolyban. A nagyvezér október végén a perzsa hadjárat előkészítésére a határra utazott.

Gritti azonban ettől a váratlan nehézségtől sem ijedt meg. Vállalta, hogy a szultán eléje juttatja Ferdinánd levelét, lefordításáról gondoskodik; de mindjárt megmondta Vespaziánnak, hogy olyan ígéretekről, amelyekre a római király hivatkozik, sohasem volt szó. Ferdinándnak is megírta, hogy levelében „olyan articulások és clausulák vannak, amelyekről sohasem tárgyaltak a portán, amelyek tehát a követek hamisításai.” Azt sem hallgatta el, hogy a soha el nem hangzott ígérek számonkérése nagyon felingerelte a szultánt, akit csak nehezen sikerült megnyugtani.

Hogy Gritti hogyan tisztázta magát a szultán előtt — nem lehet tudni. De a szultán bizalma nagyvezérében — aki nélkül a velencei ékszerkereskedő nyilván nem ígérhetett semmit — talán ekkor ingott meg először.

Ha Ferdinánd tudni akarta, hogy a török segítségével mire számíthat Magyarországból, most megkapta a világos választ Ajasznak, Ibrahim helyettesének szájából.”

Ferdinánd nem mondhat magáénak mást, mint ami már II. Lajos halála előtt is birtokában volt. Semmivel sem többet. Minden egyéb Jánosé, aki mindent joggal foglal el, mert a szultán kegyéből az egész ország az övé.

Vespazián hiába emlékeztet Esztergom felajánlott kulcsainak visszaadására, amivel azt szeretné bizonyítani, hogy a szultán meghagyta Ferdinándnak a kezén lévő részeket. A porta álláspontja ugyanaz marad —: Magyarország Jánosé.

Ebbe bele kellett volna törődni, de Grittit nem ilyen fából faragták. A velencei most sem hagyta abba a veszélyes játékot. Minden ügyességére szükség volt, hogy nyíltan és minél határozottabban ő is a török tézist hangoztassa, de ugyanakkor mégis megértesse Záraival, hogy azért még nem veszett el minden remény... Hiszen még fennáll a megbízás, amely az ő feladatává teszi az ellenkirályok közti viszályok eligazítását.

Arra is gondja volt, hogy a tőle várt szolgálatok értékét minél magasabbra emelje. Ezért oktatta ki a követet arról, hogy ha most Ferdinánd birtokában volna Magyarország, a szultán bizonyosan elpusztítaná és elvenné tőle. A hamis szándékú okoskodás mélyéről így csendül fel sokszor az igazság.

Zárai Grittitől más értékes tájékoztatást is kapott. Megmondta neki, hogy a szultán hamarosan személyesen indul hadba a perzsák ellen. Ebben nyilván az a figyelmeztetés rejlett, hogy ha a császár csakugyan kész békét kötni a szultánnal, akkor sietnie kell. A bizalmas közlést még megtoldotta azzal a valótlansággal, hogy a Károly és a szultán közötti béke közvetítése is az ő feladata...

Kétségtelen, hogy a szultán és a császár kölcsönös békehajlandóságát csak addig lehetett kihasználni, amíg mindkét félben nemcsak megvolt a kívánság a békére, de bíztak is abban, hogy nagyobb áldozatok nélkül, rövid idő alatt tető alá hozhatják; amíg egyik sem vesztette el türelmét s nem tett olyan lépést, amely után a másiknak nem lehetett többé kedve tovább várni.

A szultán számára sürgősebb volt a dolog. Ő már elhatározta magát a perzsa háborúra. Tudni akarta, hogy amíg távol lesz, mit hagy hátra birodalmának nyugati felén. Ha nem kaphatott békét, meg kellett mutatnia, hogy maradjon ereje itt is elég, nemcsak a védekezésre, de a császár nyugtalanítására is.

Az 1533. december 24-én Schepper részére készült utasítás⁸⁰ arra vall, hogy a császár is tudta, hogy az idő sürget. Azt írta követének, hogy a szultán békét köthet a perzsákkal, a francia király is iparkodik elgáncsolni a megindult tárgyalásokat, jobb lenne tehát egy mielőbbi fegyverszünet, nehogy a szultán a jövő nyáron megint rátámadjon a birodalomra. Persze még kedvezőbb lenne, ha végleges békét lehetne kötni, aminek a császár és a szultán életére kellene szólnia. Ebben az volna a legfontosabb, hogy a szultán tiltsa el Barbarossát a tengeri rablóhadjáratoktól s kötelezze magát, hogy keresztény fejedelmeknek nem ad a császár ellen segítséget.

A francia király csakugyan mindent megtett, hogy elrontsa a békülékeny hangulatot a császár és a szultán között. Ugyanezt munkálta akaratlanul, de annál eredményesebben Ferdinánd csökönyös és mohó diplomáciája, amely nem akart mást látni, mint a magyar kérdés mielőbbi rendezését. Bécsben kötötték magukat ahhoz, hogy ez legyen a prius. S a maga dolgaiban egyébként szuverénül rendelkező császár ezúttal átengedte az elsőbbséget fivére területi igényeinek.

3.

A császár csakugyan jól látta előre az 1534. év nehézségeit.

Németországban a sváb szövetség volt a Habsburgok legerősebb támasza és politikájuk legengedelmesebb eszköze. Ennek köszönhatték 1520-ban Württemberg megszerzését. Birtokállományuk széteső részeit a Rajna torkolatvidékétől a Duna felső folyásáig ez a hercegség kapcsolta össze, de ugyanakkor — Habsburg kézben — olyan volt, mint a hullámtörő gát a demokratikus szellemű svájci és rajna-vidéki országrészek között s ezzel megakadályozta az önállósulási törekvések megerősödését.

A sváb szövetségben összeállt birodalmi rendek szerződése 1533 végén lejárt, s amikor megújítására került a sor, a császár emberei hiába iparkodtak életben tartani. A francia diplomácia ügyesebb volt s mindenütt elgáncsolta a szerződés meghosszabbítását, úgyhogy a szövetség az év végén felbomlott.

De a francia király ezzel nem elégedett meg. Elérkezettnek látta az időt arra, hogy az 1519 óta száműzött Ulrich württembergi herceget országába visszasegítse s a Habsburg-fivérek németországi hatalmi állását így gyengítse meg. Ebben is a francia diplomácia maradt felül.

Ferenc 1534. januárjában Bar-le Duc-ban megegyezett a hesseni tartományi gróffal, a Habsburgok legelszántabb németországi ellenségével, hogy pénzt és katonát ad a hercegség visszaszerzéséhez. A mömpelgardi grófságban német birodalmi területet kapott érte ellenszolgáltatásként.

Az akció eredménye nem maradt el. A Neckar melletti Lauffennél Ulrich és a hesseni gróf túlnyomórészt francia és protestáns német katonái szétugrasztották az osztrák sereget, amivel 1534 májusában eldőlt Württemberg sorsa.

Szinte érthetetlen, hogy a császár és Ferdinánd ilyen könnyen ejtették ki a kezükből ezt a területet, amelynek birtokában a Habsburgok németországi hatalma összehasonlíthatatlanul szilárdabb alapon nyugodott volna. Württemberg elvesztésének következményei csak jóval később mutatkoztak meg...

Ferdinánd figyelmét ebben a pillanatban jobban lekötötte a magyar területek megszerzése; a birodalom belső megerősítése helyett inkább a terjeszkedésen járt az esze. Azt hitte: itt a kedvező pillanat, mert keleten megkezdődött a török-perzsa háború.

Hammer²¹ emlékeztet arra, hogy az ozmán birodalom életében most kétszáz éven át, majdnem szabályszerűen váltakozni fog a háború: hol keleten, hol nyugaton, de soha-

sem egyszerre. Amíg keleten harcolnak, nyugaton áll a béke és vice versa. Az egyikből adódik a másik, az egyik teszi lehetővé a másikat.

A török hatalom a két oldalon vívott háború nehézségeit nem ismerte. A császárság ugyan nem egyszer megpróbálta,²² hogy Perzsiában megtalálja a maga természetes szövetségését, de ezek a kísérletek sohasem vezettek eredményre. A perzsa szofi buzgó mohamedán létére, nyilván nem is akarta segíteni a keresztényeket a szultán ellen, amikor az, „a hitért harcolt“.²³

A keresztény államok között sajnos, sohasem volt ilyen szolidaritás.

Most, hogy a török sereg a perzsa határra vonult, a francia diplomácia rémülten gondolt arra —: hova fog megnőni a császár hatalma, ha a távol Keletre billent ozmán erő nem tartja többé egyensúlyban.

Ha azon nem is tudott változtatni a francia király, hogy a császár és Ferdinánd egyelőre megszabadult a török támadás veszélyétől, legalább azt akarta elérni, hogy a „megkötött béke“ biztonságában és nyugalmaiban mégse legyen a császáriaknak részük.

Lehetett volna-e erre alkalmasabb eszközt találni, mint az afrikai kalózfejedelmet, Chair-ed-din Barbarossát?

Amint a későbbi fejlemények sejteni engedik, a francia diplomáciának bizonyosan része volt abban, hogy ezt a mytilene-i görög renegátot a porta 1533. májusában megbízta a török tengeri haderő megszervezésével és egy begler-bég rangjában a török flotta kapudan basájává nevezte ki.

Az új török tengernagy első vállalkozásának nem volt sikere. 1533 augusztusában megpróbálta a császáriak által megszállva tartott Koron felszabadítását, de Andrea Doria könnyűszerrel visszaverte.

A kudarc után Konstantinápolyba rendelték. Vagy maga jelentkezett? Nyilván az volt minden vágya, hogy kiköszörülje a csorbát és a szultántól megszerezze mindazt, ami ehhez kell —: hajót, katonát és pénzt.

Arra is gondolhatott, hogy a szükséges erő birtokában, a császár szolgálatában álló génuaiakkal és a semleges velencésekkel szemben ő lehetne az úr a Földközi-tengeren.

Az alkalom nem lehetett volna kedvezőbb, hogy minden kívánságát teljesítsék. Csak meg kellett értetni a portai urakkal: milyen érdeke a szultánnak, hogy amíg seregével Perzsiában jár, a császár ne érezze magát biztonságban.

A török és a francia érdek ezen a ponton kétségkívül találkozott. Mégis úgy, hogy a szultánnak elég lett volna, ha a császár nyugodtan marad és a perzsa háború ideje alatt nem támad török terület ellen. A francia érdek viszont azt kívánta, hogy a császári erőknél legalább egy része — mentől több, annál jobb — továbbra is maradjon lekötve a Kelet és a Földközi-tenger felé és a császárnak ne legyen módja rendet tenni a maga birodalmában s ne tudjon leszámolni európai ellenfeleivel.

Kétségkívül az a feladat volt a nehezebb, amely a francia diplomáciára várt. A szultánnak nem kellett volna egyebet tennie, mint megegyeznie a császárral, hogy egymással szemben minden háborús lépéstől kölcsönösen tartózkodni fognak. Mindkét fél számára ez lett volna a leg-egyszerűbb és leglogikusabb megoldás. S mert a mindig hidegen mérlegelő császár tisztában volt ezzel, azért tartotta magát — mint majd látni fogjuk — az utasításai szerint eljáró császári követ olyan mereven az észszerűség vézna elveihez. S ezért is vallott kudarcot azzal, amit akart. A politikában az észszerűség tiszta konstrukcióit gyakran megzavarják és felborítják olyan elemek, amelyekben az értelemnek alig jut szerep. Legfeljebb annyi, hogy annak,

aki valóban „értelemmel“ csinál politikát, ezeket az elemeket is fel kell ismernie és számolnia kell velük.

Elég az hozzá, hogy a francia diplomáciának — ha el akarta érni azt a célt, amit maga elé tűzött — nemcsak a békét kellett megzavarnia a szultán és a császár között. Olyan eszköz megteremtését kellett elősegítenie, amely a császár figyelmét és erejét elvonja a szorosan vett Európától.

1533. december 20-án egy Faik nevű renegát (Ajasz basa asztalnoka) — aki úgy látszik, bizalmas hírekkel látta el a bécsi udvart — már azt jelentette, hogy Konstantinápolyban nagyarányú hajóépítkezés folyik.⁵⁴ Íme, itt volt a mindkét felől úgyszintén nehezen istápoltt békekötés legnagyobb akadálya —: az épülő török flotta, amelynek nem lehetett más rendeltetése csak az, hogy támadó eszköz legyen a császár ellen.

Ha a politikai érdek egyszer valamiben testet ölt, legyen az hadsereg, flotta, fanatizált tömeg vagy bármi más, akkor ez az érdekkeremtette materiális valóság éppen úgy a maga törvényeit követi, mint a mozgásba hozott kő vagy a megindított gép.

Most már csak úgy kellett működtetni ezt a „támadó eszközt“, hogy a francia érdekeknek lehetőleg megfeleljen.

Ezt munkálta a De La Foret vezetése alatt előbb Algirba, majd onnan Törökországba küldött francia követtség.

A követnek a részére készített nagyon gondos és alapos utasítás⁵⁵ szerint az volt a feladata, értesítse az algíri kalózfejedelmet, hogy a francia király a szárazföld felől rövidesen Génua ellen indul s vegye rá Chair-ed-dint, hogy ugyanakkor a génuai partok s különösen Korzika szigete ellen⁵⁶ támadjon. A francia király tengeri erejével, élelemmel, munícióval fogja támogatni s ezentúl az afrikai part megtartásában és minden hadi vállalkozásában segítségére lesz.

De La Foret törökországi missziója arra irányult, hogy a szultántól a császár elleni francia hadjáratra pénzbeli segítséget szerezzen³⁷ s kieszközölje azt, hogy a porta a török flottát Nápoly, Szicília és Szardínia ellen küldje.³⁸

A francia diplomácia eddig is iparkodott megértetni a szultánnal, hogy a Magyarországon át német területek ellen intézett török támadások csak fokozzák a birodalom kohézióját és ellenálló erejét.³⁹ Most, hogy a perzsa háború miatt szárazföldi támadásról úgysem lehetett szó, könnyebb volt a portát rávezetni arra —: mennyivel eredményesebben lehet gyengíteni a császárt, ha birodalmának legkényesebb és legérzékenyebb részén, Itáliában zaklatják és nyugtalanítják, ahol a német rendek, „amint a tapasztalat mutatja“, nem sietnek segítségére.⁴⁰

Talán azt is el lehetett hitetni a folytonos hódítás gondolatában és vágyában élő portai hatalmasokkal, hogy az olasz partvidék ellen intézett támadásokkal egy későbbi, nagyobb arányú itáliai hadjáratot is elő lehetne készíteni, ami már régebb ideje foglalkoztatta a szultán fantáziáját.

Akárhogyan volt, a francia diplomácia nem dolgozott hiába. Hogy a Barbarossa keze alá adott török flottában mennyire a maga munkájának eredményét látta, az kitűnik abból, hogy a legkeresztényibb király és a kalózfejedelem 1534 májusában valóságos szövetségi szerződést kötöttek. Ugyanakkor, amikor a császár követe éppen azért kopogtatott a portán, hogy az „egész kereszténységnek“ békét szerezzen!

A császár ismét elkésett, helyesebben: a francia király megelőzte.

Az élet nem áll meg és nem várja meg azt, aki habozva keresi, hogyan értékesíthetné egy konstelláció előnyeit a maga számára. Ez az, amit a franciák „facteur temps“-nak neveznek s ami a gyakorlati politika egyik leglényesebb eleme.

Ha Zárai Jeromos és Schepper Cornélius 1533. áprilistól július közepéig elhúzódott tárgyalásainak idején még volt valami remény arra, hogy a szultán és a császár olyan megállapodást köthetnek, amely egy időre rendezi kettőjük viszonyát, akkor az 1534. április végén Konstantinápolyba visszatért Schepper hamarosan meggyőződhetett arról, hogy ez a lehetőség elmúlt.

Konstantinápolyban a helyzet alaposan megváltozott.

Schepper a legutóbbi tárgyalások tanulságai alapján először Grittivel keresett összeköttetést, hogy mindenben az ő tanácsai szerint járhasson el.

A velencei azonban csak titokzatos üzeneteket küldött arról, hogy a törökök „gyanakodnak reá”,⁴¹ ezért óvatosságnak kell lennie és — teljes két hétig nem mutatkozott. Schepper csodálkozva tapasztalhatta, hogy az, aki a múlt évi tárgyalásokon még hangosan vitte a szót, most a lakását is alig hagyhatja el. Amikor végre előkerült, Schepper már túl volt első tárgyalásán Ajasz basával.

Gritti ugyan ezúttal sem tudott meglenni nagyzolás és dicsekvés nélkül. „Azért nem mehetett Magyarországra, — mondta — mert a firenzei baylo útján magával a Szent Atyával folytatott tárgyalásokat a békéről.”⁴² „A szultánnal továbbra is titkos összeköttetést tart, ha nem is jut el annyiszor hozzá, mint kívánatos volna és ahogyan tehetné, ha Ibrahim nem lenne távol...”⁴³ S így tovább. De a bőbeszédű hazugok szokása szerint az igazságot is elmondta.

Az igazság pedig az volt, hogy „az a kalóz Barbarossa” („iste pyrata Barbarossa”) rontotta el a dolgok ügyis nehezen alakuló rendjét. Ő hitette el a szultánnal és tanácsosaival, hogy „a császárnak még sohasem lehetett úgy ártani, mint éppen most s hogy ezt a kedvező alkalmat nem szabad elmulasztani”.⁴⁴

Gritti nem mondta, csak óvatosan célozgatott arra, hogy ebben benne volt a keze a francia királynak, „aki mesterkedéseivel messzire elér, nem fukarkodik a pénzzel”⁴³ és „aki mindenütt kiveti a hálóját a fogásra”.⁴⁴ A francia követ tárgyalásait emlegette és azon sópáncodott, miért is nem tud Károly császár a francia királlyal megegyezni.

Az értelmes velencei számára kezdettől fogva nem volt kétséges, hogy ha a szultán egyszer pénzt, katonát és fegyvert ad Barbarossának, akkor többé nem lesz kedve a békekötéssel bajlódni, amiben úgysem bízik. Ismerte a törököket és így tudta, hogy a szultán a cselekvő emberek primitív gyanakodásával a „békekötés” praktikáiban nem lát mást, mint amolyan becsapás félét, aminek csak az az értelme, hogy a császár időt nyerjen. Mert vagy van a támadásra ereje, akkor élni fog vele, mihelyt alkalmasnak tartja, vagy nincsen, de akkor meg mi szükség van a békekötésre?

Gritti Scheppernek persze azt mondta, hogy a kereszténység sorsa aggasztja, ha végleg megghiúsulna a béke. De ennél bizonyosan sokkal jobban fájt neki, hogy szétfoszlának azok a lehetőségek, amelyekkel a béke ügyét a maga javára akarta hasznosítani. Mert azzal tisztában volt, hogy ha a szultán és a császár viszonya nyíltan ellenségesse válik, akkor azoknak a terveknek is befellegzett, amelyeket Ibrahimmal együtt a magyar kérdés rendezésére építettek.

Schepper Grittitől tudta meg, hogy Barbarossa vezetése alatt tekintélyes flotta készül elhagyni a Boszporuszt. Száz kitűnően felszerelt háromsorevezős. A hajók fedélzetén valóságos hadsereg. A tengeri haderő munícióval és élelemmel, a Kapudan-basa pénzzel bőven el van látva. A kifutásra kész hajóhadon kívül még kétszáz háromsorevezős hajó áll építés alatt, hogy balszerencse esetére is maradjon tartalékerő.⁴⁵

„Mi lesz, ha ez a flotta támadásra indul, valószínűleg először a nápolyi királyság ellen? S mi lesz a perzsa háború befejezése után, amire már megvannak a szultán tervei. Akkor Róma elfoglalására készül. Ibrahim feladata lesz, hogy Róma közelében egyik kikötőben partra szálljon se-regével, amit majd követni fog a török haderő zömével a szultán...”⁴⁸

De a flotta egyelőre még csak várja a parancsot az indulásra. Ha a békekötést most haladék nélkül nyélbe lehetne ütni, talán mindezt el lehetne hárítani.

Komolyan már Gritti sem bízott ebben; csak úgy beszélt róla, mint valami gyenge, alig szikrányi lehetőségről. De azért kitanított a követet, hogy ha a törökök vele a császári flotta erejéről beszélnek, mondja, hogy a császárnak nyolcvan háromsorevezős hajója van...

6.

Scheppernek nem segítettek a jótanácsok. Neki szigorú utasításai voltak. Lényegében ismét azt kellett elmondania, amit az elmúlt évben. Mindössze az volt a különbség, hogy Koront a császári csapatok közben (1534. április 1.) kiűrtették s így ezúttal nem Koronért *cserében*, de annak a fiú szolgálatnak a *jutalmául* kellett Magyarországot kérnie, hogy Ferdinánd az erőd feladására rábírta császári bátyját.⁴⁹

Vajjon nem érthető-e, hogy a szultán az első audien-cián úgy hagyta a füle mellett elmenni ezt a bárgyúságot, mintha nem is hallaná. Csak akkor kapta fel a fejét, amikor Schepper azt emlegette, hogy ha Gritti a magyar kérdés rendezésére Magyarországra jött volna, vele a császár és a szultán közötti fegyverszünetet is tető alá lehetett volna hozni és hogy Ferdinánd királynak széleskörű felhatalmazása van arra, hogy a szultán nevében eljáró Grittivel a békéről tárgyaljon.⁵⁰

Ezzel Schepper óvatos formában megint arra célzott, ami a bécsi urak elgondolása szerint az egész béketerv alapja volt és amivel a magyar kérdés rendezését valahogyan össze akarták kapcsolni a császár és a szultán közötti békekötés ügyével. Ha a porta Gritti útján Ferdinándnak juttatja Magyarországot, vagy legalább az ország nagyobb részét, akkor a császár és a szultán között sem lesz a békének semmi akadálya és a császár nevében maga Ferdinánd békét köthet a szultán megbízottjával: Grittivel.

Erre már felfigyelt a szultán és valósággal ráfordult a császári követre, mondván, hogy Grittinek ezekhez az ügyekhez egyáltalában nincsen semmi köze. Felhatalmazása szerint egyedül a magyar királyságra és Ferdinándra vonatkozó ügyekben járhat el, de a császárt illető dolgokban nem. Ha ezekről van szó, közvetlenül a portára kell jönni.⁸¹

Schepper még replikázni próbált, hogy ő azt hitte, Gritti felhatalmazása mindenre kiterjed s kiküldetése arra szól, hogy Károly császárral és valamennyi keresztény fejedelemmel tárgyaljon a békéről.⁸²

A császári követ itt nyilván valótlant beszélt, mert az előző tárgyalásokon soha nem volt arról szó, hogy Gritti ilyen általános felhatalmazást kapjon. Kivéve magát Gritt — aki egyszerűen nagyzott és dicsekedett —, soha senki sem mondta azt, hogy a velenceinek joga volna a béketárgyalásokba is bármiképen beleavatkozni.

A portai urak — Ibrahim is — mindig élesen elválasztották Ferdinánd ügyét a császáréétól. „Quod ad Carolum Caesarem attinet ipse... et Ferdinandus duo sunt. Ferdinandus habet pacem, si Carolus Caesar eam similiter habere voluerit, mittat ad felicem portam.”⁸³

Sőt maga Gritti is az igazmondás ritka perceiben világosan megmondta, hogy a szultán a császárral létesítendő béke ügyét annyira elkülöníti Ferdinánd dolgaitól, hogy a békéről Ferdinánd közvetítésével még tárgyalni sem haj-

landó. „Caesar autem Karolus, si pacem velit querat eam a magno Caesare *sed sine medio Ferdinandi regis*, non enim vult magnus Caesar quovis modo, per medium Ferdinandi regis ipsi Karolo Caesari pacem dare.“⁶⁴

Vajjon elképzelhető-e, hogy ezek után s tudva mindazt, amit visszaérkezése óta Grittiről hallott, Scheppernek még valóban komoly kétségei lehettek volna? Inkább az a valószínű, hogy így akarta tisztázni Gritti felhatalmazásának kereteit, hogy végre a bécsi urak is értsenek ebből.

Most magától a szultántól megkapta a kategórikus választ.

A szultánt azonban mégis érdekelte: hogyan képzei a békét a császár. Egyedül ez érdekelte és semmi más.

De éppen ez volt az a kérdés, amire a kapott utasítások értelmében a követ a dolog érdemében nem válaszolhatott. A diplomácia mindig szívesebben bajlódott a formákkal, mint a lényeggel.

A követ nagy körülményesen elmagyarázta, hogy Károly — császári tisztségének és méltóságának megfelelően — csak az egész kereszténység részére készíthet elő békét,⁶⁵ s a béke csak a pápa hozzájárulása mellett és az ő megerősítése után léphet érvénybe. A császárnak tehát előbb arról kell gondoskodnia, hogy a pápát és a többi keresztény fejedelmeket s hatalmasokat a békekötésben leendő részvételre rávegye. Ezért — „de csakis ezért“ — a császár és a szultán között előbb csak fegyverszünetet kellene kötni, illetőleg meg kellene állapodniok, hogy egymással szemben a háborúskodástól mindketten tartózkodni fognak. E megállapodás tartama alatt kényelmesen meg lehetne tárgyalni a békekötés feltételeit. Ha a keresztény fejedelmek közül egyesek nem volnának hajlandók a békekötéshez csatlakozni, ezt saját kárukra és kockázatukra tennék; a pápa hozzájárulása és megerősítése azonban elengedhetetlen feltétele a békének.⁶⁶

A legtöbb, amit a követ felajánlhatott s amire felhatalmazására hivatkozva személyében mindjárt vállalkozott is, az volt —: kössön vele a szultán az előadottak értelmében *feltételes* békét, amely az egész kereszténységre szólna és a pápa hozzájárulása és ratifikálása *után* válnék végleg érvényessé.⁷ Ennél bajosan mehetett volna messzebb, amikor tudta, hogy Barbarossa flottája az olasz partok ellen készül s a szultánnak egyenesen Róma ellen vannak tervei. Mert ha ebbe a feltételes békébe nem foglalja bele az egész kereszténységet és ennek keretében Itáliát, akkor azt az ódiumot kellett volna vállalnia, hogy a császár csak a maga érdekeit védve egyenesen rászabadítja a szultánt a pápára és az olasz félszigetre.

A tapasztalatlan portai hatalmasok azonban mindebből nem érthettek mást, mint azt, hogy a császár azért szeretne ilyen megállapodást kötni, mert előbb a kereszténység háztáján akar rendet teremteni és ha egyszer ráncbaszedte a külön utakon járó keresztény fejedelmeket, akkor valóban könnyű lesz a szultánnal megállapodnia a kereszténység és a török birodalom békéjének feltételeiről. A császár és tanácsadói nyilván így is gondolták...

A szultán a dolog elevenjére tapintott, amikor azt kérdezte, vajjon a keresztény fejedelmek a császár szolgálai és alattvalói-e, hogy helyettük a császárnak kell eljárnia és mindjárt azt is megmondta, hogy mindenkinek, aki az Ozmán hatalomtól békét kíván — quasi a maga számlájára — a portára kell követet küldenie.⁸

Schepper nem sok sikerrel iparkodott kitérni az elől az újból és újból megismételt kérdés elől, vajjon a császár a dolog érdemében milyen tárgyi alapon akarna a szultánnal barátságra jutni. Azaz magyarul —: mit ajánl fel a szultán barátságáért?

Őt csak azért küldték, — mondta — hogy a fegyverszünetről tárgyaljon. Arról, hogy meghatározott ideig — ez

lehetne egy év vagy néhány hónap — a császár és a szultán között szüneteljen minden fegyveres támadás a szárazföldön éppen úgy, mint a tengeren; és szüneteljen minden háborús készülődés.⁶⁰ Azt is elmondta, hogy a császár kívánsága szerint a végleges békekötésnek a két uralkodó (a szultán és a császár) életére kellene szólnia, mégis azzal a feltétellel, hogy a békét háromévenként fel lehetne mondani, de ebben az esetben is a felmondásról szóló értesítés vételétől számított egy éven belül ne ellenségeskedjenek egymással sem a szárazföldön, sem vízen. A béke pedig az egész „római birodalom“-ra vonatkoznék —: mindazokra a keresztény királyokra, fejedelmekre és hatalmasokra, akik írásban hozzájárulásukat adják a békekötéshez.⁶⁰

A szultán persze nem ezt a választ várta. Ez a sok körülményesség neki bizonyosan gyanús volt.⁶¹ S minthogy nem kapott feleletet arra, amit tudni akart, maga mondta meg, hogy az ő számára min fordul meg a béke.

„Ha Károly császár békét akar velem, akkor tudja meg, hogy a francia király az én testvérem. A császár adja vissza a francia királynak a tőle elfoglalt földeket s szolgáltatassa vissza a tőle elvett pénzt. Akkor majd beszélünk a békéről, de előbb nem.“⁶²

Az óvatos és homályos tervek alól egyszerre kibukkant a mezítelen valóság —: az egyik oldalon a császár, aki azt állítja magáról, hogy az „egész kereszténység“ nevében beszél, a másik oldalon a szultán és — „testvére“, a francia király.

Nem lehetetlen, hogy a szultán meg akarta várni a császár békeajánlatát és csak akkor adott engedélyt, illetőleg parancsot Barbarossa flottájának a kifutásra, amikor már látta, hogy az ajánlatban nincsen semmi megfogható.

Tény az, hogy a török hajóhad a konstantinápolyi kikötőt nem hagyta el, csak Schepper audienciája után, ame-

lyen egyébként a legfőbb török méltóságok között Chair-ed-din Barbarossa is jelen volt.

Amikor a flotta kifutott, ezzel a békekötés ügye végleg elveszett.⁶³

Hogy Schepper még egyszer a szultán elé került, az már csak pusztán formalitás volt. Jelentősége csak annyi, hogy a magyar kérdés ezen a második audiencián ismét szóba került és hogy a szultán erre vonatkozóan is világosan megmondta a magáét.

A követ ezúttal is azzal kezdte, hogy Károly császár Ferdinánd kedvéért — az ő közbenjárására — üritette ki Koron várát. Ezért a szolgálatért, amellyel Ferdinándnak az ő „atyjá”-val, a szultánnal szemben táplált fiúi érzülete eléggé bizonyítva van, — az egész magyar királyságot, vagy legalább annak nagyobb részét kéri. De rögtön hozzátette, hogy ha a szultán ezt a kérést nem is teljesíti és „bármilyen következzék is”, a Ferdinánddal létesített békén ez ne változtasson semmit.⁶⁴

A szultán nem minden gúny nélkül kérdezte, vajjon a követ *erre* a kérdésre vár-e választ?

Persze, hogy várt, hiszen *Bécsben* elsősorban ezt kötötték a lelkére.

Schepper most a szultán szájából hallhatta meg azt, amit korábban Ibrahim és Ajasz basák, de Gritti is, már annyiszor elmondtak neki.

Magyarország a szultáné, aki az országot János királynak adta. Amit János tesz, a szultán tudtával és akaratából teszi. Ferdinánd tehát óvakodjék attól, hogy János ellen bármit elkövessen. Az ország ügyeibe ne avatkozzék s hagyjon föl minden tervezgetéssel. Ha az országra vonatkozóan valami kérdés merülne föl Ferdinánd és János között — a szultán fog dönteni. Gritti majd elmegy Magyarországba; a neki adott megbízás érvényben marad. „Azt parancsoltam

neki — mondotta a szultán —, hogy sem az egyik, sem a másik félnek ne kedvezzen, de legyen igazságos.“

Schepper mindezt tudomásul vette. Mit is tehetett volna egyebet? De tudomásul vette úgy, hogy ura nevében ő maga kérte előre —: bármiként határozzon is a szultán, közte és Ferdinánd között maradjon érvényben a béke.

Íme, ide sorvadt, ide zsugorodott Zárai Jeromos nagy hanggal bejelentett „dicsőséges béké“-je, amelytől Ferdinánd annakidején Magyarország megszerzését remélte.

A császárral tervezett „béké“-ből pedig az lett, hogy a szultán most már a következőkép állította fel a maga kívánságát.

Ha a császár békét akar, küldjön olyan követet, akinek teljes felhatalmazása van arra, hogy minden felmerülő kérdéstről tárgyaljon. Ezt a követet a szultán össze fogja ültetni a francia király követével; meghallgatja őket s eldönti, kinek van igaza kettejük közül s ennek megfelelően fog dönteni a béke ügyében.

A szultán most már az arbiter mundi szerepét szánta magának. Ő akart bírászkodni a viszálykodó keresztény fejedelmek dolgaiban. A „világ bírása“ mellett azonban ott állt a francia király — a keresztény fejedelmek vitás ügyeiben maga is felette érdekelt fél.

A De La Foret részére adott utasítás elárulja, hogyan képzelte a francia király az „egyetemes békét“ s ennek érdekében követének mire kellett volna rávennie a szultánt.

Ferenc király nem kívánt kevesebbet, mint azt, hogy a császár „adja neki vissza“ a milanói hercegséget, az asti grófságot, az uralmat Genua, Flandria és Artois felett és biztosítsa, hogy János király zavartalanul uralkodhassék a magyar királyságban.⁶⁶ (Ezúttal legalább nem feledkezett meg Magyarországról!)

Bizony, ez nem volt az, amit Károly és Ferdinánd udvarában vártak!

Scheppernek mindezt nem mondták el. A valamennyire még mindig tájékozott Grittitől csak annyit tudott meg, hogy Ferencet ki lehetne elégíteni azzal, ha fia megkapná a milánói hercegséget és Toscanából királyságot kerekítenének részére.⁶⁶

A velencei óvatos volt; nem akarta, hogy a szálak felesleges módon itt is összekuszálódjanak. Vigyázott arra, hogy a császár követét ne uszítsa Ferenc ellen. A francia követeléseket is, most már nem azzal a szándékkal árulta el, hogy a császár és a szultán között segítse elő a békekötést, hanem ellenkezőleg azért, hogy a császár a Ferencsel létesíthető kompromisszum révén olyan helyzetbe jusson, amelyben — már akár francia segítséggel, akár csak Franciaország felől biztonságban — a török ellen támadhasson.

Nem tudni —: Schepper megértette-e ezt a szövevényes okoskodást, s ha igen, mennyire értékelte. Számára a helyzet azt jelentette, hogy „nincsen sem béke, sem háború“ s azzal vigasztalta magát, hogy „ha a törökök Barbarossa flottáját a császáriak ellen küldik — Károly sem alszik.“⁶⁷

Mindaz, amit Schepper a magyar kérdéstről hallott, csak arról győzte meg, hogy „a szultán Magyarországot a magáénak tekinti és ott rövidesen más rendet teremt, ha csak a Habsburg-fivérek még idejében elébe nem vágnak“. A Ferdinándtól kapott megbízás dolgában a jószemű elzászi mindössze ennek a felismerését vitte magával Konstantinápolyból.⁶⁸

EXIT GRITTI

A Habsburg-fivérek békepróbálkozásából nem maradt csak egyetlen pozitívum, az a szál, amelyből az egész kiindult —: Gritti megbízatása, hogy tegyen rendet János és Ferdinánd között.

A szultán kijelentései után többé nem lehetett kétséges, hogy Grittinek a portától szigorúan kötött marsrutája van. Felhatalmazása csak arra szól, hogy kitűzze a határokat a két viszálykodó fejedelem között, mégpedig minden részrehajlás nélkül, a II. Lajos király életében fennállott birtokállapot alapján.

Ez azt jelentette volna, hogy Ferdinánd a nyugati országrészből — talán az egyetlen Kőszeg kivételével — nem tarthatott volna meg semmit.

Gritti bizony nem így képzelte el ezt a missziót!

Nem szerette a magyarokat. Tudta, hogy gyűlölik. Jánostól, aki kinevezte maga mellé az ország kormányzó-jává, mindent megkapott. Hacsak nem gondolt arra, hogy erőszakkal magának szerzi meg az országot, — barátságos úton további javakra és előnyökre itt már aligha számíthatott.

A Habsburgok oldalán még volt keresnivaló. De azzal tisztában volt, hogy a magyar kérdést csak akkor lehet — már annyira, amennyire — Ferdinánd szájaíze szerint rendezni, ha béke van a császár és a szultán között és ha a

Scheppernek mindezt nem mondták el. A valamennyire még mindig tájékozott Grittitől csak annyit tudott meg, hogy Ferencet ki lehetne elégíteni azzal, ha fia megkapná a milánói hercegséget és Toscanából királyságot kerekítenének részére.⁶⁶

A velencei óvatos volt; nem akarta, hogy a szálak felesleges módon itt is összekuszálódjanak. Vigyázott arra, hogy a császár követét ne uszítsa Ferenc ellen. A francia követeléseket is, most már nem azzal a szándékkal árulta el, hogy a császár és a szultán között segítse elő a békekötést, hanem ellenkezőleg azért, hogy a császár a Ferencsel létesíthető kompromisszum révén olyan helyzetbe jusson, amelyben — már akár francia segítséggel, akár csak Franciaország felől biztonságban — a török ellen támadhasson.

Nem tudni —: Schepper megértette-e ezt a szövevényes okoskodást, s ha igen, mennyire értékelte. Számára a helyzet azt jelentette, hogy „nincsen sem béke, sem háború“ s azzal vigasztalta magát, hogy „ha a törökök Barbarossa flottáját a császáriak ellen küldik — Károly sem alszik.“⁶⁷

Mindaz, amit Schepper a magyar kérdéstről hallott, csak arról győzte meg, hogy „a szultán Magyarországot a magáénak tekinti és ott rövidesen más rendet teremt, ha csak a Habsburg-fivérek még idejében elébe nem vágnak“. A Ferdinándtól kapott megbízás dolgában a jószemű elzászi mindössze ennek a felismerését vitte magával Konstantinápolyból.⁶⁸

EXIT GRITTI

A Habsburg-fivérek békepróbálkozásából nem maradt csak egyetlen pozitívum, az a szál, amelyből az egész kiindult —: Gritti megbízatása, hogy tegyen rendet János és Ferdinánd között.

A szultán kijelentései után többé nem lehetett kétséges, hogy Grittinek a portától szigorúan kötött marsrutája van. Felhatalmazása csak arra szól, hogy kitűzze a határokat a két viszálykodó fejedelem között, mégpedig minden részrehajlás nélkül, a II. Lajos király életében fennállott birtokállapot alapján.

Ez azt jelentette volna, hogy Ferdinánd a nyugati országrészből — talán az egyetlen Kőszeg kivételével — nem tarthatott volna meg semmit.

Gritti bizony nem így képzelte el ezt a missziót!

Nem szerette a magyarokat. Tudta, hogy gyűlölik. Jánostól, aki kinevezte maga mellé az ország kormányzó-jává, mindent megkapott. Hacsak nem gondolt arra, hogy erőszakkal magának szerzi meg az országot, — barátságos úton további javakra és előnyökre itt már aligha számíthatott.

A Habsburgok oldalán még volt keresnivaló. De azzal tisztában volt, hogy a magyar kérdést csak akkor lehet — már annyira, amennyire — Ferdinánd szájaíze szerint rendezni, ha béke van a császár és a szultán között és ha a

portának az az érdeke, hogy ezt a békét a perzsa háború alatt lehetőleg ne zavarja semmi. A béke fenntartása sok mindent elbírt volna, ennek a köpenyege alatt sok mindent Ferdinánd kezére lehetett volna játszani.

Eredetileg erre épült Gritti egész számítása. 1533 nyarán még remélte, hogy sikerülni fog nyélbeütni a békét. Ezért mondta akkor, hogy csak bízzék Ferdinánd benne és az ő jó szolgálataiban.¹ Még a követek ajánlatairól sem akart hallani. „Majd megegyeznek ők Ferdinánddal ketten, szemtől-szembe.”²

Ezért buzgólkodott annyit a békekötés körül s ezért iparkodott mindent megtenni, hogy Barbarossa hadi vállalkozását — amennyire tőle tellett — elgáncsolja.³ Talán túl is az észszerűség mértékén, mert segíteni nem tudott, de hitelét a portán elvesztette s megerősítette azt a gyanút, hogy összejátszik a császáriakkal.

Ezért fogták szigorú ellenőrzés alá s ezért kellemetlenkedtek neki a vám- és adóbevételek elszámolása körül, ami helyzetét anyagiakban is megrendítette.⁴

Megbízatását a János és Ferdinánd közti viták elintézésére nyilván csak azért nem vonták vissza, mert a szultán becsületből nem akart változtatni azon, amit megígért. A portán nagyra voltak azzal, hogy a szultán egyszer kimondott szava szent.⁵

A megváltozott viszonyok között azonban ez a megbízás értéktelenné vált Gritti kezében; olyan eszközzé, amivel már semmit sem lehetett kezdeni.

Mégis — szorult helyzetében — most már nem fordulhatott vissza. Meg kellett maradnia azon az oldalon, ahová bizalmas ígéretekkel elszegődött. Az elkeseredés is ide sodorta és a bosszúvágy az elszenvedett megaláztatásokért.

Számításai ugyan felborultak, de a tisztánlátás azért nem hagyta el.

Jól tudta, hogy a magyar kérdés a császárság és az oszmán birodalom közötti latens ellentét függvénye, amelyet csak akkor lehet nyugvópontra hozni, ha előbb ezt az ellentétet rendezik — vagy békésen, vagy fegyveres erővel. E nélkül minden csak gyermekes próbálkozás és szemfényvesztés.

Ha a Habsburgok ki akarják terjeszteni hatalmukat Magyarországra, akkor ennek vagy a császár és a szultán közötti békekötésben kell árát adni, vagy meg kell érte verekedni. Más mód nincsen. A politikai uralom az ellentétes erőtenyezők kiegyenlítésén fordul meg. Aldozatot kell érte hozni vagy kockázatot kell vállalni, mesterkedéssel kiügyeskedni nem lehet.

A későbbi következmények megmutatták, hogy a velencei diagnóza tökéletesen helyes volt.

Az adott körülmények között csak két tanácsot adhattott volna Scheppernek. Vagy azt, hogy Ferdinánd a töréntek után most már hagyjon fel minden kísérletezéssel és elégedjék meg azzal, ami Magyarországból a kezén van. Vagy azt, hogy a császár támadjon a török birodalomra és zúzza össze, amíg a perzsa háború erre kedvező alkalmat kínál.

Gritti vérmesebb és szenvedélyesebb volt annál, sem hogy a két lehetséges tanács közül az elsőit válassza.

Először kertelve, de aztán mind nyiltabban és mind nagyobb hévvel a második mellé állt.

Már Scheppernél tett első látogatásakor iparkodott megértetni a követtel, hogy — ha talán Magyarország megszerzésére nem is — de megtartására nincsen más mód. Megkérdezte, hogy abban az esetben, ha Ferdinánd kezére kerülne az ország, hogyan tudná a törökkel szemben megvédeni? És amikor a követ, más bölcsesség híján, a határátjárók és szorosok megerősítését emlegette, a velencei megadta a választ is. *Magyarországot csak akkor lehetne megtartani, ha a védekezés helyett a császár megtámadja az*

ozmán birodalmat és elfoglalja fővárosát.⁶ „Sohasem volt erre kedvezőbb alkalom, mint most.”⁷ Csak ki kellene egyezni a francia királlyal és össze kellene fogni Velencével.⁸ A szultán most úgyis éppen lehetetlen kívánságokat támaszt a köztársasággal szemben. Ha a keresztény fejedelmek nem használják fel a kínálkozó lehetőséget, önmagukkal együtt vesztébe döntik az egész világot.⁹

Ő (Gritti) rá tudná venni — és rá is fogja venni! — Velencét, hogy csatlakozzék a császár vállalkozásához. Ferdinándnak pedig meg tudná mondani, hogyan lehetne egy kardcsapás nélkül elfoglalni Görögországot.¹⁰ Ezzel együtt Kis-Ázsiát is minden nehézség nélkül meg lehetne szerezni. Ott legalább százezer felszabaduló keresztény állana a császáriak mellé. S bőséges volna a hadizsákmány.

Újból és újból azt ismételte, hogy a védekezés helyett a támadásra kell felkészülni, mert ha Károly császár megvárja, amíg a törökök visszajönnek Perzsiából, olyan hatalmas háború zúdul rá, amivel aligha lesz képes megbirkózni.¹¹

A bosszú és az érvényesülés vágya szárnyakat adott a kalandor képzeletének. Már-már látta az egyesült császári és velencei flottát, amely — kihasználva Barbarossa távollétét az afrikai partoknál — könnyűszerrel birtokba veszi a Hellespontus gyenge erődítményeit és a védtelen Konstantinápolyra támad.

A tagadhatatlanul grandiózus terv révületében fanatikusan ismételte, hogy a császárnak és a kereszténységnek nem lehet más célja, mint a török főváros elfoglalása.¹² Úgy látszik, azt hitte, ez éppen úgy tönkretenné az ozmán hatalmat, mint amikor az ellenség fejét veszik.

De azzal Gritti is tisztában volt, hogy ehhez a hadivállalkozáshoz előbb meg kellene szüntetni az ellentéteket a kereszténységen belül —: a császárnak meg kellene alkudnia a francia királlyal.

A politikai konstelláció sajátossága hozta magával, hogy két ellentétes pólusról —: a szultán és újdonsült ellensége, Gritti, egyformán azt tanácsolták a császárnak, béküljön meg a francia királlyal.

A szultán persze — a nélkül, hogy erre ráeszmélt volna — a maga érdekei ellen adta ezt a tanácsot. Mert ha a császár netalán megfogadja és megalkuszik a franciákkal, a megbékült kereszténység végezhetett volna a törökkel — feltéve, hogy a vállalkozáshoz szükséges erőt a keresztény államok segítségével tényleg sikerül előteremteni.

Bizonyos, hogy Franciaország volt az a tényező, amely a hatalmi egyensúly mérlegét jobbra vagy balra billenthette. Helyzetét még előnyösebbé tette, hogy a politika mesterségében bizonytalanul tapogatózó Törökország a francia diplomácia járószalagjára került.

Sem Bécsben, sem Budán nem tudták, hogy Grittiben — ha jön — már nem kell a szultán mindenható megbízottját látni s az úgynevezett „döntőbíráskodás“ játékát csak azért engedik meg a portán, hogy a szultán szótartó méltóságán ne essék csorba.

Amilyen türelmetlenül várta a velenceit Ferdinánd, olyan aggodalommal néztek érkezése elé Budán. Itt nem arra gyanakodtak, hogy Gritti egy követ fúj a esászáriakkal, hanem attól félték, hogy most majd alkalmat és módot terem magának az állami főhatalom megszerzésére.

Evek óta sokan beszéltek és sokan hitték, hogy a velenceinek tulajdonképpen ez a titkos szándéka. Amikor az ország kormányzója lett, valóban nem egyszer úgy viselkedett, mintha még a király is az ő alattvalója lenne.¹⁸

János nem nagyon igyekezett elleplezni ezt a szégyenteljes helyzetet. Hitelt adva annak, amit Laski Jeromos sugott be neki,¹⁹ nyílt tanácsulésen azon panaszkodott, hogy a kormányzó az ő helyére tör.¹⁸

Nem csoda, ha a francia politikai hírszolgálat már-már Grittiben látta a leendő magyar királyt.¹⁶ Szerémi is azzal ijesztgette a budai urakat —: „Úgy gondoskodjatok, hogy egyszer a tanácsban a királlyal együtt mindnyájatok fejét veszik, mert a királyi felség szolgálainak legnagyobb része a kormányzóhoz szegődött szolgálatra... s a királynak nincsen annyi magyar vitéze, mint a kormányzó úrnak.”¹⁷

Ezek után érthető, hogy János és hívei nem fogadták örömmel Gritti elindulásának hírért. Már az is gyanús volt, hogy a Havasalföldön át, Erdély felől jön. Valószínűleg azért, hogy maga mellé vegye a mindenre könnyen kapható havasalföldi vajda fegyveres népét és az erdélyi magyar elégedetleneket.

Vajjon valójában milyen szándékok vezették?

Arra most már nem gondolhatott, hogy Ibrahim segítségével magyar területeket játszhasson át Ferdinánd kezére. Az erre vonatkozó bizonytalan ígérek teljesítése különben is hitvány és olcsó vállalkozássá törpült annak a roppant tervnek a fényében, amely a velencei lelkében lángrollobbant.

Az egész kereszténység keresztesháborúja a pogányság ellen! Konstantinápoly felszabadítása — amihez ő, Gritti teremti meg az előfeltételeket! A kalandor szemében immár Magyarország sem volt más, mint egyelőre még hiányzó alkatrész abban a gépezetben, amit a nagy cél érdekében mozgásba kellene hozni.

Mérhetetlen elbizakodottságában azt hitte, előtte nincsen akadály, megbirkózik minden nehézséggel. Nemcsak arra vállalkozott, hogy a velencei flottát a császár szolgálatába állítja, hogy békét teremt a császár és a francia király között — ha kell — hanem arra is, hogy egész Magyarországot a maga hatalmába keríti s aztán mindazzal az erővel, amit ez az ország jelent, odaáll a császár mellé az ozmán elleni küzdelembe.

Nem sokkal indulása előtt azzal bízta Scheppert —: „ha a császár támadásra gondol, tudja meg előre, hogy még nem remélt helyről is jön majd segítség“. „Azzal az elhatározással indul, — mondta — hogy Magyarországon rendet teremtet és megzabolázza a nagyfejúket. Néhányszor már megfenyegette a magyarokat, hogy ha az édes orvosságok nem használnak, majd a keserűekhez folyamodik. Ezt fogja most tenni. Mert, aki uralkodni akar, az ne féljen a vérontástól.“¹⁸

Már korábban eldicsekedett Scheppernek, hogy ő rendelkezik azokkal, akik Magyarországon a szultán zsoldjában állnak. Valami hetven lovagot emlegetett s azt a hat-ezer katonát, akiket ott tart a szultán.¹⁹

A magával vitt fegyveres erő mellett nyilván ezekre számított.

Valóban úgy indult Magyarország felé, mint „kígyó a madárfészekre“.

De ott is érezték a veszedelmet. János kétszer is üzent a portára: kérte, hívják vissza Grittit, aki trónjától és életétől akarja megfosztani.²⁰ Allítólag magának a velenceinek írt, hogy ha már jön, ne Erdély felől, de Belgrádon át jöjjön.

Kétségtelen, hogy fogadására felkészültek. Ezért küldték Czibak Imrét Váradról Erdélybe, hogy szervezze meg előre az ellenállást. Czibak olyan sikeresen teljesítette feladatát, hogy még az oláh vajdát is felpuskázta Gritti ellen. Már a Dunánál ellenségesen fogadták.

Persze az volt Gritti legnagyobb baja, hogy kisszámú és hitvány sereggel jött. Schepper értesülései szerint nem vitt magával csak körülbelül hétszáz lovas és ugyanannyi gyalogost. De ezek sem értek sokat. Amolyan szedett-vedett népség lehetett, konstantinápolyi facér mesterlegények: vargák, tímárok.²¹ Valószínűleg azok közül, akiket a török hatóságok ebben az időben azért fogdostak össze, hogy a

gályákra vigyék őket. Ehelyett mégis szívesebben mentek „protectorukkal” akármilyen kalandos útra.

Talán más lett volna Gritti vállalkozásának a sorsa, ha a szultán rendes katonaságot ad melléje, vagy ha a velencei pénzügyei éppen akkor nem lettek volna olyan ziláltak és hadviselt fegyvereseket tudott volna zsoldjába fogadni.

Nem sokat változtatott a helyzeten az az erő, amit a velencei sikerére spekuláló magyar urak, Dóczy János, Batthyány Orbán, Penesich Gáspár²² és amit Budáról fia: Antal hozott eléje.²³

Mindent összevéve: maroknyi sereg, amivel még nagyobb szerencse mellett sem lehetett volna semmit kezdeni a bizalmatlan, nyugtalan és ugrásra kész erdélyiekkel szemben.

„Aki uralkodni akar, annak nem szabad félnie a vérontástól” — mondta a velencei, mintha Machiavellitől tanulta volna. Arra nem gondolt, hogy a kiontott vér sikossá teszi a talajt —: ember legyen és ereje legyen, aki megáll rajta!

Közömbös, hogy része volt-e Czibak meggyilkolásában; hogy az ő parancsára végeztek-e vele vagy sem? Ez a gyilkosság, mint valami riadó, egyszerre mindenkit fegyverbe állított ellene.

Azoknak, akik féltették tőle az ország sorsát és a magukét is — csak ez kellett. Most már megvolt az ok, amiért útját kellett állni; most már volt valami, amit meg kellett torolni.

Hiába kért segítséget János királytól, aki aránylag kicsiny seregével Váradnál állt és — szokása szerint — várt.

Hiába a moldvai vajdától, aki megérkezett ugyan csapataival — de ellene fordult.

Egyszerre ott találta magát, távol a szultántól, akit elárult, távol a császártól, aki mellé akart szegődni, egy ki-

csiny erdélyi város piacterén, úgyszólván egyedül, mert az utolsó pillanatban még magyar „hívei” is cserben hagyták.

Úgy végeztek vele, mint a verembe esett farkassal szokás. A sáros medgyesi országúton kilobbant a kalandos, nagyigényű élet. Vajjon — ha minden másként történik — energiájának és fantáziájának tüze fel tudta volna-e gyújtani a császár akaratát, hogy Tunisz helyett Konstantinápoly ellen vonuljon?

A medgyesi szent ferencrendi kolostorban a zseniális kalandor meggyalázott holttestével együtt örökre eltemették azt a merész gondolatot, hogy amíg a szultán messze Perzsiában jár, az összefogott keresztény erők kiverhetnék az ozmán hatalom őreit nemcsak a Duna tájáról, nemcsak Görögországból, de talán a Boszporusz partjáról is!

2.

Amit Gritti életében nem tudott elérni, azt halálával mégis felidézte, legalább annyiban, hogy a rajta végrehajtott halálos ítélet Magyarország ügyének némileg más fordulatot adott.

János és a porta viszonya módosult.

Ez a viszony ugyan sohasem volt bensőséges, még egészen őszinte sem — Jánost nyilván nem becsülték sokra a portán — de Gritti halála után egészen annak a félelemnek az árnyékába került, amely sokáig aggasztotta Zápolyát, hogy a szultán rajta fogja megbosszulni megbízottjának kivégzését.

Ez a félelem hajtotta Jánost arra, hogy Ferdinánddal szemben engedékenyebb legyen.

Ferdinánd viszont — annyi keserves csalódás után — azt hitte, hogy a velencei megöletése nem remélt előnyös helyzetbe hozza Jánossal szemben a portán. Most ismét

megduzzadt reményekkel várt és követelődött, amitől a sikertelen portai követjárások már-már elvették a kedvét.

Váratlan, a hatalmi viszonyokkal össze nem függő események így változtathatnak a politikai konstelláción. Valójában nem a tényleges *helyzet*, hanem azon a *képen*, amit a mindenkori helyzetről a cselekvő politikus önmagának alkot. Nem azon, ami van, hanem azon, amit a helyzetből kiolvas az, akinek cselekednie kell. A fejlemények szempontjából ez éppen olyan jelentőségteljes lehet, mintha a tények világában következett volna be változás.

A kérdés éppen az —: vajjon megtörténtének melegében, vagyis addig, amíg hatása még aktuális, le tudjuk-e mérni egy-egy esemény valódi jelentőségét?

Emócióinkon —: félelmünkön és aggodalmainkon vagy reménységeinken át, bizonyára nem. A gyáva szemében minden ijesztő, a hazardőrnek minden szárnyakat ad. A megítélés legbiztosabb mértéke mégis csak az, ha azt nézzük, vajjon az, ami történt: módosított-e az erőviszonyokon s ha igen, hozott-e olyan változást, amelyhez okszerűen alkalmazkodnunk kell. És — ami mindennél fontosabb — vajjon gyakorlatilag, a szó pragmatikus értelmében tudunk-e úgy alkalmazkodni a valóságos vagy elképzelt változáshoz, ahogyan, nagyobb kockázat nélkül, érdekeink biztosításának megfelelő.

Ott, ahol a hatalmi viszonyok alakulásáról és nem személyi intrikákról van szó, a „jutalom“-nak és a „büntetés“-nek nincsen szerepe. A bosszú éppen olyan kevésbé politikai fogalom, mint a hála.

A rendelkezésére álló erőkkkel a legönkéntesebben diszponáló diktátor is nagyon meg fogja gondolni, hogy olyankor, amikor *valóban* döntő kérdésekről van szó, engedjen-e indulatainak, avagy elsősorban a lehetőségeket, a valószínűségeket, azaz az erők adott és lemérhető viszonyát nézze. És azt: vajjon elhatározása milyen erők mozgósítását tenné

szükségessé és az elhatározás sikeres végrehajtása milyen eredménnyel járna.

Minden olyan elhatározás, amit *nem* lehet cselekvéssé váltani — akármilyen ravasz spekuláció vagy gyáva megalkuvás eredménye legyen is — csak felesleges zsákutcába vezet, ahonnan nincsen tovább.

A megkívánt és valóban meghozható áldozat s a várható előny mérlegén dől el minden igazi politikai elhatározás, amely megérdemli ezt a nevet. Az államok között, a hatalmi viszonyok alakulásában végeredményben mindig csak az ilyen elhatározásoknak van döntő szerepük, azaz, más szóval, történelemformáló hatásuk.

A pipogya János királynak éppen úgy nem volt oka a félelemre a Grittin végrehajtott halálos ítélet miatt, mint ahogyan a mindig optimista Ferdinánd is hiába épített erre új reményeket.

Nem azért, mert Gritti gyanús összekötetései miatt már régebben kiesett a szultán kegyéből s utóbb Konstantinápolyban is rájöttek árulására. Még csak nem is azért, mert a szultán haderejének dandárjával Perzsiában volt elfoglalva. Hanem azért, mert a szultán is tudta, hogy János ellen megindított minden „büntető expedíció” csak Ferdinánd zászlója alá hajtana a magyarokat s céltalan nehézségeket teremtene ott, ahol a helyzet a török érdekeknek nagyjából úgy is megfelelt.

Viszont azt, hogy a „kegyvesztett” János helyett a szultán most Ferdinánd magyarországi igényeit támogassa, csak olyan valaki remélhette, aki még mindig nem értette meg, hogy a török imperiálizmus az egyszer elfoglalt állásokból egy tapodtat sem enged, ha csak fegyverrel nem kényszerítik.

Ha Ferdinánd János versenytársának érezte magát a porta kegyének kiérdemlésében, akkor nem tudta, hogy az,

ami két rivális között az egyiknek árt, még nem feltétlenül használ a másiknak.

A bécsi udvar bámulatos gyorsan, már október 1-én hírt kapott arról, hogy Gritti ügye elveszett —: hogy az ostromló sereg behatolt Medgyes városába és Grittit, Batthyányi Orbánt és Dóczy Jánost „megsebesülve elfogták“. Hogy azután mi történt, arról nem szólt a jelentés. Így Gritti kivégzéséről sem, aminek biztos híre csak jóval később jutott el Bécsbe. A hírhozó valószínűleg csak azt mondta el, aminek bekövetkeztét előre látta és nem azt, ami tényleg lejátódott.²⁴

December első felében a Bagdadban időző szultán is értesült Gritti haláláról. Neki a havasalföldi vajda adott hírt és nyilván vádaskodó szándékkal azt is jelentette, hogy az „áruló gyilkosok“ Ferdinánd országrészébe mentek át s az a szándékuk, hogy viszályt támasztva tönkretegyék a magyar királyságot.²⁵

A szultán és emberei — már csak ezen az alapon is — először Ferdinándot vették gyanúba, akit a nagyvezér, a szultán barátságának hangsúlyozása mellett, igen nyomatékosan figyelmeztetett arra: tartsa magát távol Gritti gyilkosainak terveitől, mert az ő világhódító ura eget és földet betöltő seregével könnyűszerrel rendet teremt Magyarországon, amelyet „dárdájával“ megszerzett és életére Jánosnak adott.

Alig lehet kétséges, hogy János mindent megtett, hogy úgy tünessen fel a dolgot, mintha neki nem lett volna semmi része a Gritti ellen szervezett és a velencei kivégzésében beteljesült ellenállásban. Valószínű az is, hogy a szultánhoz küldött üzeneteiben iparkodott a gyanút inkább Ferdinánd felé terelni.²⁶ A cui prodest elve alapján ott, eleinte alaposnak is tarthatták ezt a gyanúsítást.

De Ferdinánd sem várta meg, amíg a vád vele szemben konkrét formát ölt. Hanem már február 15. előtt Bag-

dadba juttatott leveleiben²⁷ megírta a szultánnak, hogy ebben a gyilkosságban ő teljesen ártatlan és a történetekért Jánost terheli a felelősség. Fiúi hűségének buzgó hangoztatása mellett ezt március 23-án újból megismételte. A bosszút és a megérdemelt büntetés kimérését — írta — ráhagyja a szultán biztos ítéletére és megingathatatlan döntésére. János tettei megtorlást, az ő ártatlansága viszont méltánylást kíván. Sohase higgye el róla a szultán, hogy ő valaha is olyan ármányosan és kétszínűen viselkedhetnék, mint János.²⁸

Majd minden kertelés nélkül előáll azzal a kéréssel, hogy a szultán most már segítse őt hozzá ahhoz és tartsa is meg abban, ami isteni és emberi jogon Magyarországból neki jár. (Az óvatos fogalmazás nem árulja el, hogy pontosan mit értett ez alatt.)

Jánost pedig, aki erre annyiszor méltatlanná vált, ne pártolja és ne támogassa, hanem bűneiért mérje ki rá a megillető büntetést. Felajánlja, hogy, ha a szultánnak úgy tetszik, ellátja ő is alaposan János baját, mégpedig a szultán minden költsége, fáradsága és közreműködése nélkül.²⁹ A szultántól kért felhatalmazást ahhoz, hogy Jánost megbüntesse, akinek az országát aztán — az otthon hangoztatott fogadkozások szerint — a szultán ellen kellett volna megvédenie!

Végül előlegezett formális hűségnyilatkozattal fejezi be ezt a jellemző levelet. Magyarország birtokában úgy fog viselkedni a szultánnal szemben, — írja — hogy a szultánnak az ő és az övéi oldaláról nemcsak nem kell tartania semmi veszélytől, hanem bizton számíthat az ő „teljes jóakaratára, őszinte és készséges fiúi hajlandóságára, barátságára, a szomszédi béke és egyetértés zavartalan megtartására“.

Vajjon csakugyan hitt-e abban Ferdinánd — örök optimista — hogy azt amiért annyiszor hiába kilincseltek kö-

vetei a portán, most majd az ő kezére adja a szultán csak azért, mert János felelős Gritti kivégzéseért?

Talán az táplálta benne az örök olthatatlan reményt, hogy a portán annyiszor elmondták — Ibrahim nagyvezér Bagdadból küldött levelében⁸⁰ megint ezt ismételte — hogy Magyarország birtoklásának a szultán által szentesített állapota csak János életére szól. Ha tehát János uralmának bármely okból végeszakadna, többé nem lenne akadálya annak, hogy a szultán esetleg Ferdinándnak engedje át az országot. Ibrahim még Perzsiából is ezzel hitegette Ferdinándot, nyilván arra számítva, hogy a biztatásban kilátásba helyezett jóakarató támogatásáért majd búsas ajándékok ütik a markát.

3.

A félelem paralizál vagy kapkodóvá tesz. Nehéz volna megmondani, melyik a veszedelmesebb.

János király, mint mindig, ha bajban volt, most is a diplomácia segítségéhez folyamodott.

Még mielőtt betelt volna Gritti végzete, azaz, amikor Budán még nem lehettek biztosak abban, hogy a velencei vállalkozásának megakadályozására szervezett erdélyi ellenállásnak milyen kimenetele lesz, János máris összeköttetést keresett Ferdinánddal. Nyilván azt gondolhatta, hogy minden eshetőségre tanácsosabb lesz újból felvenni az 1533-ban abbahagyott megbeszéléseket. Egyformán félt a következőkétől akár végleg alul marad Gritti, akár sikerül a csapdából kimenekülnie, amikor is esetleg török segítséggel viszatérhet.

Ezért küldte 1534 szeptember végén Broderics pécsi püspököt Bécsbe egyelőre azzal a megbizatással: tapogassa ki, milyen alapon lehetne Ferdinánddal kiegyezni.⁸¹

Ferdinánd nézete azonban abban megegyezett a Jánoséval, hogy akármilyen vége lesz is Gritti vállalkozásának — Jánosnak abból csak kára lehet. Miért ne fordítaná azt a maga hasznára? Az osztrák diplomácia már augusztus végén úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Gritti nem kerülheti el sorsát: a Medgyest körülvevő magyar és oláh erők feltétlenül végezni fognak vele. Szeptember 2-án Ferdinánd ezt meg is írta nővérének Máriának, s azzal a reménykedő megjegyzéssel fejezte be levelét, hogy a magyarországi ügyek alakulásától most már „jobb termést“ vár, mint korábban gondolta volna.⁵²

Érthető, hogy így Broderics dolgavégezetlen tért haza Bécsből, de azzal az ígérettel, hogy húsz nap múlva ismét visszajön.

Közben elterjedt Gritti halálának híre, növelve az aggodalmat Budán és a bizakodást Bécsben, úgy hogy János is jobbnak tartotta, ha nem marad meg a „tapogatózás“ mellett.

Utasítására Broderics újból felvette az érintkezést a bécsi udvarral — bár egyelőre csak írásban; Frangepán Ferenc kalocsai érsek pedig azt a megbízatást kapta: eszközölje ki Rómában, hogy a pápa vegye rá Ferdinándot a megegyezésre.⁵³

János ugyanakkor egy harmadik követét: Verancsics Antalt, aki már korábban is járt küldetésben a francia udvarnál, — Párizsba menesztette. Ferenc király közbenjárását kellett kieszközölnie, legyen János segítségére a porta megengesztelésében.⁵⁴

A Bécsben tapasztalt nem nagyon biztató fogadtatás után a budai udvar elsősorban mégis abban látta legfontosabb feladatát, hogy a szultán szándékai felől tájékoztódjék. De viszont éppen ez volt a legnehezebb, mert a szultán távol, Bagdadban időzött s hónapokba tellett, amíg a küldöncök megjárták az utat.

A rendelkezésre álló adatok inkább arra vallanak, hogy Ferdinánddal egyelőre csak az összeköttetést akarták fenn tartani — minden eshetőségre. Nehogy — ha úgy fordulna a helyzet — két tűz közé kerüljenek.

Csak a tárgyalások számára akarták nyitva hagyni az ajtót, azért szögezte le olyan nyomatékosan Broderics még novemberben is — amikor *salvus conductust* kért Bécsből —, hogy János lemondásáról még csak szó sem lehet.⁸⁵

És amikor decemberben összekerült Ferdinánd megbízottjával Thurzóval, megint csak abban kereste a tárgyalások alapját, hogy Ferdinánd engedje át az egész országot Jánosnak. De látva, hogy így nem tudnak előre jutni, azt is megígérte, hogy most majd tisztázza János „végső” elhatározását s a tárgyalások folytatására ismét visszatér Bécsbe.

Nem csoda, ha a császár Bécsben tartózkodó megbízottja, Wese János a lundi érsek — akinek később döntő szerep jutott a tárgyalásokban — azt írta urának, hogy a „vajda” emberei alighanem nem akarnak mást, csak időt nyerni, hogy Ferdinánd a megegyezés reményében ne támadjon addig, amíg nem érkezik új segítség a töröktől vagy a francia és az angol királytól. Arra is számítanak, — írja a lundi érsek — hogy közben háború támad a császár és a francia király között s akkor János kedvezőbb békefeltételeket kaphat Ferdinándtól.⁸⁶

Bizonyos, hogy Jánosék mindig szemmel tartották az európai eseményeket. S hogy összeköttetéseik is megvoltak a kellő informálódásra, az kitűnik abból, hogy Ferdinánd emberei 1535 tavaszán Szlavóniában egyszerre két, János udvarába küldött idegen követet tartóztattak föl. Az egyik: Cursino, Franciaországból jött, a másik: Barthol Casal, Angliából.⁸⁷

A két király megegyezésének váratlanul nagytekintélyű szószólója támadt az új pápa személyében, aki 1534 október 13-án foglalta el Szent Péter székét.

A jóakarató III. Pál pápa úgy gondolta, hogy a két királynak most kellene összefognia, hogy közös erővel állhassanak ellen, ha a Gritti kivégzése miatt felbőszült szultán újból Magyarországra támad.

Ebben az értelemben már 1534 december elején megbékélésre intette Jánost és Ferdinándot, és mindegyikükhöz nunciust küldött, hogy a megegyezés ügyét szorgalmazzák.³⁹

Képzeltető, hogy Ferdinánd milyen megütközéssel fogadta ezt a figyelmeztetést és azt, hogy az új pápa Jánost is külön nuncius küldésére méltatta, amit egyenesen a maga sérelmének tekintett. Hogyan is gondolt volna arra, hogy éppen akkor segítsen Jánoson, amikor végre úgy látszott, hogy magyarországi versenytársa elveszti a szultán támogatását.⁴⁰ Ezt a helyzetet elsősorban a maga előnyére akarta kihasználni.

Ezért küldte Reicherstorfer nevű agensét 1535 januárjában Péter moldvai vajdához.⁴⁰ Kelet felől is biztosítékot akart magának szerezni János ellen. Nyilván azt gondolta, hogy ha a szultán elejti Jánost, akkor nincsen más teendő, mint a védelem nélkül maradt ország megszerzése, amihez úgy látszik a moldvai vajda segítsége is szívesen látott eszköz lett volna.

Hiába jelentette Schepper, hogy hogyan gondolkozik a szultán Magyarországról; sehogyan sem ment bele a bécsi urak fejébe, hogy amikor a szultán védelme alá vette János Magyarországot, akkor nem valami kegyet gyakorolt, de a török impérium hatalmi állását építette ki a Duna völgyében. Ha valaki ezt a hatalmi állást a maga számára akarta megszerezni, akkor a törökkel került szembe és nem Jánossal. Minden elégedetlenség vagy elkedvetlenedés, ami Jánossal szemben a portán támadt, csak arra indíthatta a törököt, hogy erre a vitatott területre *maga* tegye rá a kezét. Az adott erőviszonyok között, azaz addig, amíg a Habsburg-ház nem tudott az ozmán hatalommal elbánni, minden vál-

tozás a potenciális alávetettségből a tényleges alávetettséghez vitte közelebb az országot s népét újabb és újabb szenvedéseknek tette ki.

Ezt egyelőre egyik oldalon sem értették meg.

János továbbra is folytatta a bécsi tárgyalásokat inkább azért, hogy Ferdinánd felől ne érje meglepetés. De Ferdinánd mind merevebbé vált a vajda „szemtelennek és különösnek” minősített ajánlataival szemben.⁴¹

Pedig János 1535 nyarán már eljutott odáig, hogy nemcsak az utódlás jogát lett volna hajlandó Ferdinándnak biztosítani, de kész volt vele a tényleges birtoklás kölcsönös elismerésének alapján megegyezni.

A tárgyalásoknak mégis volt annyi eredménye, hogy 1536 február végéig fegyverszünetet kötöttek s a budai udvar számára nyilván ez volt a fontos.

A halogató taktikázástól akkor ment el végleg Jánosék kedve, amikor a porta Gritti halála miatt mégis vizsgálatot indított és a vizsgálatot 1535 szeptemberében arra a Jónus bégre bízta, akiről valószínűleg Budán is tudták, hogy Ferdinánd zsoldjában áll. Ha nem tudták volna, Jónus bég nyilvánvaló rosszakarata hamarosan kiderült. Az ő jelentésétől nem lehetett semmi jót várni.

Most egyszerre egészen komolyra fordult a budai urak aggodalma. Úgy érezték, hogy menteni kell, ami menthető.

Azzal tisztában voltak, hogy Ferdinándhoz hiába fordulnak. Nemcsak azért, mert Ferdinánd igényei túl messzire mentek s túlságos mereven iparkodott kívánságait érvényesíteni, hanem elsősorban, mert tudták, hogy akármilyen megállapodást kössenek is a bécsi udvarral, Ferdinánd egyszerűen képtelen ennek a megállapodásnak a törökkel szemben érvényt szerezni. Erre nincsen sem katonája, sem pénze.

A budai udvarban végre megértették, hogy nem elég a maguk látszólagos védelmére az országot átkínálni a Habsburgoknak — ha azok nem tudják tényleg birtokba venni s

minden török támadás ellen meg is tartani. Megértették, hogy ha készpénznek veszik azokat a hangzatos ígéreteket, amikkel évek óta traktálták őket Bécsből, anélkül, hogy az ígéretek teljesítése komolyan biztosítva volna —, akkor maguk idézik rá az országra a török veszélyt, amely elől éppen szabadulni szeretnének.

A veszélynek ebből az önmagába visszatérő végzetes görbéjéből csak akkor lehet kibújni, ha a császár a maga annyit emlegetett hatalmával valóban akar és tud olyan segítséget adni, amely az ország hatályos védelmére elegendő.

Minden egyéb legfeljebb a vezetők menekülésére szolgálna, de az országot és népét a legnagyobb kockázatnak tenné ki.

Most, amikor a török veszély — legalább is János és tanácsosainak szemében — aktuálissá vált, vele világosan kirajzolódott az is, milyen oktalan és irreális az egyik veszélytől a másikhoz fellebbezni s az országot a fenyegetettség állapotából a *kettős bizonytalanság* állapotába hozni. Oktalan már csak azért is, mert ebben a megbontottságban az ország erőit sem lehet együtt tartani: felbomlanak és elmorzsolódnak.

Ha már úgy akarta a sors, hogy János és tanácsosai a félelem elferdítő hatása alatt határozzanak és cselekedjenek, legalább abban mégis józanok maradtak, hogy a király követeit: Brodericsot és Frangepánt ezúttal egyenesen a császárhoz küldték Nápolyba.

Azt kellett megállapítaniok: hajlandó-e a császár az ország védelmének biztosítására saját őrségével ellátni azt a két várat, amelyek birtokán fordult meg az ország megtartása —: Temesvárt és Budát.

Ha az országnak legalább ezt a két tartópillérét a császár őrzi és ezen a réven erejével és tekintélyével a maga személyében vállal szavatosságot az egész ország védelméért — akkor János hajlandó lemondani a koronáról és a király-

ságról, s tizenhét vármegye életfogytig való birtoka mellett csak a királyi címet tartaná meg.

Lényegében és nagyjában ez volt Jánosék javaslata, amit a császár elé terjesztettek.

Minden politikai terv értékének leglényegesebb ismérve az —: vajjon adva vannak-e megvalósításának feltételei, vajjon azokra az erőkre és tényezőkre támaszkodik-e, amelyeken valamely helyzet egy adott pillanatban valóban megfordulhat.

Még a legtetszetősebb terv is, amely nem számol azokkal az emberekkel, tényekkel és viszonyokkal, amelyekre át, vagy amelyek közegében testet kellene öltenie — mit sem ér a valóság mérlegén.

Ez azt jelenti, hogy a politikai gondolat tartalmához elválaszthatatlanul hozzátartoznak (a gondolat immanens elemei) azok a személyi és tárgyi viszonyok, amelyekre adott időpontban alkalmazni akarják.

Más szóval —: a politikai gondolat nem olyan, mint a spekulatív tudományok gondolatai, amelyek értéke merőben független attól, hányan értették meg. A politikában maga a gondolat sem ér semmit, ha nem kell azoknak, akiknek szól vagy nem felel meg azoknak az erőviszonyoknak, amelyekre vonatkoztatni akarják.

A magyar kérdés kettős ellentét függvénye volt. Az ozmán hatalom és a Habsburg-birodalom között fennálló ellentétnek és ezen belül — quasi ennek egy alacsonyabb szintre helyezett ismétléseként — János és Ferdinánd ellentétének függvénye.

A felületes szemlélő csak János és Ferdinánd ellentétét látta, s nem ismerte fel azt, ami e mögött végeredményben az ellenkirályok viszonyát is meghatározta.

Az a kompromisszumos terv, amelyet Brodericsnak és Frangepánnak a császár elé kellett terjesztenie, a dolog lényegére tapintott, mert végre a császárt akarta szembeállítani

a szultánnal. Illetőleg arra a kérdésre keresett választ, vajjon ez a szembeállítás gyakorlatilag keresztülvihető-e.

Lehet-e közvetlenül a császárt bevonni a magyar ügy rendezésébe vagy sem?

Ezen fordult meg minden. S ebben rejlett a Nápolyba küldött javaslat gyakorlati értéke.

Minden a multból élénk kerülő gondolat mögött egy gondolkodó fej körvonalai jelennek meg és annak méreteit mutatják.

Néha úgy látszik, mintha az egész történelem nem volna más, mint emberi sorsok fölé hajló fejek árnyékának furcsa arabeszkje.

Az, amit ki tudunk belőle olvasni, azokról is beszél nekünk, akik egy-egy időszakon át a nemzet sorsát intézték.

S ha egy korszak politikájának történetét vizsgáljuk, nem lehet számunkra közömbös, hogy az eseményeken innen és túl, kik voltak azok, akik határoztak és cselekedtek.

A könnyen ijedő, de az elhatározásban annál nehezebb János udvarában — különösen 1534 óta — mindinkább azé a Pálos-rendi szerzetesé a döntő szó, akit 1527-ben Sajó-ládon hozott össze sorsa a királlyal, s aki azóta állandóan mellette maradt.

A tülekedő, a maguk érdekére féltékeny urak között nem lehet könnyű az első sorba kerülnie. Ha a maga hasznát kereste volna, bizonyosan hamarosan elgáncsolták volna a többiek, ezt a magános barátot, aki mögött nem állt senki. Hányszor kellett beigazolnia hűségét a bizalmatlan királynak, amíg országos ügyekben is tanácsát vette? Világos elméje és erős akarata aztán elvégezte a többit.

János már 1530-ban a királyi tanácsosok rangjára emelte.⁴² 1532-ben, amikor a Gritti parancsára kivégzett⁴³ Athinai Deák Simonnak halálával megüresedett a kincstartói tisztség, a kincstári ügyek intézését a barátira bízta a király.

Czibak Imre nagyvárad püspök megöletésével megint eggyel előbbre lépett —: ő kapta a megárvult püspökséget és a király ugyanakkor, most már forma szerint is, ki-nevezte az ország kincstartójává. Furcsa omen —: halot-tak nyitottak előtte utat.

Az állami jövedelmek kezelésével és gyarapításával szer-zett magának először országos tekintélyt. De ellenségeket is, akik úgy járnak a tekintéllyel, mint fénnel az árnyék. Eb-ben a romlott világban megmutatta, hogy az állami bevételek rendeltetése nem az, hogy a kincstár tisztviselői gazdagod-janak belőle.

Kemény kézzel szedte az adókat s az államnak új jö-vedelmi forrásokat nyitott. A hadsereg és végvárok ellátását — ami eddig szállítók zsíros üzlete volt — a maga kezébe vette. Terményeket (gabonát, bort, állatokat és állati bő-röket) vett és adott el — mégpedig nem a maga, hanem a kincstár hasznára.

Bizonyosan nem véletlen, hogy a zilált és felbomló országban először az anyagiakat akarta rendbehozni. Tudta, hogy a koronának csak akkor lehet tekintélye és hatalma, ha nem üres a kincstár. Ha katonát és vele rendet lehet tartani.

De tudta azt is, hogy a katonát az ország számára és az adót a katona eltartására a falu népe szolgáltatja.

Ha e rideg, önző és kegyetlen korszakban egyáltalában lehet szociális érzésről beszélni, a barát ebben is, — mond-juk ki egyszerűen —: az emberszeretetben és igazságosságban, különb volt legtöbb kortársánál.

Nem egy levele tanúskodik erről. „Isten is könnyeb-ben megengesztelődik — írta egy helyen —, ha a szegény elnyomott földnépet felszabadítjuk.”⁴⁴ Igazságosságáról azok a törvények is beszélnek, amelyek kétségtelenül az ő ösztönzésére eltörölték a jobbágy igáját és újból biztosítot-ták a szabad költözködés jogát.⁴⁵

Ezzel az igénytelen baráttal, aki a világ javaira nem sokat adott és aki éppen ezért tudta rendbeszedni az ország finansziáit, hosszú idő után végre újra bevonult a magyar állami igazgatásba a józanság, a realitás, az önzetlenség és az emberszeretet.

Annak, aki emberek kormányzására, sorsuk intézésére vállalkozik, az akaraterőn kívül tulajdonképen csak erre a négy tulajdonságra van szüksége. És, hogy a barátból mennyire nem hiányzott az akarat, azt már akkor megmutatta, amikor szegény sorsból egyedül a maga erejével a Pálos rend perjeljévé dolgozta fel magát.

Most ott ült, mint első, a király tanácsában, együtt a kor ismert és megszokott magyar politikusaival —: a szónokló jogásszal, a tervnélküli, szentimentális béke-barátokkal, és azokkal, akik úgy éltek és úgy gondolkodtak, mintha a hatalom csak arra volna jó, hogy „gazdagodjunk és erőszakoskodjunk“. Egyiküktől sem telt ki egyetlen épkézláb gondolat, kivéve, ha a maguk érdekéről volt szó. Ha mégis olyan elhatározáshoz jutottak, amelynek magja volt, az bizonyosan a barát fejében született.

Minden valószínűség szerint a barát gondolata lehetett, hogy keressenek közvetlen kapcsolatot a császárral; próbálják meg elérni azt, hogy ő maga vállaljon részt egy olyan megoldásban, amely biztonságot adna az ország védelmére és Ferdinándot is megnyugtatóná.

4

A pillanat erre már csak azért is különösen alkalmasnak látszott, mert a tuniszi győzelmes hadjáratból visszatért császár talán még soha sem volt annyira erejének és hatalmának tudatában, mint éppen most.

Barbarossa felett diadalmaskodott, akinek — mint tudjuk — az volt a feladata, hogy a császár figyelmét elvonja

attól, mennyire meggyöngült a balkáni török tartományok védelme. A császár erejét kellett foglalkoztatnia és lekötve tartania, nehogy kedvet kapjon a támadásra, amíg a perzsa hadjárat tart.

A francia király pedig — a kettőjük között kötött szerződés értelmében — meg éppen azt várta volna a kalóz-fejedelemtől: segítsen neki Genua visszaszerzésében a tenger felől.

Barbarossa megtette amire vállalkozott, de a maga módján és a maga hasznára.

Még 1534 nyarán — nyilván azért, hogy tulajdonképeni terveiről elterelje a figyelmet — nyugat felől támadt az itáliai partvidékre, előbb Calabriában, majd feljebb Nápoly környékén garázdálkodott — mintha csakugyan Genua felé tartana. De aztán villámgyorsan megfordult és augusztusban elfoglalta Tuniszt.

Ha másból nem, Schepper jelentéseiből a császár megérthette volna: mi a célja annak, ami a Földközi-tengeren történik. Mégis beleharapott a horogba. Nem is gondolt arra, amire Gritti annyira szeretete volna rávenni, hanem az Ozmán Birodalom helyett — Barbarossa ellen támadt. A fej helyett az éléje tartott kardra sújtott. S még büszke volt rá, hogy ezt a kardot sikerült kicsorbítania!

1535 május végén indul el Barcelónából Tunisz elfoglalására, körülbelül ugyanakkor, amikor La Foret átadta a szultánnak Ferenc király szerencsekívánatait Bagdad elfoglalásához és a perzsa hadjárat győzelmes befejezéséhez.

A császár tuniszi hadivállalkozása valóban sikerrel járt. A kalóz fejedelem hajóhadának legnagyobb része is Károly kezébe került. 1535 augusztus közepén, La Golettában spanyol őrséget hagyva hátra, elhajózott Szicília felé.

Különös véletlen, hogy a szultán is ugyanabban a hónapban indult el győztes seregeivel Tebrizből vissza Kon-

stantinápolyba. A császár valóban nem zavarta meg a török-perzsa háborút...

De amit akart, azt a maga óvatos és meggondolt módján ő is elérte. Kifüstölte Tuniszból Barbarossát és megtorolta az olasz és spanyol partok pusztításait.

A nehéz és kockázatos harcokban a császár maga is részt vett. Megkóstolta: milyen a hadi dicsőség. Harminchatéves volt. Tele önbizalommal. Ha nem az eredményeket, de azt nézzük, mikor érezte tudatosan és élményszerűen a maga erejének teljét, akkor Tunisz elfoglalása után állott telfelé ívelő életgörbéjének legmagasabb pontján.

Sziciliában és Nápolyban úgy ünnepelték, mint „Európa előharcosát Afrika és Ázsia ellen“.⁴⁶ S a császár valóban komolyan mérlegelte, hogy folytatni fogja a harcot — Barbarossával s aztán, később majd sorát ejti annak is, hogy szembenézzen a törökkel...

Budán 1535 szeptemberében határozták el, hogy egyesesen a császárhoz fordulnak; akkor, amikor a Gritti halála ügyében kiküldött portai vizsgálóbiztos: Jonus bég fellépéséből és kijelentéseiből arra következtettek, hogy János elvesztette a szultán kegyét és támogatását.

Broderics illő módon Ferdinánd emberének, Cles Bernát trienti érseknek is tudomására hozta a tervet. De Ferdinánd először hallani sem akart arról, hogy a tárgyalásokba a császárt is belevonják.

Valószínűleg arra számított — megszerzi ő Magyarországot a császár segítsége nélkül is, a szultán jóvoltából. Mert mialatt János követekkel tárgyalt, egymás után küldte a leveleket a szultánhoz és a nagyvezérhez. Nem győzött János ellen vádaskodni és panaszkodni s minden írását azzal a kéréssel fejezte be: a „vajda“ helyett juttassa neki a szultán Magyarországot.⁴⁷ Az, amit Jonus bégtől hallott, most különösen bizakodóvá tette. Megint arra gondolt, követet küld a portára, az majd tető alá hozza a fiúi hódolattal

annyiszor kért birtokba-helyezést.⁴⁰ 1535 végén Bécsbe rendelte Barzizi Jánost, reá akarta bízni ezt a feladatot.

Íme mindketten: János is, Ferdinánd is tisztában voltak azzal, hogy a maguk erejéből sohasem rendezik a magyar ügyet. De valami különös szerepcserével Ferdinánd a szultánhoz akart appellálni és János a császárnál keresett megoldást.

December közepe táján végre mégis sikerült Ferdinánd ellenállását leküzdeni, úgyhogy karácsonykor János két követe elindulhatott Olaszországba. A bizalmatlan és gyanakodó Ferdinánd előbb írásbeli ígéretüket vette, hogy útközben „más fejedelem“-hez nem térnek be s római megbízottja útján még idejében gondoskodott arról, hogy ezt a kötelezettséget a pápával szemben is betartsák.⁴¹

Mire Nápolyban a császár elé jutottak, a politikai helyzet ismét fordult egyet.

A francia király, aki már korábban előállt azzal a régi követelésével, hogy a császár engedje át neki Milánót, Génuat, az Asti-i és Montferrat-i grófságokat, 1536 februárban Bourg en Bresse-nél betört Savoya-ba és seregével Picmont felé haladt. Gyors elhatározással így értékesítette azt a szövetségi szerződést, amelyet követe: La Foret — gondos előkészítés után — éppen akkor kötött meg a szultánnal Konstantinápolyban. A szerződés egy kereskedelmi egyezmény ártatlan leple alatt a Habsburg-birodalom ellen egyesítette a francia királyságot és az ozmán hatalmat.

Ferenc valóban nem hagyta a császárt sokáig pihenni a tuniszi babérokon! Hogy az ozmán erők bevonásával előkészített terveit milyen komolyan vette, az kitűnik abból is hogy francia kívánságra a porta már 1536 január legciején erős nyomást gyakorolt a velencei signoriára, hogy a Károly elleni akcióra a köztársaságot is megnyerje.

Érthető, hogy a császár nem tudott a magyar ügy rendezésére annyi gondot fordítani, mint talán különben tette

volna. Ott volt megint a nyakán az egész északolaszországi kérdés!

Azt mindjárt látta, hogy a magyar ajánlatot — különösen a megváltozott politikai helyzetben — sürgősen el kellene fogadni, mielőtt János meg nem gondolja magát. Bár számára az ügynek nem volt különös jelentősége, mégis iparkodott a pápát rávenni arra —: járjon közben Jánosnál minél nyomatékosabb és ünnepélyesebb formában a béke megvalósítása érdekében.

Az óvatos és előrelátó császár megértette, hogy a megváltozott helyzetben most már az ajánlattevőt kell szaván fogni s többé nem engedni el, ha lehet.

Nem így Ferdinánd és tanácsosai! Cles Bernát, Ferdinánd megbízottja a megegyezés tervének részleteinél egész sereg nehézséget támasztott. Ferdinánd pedig minden rendelkezésére álló eszközzel iparkodott elgáncsolni azt, hogy a pápa legatust küldjön Jánoshoz — az ő békéje érdekében!³⁰

A politikai bölcsesség és előrelátás igazán nem bántotta a bécsi udvart!

Az ajánlat úgy szólt, hogy János a királyi cím mellett — amíg él — megtart tizenhét vármegyét. Neki jutnak a szepesi városok (ezeket Ferdinándnak kell kiváltania) és néhány bányaváros; s örök jogon visszakapja az ezidő szerint nagyrészt Ferdinánd híveinek kezén levő családi birtokait, mégpedig úgy, hogy ezekből külön „szepesi“ hercegséget alakítanak.

Ferdinánd megbízottja sehogyan sem akart hozzájárulni ahhoz, hogy Ferdinánd váltsa vissza az idegen kézre került Zápolya-birtokokat. Tiltakozott az ellen, hogy a Mária királyné özvegyi javaihoz tartozó bányavárosok Jánosnak jussanak. A Thurzó Elek birtokában lévő várak átengedését is ellenezte. Végül sokallotta a János életére

igényelt tizenhét vármegyét és legfeljebb tizenkettőt lett volna hajlandó meghagyni.

A lundi érsek jól látta, hogy Cles Bernát az oktalan és kicsinyes ellenvetésekkel elsősorban azokat védte, akik „érdemeikért” a Zápolya-ház birtokaiból kaptak részeket és ezeket most vissza kellett volna szolgáltatniok.

Vitás pont tehát akadt bőven. A császár ezért úgy döntött, hogy a nehézségek kölcsönös kiegyenlítése végett térjen vissza Cles Bernát — Ferdinándhoz, Frangepán — Jánoshoz, Broderics pedig maradjon mellette; így közös erővel talán nyélbe ütik a megegyezést.

Az ellentétes álláspontok összeegyeztetésével legjobb diplomatáját: a lundi érseket bízta meg, aki már 1533 óta foglalkozott a magyar kérdés rendezésével.

Ferdinánd nyilván még most sem értette meg a viszonyok fordulását. Követe: Barzizi János éppen akkor járt a portán azzal a kéréssel, hadd foglalja el ura saját erejével Magyarországot. A római király tehát tovább akadékoskodott. A császári orator erről panaszkodik 1536. május 1-i és 11-i leveleiben és aggódva írja urának, hogy a fegyverszünet lejárt: a hírek szerint János máris fegyverkezik.⁵¹

A császár hiába bízta a követét a jó és gyors munkára,⁵² augusztus lett, mire Nagyváradra János udvarába került. Vele jött vagy talán meg is előzte a hír, hogy a császár is fegyverhez nyúlt a francia király ellen. Júliusban a császári sereg átlépte Provence határát, hogy hátába kerüljön az április eleje óta már mélyen Piemontban álló francia csapatoknak.

De Konstantinápolyból is más szelek fújtak. A szultán parancsára még március 15-én megfojtották Ibrahim nagyvezért. A padisahnak kényelmetlenné vált az egykori görög zenész rabszolga, akinek az sem volt elég, hogy a szultán sógorává és a birodalom első emberévé emelkedett.

Nem tudni valójában, miért tették el láb alól, de magyarázatul azt adták, hogy a szultán rájött azokra az árusokra, amelyeket Grittivel együtt tervezett vagy elkövetett. Egyszerre nem volt bűn többé, hogy a velenceit Medgyesen kivégezték, „hiszen ugyanez a sors, talán még gyalázatosabb vég, várt volna rá Konstantinápolyban“.

János ismét visszakerült a szultán kegyébe, amiben bizonyosan része volt a francia diplomáciának.

Elmúlt a korai ijedtség és vele a megegyezés sürgőssége.

Provenceból, a császári seregekről, is rossz hírek jöttek. Érthető, hogy Fráter György most már nem akarta elsietni azt, amit eddig Ferdinánd halogatott és késleltetett.

A barát világosan látta, hogy a helyzet megváltozásával az eredeti javaslatot sem lehet többé fenntartani.

Maga mellé vette a jóbeszédű Frangepán érseket s vele együtt iparkodott megmagyarázni a császár követének, hogy *„számukra nincsen csak egyetlen cél és ez, az ország megvédeése“*. „Nem szolgálná az ország érdekét, ha Budát a császár kezére adnák. A szultán a császár legnagyobb ellensége. Ha megtudja, hogy János Budát, amelyet tőle kapott és az ő jóakaratából tart birtokában, kiszolgáltatja az ellenségnek, felháborodásában azonnal ostrom alá venné a várost és seregei rombolva és pusztítva özönlének el az egész országot. S minthogy a császárnak mind a két keze a francia királlyal van elfoglalva, idejében nem jöhetne az ország segítségére. Ferdinándtól ezt még kevésbé lehetne elvárni. Úgy, hogy mindent elvesztenénk, amikor éppen az ország biztonságát szeretnők megalapozni.“⁸³

A lundi érsek mindezt nem akarta megérteni. A barát módosított javaslatát is felháborodva utasította vissza. E szerint Budán két várkapitányi állást kellene rendszerezíteni. Az egyikbe a császár, a másikba János embere kerülne, de mindketten hűséget fogadnának a császárnak.

A vár egyelőre János birtokában maradna, nehogy a szultán bármit gyanítson. János azonban előre kötelezné magát, hogy mihelyt a császár vagy más keresztény hatalmasság segítsége révén úgy meggyengül a török, hogy ezen a tájon nem kell tőle többé félni, akkor a várat is azonnal átadja.

A lundi érsek jól le tudta mérni Buda birtokának jelentőségét, hiszen azt írta urának, hogy „mindaddig, amíg ez a vár nem jut a Habsburgok hatalmába, soha az ország uralmát békésen meg nem szerezhetik”.⁸⁴ Mégsem lehetett vele megértetni, hogy nem elég a várat papirosra átengedni vagy akár őrséggel ellátni, meg is kell azt az országgal együtt védeni a török ellen.

János maga megmondta neki, hogy továbbra is az a szándéka, mint volt akkor, amikor ajánlatát tette, de látva, hogy a császár belekeveredett a francia háborúba, most nem hiszi, hogy tőle segítséget kaphatna, úgyhogy a tervezett megegyezésből nem lenne más, csak az egész ország pusztulása.⁸⁵

Minden érvelés és magyarázat hiábavaló volt. A repulációjában megsértett diplomata felháborodva hangoztatta, hogy az egész megegyezés alapja dűl meg, ha János visszavonja, amit önként ő maga ajánlott a császárnak.

„Mindig úgy szokott az lenni, ha változik a helyzet, megváltoznak a fejedelmek elhatározásai” — mondták neki a magyar megbízottak. Ezt az igazságot a lundi sem tagadhatta, sőt elismerte, hogy okos ember nem is tehet másként („prudentis officium”),⁸⁶ de azt vitatta, — bizonyosan maga sem hitte, amit mondott — hogy a magyar ügyben semmi sem változott, „mert mindannyian életben vannak, akik az eredeti ajánlatot tették és elfogadták”.

Ha csak ezen fordult volna meg!

De azért sem a lundi érsek, sem Ferdinánd nem mert szakítani. Ez arra vall, hogy a „méltatlan szószegés” és

„kétszínűség“ nem éppen diplomatahoz illő emlegetése, inkább amolyan műfelháborodás volt.

Végül is a magyar megbízottak mondták meg a császári oratornak, hogyha másutt is dolga van, ne töltsen tovább idejét Váradon, ahol úgysem lehet addig semmit elintézni, amíg a császár nem foglal állást a megváltozott javaslatához.

Erre hosszabb huza-vona után Ferdinánd is hozzájárult ahhoz, hogy Frangepán a módosított ajánlattal a császárhoz utazzék. November eleje lett, mire útnak indulhatott.

5.

Ugyanakkor Ferdinánd olyan okoskodás eredményeként, amelynek az értelmét szinte lehetetlen kibogozni, ahhoz a meglepő elhatározáshoz jutott, hogy megint követet küld a portára. Mintha Barzizi sikertelen kísérlete után még lehetett volna remény a porta jóindulatának kieszközlésére! A hazatérő Barzizi már 1536. augusztus 8-án sajnálkozva jelentette Fiuméből, hogy Ferdinánd hadikészülődései felingerelték a portát.

Így történt meg, hogy mialatt János követe útban volt a császárhoz, Bécsben utasítást szövegeztek báró Sprinzenstein Ferenc részére,⁹⁷ aki sok késedelem után 1537. április 10-én meg is érkezett Konstantinápolyba.⁹⁸

Ha ennek a megalázó és csúfosan végződött követküldésnek egyáltalában volt valami elfogadható értelme, ez csak az lehetett, hogy a szultánt már előre megnyugtassák Ferdinánd változatlan fiúi hűségéről és arról, mennyire tiszteletben tartja a kettejük közötti békét akkor is, ha Jánossal szemben — *csakis* vele szemben — kénytelen fegyverhez nyúlni.

Amolyan előzetes alibi-biztosítás volt ez, azzal a titkos reménykedéssel, hogy talán mégis meg lehet értetni a szultánnal: mennyivel hűségesebb, egyetértőbb szomszédságot tartana vele Ferdinánd, ha ő ülne az „álnok“, „cselszövő“ és „békebontó“ János helyén.

Amilyen gyerekes illúzió volt ez a reménykedés — olyan tökéletesen és maradék nélkül igazolta Fráter György óvatosságát Ferdinánd aggodalma, hogy magára zúdíthatja a törököt. Ha Ferdinánd annyira félt a szultántól, hogy az előzetes mentegetőzést is szükségesnek tartotta, nehogy Isten ments, felfelgőssze — amikor pedig idehaza folyton azt bizonygatta, hogy császári fivérével együtt majd elbánik vele — akkor vajjon lehetett-e jogosan kifogásolni Jánosék óvatosságát, akik tudták, hogy ki vannak szolgáltatva a töröknek.

Az események történeti sorrendjét ugyan megtörjük, de talán annál világosabb képet kapunk a dolgok értelmi összefüggéséről, ha előbb Sprinzenstein báró követségének tanulságaival végzünk.

Ayasz basa, az új nagyvezér mindjárt a legelső audiencián azzal támadt rá a követre, hogy ura: Ferdinánd nem valami tisztességes dolgokat kér a szultántól. „S ezt nem is a maga nevében, hanem egyenesen a padisah parancsára mondja, aki felette csodálkozik azon, hogy Ferdinánd olyan területeket nevez magáénak, amelyeket Isten kegyelméből és akaratából a szultán fegyverrel szerzett meg.“ „Azt sem érti a szultán, milyen joron tekinti Ferdinánd Magyarországot a sajátjának.“⁶⁹

Az „öröklési jogcím“ — amelyre a követ hivatkozott — elveszett akkor, mondta a nagyvezér, amikor a szultán az országot elfoglalta.

Ha nem is éppen kellemes és megtisztelő formák között, de ezzel mégis itt volt az alkalom, hogy a követ mindjárt előhozza azt, amiért Konstantinápolyba küldték.

Az öröklési jogcím — így érvelt Sprinzenstein báró — nem veszett el. Ferdinánd csupán a szultán iránti tiszteletből és a béke és köznyugalom megóvása érdekében nem tartja birtokában azt a területrészt, amely megilletné. De reméli, hogy a szultán kegyéből és jóakaratából ezt is megszerezheti. Mert észszerű és egyben felette valószínű, hogy Szulejmán — ismerve Ferdinánd változatlan hűségét és megbízhatóságát szemben a „szepesi gróf” aljasságával — bölcsen rá fog jönni arra: mennyivel alkalmasabb és dicsőségesebb számára is, „ha Magyarországot inkább Ferdinándnak, a „legengedelmesebb fiúnak” engedi át, aki adott szavát soha sem szegi meg, mint hogy a szepesi gróf kezén hagyja, aki ritkán vagy éppen sohasem teljesíti vállalt kötelezettséget és hitványan élve becsületét is elveszti.”⁶⁰

Ha a szultán és a nagyvezér úgy ismernék ezt a szepesi grófot, mint ő — folytatta a követ — akkor a szultán hozzájárulásával nemcsak az ország birtokában nem hagynák meg, de életben sem maradna sokáig.

A minden kereszténnyel szemben úgylis állandóan gyanakvó török basákban nem volt nehéz a bizalmatlanságot megerősíteni. Nem meglepő tehát, hogy a nagyvezér egyáltalában nem vette Jánost védelmébe. „Érdeme szerint majd megbüntetjük — mondta — de csak ha eljön az ideje, mert a róka nem olyan, mint a többi állat: nem lehet bármikor könnyen megfogni.”⁶¹

Furcsa őszinteséggel annak a bevallása rejlett ebben, hogy még nem érkezett el az az idő, amikor a szultán majd könnyű szerrel ráteheti a kezét Magyarországra. Mert erről volt szó és nem másról.

Vajjon Bécsben még mindig azt hitték, hogy Ferdinánd megkaphatja Magyarországot attól a szultántól, akivel szemben császári bátyja nevében is állandóan védelmet ígért a magyarságnak?

Vagy azt hitték volna, hogy a szultán nyugodtan elnézi, ha Ferdinánd fegyverrel szerzi meg Jánostól az országot, csak meg kell vele értetni, hogy ezzel nem akar ártani a töröknek, sőt éppen ellenkezőleg, a császár öccse Budán jobban védi majd a török érdekeket, mint János tette?

Minden politikai törekvésben van egy adag elképzelés és illúzió. De ha az erőviszonyok józan mérlegelésére alapított elhatározások rovására ezeké a döntő szerep, az ilyen politika éppen úgy végzetesen a víz alá kerül, mint az a laposfenekű csónak, amelyre viharban mértékénél nagyobb vitorlát vonnak.

A portára küldött osztrák követek feladata valóban nem volt könnyű.

Sprinzenstein báró a szultántól is megkapta a maga leckéjét.

Megkérdezte tőle, mit jelentenek azok a hadi készülődések, amelyekről a porta már hiteles értesítéseket kapott. Vajjon Ferdinánd annak a békének a megerősítésére küld követet, amelyet ugyanakkor elsőnek ő maga sért meg?⁸⁸

Sprinzenstein bárót pontosan azért küldték, hogy erre a kérdésre illő módon megfeleljen s megmagyarázza a szultánnak, milyen rendületlen elhatározással akarja Ferdinánd fenntartani mindazt, ami a megkötött barátság növelésének és a béke biztosításának ügyét szolgálja. Ezért viselte el hihetetlen türelemmel, csak a szultán iránt való tekintetből, azt a sok injúriát és kárt, amit a szepesi gróf, no meg a szultán emberei okoztak neki. Ha Ferdinánd Magyarországon vagy máshol valamit tesz, az nem a szultán ellen irányul. Kénytelen így eljárni, hogy országának határait a szepesi gróf ellen megvédelmezze. Ezért a szultánnak tenni kellene valamit, amivel embereit és Jánost a további jogtalanságtól visszatartja.⁸⁹

„Sem embereink, sem János király nem követnek el pogtalanságot — válaszolta a szultán — ha parancsunkra visszaszerzik azt, ami uralmunk alá tartozik. Jánosnak adott szavunkat megtartjuk, aki hadat visz ellene — velünk háborúskodik.“⁶⁴

Hányszor, hányféle hangnemben és változatban mondták el már ezt a portán?

Úgy látszik még mindig nem elégszer ahhoz, hogy Bécsben értsenek is belőle. Ott mindig csak akkor figyeltek fel, amikor azt hallották, hogy „ha János halálával vagy más okból megüresedik a királyi méltóság, akkor — ha Isten is úgy akarja — utána esetleg Ferdinándra is sor kerülhet“.⁶⁵

Ezt is többször odavetették. Sprinzenstein előtt is. Nyilván inkább azért, hogy ugrassák vagy megzavarják vele. Hogy ne láthasson tisztán, mit akar valójában a szultán. Mondták olyanok is, akiket lepénzelt a bécsi udvar, akik dugott zsoldjukat ilyen olcsó és felelőtlen biztatásokkal akarták megszolgálni — mint például Jónus bég.⁶⁶

Sprinzensteint Bécsben arra utasították: maradjon állandó rezidens követként Konstantinápolyban, hogy bármikor fellephessen Ferdinánd érdekeinek védelmében. Ezt a kérést illő formában elő is terjesztette. Mégis már a második audiencián kiadták az útját, azzal az ürüggyel, hogy neki kell hírt vinnie arról, amit a szultántól hallott.

Hiába kapálódzott, hiába emlegette, hogy ezt a feladatot portai ember is elláthatja. Kérését azzal a fölényes és gúnyosan fenyegető válasszal intézték el, hogy a szultán rövidesen úgylis megindul Ferdinánd házatája felé; ha Bécsben is úgy akarják, akkor sokkal kényelmesebben küldhetnek majd követet, „ha ott leszünk a szomszédságban...“⁶⁷

Minden korszak diplomáciájának megvan a maga sajátos terminológiája, amelyben a szándékok és elhatározások nem a szavak szótári értelmén át jutnak kifejezésre.

A mesterség éppen abban áll, vajjon ki tudjuk-e magunkat fejezni ezzel a konvencionális jelbeszéddel és meg tudjuk-e érteni azt, amit a másik gondol.

A portán hallani sem akartak arról, hogy Ferdinánd bármiképp beleártsa magát Magyarország ügyeibe. Ezt jelentette, amit Sprinzensteinnek mondtak és az a mód, ahogyan elbántak vele. „Magyarország azok közé az országok közé tartozik, amelyekre kiterjed a padisah hatalmának árnyéka vagy fénye. Ott a szultán akar rendelkezni a maga érdekei szerint.” Ez volt a portai beszéd értelme. Vagy tudomásul vette az, akit érdekelt, vagy szembe szegült vele. Ennek a kemény álláspontnak a megváltoztatását a szép szavak, a kegyes fogadkozások és alázatos kérések erejétől remélni éppen olyan hiábavaló volt, mint nevetséges.

Sprinzenstein meg is írta urának minden kertetelés nélkül, hogy ezentúl Konstantinápolyba ne követet küldjön köznevetségre, hanem büntető hadsereget és a „béke örökös hangoztatásában lássa meg az örökös háborút”.”

Csak abban tévedett, hogy a törökkel olyan könnyű lenne elbánni.

Az események legalább is nem ezt bizonyították.

A VÁRADI EGYESSÉG

I.

1536 őszén egész Európában tudták, hogy a Provenceba behatolt császári sereg már szeptember legelején kénytelen volt visszavonulni. A franciák ahhoz a kétségbeesett, de hatásos védekezéshez folyamodtak, hogy maguk pusztítottak el az ellenség elől mindent. Járőföldre nem volt semmi élelem, sem hajlék, ahová behúzódhattak volna. Betegség tizedelte a katonákat. A francia védősereg messze Avignonba állt biztos fedezékek mögött. A császáriak nem is gondolhattak arra, hogy odáig elvergődjenek.

A Flandria felől Franciaország szívének irányított támadás is megtorpant.

A császár erőtlennek bizonyult Ferencsel szemben. S tehetetlenül kellett néznie, hogy a pápa rémületére hogyan pusztít Barbarossa ismét a nápolyi partokon.

Vajjon ilyen körülmények között józanul és jó lelkiismerettel lehetett-e gondolni arra, hogy Magyarországot üres ígéretek alapján, a János és Ferdinánd között létesítendő megegyezés keretében bárki is a császár védelmére bízza?

Elveszett az az alap, amelyre a megegyezés gondolata épült.

Ha a folyó medrében megapad a víz, zátonyra fut a hajó. Így akadtak el a régóta únt nagyváradi tárgyalások.

A mesterség éppen abban áll, vajjon ki tudjuk-e magunkat fejezni ezzel a konvencionális jelbeszéddel és meg tudjuk-e érteni azt, amit a másik gondol.

A portán hallani sem akartak arról, hogy Ferdinánd bármiképp beleártsa magát Magyarország ügyeibe. Ezt jelentette, amit Sprinzensteinnek mondtak és az a mód, ahogyan elbántak vele. „Magyarország azok közé az országok közé tartozik, amelyekre kiterjed a padisah hatalmának árnyéka vagy fénye. Ott a szultán akar rendelkezni a maga érdekei szerint.” Ez volt a portai beszéd értelme. Vagy tudomásul vette az, akit érdekelt, vagy szembe szegült vele. Ennek a kemény álláspontnak a megváltoztatását a szép szavak, a kegyes fogadkozások és alázatos kérések erejétől remélni éppen olyan hiábavaló volt, mint nevetséges.

Sprinzenstein meg is írta urának minden kertelés nélkül, hogy ezentúl Konstantinápolyba ne követet küldjön köznevetségre, hanem büntető hadsereget és a „béke örökös hangoztatásában lássa meg az örökös háborút”.⁶⁶

Csak abban tévedett, hogy a törökkel olyan könnyű lenne elbánni.

Az események legalább is nem ezt bizonyították.

A VÁRADI EGYESSÉG

I.

1536 őszén egész Európában tudták, hogy a Provenceba behatolt császári sereg már szeptember legelején kénytelen volt visszavonulni. A franciák ahhoz a kétségbeesett, de hatásos védekezéshez folyamodtak, hogy maguk pusztítottak el az ellenség elől mindent. Járőföldre nem volt semmi élelem, sem hajlék, ahová behúzódhattak volna. Betegség tizedelte a katonákat. A francia védősereg messze Avignonba állt biztos fedezékek mögött. A császáriak nem is gondolhattak arra, hogy odáig elvergődjenek.

A Flandria felől Franciaország szívének irányított támadás is megtorpant.

A császár erőtlennek bizonyult Ferencsel szemben. S tehetetlenül kellett néznie, hogy a pápa rémületére hogyan pusztít Barbarossa ismét a nápolyi partokon.

Vajjon ilyen körülmények között józanul és jó lelkiismerettel lehetett-e gondolni arra, hogy Magyarországot üres ígéretek alapján, a János és Ferdinánd között létesítendő megegyezés keretében bárki is a császár védelmére bízza?

Elveszett az az alap, amelyre a megegyezés gondolata épült.

Ha a folyó medrében megapad a víz, zátonyra fut a hajó. Így akadtak el a régóta únt nagyváradi tárgyalások.

Eredményük mindössze annyi volt, hogy szeptember végén további hat hónapra meghosszabbították a fegyverszünetet.

A november elején a császárhoz küldött Frangepán már nem találta Károlyt Genuában s így dolgvégezetlen volt kénytelen visszatérni. De mit is mondhatott volna most már a császár vagy mit ért volna az, amit mond?

Valahogyan végezni kellett ezzel a zsákutcába jutott elvetélt tárgyalással, amelytől nem lehetett várni semmit, hacsak azt nem, hogy súlyosan kompromittálja Jánost a portán. Mert, hogy Konstantinápolyban tudtak a tárgyalásokról, abban nem lehetett semmi kétség.

Valami olyant kellett hát tenni, ami meggyőzően bizonyítja, hogy János nem konspirál Ferdinánddal és a császárral. Fráter György ennek is megtalálta a módját.

1536. december 4-én — mit sem törődve a fegyverszünettel — jól előkészített, váratlan csellel birtokbavette Kassát.

A magyar történetírás nagyon megrója ezért a tettéért. Magyarázatot sem igen talál rá.¹ Pedig a magyarázat adva van abban — a perzsa háború befejezése óta ismét akuttá vált — veszedelemben, amit a török erő jelentett.

A hatalmas császár fivére nem restelte alázatos követküldéssel bevallani, mennyire fél ettől a veszedelemtől és mennyire szeretne elkerülni mindent, ami esetleg alkalmat adhatna a szultánnak a támadásra a Habsburg-tartományok ellen.

Ezekbe a tartományokba Magyarországon át vezetett az út. Ha a szultán meg akarta mutatni erejét Bécsnek — a magyarság testén kellett átgázolnia.

Mennyivel több oka volt Fráter Györgynek a félelemre, mint Ferdinándnak, s mennyivel nagyobb a kötelessége, hogy a valószínű vagy vélt veszedelem elhárítására mindent megtegyen. A politikus csak feltevések alapján operálhat s így

számára az a „valóság“, amitől a viszonyok és körülmények alapján tartania kell.

Ha Ferdinánd nem akarta a szultánt provokálni, Fráter Györgynek semmiesetre sem volt szabad abba a látszatba kerülnie, vagy helyesebben: abban a látszatban megmaradnia, hogy összejátszik a szultán ellenségével s a Dunavölgyi átjárót a császár kezére akarja adni.

Kettejük eljárásának erkölcsi értékelésében bizonyára van különbség. De azoknak, akik a korszak eseményeit századok távlatából szemlélik, talán mégsem az a feladatuk, hogy gondosan lemérjék: ki vétett inkább vagy kevésbé a nemzetközi illendőség szabályai ellen? De vajjon ki tartotta ezeket maradék nélkül tiszteletben? Politikai elhatározások megítélésének nem ez az egyedüli mértéke.

Fráter Györgynek bizonyítékot kellett szolgáltatni a szultán számára, hogy János király tudja érvényesíteni a maga érdekeit Ferdinánddal szemben. És el kellett tépnie a meddő s veszedelmes tárgyalások hínárját.

Kassa megszerzése mindkettőt olyan módon biztosította, hogy vele János helyzete is jelentékenyen megerősödött.²

A Felvidék keleti részének ez a legfontosabb városa az egész Hernád-völgyben biztosította János uralmát s elfoglalásával megtört az addig nagyrészt Ferdinándpárti északi megyék egysége.³

Hogy Ferdinánd szándékai sem voltak olyan békések, az kitűnt abból, ahogyan Kassa elvesztésére reagált.

Egyszerre készen volt benne az elhatározás, hogy most aztán fegyverre bízza az ország megszerzését.

Károlyi Árpád rendkívül érdekes tanulmányában részletesen megírja, milyen buzgalommal fogott hozzá ennek a tervnek a megvalósításához és hogyan iparkodott — mindenünnen, ahonnan csak lehetett — a szükséges eszközöket és segítséget megszerezni.

Az volt a szándéka, hogy két tűz közé szorítja Jánost. Egyszerre támad Felső-Magyarországon és Erdélyben.

Elhatározásáról már 1536. december 15—16-án kelt levelében — tehát tizenegy nappal Kassa elfoglalása után — értesítette bátyját, akinek ugyan úgy adta elő tervét, mintha csak arra akarna módot találni, hogy „a nyakas Jánossal tisztességes békét köthessen“. Károlyi Árpád joggal gyanakszik, hogy ebben aligha lehetett őszinte.⁴

Az Erdély felőli támadásban a döntő szerepet a moldvai vajdának szánta. Tudjuk, hogy Reicherstorfer révén már 1535 eleje óta érintkezésben állt Péter vajdával, aki 1535. április 4-én Jassyban kiállított okiratában ünnepélyesen elismerte Ferdinánd fennhatóságát s vele szövetségre lépett.

A moldvai vajda 1536 szeptemberében Váradra küldte „kincstárnokát“,⁵ aki ott a lundi érsekkel különösen össze-melegedett. Arra biztatta a császári orátort, ne kössön békét Zápolyával. „Az ő ura — úgymond — tüstént kész harminc-negyvenezer főnyi válogatott sereggel Erdélybe törni s azt a római király kezére adni. Ha a császár a török ellen valamit kezdeni akarna, akkor meg éppen hatvan-nyolcvanezer fegyverest ajánlhat...“⁶

Hogy lehetővé tegye a moldvai vajda akcióját, akinek a lengyel királlyal voltak elintézetlen ügyei — Ferdinánd még a lengyel király és a vajda kibékítésének ügyét is kezébe vette.

Később pedig csak azért, hogy minél hatályosabb segítséget biztosítsa: megígérte Péter vajdának, hogy ennek fejében az elfoglalt erdélyi javak nagyrészét neki fogja adományozni.⁷ Íme, így festett a valóságban Magyarország „felszabadítása“-nak és jövőbeli védelmének szándéka!

Károlyi ennek a kapcsolatnak a megteremtésében találja meg legelső alkalmazását annak a politikának, amelyet a bécsi udvar később az erdélyi fejedelmek ellen annyiszor felhasznált.

A keletről várható bizonytalan támogatásnál sokkalta fontosabb volt —: milyen segítségre számíthat Ferdinánd a német rendektől. Ennek a kieszközlésére birodalmi gyűlésre lett volna szükség, ami azonban ismét rázúdította volna Ferdinándra a vallási kérdés lavináját. Jobbnak tartotta tehát, ha egyenként fordul azokhoz, akiktől remélte, hogy megkeresésének eleget tesznek.

Persze azon a címen kopogtatott náluk, hogy „*a török ellen*“ van sürgős segítségre szükség. Ugyanezzel a kéréssel a pápához is követet küldött.

Amint látszik, valóban fáradhatatlan volt. Nem rajta fordult meg, hogy az eredmény mégis elmaradt.

A pápa azt válaszolta: hogyan segíthessen Ferdinándnak, amikor őt magát sokkal nagyobb és közelebbi veszély fenyegeti. Majd ha a veszedelemtől ő és a császár megszabadul, akkor a legnagyobb igyekezettel fogja Ferdinándot támogatni.⁸

A német rendek is átláttak a szitán. Az 1537 február-márciusban Schmalkaldenben tartott összejövetelen elhatározták, hogy Ferdinánd megkeresésére egyértelmű feleletet adnak, mégpedig azt, hogy nem ígérenk és nem adnak segítséget. „Mert a törökveszély, amint kitudhattuk és az élénk adott kétértelmű propositioból kivehettük, nem fenyegető és a segélyt Magyarország *ellen*, a király örökös tartományai s nem a birodalom érdekében kéri s használnák föl.“⁹

A segítség kieszközlése végett a birodalmi rendekhez küldött kancellár: Held Mátyás meg éppen arról számolt be, hogy a rendek a kérést odamagarázzák, mintha Ferdinánd maga bizgatta volna föl a törököt, hogy aztán az ellene adandó segély színe alatt Jánost elűzhesse. „Mindezt olyan visszás és gyanús beszédek kíséretében mondták el a rendek — így panaszkodik a kancellár —, hogy tollra sem bízhatom.“¹⁰

Csak az alsóausztriai, a cseh, morva, sziléziai és lausitzi rendek ígértek segítséget,¹¹ no meg a Pozsonyban összegyűlt Ferdinándpárti magyarok. Ezek azonban olyan kis számban jöttek össze, hogy Thurzó szerint nem is lehetett joguk arra, hogy országos ügyekben határozzanak.¹²

Az okos és józan császár megint aggodalommal nézte ezt az elhamarkodott buzgókodást. Azt írta nyugtalan öccsének, hogy a tervezett hadjárat bizonyosan igen nehéz lesz. „Tartok tőle, hogy éppen olyan kevésbé fog sikerülni, mint az előbbiek. Főleg miután a vajda Kassa elfoglalásával előnyös helyzetbe jutott s tekintélye is kétségtől gyarapodott. A török is, mint éppen az Ön levelei jelzik — írta tovább a császár — az ő részére hajlik s neki is többeket sikerült az Ön pártjáról maga mellé téríteni. Általában az ország lakóiban kevés a bizalom (tudniillik Ferdinánd irányában). *Ha tehát Ön háborúba keveredik, csak a töröknek nyújt alkalmat, hogy az országot egészében és most már véglegesen elfoglalja...* Gondolja és fontolja meg tehát alaposan: mi az, ami az Ön érdekeinek legjobban megfelel.”¹³ De a császár nemcsak tanáccsal szolgált; megmondta egész őszintén, hogy segítségre pedig ne számítsen Ferdinánd. Hajlandó a tőle támogatást váró magyarországi urakat jóindulatába fogadni (favoriser), „*de azt kifejezetten megígérni, hogy meg is fogom őket védeni, olyan dolog volna, amit aztán beváltani nagyon kétséges*”¹⁴ — írta igazán becsületre méltó nyíltsággal.

A hadjárat mégis megindult a Felvidéken. S minthogy közben János is felkészült, a szerencse kezdetben az ő fegyverei mellé állt. Ferdinánd felvidéki fővezére, Vels Lenárd utóbb ugyan visszavette az elvesztett Tokajt, de a két fél között döntő összecsapásra nem került sor.

Nem is ezekben az óvatosan egymást kerülgető csatározásokban rejlett az ország baja, hanem abban, hogy mi-

helyt a két ellenkirály háborúskodni kezdett, az országnak úgyszólván minden részében a kisebb-nagyobb helyi potentátok között is újból megindult az erőszakoskodás és a harc.

A szabályszerű hadműveleteket könnyebben el lehetett volna viselni, de a kiskirályok —: a Serédyek, a Podmaniczkyak, a Török Bálintok, a Báthoryak, a Balassák, Pekryek, Bakicsok folyton megújuló dulakodásait hihetetlenül megszenvedte az ország népe.

Nem volt nehéz belátni, hogy ilyen viszonyok között és megfelelő fegyveres erő nélkül teljesen lehetetlen olyan döntő győzelemre számítani, amely Ferdinánd kezére adná az egész országot.

Belátta Ferdinánd is. Károlyi Árpád szerint ebben döntő szerepe lehetett a császár Valladolidból küldött levelének, amely 1537 április elején érkezett meg Bécsbe.

Amilyen hirtelenül fegyverhez kapott, olyan hamar elment tőle a kedve. Most már megint hajlandó volt visszatérni az alkudozások módszeréhez, amelytől az ország kétségbeesztő helyzetében János és tanácsosai sem idegenkedtek.

Valahogyan csakugyan véget kellett vetni az általános felfordulásnak!

Az összeköttetést könnyű volt helyreállítani. Mindig akadtak olyanok, akik a béke érdekében buzgólkodtak.

A pápa is ezek közé állt. A béke érdekében Ferdinándot és Jánost is fölkereste egy-egy brevével. Marsupinus Jánosnak Brodericshoz intézett leveléből tudjuk, hogyan gondolkoztak Rómában. „Szegény Magyarország elvész — írta — ha a béke meg nem gyógyítja; a török semmiképen nem fogja tűrni, hogy a római királyé legyen az ország.”¹¹

A Génuból hazatért Frangepán Ferenc már 1537. január 24-én igen nyomatékosan figyelmeztette Ferdinándot, hogy ne a fegyver erejével keresse Magyarország megszerzését.

Az érsek bölcs és önérzetes levele megérdemli, hogy legfontosabb részeit, Sörös Pongrác fordításában,¹⁶ ideiktassuk.

„Felséges király, idézze emlékezetébe hány éve visel már háborút az én felséges királyi uram és az ő hatalmában levő országrész ellen. Mennyi gondot okozott magának, mennyi fáradságot tűrt, mennyit költött és mit ért el. Én felségtek viszálykodásának más eredményét nem látom, mint a gazdag ország pusztulását, annyi léleknek örökös török szolgaságba hajtását s azt a nyilvánvaló veszedelmet, mely azzal fenyegeti Magyarországot, hogy legközelebb Jézus Krisztus ellenségei, a hitetlen mohamedánok kezébe esik. E tekintetben felségtek az elégnél is többet értek el, más tekintetben semmit.“

„Mennyivel dicsőösebb, örök dicsőségre méltó volna, ha felségtek buzdítást, fegyvert Magyarországunknak a török zsarnokság alól való felszabadítására egyesítenének, minthogy hadaikkal az országnak még eddig a töröktől épségben maradt részét is felforgassák.“

„Az Isten váratlanul emelte felségedet erre a méltóságra. Váratlanul, mondom, mivel, ha az égieknek így tetszett volna, áldott emlékű Lajos, Magyar- és Csehország királya még sokáig uralkodhatott volna. Kétségtelennek tartom, hogy Isten azért emelte felségedet ezen magasságra, hogy a kereszténység és a mi javunk előmozdítója legyen. Tegye meg felséged viszonzásul Istennek, hogy megóv minket, kik úgyis felségedéi leszünk, nem pedig elveszít. Megőrzi felséged az országot, ha egyetértéssel iparkodik bennünket alattvalóivá tenni, elveszti, ha fegyverrel. Higye meg nekem felséged, az igazságot mondom és ennek tanújául hívom Jézus Krisztust, a legfőbb igazságot, — a magyarság nagyobb része inkább kiteszi magát a legnagyobb veszedelemnek, a török hatalmának, mintsem akarata ellenére német igába hajtsa a nyakát és — jegyezze meg fel-

séged szavaim és jól mérlegelje — többre becsüli a magának és övéinek megőrzött, mint az elvesztett Magyarországot. Jobb néhány év múlva bírni, mint soha.“

„A hatalmas szomszéd felségtek viszálykodása alatt birodalmat szerez magának, pedig erre nem volna olyan könnyű módja, ha felségtek harca alkalmat nem adna neki. De hát a háború alatt, mindketten még tetszéssel nézik, még örülnek, ha a török a másik területét dúlja, foglalja. Az Isten szerelmére ne tekintse ezt felséged álomlátásnak! Mióta olasz földről visszatértem, mint igaz szóból értettem, a török Szlavónia, Valkó, Pozsega lakóiból negyvenezernél többet ölt meg, hurcolt fogságba. Lehet, hogy felségednek másképp jelentik, de így van. Ha felséged, hogy súlyosabb szót ne mondjak, megengedi, hogy a mieinket elhurcolják, midőn megakadályozhatná, majd utánunk, sőt még előttünk látni fogja osztrák népeit fogságba vinni s nem tudja meggátolni. Annyi keresztényért engedjen felséged valamit a szoros jogból, mert hát summum jus, summa injuria s amiért azt megteszi, Isten százszoros jutalmat ad felségednek a jelenben, dicsőséget a jövőben.“

Ferdinánd, ha ímmel-ámmal is, hallgatott a jó szóra; 1537 május közepén bizalmasan tudatta Vels Lénárddal, hogy a lundi érsek Körmöcbányán júniusban újra megkezdi Brodericcsal a békétárgyalásokat. Vels tartsa ezt titokban és hadműveleteivel félemlítse meg alaposan a vajdát, hogy főembereit is rá lehessen venni egy tisztességes békére.¹⁷

A tárgyalások lassan cammogó fordulatait igen érdekesen ismerteti Károlyi Árpád.

Alig indultak meg, ismét elakadtak. Amíg Ferdinánd még mindig a maga nem mérsékelt igényeit erőszakolta, János biztatást kapott a portán.

Követét, általános csodálkozásra, már a jelentkezését követő napon rendkívüli audiencián fogadta a szultán s harmadnap azzal az írásos üzenettel indították vissza, hogy

a szultán a maga és utódai nevében esküvel erősíti meg a jószomszédság megtartását „János magyarjaival“. Megígérte azt is, hogy elismeri királynak, akit a magyarok János halála után majd megválasztanak. Csak magyart válasszanak és ne Ferdinándot, akit a szultán levele név szerint kizárt az utódlásból.

Most ismét a magyar megbízottaknak állott feljebb. Mégsem annyira, hogy szakítottak volna.

Broderics ezt írta Thurzónak: „...ha ezúttal valami meg nem leszen a békeség dolgába és ha egyéb conditiókra nem juttok, soha többé mi utánatok nem fogunk járni, egyéb utat lelünk dolgonkba... Jól érti kegyelmed, mit akarnék mondanom.“¹⁸

Frangepán is ráolvasta Thurzóra —: hova vitték a lelkiismeretlen tanácsosok Ferdinándot! „Chi tutto vol, tutto perde“ — írta. „Hacsak a császár nem ér el valamit fegyveres fellépéssel, aminek a kimenetele nagyon is kétértelmű és ha nem egyezik meg a francia királlyal vagy nem fejezi be másként a háborút, félek, Ferdinánd sohasem szerzi meg Magyarországot. És ezért nem hibáztathat mást, csak önmagát és azokat, akik sohasem azt tanácsolták neki, amit tennie kellett volna, hanem azt, aminek a végrehajtására nem volt ereje.“ „Ha elterjed az a hír — írta tovább —, hogy a török Ferdinánd kizárásával biztosítja a magyarság szabad királyválasztását s azt, hogy az országgal jó szomszédságot tart, akkor a magyarok, ha van eszük, bizonyosan szívesebben boldogulnak magyar király alatt, mintsem hogy idegen uralma alatt elveszenek...“¹⁹

Az ilyen korholásnál és bölcs kitanításnál sokkal jobban megvilágította a dolog érdemét az, amit Fráter György írt a lundi érseknek. Megmondta világosan, hogy nem egyszerűen a béke megteremtésére helyez súlyt, hanem arra, amit a béke révén el lehet érni. Nevezetesen, hogy a béke olyan méltányos és becsületes feltételekkel jöjjön létre, ame-

lyek János méltóságának megfelelnek és *a sokat szenvedett haza fennmaradását biztosítják.*²⁰ Itt volt a lényeg.

A tárgyalások közben elakadtak, de az összeköttetés nem szakadt meg a két udvar között.

Megint tanúi vagyunk annak, hogy azok, akik a békéről tanakodnak, ugyanakkor fegyverrel is iparkodnak egymást puhítani.

Nem is igazi béketárgyalás az olyan, amelybe beleszól a fegyverek zaja és változó szerencséje. Csak többé-kevésbé kialakult és megállapodott helyzetek alapján lehet eljutni ahhoz a kompromisszumhoz, amely minden béke életető eleme.

Az erők kiegyenlítődése nemcsak a fizikai világban teremti nyugalmat. A politika világában is ez a nyugalom alapja. De a folyamat, amely ide elvezet, annyiban más, hogy a politikában az erők nem mindig hatnak a maguk nyers valóságában, hanem úgy, ahogyan a szemben álló felek a maguk és az ellenfél erőit megítélik. Itt az egymásról alkotott *elképzelések* állanak egymással szemben — amíg ki nem derül, hogy az egyik vagy a másik fél tévedett.

2.

Ferdinánd erejének csak kisebb részét vetette harcba János ellen.

A Felvidéken hadakozó Vels szüntelenül panaszkodott, hogy pénze nincs, zsoldosait fizetni nem tudja s azok a particularis (főleg sziléziai) segélycsapatok, amelyek seregének legnagyobb részét alkották, nem akarnak tovább szolgálni.²¹ „Ha idejében nem történik gondoskodás, a legnagyobb veszélybe és a legnagyobb gyalázatba jutok”²² — írta.

Sokkal jelentékenyebb hadsereg állt délen a Drávánál, hogy ha netalán jönne a török, elvágja az útját.

Ferdinánd nemcsak Sprinzenstein báró ékesszólásával akarta elhárítani a török veszedelmet. Nyolcezer magyar huszár és tizenhatezer gyalogos Katzianer vezetése alatt Szlavóniát védte. Az akkori viszonyok között nagyon tekintélyes erő.²² Az óvatosság tanácsolta a védekezést.

A szultán 1537. május közepén seregével ismét felkerekedett. Barbarossa flottája is kifutott a tengerre. Itália megrohanása volt a terv, úgy, ahogyan Gritti megjósolta, de nem azzal az eredménnyel.

Barbarossa flottájának kellett előkészíteni a partraszállást az apuliai félszigeten, ahová a túlsó partról, Valona felől, követte volna seregével a szultán.

Augusztusban Barbarossának sikerült is Otranto közelében kisebb csapatokat partra tenni, de a nagy vállalkozást, Itália invázióját a szultán nem merte megkockáztatni. Még Korfu elfoglalása sem sikerült. De a sziget elleni támadással megindult a háború Velencével.

A szultán valonai vállalkozásának nehézségeiről érkezett hírek hatása alatt Bécsben elhatározták, hogy olyan tekintélyes haderővel, mint amilyen a szlavoniai védősereg, nem okos dolog tétlenül maradni.

Szeptemberben, körülbelül ugyanakkor, amikor a szultán visszarendelte csapatait Korfuból s elhatározta a hazatérést, Katzianer serege megindult Eszék ellen. A szemendriai basa a boszniai basától kapott segélycsapatokkal együtt ott sáncolta el magát védekezésre.

A vállalkozás részletei nem érdekesek. Elég annyi, hogy Eszék ostromára nem került sor. Erre Katzianer nem érezte magát elég erősnek. Ő mégis biztosabbnak tartotta a várakozást. De most már a török nem engedte a visszavonuló sereget, amelyet a kipusztított vidéken alig lehetett élelemmel ellátni. A visszavonulásból menekülés lett, a vezérek: Katzianer, Schlick és Ungnad a maguk bőrt mentették s a sereg roncsait október 9-én Goriannál szétverte a török.

Rettenetes csapás volt ez Ferdinándnak, amelynek csak azért nem lett folytatása, mert a török Velencével bajlódott. Ferdinánd most már megértette, hogy Jánossal békét kell kötnie,²⁴ „akármibe kerüljön is, hacsak valami kis jószándék van erre a vajdában“.

Rémülten gondolt arra, mi lesz, ha a török jövő tavasszal megindul ellene. Már a maga bukását és tartományai pusztulását látta.²⁵

Megint igaza lett a császárnak, aki alig két hónappal a vereség előtt ezt írta az akkor még nagyban bizakodó Ferdinándnak: „Ha most szerencsések is az Ön hadai, ne feledkezzék meg arról, hogy a körülmények milyen gyorsan változhatnak és éppen a hadi dolgokban milyen közel áll a győzelemhez a vereség. Hiszen ezt gyakran tapasztalhatta... Gondoljon arra is, hogy ha véletlenül szerencsétlenség érné seregeit, új haderőt felállítani nem lesz képes s akkor az elé a veszély elé kerül, hogy magyarországi tartományait teljesen elveszti... Jusson eszébe hogy magam is minden oldalról akadályozva vagyok, költségeim csaknem elviselhetetlenek és így Önnek semmi segílyt nem nyújthatnék. Ezek miatt nem látok más utat, mint a béke útját s kérem, igyekezzék ezen haladni minél előbb“.²⁶

Ferdinánd most már valóban nem tehetett mást, mint azt, hogy mentse, ami még menthető.

És mi volt a helyzet János oldalán?

A felsőmagyarországi harcok eredménye — ha Kassától és környékétől eltekintünk — nem hozott újabb gyarapodást. De az ország hatalmasai közül azok, akik eddig hol ide, hol oda ingadoztak, most úgyszólván mind melléje álltak. Hozzácsatlakozott Török Bálint, Perényi Péter, Bebek Ferenc, Podmaniczky János — hogy csak a leg-hatalmasabbakat említsük, akik egész országrészeket hoztak magukkal.²⁷ Nem egy közülük azért állt át, mert keveselte

Ferdinánd erejét és úgy vélekedett, hogy János jobban meg tudja védeni az országot és alattvalóit.²⁸

De vajjon meddig lehetett ebben a „hűség”-ben bízni s vajjon ez az előny felért-e azzal a pusztulással, amit hatalmaskodó potentátok torzsalkodása okozott? Ha a helyzet bizonytalan marad és a lélekvásárlás újból megindul, — lévén ez az egyedüli eszköz, amellyel a bécsi udvar magyarországi pozícióját megerősíthette — akkor megint felélednek a helyi harcok s velük teljessé válik az ország romlása.

Károlyi Árpád írja, hogy az egykorú akták közt lapozva, elsötétül a lélek, ha látja, „hogy a legszebb, legjobb hangzású történeti nevek viselői annak a részére állnak a két ellenkirály közül, amelyik többet tud ígérni, többet tud adni. Ez a métely a kor nyavalyája volt.”²⁹

Gyógyítani nem — csak védekezni lehetett ellene.

A belső békét csak úgy lehetett biztosítani, ha megszűnik a licitálás a két ellenkirály között. S a béke most, a multhoz viszonyítva, igen kedvező hatalmi állásban erősíthette meg Jánost — legalább is Ferdinánddal szemben.

Persze most is az volt a döntő kérdés: mennyire lehetett János, illetőleg az ország biztonságban a török felől?

A megegyezés elfogadhatóságának Zápolya számára éppen az volt a mértéke, lehet-e olyan megállapodást kötni, amely nem sérti a török érdekeket (nem adja át a hatalom támaszpontjait a szultán ellenségének), nem kelt gyanút és nem indítja a portát valami erőszakos elhatározásra.

A békefeltételek megállapítása és a megegyezés instituálása valójában ezen fordult meg.

De az előző évi helyzethez viszonyítva a török vonatkozások jelentősége is lényegesen csökkent.

A francia diplomácia János mellé állt.

A Ferdinánddal folytatott háborúskodás egyelőre eloszlatozott minden gyanút. A fegyverzaj védelme alatt most

ismét bátorságosabban lehetett a kibékülés módjait keresni. Tekintetbe jöhetett az is, hogy a török erő ismét el volt foglalva. Támadása az olasz félsziget ellen egy táborba hozta a pápát, a császárt és Velencét.

Némileg megjavult a császár helyzete is. Legalább annyiban, hogy a Franciaországgal támadt konfliktus megszűnt akut lenni. Az 1537. július 30-án a Théroutanne melletti Bomy-ban kötött fegyverszünet egyelőre tíz hónapra véget vetett a Németalföld és Franciaország közötti háborúskodásnak. A november 16-án Monzonban kötött meg egyezés értelmében az olaszországi harcok is szüneteltek. A császár keze ismét felszabadult.

Hogy mit mért le mindebből Fráter György, azt nem lehet tudni. De azt bizonyosan felismerte, hogy itt van a pillanat, amikor aránylag mérsékelt áldozat árán az ország viszonyát Ferdinánddal nyugvópontra lehet hozni.

Egy 1535. december 24-én Fráter Györgyhez intézett levélből tudjuk, hogy a barát már a Gritti kivégzését követő kritikus idő óta összeköttetésben állt a bécsi udvarral.

Minden adat, amely e kapcsolat további alakulásáról rendelkezésünkre áll, azt bizonyítja, hogy a barát állandóan számolt azzal a tényezővel, amit az ország szempontjából Ferdinánd kiolthatatlan szerzésvágya és bámulatosan csökkönyös ragaszkodása „örökségéhez” — jelentett.

Ez a sohasem pihenő, minden pillanatban ugrásra kész szerzésvágy olyan volt, mint nyitott tűz gyúlékony anyag közelében. Állandóan azzal fenyegetett, hogy lángbaborít mindent — tekintet nélkül a következményekre.

Ha az ilyen tüzet eloltani nem lehet, akkor gondoskodni kell arról, hogy legalább ne hozzon veszedelmet.

Fráter György, aki azt mondta a császári orátornak, hogy számára nincsen csak egyetlen cél és ez az ország megvédése — bizonyára elsőnek állt volna Ferdinánd mellé, mihelyt kellőképpen biztosítva látja azt, hogy az elesett

országot legalább abba a helyzetbe segíti, amelyben önmaga védelméről majd ismét gondoskodni tud.

De Ferdinánd minden megmozdulása eddig mindig csak újabb és újabb veszedelmet hozott az országra és a belső megerősödést is megakadályozta.

Hogy a bécsi udvar mennyire nem bízott saját erejében, azt kelletnél nyíltabban elárulta a folyton megismétlődő portai követküldéssel. Nem a szultán emberei jártak Bécsbe békéért és jóindulatért könyörögni, hanem megfordítva.

A helyzet fonákja abban rejlett, hogy a bécsi udvar nem volt elég erős ahhoz, hogy megvalósítsa céljait, de a mögötte álló potenciális erők (a mindig remélt császári támogatás) szuggesztíója alatt mégsem tudott lemondani a veszedelmes kísérletezésről. A kísérletek kockázatát pedig Magyarország viselte.

A politikus számára adva vannak a helyzet elemei, nem maga teremti őket. Éppen úgy számolnia kell velük, mint a földművelőnek földje sajátosságaival és a szeszélyes időjárással.

Ha olyan tényezőkkel kerül szembe, amelyeket nem tud megsemmisíteni vagy kikapcsolni, akkor arra kell törekednie, hogy hatásukat ellensúlyozza vagy legalább gyengítse.

Ferdinánd szívósan és konokul *akarta* azt, hogy Magyarország az ő uralma alá kerüljön. Ha ezt az akaratot nem lehetett végleg megtörni és Ferdinándot nem lehetett meggyőzni arról, hogy törekvése hiábavaló s önmagára is veszedelmet hoz — akkor meg kellett alkudni vele. Mégis úgy, hogy ez az alku ne zúdítson más oldalról bajt az országra.

Ferdinánd a goriani vereség után tudatában volt a maga gyengeségének.

Elméletileg két lehetőség adódott.

A gyengeség pillanatát kihasználni és Ferdinándot a rendelkezésre álló *magyar* erőkkal nyugalomra kényszeríteni. Csak a magyar erők jöhettek tekintetbe, mert a török segítség megint újabb pusztítást hozott volna az országra. De az erők latbavetése csak akkor lehetett volna hatályos, ha Ferdinánd a maga kárán végre tényleg megtanulja: milyen következményekkel jár, ha folytatja kísérleteit Magyarország megszerzésére. Mentől nagyobb kárt kellett volna elszenvednie, annál hosszabb ideig tartott volna a lecke hatása.

Ez lett volna az egyik mód. A realista Nádasdy Tamás 1531-ben ennek az alkalmazását ajánlotta: törjenek be János csapatai Alsó-Ausztriába és dúlják fel Ferdinánd tartományait.

A másik mód a békés megegyezésben adódott. Olyan megállapodás létesítésében, amely a *do ut des* alapján, térben és időben határt szab Ferdinánd igényeinek. Ha a birtokában levő területekkel most megelégszik és nyugodtan marad, akkor ezzel igényei későbbi érvényesítésének biztosítását vásárolhatja meg. Türelem-pénzen szerez biztosított ígéretet.

Persze akármelyik mód alkalmazása sem nyújthatott végleges megoldást. Még csak tartósat sem, a szó emberi értelmében.

A politika nem ismer végleges elrendezéseket. Olyan erőkkel kell számolnia, amelyek lényege a változás, az átalakulás, a küzdelem. A megoldások érvénye addig tart, amíg az erők viszonylagos egyensúlya. Illetőleg, amíg valamelyik fél nem *képzeli* azt, hogy most már elegendő az ereje a nehezen túrt helyzet felborítására.

S minthogy Ferdinánd nem a saját erőire épített s tulajdonképpen sohasem egészen a maga kockázatára próbálkozott, — könnyebben vállalkozott is új és új kísérletekre.

Idegen erőkkal és más bőrére mindig könnyebben megy a játék.

Ebben rejlett a helyzet különös labilitása.

Erőszakos leszámolásra, a nyugalom kikényszerítésére a Nádasdy ajánlotta módon az országban nem volt hajlandóság és elegendő erő sem. A sors úgy akarta, hogy a felvidéki harcok éppen a goriani vereség idején váltak Ferdinánd számára sikeresebbé. Mindenki békére vágyott. Ebben még az egymással acsarkodó helyi potentátok is egyetértettek. Ki vállalt volna szívesen újabb kockázatot a helyzet gyökeres rendezése érdekében? Üsztönszerűen érezték, hogy esetleg a „gyökeres” rendezés sem tart tovább, mint egy fáradságban fogant béke.

Körülbelül egyre ment mindkettő és papiroson mégis kényelmesebb békét kötni.

Voltak ugyan most is, akik más útra csábítottak. A francia királytól követ érkezett, hogy megakadályozza a békekötést. Ferenc azzal biztatta János királyt, hogy nagy sereggel tör be Itáliába. Hogy megijessze, azt is figyelmébe ajánlotta, hogy a török jövő nyáron Magyarország ellen indul.⁶⁰

Délről Mehemet bég üzenté szüntelen, hogy szívesen jön segítséggel. A békepárti magyar urak csak nehezen tudták Jánost az ajánlat visszautasítására rábírni.

A béke ügye ezeken a zátonyokon is átvergődött.

A politikus elhatározásának végső következményeit csak a jövő fejleményei mutathatják meg. Ez azonban nem változtat azon, hogy azt *kell* tennie, ami az adott helyzetben és pillanatban *szükséges*.

Nem az elhatározásnak a jövőre kivetített, elérni remélt sikere igazolja a politikust, hanem egyedül a cselekvés időpontjában jelentkező szükségessége. Az, vajjon adott pillanatban és helyzetben csakugyan úgy kellett-e eljárnia, ahogyan tette. A „szükségesség” alatt persze nem értve

valami kényszert, ami alá a politikus kerül, hanem szabad mérlegelését azoknak az előnyöknek és hátrányoknak, amelyek *a rendelkezésére álló erők és eszközök felhasználásával* a közösség részére biztosíthat, illetőleg a közösség felől elháríthat.

Minden olyan cselekedet, amely nem hoz pozitív előnyt vagy nem hárít el közvetlen veszedelmet, vagy éppen ilyent valami jövőbeli elképzelt előny kedvéért felidéz, nem más, mint veszedelmes handabandázás.

A politikusnak a tények és az azokból adódó szükségességek talaján kell állnia. Az a kérdés, mennyire tudja felismerni őket és mennyire tud hozzájuk igazodni.

Fráter György ezt próbálta meg, amikor a goriani vereség után a béke megkötésének ügye mellé állt.

„Ezúttal először avatkozik bele abba: mi legyen a békével“ — mondta Rozgonyban a császári orátornak. „Eddig nem tette, bár a lengyel király és más fejedelmek sokszor nógatták erre. *Most azonban meglesz a béke*, csak járuljanak hozzá a tisztességes feltételekhez a túlsó oldalon is.“

Majd elhangzik szájából az, amit a lundi érsek egészen bizonyosan félreértett —: „Ha barát vagyok is, azért ember maradtam.“¹

Vajjon mit jelent ez a különös vallomás s mit az a szó —: ember?

Ember az, aki nem szakadt el attól a közösségtől, amelyhez tartozik. A vallomás pedig azt jelenti, hogy barát léte, azért számára sem idegenek a földi dolgok, *tud* róluk, számol és él velük — de *felettük* áll. „Nincsen szükségem püspöki javadalmakra, pénzre vagy más jószágokra. *Ahhoz azonban értek* — így szól a tiszta szerzetes szava —, *hogyan kell szolgálni*. Mert nincsen az egész országban senki, aki töröknek, rácnak, oláhnak, moldvainak és a magyarnak is annyira ismerné a természetét, mint én, és úgy tudná, *hogyan kell velük bánni*.“

A valóság talaján állt — mégpedig menten minden egyéni érdektől.

A lundi számára nem volt egészen érthető ez a beszéd. Valami furcsa szemérmes felajánlkozást látott benne. Pedig alig lehetett volna öntudatosabban megmondani azt, hogy az ország helyzetének s az ebben a helyzetben alkalmazható eszközöknek *elfogulatlan* megítélésében senki sem veheti fel vele a versenyt.

Ha volt ebben a kijelentésben valami szemérmes és alázatos akcentus, az nem a lundi érseknek és nem az ő megbízóinak: a hatalmas Habsburg-fivéreknek, hanem az ügynek szólt, amelynek szolgálatát Fráter György elvállalta.

Ez a szolgálat most azt kívánta tőle, hogy az ország nyugalma és védelme érdekében békét kössön.

3.

A fegyverszünetet elég hamar sikerült Rozgonyban tető alá hozni. December 1-én írták alá, azzal az elhatározással, hogy a tulajdonképeni béketárgyalásokat Patakon fogják folytatni.

Az ilyen tárgyalások természete, majdnem ceremóniája az, hogy előbb mindegyik fél még megpróbálja a maximumot kialkudni. A legmagasabb igényekkel kezdi, hogy legyen miből engedni.

Érdemi nehézség is akadt bőven. Aztán ahogyan telt az idő, ismét éreztette hatását a helyzet labilitása.

A goriani vereség miatt nemrég még kétségbeesett Ferdinándban újra felütötte fejét az olcsó reménykedés. A császár és a francia király között létrejött fegyverszünet, a törökellenes liga megalakításának kedvező kilátásai ismét kiegyenesítették a derekát. Megint a császár segítségével bizakodott. Mint mindig, most is nem a maga, hanem az

egész Habsburg-birodalom tétjeivel akart volna játszani. Ha rajta fordul meg, talán nem is jön létre a béke.

Mert Jánosnál sem hiányoztak a kerékkötők. A francia király követén kívül a brandenburgi és a mainzi választó is azon fondorkodott nála, hogy az ő közbenjárásuk nélkül ne kössön békét.

De a dolog most már józanabb és keményebb emberek kezén volt; nem olyanokén, akik változó hangulatok hullámain lebegtek.

A végén a császári orátor már nem is jelentett és nem kért utasítást, hanem február 24-én „sok baj, fáradság és könnyek” után elfogadta azt a szerződést, amelyet a nagyváradi béke neve alatt regisztrált a történelem.

Károlyi Árpád azt írja, hogy amit a mohácsi katasztrófa rontott rajtunk, azt a nagyváradi béke volt hivatva jóvá tenni.

Ez a megegyezés mindenesetre egyik legfontosabb állomása a mohácsi vész utáni idők magyar politikájának. Nemcsak azért, mert, mint Károlyi írja —: „ebben az aktusban Magyarország s az önálló magyar király Zápolya személyében — hosszú időre — utoljára lép fel a világtörténelemben” — ami csupán a regisztráló szempontjából jelentős vagy érdekes.

Kölcsönös megegyezésből fakadó elhatározások bizonyos fokig még akkor is kihatnak a dolgok további alakulására, ha végrehajtásukra nem kerül sor, ha azok, akik kötötték, hamarosan kölöncnek érzik, aminek a terhét legjobban szeretnék ledobni.

Az egyszer megkötött szerződésnek nemcsak a kancelláriákban marad nyoma, hanem azok gondolkodásában és cselekvésében is, akik létrejöttében résztvettek s akik teendőiket a megegyezéshez igazítják, mindaddig, amíg a helyzet gyökeres változása félre nem löki az útból és el nem temeti.

A nagyváradi béke sohasem volt teljesértékű megegyezés. Azok, akik kötötték, nem merték nyilvánosságra hozni. Titokban létesített expediens volt a nyugalmi helyzet átmeneti biztosítására. Olyanok kötötték, akik a saját erőiknél összehasonlíthatatlanul hatalmasabb tényezők (az ozmán birodalom és a császárság) ütközésének vagy érintkezésének egyik pontján állottak s akik éppen ezért a maguk alkujával e tényezők viszonyát nem határozhatták meg. Nem rajtuk fordult meg, hogy e tényezők viszonya hogyan alakul és mérkőzésüknek — ha sor kerül rá — mi lesz az eredménye. Pedig a megegyezés végrehajtása éppen ettől függött.

Fráter Györgyék részéről ugyan minden megtörtént, hogy a megállapodásba közvetlenül belevonják a császárt s amennyire csak lehet, reá építsék a megegyezést. Tudták, hogy nélküle mit sem ér az egész.

A szerződés valóban, elvben és forma szerint *nem* János és Ferdinánd között, hanem egyfelől János, másfelől V. Károly császár (még pedig elsősorban a császár) és Ferdinánd között jött létre; amit a szövegezés megfelelően kifejezésre juttat. Ezen nem változtat az a tény, hogy a szerződést előbb (1538. június 10-én Breslauban) Ferdinánd erősítette meg s a nagy távolság miatt csak később került Károly elé, aki Toledóban az év novemberében (a közelebbi adat ismeretlen) Jánoshoz intézett levelében azt a maga részéről kifejezetten elfogadta és ratifikálta.

Érdemes ideiktatni a szerződés szépen szövegezett bevezetését.

„Mi János, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya emlékeztetere adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy Magyar királyságunk ama háborúskodások következtében, amelyek az áldott emlékü fenséges Lajos király, a mi elődünk halála után, köztünk és a fenséges fejedelem Ferdinánd úr, Isten kegyelméből a ró-

maiak örökké fenséges királya, valamint Németország, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya között folytak, különböző bajoktól és nyomorúságoktól sujtva olyan veszélybe került, hogy fennmaradására is alig táplálhattunk reményt. Még kevésbé arra, hogy korábbi alakjában helyreállítsuk úgy, ahogyan volt, amikor Belgrád, a kereszténység akkori bástyája leomlott és nem sokkal utóbb maga Lajos király is odaveszett Magyarország majdnem egész ifjúságának és katonaságának virágával, Buda főváros kétszer is hatalmába került az ellenségnek, amely majdnem az egész országot tűzzel-vassal pusztította, de emellett belső gyűlölködés, fosztogatás és öldöklés is annyira sujtotta, hogy végül még az ellenség is megsajnálta. Magyarországnak ebben a helyzetében és annyi bajban sem szüntünk meg soha barátaink, a különböző keresztény fejedelmek segítségével munkálkodni a békéért és a jó barátságért magunk és a fenséges római király között, amit megerősíteni segített Lengyelország királya, mindkettőnk barátja és rokona. Ilyen és hasonló törekvések kudarca után most végre Isten akaratából és kegyelméből felderült a nap Magyarországra, amikor is ügyünket a legszentebb és legkiválóbb katolikus fejedelemnek, Károly úrnak, a rómaiak császáranak stb. stb. színe és döntése elé terjesztjük, az egész kereszténység feje elé, akitől Isten után egyedül remélhetjük Magyarország megsegítését az ő irányításával és legfőbb hatalma alatt. Ezért küldtük Ő császári és katolikus felségéhez három évvel ezelőtt követünket és tanácsosainkat (itt következnek a nevek) Nápolyba, másfelől Ő császári felsége kérésünkre hasonlóképp hozzánk Váradra irányította követét (itt következik a név) a béke megkötésére... Ő császári felsége mindenkor annyi jóságot tanúsított a kereszténység ügyével szemben s ez ország üdvét és szabadulását illetően annyi gondosságot mutatott, hogy először a jó Isten kegyelmében s ez után a császár erejében, hatalmában, vala-

mint nagy tekintélyben bízva, nem haboztunk barátságos, jóakarató és igaz keresztény fejedelemhez méltó buzdítására és tanácsára ezt a sok baj között végveszélyben forgó országot Isten után az ő gyámságára és védelmére bízni. Reméljük, hogy ő császári felsége lesz az, akinek erényei és ereje által ez a mi országunk nemcsak kiszabadul az ellenség torkából, hanem rövid idő alatt visszajut előző állapotába és virágzásába. Ilyen meggondolástól és reményektől vezettetve lelkiismeretünk és meggyőződésünk sugallatára királyi hatalmunk teljességével úgy határoztunk, hogy ... azoknak a vigasztalására és megnyugtatóására, akik ennyi bajon és megpróbáltatáson estek át, nemkülönben dicső országunk üdvére, védelmére, felszabadítására, valamint szabadságainak fenntartására ... a lundi érsek úrral, aki itt mind Ő császári és katolikus felségének, mind a római király ő fenségének teljhatalmú követe ... a békét, a barátságot, a testvériességet és szövetséget — amely után oly régóta vágyódunk — megkötöttük és megállapítottuk.”

Tisztán jogászi szemmel nézve, a császárra háruló kötelezettség érvénye nem lehet vitás. Nyilvánvaló az is, hogy nemcsak úgy „rántották bele” a szerződésbe, hanem ő maga *akarta* a megegyezést. Az ő megbízottja kötötte; fivére ügyéről volt szó, akitől nem szívesen tagadta meg a támogatást s végül — a valóság világában ez a legfontosabb — nyugalmat akart a keleten, nehogy a birodalom erőit esetleg elvonják számára hatodrangú bonyodalmak s szándékai ellenére kénytelen legyen közbelépni.

De éppen ebben rejlett a gyökeres különbség a szerződő felek szándékai és felfogása között. Ferdinánd azért akart nyugalmat, hogy később annál biztosabban tehesse rá a kezét Magyarországra, amihez szüksége volt a császár és a birodalom hathatós segítségére.

Fráter György azt remélte, hogy ha nyugatról nem szorongatják, a megerősödött ország a császár nélkülözhe-

tetlen támogatásával nemcsak sikerrel állhat ellen a töröknek, hanem visszaszerezheti régi hatalmát.

Mindketten a császárra számítottak, aki pedig nem akart mást, csak éppen szabadulni a két király harcának kellemetlen következményeitől. S ha gondolt is arra, hogy később a török ellen fordul, maga akarta megválasztani: hol és mikor támad.

A valóságos szándékok és érdekek tehát egyáltalán nem voltak harmóniában és ez az, — nem pedig a szerződés „jogi érvénye“ — amin minden megegyezés életképessége megfordul.

A valóságban mégis csak János és Ferdinánd állottak egymással szemben szerződő felekként. Az ő érdekeik összeegyeztetése volt a cél — a távoli császár áldása mellett.

A szerződés szövege szerint azt várták tőle, hogy fivérével együtt „*a lehető legnagyobb gondot és buzgóságot fordítsa*“ a magyar királyság és minden részeinek támogatására és védelmére és egyebek közt úgy, ahogyan azt János Nápolyba küldött követei előtt ő maga ajánlotta, „Belgrád — Isten segítségével leendő — visszaszerzését különös feladatának tekintse“.

János és tanácsosa tehát joggal számíthattak a császár mielőbbi offenzív fellépésére, mégpedig Magyarországon.

Lássuk, hogy ezzel szemben mi az, amit a császár a váradi szerződés megerősítéséről szóló levelében valóban vállalt.

Ebben a levélben szó sincsen Belgrádról. A császár őszinte volt. Nem olyan bőkezű szavakban és ígéretekben, mint fivére vagy mint a lundi érsek.

„Ami bennünket illet, — írta — felséged meg lehet győződve, hogy amint a Ferdinánd és felséged közötti békét — *ha azt nem is mi hoztuk létre* — de fáradhatatlanul támogattuk, ugyanúgy elhatároztuk, hogy semmit sem mulasztunk el a barátság és szövetség megőrzésére. Sem

felségedet, sem országát nem hagyjuk el s nem fog rajtunk múlni, hogy erőinket és tehetségünket az állam javára, a királyság üdvére, biztonságára és védelmére fordítsuk, valahányszor a dolgok alakulása úgy kívánja és amennyire hatalmunkban áll. Ezért nemcsak ebben és más országokban és örökös tartományainkban gondoskodunk arról, ami véleményünk szerint a háborúskodáshoz szükséges, hanem írásban és követünk útján más keresztény királyokat és fejedelmeket is arra buzdítunk, hogy velünk és szövetségeseinkkel fegyvert fogjanak a közös ellenség ellen. A lundi érseket Németországba küldtük, hogy a birodalom rendjeitől nevünkben segítséget kérjen és sűrűn erre a hadjáratra. Ha Isten segítségével úgy sikerülnek terveink, ahogyan gondoljuk, akkor a Gondviselés jóságából remélhetjük, hogy mi, felséged, valamint más királyok és fejedelmek, akik ebbe a háborús szövetségbe még belépnek, minden haderejükkel és hatalmukkal szárazon és vízen szembeszállhatnak a törökkel, hogy végre Isten ajándéka-ként eljöjjön a hosszú, szilárd béke és nyugalom ideje a magyar királyságra és az egész kereszténységre.““

Ez a levél elsőben is finoman elhárítja azt, mintha a császár hozta volna létre a váradi szerződést; ő csak „fáradhatatlanul támogatta“, ami — ha szigorúan vesszük — azt is jelentheti, hogy közvetlenül nem kíván benne részt vállalni, nem tekinti magát szerződéskötő félnek. Erre utal az is, hogy szabatosan a János és Ferdinánd közötti békéről beszél. Ha a továbbiakat elemezzük —: a császári erők rendelkezésre bocsátását csak azzal a fenn-tartással biztosítja, amennyire az hatalmában áll („quoties per nos fieri poterit“). Ezen túl a keresztény királyok és fejedelmek segítségének megszerzésén van a hangsúly és csak „ha a tervek sikerülnek“ (consilia nostra ex sententia cesserint) kerülhet sor szárazon és vízen a támadásra a török ellen.

A szöveg utolsó része inkább úgy hangzik, mintha nem a császár biztosítana támogatást Jánosnak, hanem mintha csak tudomásul venné és elismerné azt, hogy János is csatlakozott ahhoz a török elleni ligához, amelyet 1538. február 8-án kötött a császár a pápával és Velencével. A Liga akciójának kilátásairól és nem arról van szó, hogy a császár Magyarországgal szemben valami konkrét kötelezettséget vállalt volna. Például olyant, amely Belgrád és a régi határ visszaszerzésére vonatkozik.

Nem állítjuk, hogy a szövegezés tudatosan ilyen aprólékos pontossággal akarta volna kifejezni a szándékokat, de a szöveg gondos elemzése sokszor igenis felfedi azt, amit a levél írója gondolt, még ha nem is akarta világosan megmondani. Jól megrágott szavak úgy tapadnak a gondolatokhoz, hogy akaratlanul is elárulják őket.

Maga a szerződés azon az alapon épül, — ez eredetileg Várday Pál primás gondolata volt — hogy a magyar királyság egy ország marad, csak átmenetileg két királya lesz. Ezt az elvet a szerződés több pontja világosan leszögezi. Először is ott, ahol megállapítja, hogy az országot akármilyen közös külső vagy belső ellenséggel szemben János a császárral és a római királlyal együtt, közös erővel védi. Azaz, ki-ki nemcsak annak az országrésznek a védelméről gondoskodik, amelyet birtokában tart, hanem az egész „közös királyság“ birtokainak és tartományainak védelmét kölcsönösen együtt látják el. (Ferdinánd leveleiben ettől fogva ismételten a „közös királyság“, „ad conservationem regni istius communis“ terminológiáját használja.“)

Talán még világosabban érvényesül ez az elv abban a pontban, amely szerint ugyancsak együttes erővel kell eljárni azokkal a belső „rebellisekkel“ szemben, akik ellenszegülnének a szerződésnek, vagy az annak biztosítása érdekében „közösen kiadott“ rendelkezéseknek.

Már addig is, amíg a szerződés publikálására sor kerül, a szerződő felek kötelesek voltak arra, hogy a pillanat követelményeinek megfelelően testvérként és barátként járjanak el, ha ellenség támadna rájuk vagy közülük egyikre.

A „közös királyság“-nak a szerződés értelmében van egy közös szerve és ez az egész ország részére a régi törvényeknek megfelelően választott nádor. A két király mellett tehát egy nádor, aki az ország egységét megsemmélyesíti.

A dolog természetéből következik, hogy a nádort közösen tartott országgyűlés választja — ezt egyébként a szerződés meg is mondja — mégpedig az az országgyűlés, amelyen a békekötést kihirdetik.

Ugyanennek az országgyűlésnek a feladata, hogy a királyság javának és nyugalmanak biztosításáról tárgyaljon.

Közös védelem, közös országgyűlés, közös nádor, a két király megállapodása arra nézve, hogy az országos méltóságokat és hivatalokat hogyan töltik be, a pénzverés közösen gyakorlandó joga, végül a szükséghez képest közösen kiadott rendelkezések —: a szerződés így kívánta fenntartani és biztosítani az ország egységét.

Vajjon mi lett volna a közös nádor szerepe a két király mellett? Vagy helyesebben a két király között, mivé fejlődhetett volna ez a méltóság, ha csakugyan betöltik?

A szerződés többi rendelkezése is az ország egységének elvéből következik.

János halála után „*az ország a maga egészében*, minden tartományaival és részeivel együtt, a királyi hatalom teljével“ Ferdinándra, vagy amennyiben már nem volna életben, fiú utódaira, illetőleg ilyenek hiányában a császár törvényes fiú örököseire száll. „A törvényes igényjogosultat közös megegyezéssel királlyá kell választani.“

Viszont, ha a császár és Ferdinánd leszármazóinak magva szakad, az ország visszaszáll János fiú örököseire és ha ilyenek nem volnának, ismét a magyar nemzet szabad királyválasztási joga jut érvényre.

Hogy az országban eleddig tiszteletben tartott közjogi felfogás mellett, titkos vagy akár nyilvánosságra hozott szerződésben, a trón betöltésének kérdését ilyen módon egyáltalán lehet-e szabályozni — arról most ne beszéljünk.

Az ország egységének fenntartásával és a trónutódlás rendezésével a szerződés mélyen bent járt a jogi fikciók világában, de a tulajdonképeni szándékra, a lélek mélyén álló törekvésre semmi sem volt olyan jellemző, mint éppen az, hogy elsősorban *az ország egységét akarta fenntartani*.

Egyebekben a szerződés a tényleges helyzetet szentesítette —: János is, Ferdinánd is teljes királyi joggal megtartják azt, ami de facto birtokukban van, a törvényes adományozások mindkét részen érvényben maradnak; az 1526 óta *erőszakkal* elfoglalt javakat azonban régi birtokosaiknak vissza kell adni.

A határok kitűzésére a két uralkodó közös egyetértéssel nyolc, „a magyar nemzetből való” biztost küld ki. Biztónál senkinek sem szabad egyik királytól a másikhoz átpártolni. Az eddigi történet kölcsönös sérelmek a két király és alattvalói között menjenek feledésbe.

Nézzük már most, hogy a tényleges állapot kölcsönös elismerésén kívül mit adott, illetőleg mit kapott a két fél?

Ferdinánd „jogigényt” szerzett (már olyant, amilyent az országgyűlés hozzájárulása nélkül alkotott titkos szerződéssel biztosítani lehet) az ország egész területe feletti uralomra.

Ezzel szemben János ígéretet kapott arra, hogy a császár a Zápolya-ház patrimoniumából — ideértve mindazt,

amit János örökölt, maga szerzett vagy még ezentúl szerzett, valamint azt is, amit a család Lajos király haláláig a magyar uralkodóktól kapott zálogként birtokában tartott — külön hercegséget alakít János fia részére, akit ennek az úgynevezett szepesi hercegségnek a birtokában megvéd. A patrimonium elidegenített részeit a béke kihirdetésétől számított két év alatt országos hozzájárulásból kell visszaváltani. Azokat a részeket pedig, amelyek Ferdinánd birtokában levő területekre esnek, a császár mint sequestrumot tartsa oltalma alatt addig, amíg az örökség átadására sor nem kerül.

A „szepesi hercegség“ létesítésére és átadására vonatkozó kötelezettség teljesítését a szerződés azzal biztosítja, hogy az ország csak akkor kerülhet Ferdinánd vagy fiúutódainak uralma alá, ha János fia az előírt módon, teljes egészében, minden hozzá tartozó várral, várossal és birtokrészsel, valamint a Szepes megye feletti joghatósággal együtt, *már megkapta* a hercegséget. Erre az ország méltóságainak külön meg kell esküdniök.

A szerződésben a két király ígéretet vásárolt egymástól ígéretért.

Az egyik annak az országnak az átadását ígérte, amelyet a szultán is a magáénak tartott, a másik egy még nem létező hercegséget ígért, amelynek a részeit előbb úgy kellett volna országos hozzájárulásból boldog birtokosaiktól visszaváltani...

Vajjon Fráter György mennyi kézzelfogható valóságot látott ebben az alkuban?

A kialakult helyzet szentesítése legalább megfelelt a tényleges erőviszonyoknak. Minden ezen túl elképzelés volt, reménykedés vagy önáltatás; a legjobb esetben kísérlet — de ennek is veszedelmes.

4.

Talán annak a bizakodásnak volt még a legtöbb alapja, hogy a szerződés teremtette renddel az ország egységét fenn lehet tartani.

Ha mindkét oldalról magyarok kötöttek volna a meg-
egyeződést s végrehajtása is az ő kezükben maradt volna,
akkor együtt talán megtalálták volna az egység biztosítá-
sának módját.

A Ferdinánd párti magyar urak meg is tettek min-
dent, hogy szerepet és részt biztosítsanak maguknak a tár-
gyalásokban. Megmondták Ferdinándnak őszintén, hogy a
béke ügye jobb kezekbe volna náluk, mint az ország vi-
szonyait nem ismerő idegeneknél. Mert nemcsak az ő dol-
gaikról és javaikról, de életükről és megmaradásukról van
szó, igazságos és méltányos lenne tehát, ha a tárgyalások
az ő közbenjöttükkel folynának. „Bajainkat és nyomorú-
ságainkat senki sem ismeri jobban, mint mi magyarok...”¹³⁶
— írták, de hiába!

Ferdinánd valami egészen különös bizalmatlansággal
viseltetett magyar alattvalóival szemben. Veszedelmes kí-
váncsiságot látott abban, ha a maguk dolgairól tájékozódni
akartak s csak még szigorúbban fogta a titoktartást.
Károlyi Árpád állapítja meg: „Oly fontos stádiumában a
nemzet életének, mint amilyenek éppen ez az idő mutat-
kozott, Ferdinánd kapitányai: Vels és Katzianer idegenek
voltak, diplomatai közül nem akadunk egyetlen magyarra;
kétségtelen pedig, ha maguk a békülékeny urak közbelép-
hetnek s legalább részben rájuk is bízatik királyuk és ha-
zájuk ügye: az eredmény ... kielégítőbb lesz vala, mint
aminő lett.”¹³⁷

„Mert bármily rakoncátlanok voltak is egyesek
— írja máshol — s bármennyire felhasználták a két király
ellenségeskedését önző céljaikra, még a legkíméletlenebb

előtt is ösztönszerűleg előtte lebegett az összetartozandóság tudata s az, hogy mindnyájan magyarok, hogy a közös haza van veszélyben. S ha egyik az egyik, másik a másik párton gondolta is megmenteni honát, egymást nem gyűlölték, a korrespondencia közöttük nem szakadt meg.“”

Ferdinánd talán éppen ezért volt velük olyan mélyen és kiirthatatlanul bizalmatlan.

Ha így nézték az ország ügyét a váradi béke előtt — kezökben a béke végrehajtása is bizonyosan több eredményel járt volna, ha egyáltalában tudtak volna arról, amiben a lundi érsek Fráter Györggyel megállapodott.

Ferdinánd azonban nem érdemesítette híveit arra, hogy a nélkülük kötött megegyezés elveit legalább tudomásukra hozza. Ezért később, amikor a szerződésnek mégis híre terjedt, a Ferdinánd hűségén maradt rendek 1539. szeptember 21-én tartott gyűlésükön bizalmatlanságukat nyíltan kifejezték. Arra kérték Ferdinándot, hogy mivel „az eddig készült ilyen szerződések is az ország meghasonlását vonták maguk után, engedje meg, hogy a szerződés és általában a közjó ügyében János király országában levő testvéreikkel tanácskozhassanak“.”

A jó szándék tehát meglett volna!

De térjünk vissza a szerződéshez!

Mondottuk azt, hogy a valóság világában a megegyezésnek annyi értéke volt, amennyi nyugalmat tudott teremteni abban az országban, amelyben minden összeütközés külső erők megmozdulását vonhatta maga után. Mindkét félnek érdeke volt, hogy ez a külső erő — a török, ne induljon meg és az ország fölött civakodó királyok ellentétét ne használja ki az egész ország elfoglalására.

A két király érdeke ebben mégsem fedte egymást teljesen. Jánost és országát közvetlenül, saját testén fenyegette a török veszély. Ferdinándot csak annyiban, hogy az or-

szág, amely úgysem volt az övé, a gyenge János helyett a hatalmas szultán kezére kerülhet.

János helyzete még abban is kényesebb és veszélyesebb volt, hogy az is nyakára hozhatta a törököt, ha a nyugalom és biztonság érdekében Ferdinánddal kötött megegyezés miatt a szultán gyanút fog és a maga érdekeit látja kijátszva.

Ezért volt szükség arra, hogy a szerződés egyelőre ne kerüljön nyilvánosságra.

Érdekes a megállapodás erre vonatkozó részének szövege.

„E királyság fenntartása és szabadságának megvédése lévén minden törekvésünk, hisszük és reméljük, hogy amint a császár e szerződésben felismeri a maga birodalmának és a keresztény közösségnek érdekét, ugyanúgy nem fog velünk szemben semmi olyat tenni, amiből az ország romlása és pusztulása következne. Ezért e békeszerződés kihirdetését, valamint a közös ellenség megnevezését mindaddig elhalasztjuk, amíg a császár ki nem jelenti, hogy ennek az ideje elérkezett. Ígérjük, hogy a szerződésben foglaltak értelmében a császár elhatározásához fogjuk magunkat tartani és saját, valamint alattvalóink erőinek megtesztelésével az ország védelmére és felszabadítására törekszünk; úgy azonban, hogy a római király is ugyanezt tegye, hogy közös erőink latbavetésével ez a királyság megszabaduljon és megőriztessék az ellenség pusztításaitól. Amennyiben szükséges, ezt a levelet akkor megújítjuk, megnevezve benne a közös ellenséget is.”

Fráter György tisztában volt azzal, hogy ha a megegyezés nyilvánosságra jut, mielőtt még a császár elhatározta volna magát a török elleni támadásra és a szükséges előkészületeket is megtette volna, akkor ennek elsősorban és végzetesen Magyarország inná meg a levét. A legnagyobb botorság lett volna az országot kitenni a török

támadásnak, amivel számolni kellett, ha Konstantinápolyban megtudják, hogy János a szultán ellenségeivel szövetséget kötött és halála után az ő kezükre akarja átjárszani az országot.

Ezért a hosszúra nyúlt tárgyalások eredményének elrejtésére ugyanazon a napon, amikor a szerződés kelt, a rozgonyi megállapodás érvényének meghosszabbításaként egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek, amit ki is hirdettek.

Ha a pillanatnyi helyzetet nézzük, amelyet a szerződés rögzíteni akart, kétségtelenül János volt előnyben. Az ország területéből még sohasem tartott akkora részt a hatalma alatt, mint 1538 elején.⁹⁹ A nyugati és északnyugati határszéli megyék, néhány északkeleti megye és Horvát-Szlavónország kivételével, az egész ország Erdéllyel együtt őt uralta.

A kicsinyes emberi szempontoknak is megvan a maguk jelentősége. János szemében az is latba esett, hogy a szerződésben a császár és a római király „testvéreinek, barátjának” fogadta; királyi rangját végre elismerték. Többé nem nevezték „perversus latro”-nak, „vajdának” vagy szeptesi grófnak — legalább is hozzá intézett írásaiban nem —, hanem „János király” lett a neve.

Ez számára azért volt fontos, mert egy ideje házassági tervekkel foglalkozott —: a lengyel királynak Sforza Bonától született leányát akarta feleségül venni s a leendő apósna az volt a feltétele, hogy Zápolyát a császár ismerje el királynak.

A nagyváradi békével — amelyben tulajdonképpen lemond arról, hogy dinasztiát alapítson — a maga személye számára közel tizenkét év után végre megszerezte királyi méltóságának és hatalmának elismerését.

Fráter György számára ez aligha lehetett fontos. A ki-

ily tervezett házasságában sem láthatott mást, mint politikai eszközt, amit így vagy úgy majd hasznosítani lehet.

A házasságkötésre azonban egyelőre nem kerülhetett sor. Az események úgy akarták, hogy a nagyváradi szerződés röviddel megkötése után mindjárt nehéz teherpróba alá kerüljön.

Már tavasszal híre terjedt, hogy a szultán megindul a Duna felé.⁴⁰ Nem lehetett tudni, hogy a hadjárat Magyarország szél-e vagy a moldvai vajdának. Szólhatott mindkettőnek is.

Abban alig lehetett kétség, hogy Konstantinápolyban hírt vették János és Ferdinánd egyezkedésének s az a meglepetőzés, hogy csupán fegyverszünetet kötöttek, nem sokat használt volna, ha a szultán Magyarország „megbűntetésére” csakugyan elszánja magát.

A török érkezését semmiesetre sem lehetett készületlenül bevárni.

Amit az országban rendelkezésre álló erőkkal megtehetett, azt Fráter György gyors elhatározással végrehajtotta. A Havasalföld és Moldva felől nyíló szorosokat megerősítették. A várakat kiigazították, őrséggel, lőszermel, eleséggel bőven ellátták; s megfelelő hadsereg felállításához is erőiesen hozzáfogtak. Verancsics írja, hogy „mindezen rendelkezések s tanácsoknak lelke és szelleme, mindezen roppant készületeknek eszköze, végrehajtója Fráter György vala”.⁴¹

A nagyváradi szerződés egyik legutolsó szakasza megállapította, hogy a császár és Ferdinánd már a szerződés kihirdetése előtt tartozik a szükségnek megfelelően Jánost „testvérként és barátként” segíteni, ha ellenséges támadás fenyegeti.

Fráter György 1538. augusztus 16-án Váradról kelt levelében⁴² értesítette Ferdinándot, hogy a szultán tekintélyes sereggel Drinápolyba érkezett, ahol további hatalmas erők csatlakoznak hozzá. Megírta azt is, hogy bizalmi em-

bereinek jelentése szerint a szultán előbb Moldvába vonul, de az a szándéka, hogy onnan Erdélybe is betör és egész Magyarországot elfoglalja. „A támadásnak az az oka, hogy János király a szultán tudta nélkül Ferdinánddal egyességet kötött.“

Arra kérte Ferdinándot, gondoskodják kellő időben megfelelő segítség biztosításáról, nehogy Magyarország még ezen a nyáron török uralom alá kerüljön.

Nem hallgatta el, hogy a szultán kétszázezer főnyi sereggel jön. „Ha a moldvaiak és a hegyen túliak látják, hogy mi is jól fel vagyunk készülve — mellénk állnak“, írta.

Fráter Györgynek a bécsi állami levéltárban elfekvő levele hátlapjára a következőket jegyezte fel Ferdinánd valamelyik tanácsosa: „A fehér barátnak azt kell válaszolni, hogy a Moldva és Erdély elleni hatalmas török támadásról szóló jelentését és e miatti segítség kérését Ő felsége megértette. Hajlandó urának annyi támogatást adni, amennyit csak lehet; amint hogy már el is rendelte kétezer spanyol s bizonyos számú német gyalogos és lovas elindítását. Erdély megtartására és védelmére Ő felsége semmit, ami lehető nem fog elmulasztani... Ex consilio regis letzten august 38.“

A szultán kétszázezer főnyi seregével szemben kétezer spanyol zsoldos!

Még jöttek és mentek a segítségkérő levelek, biztató válaszok Fráter György és Ferdinánd között. „Az ígért segítség megnőtt ötezer gyalogosra, akiket Buda védelmére küldött a római király. Majd arról írt, hogy a szomszéd fejedelmekhez fordult —: adjanak a nagy veszélyben mielőbb segítséget. A szemrehányással vegyes mentegetőzés sem maradt el: „ha hamarabb értesítik a török mozgólódásról, mint ahogyan előzőleg Brodericcsal erre nézve megállapodtak, akkor a segélycsapatok is nagyobbak volnának. De az

idő rövidsége miatt most nem lehetett többet tenni...“⁴⁴ Mintha Fráter György vagy éppen az ország lett volna felelős azért, hogy nem lehetett hamarabb hírt szerezni a török indulásáról.

Bizony, ha a császár és Ferdinánd segítségén fordul meg — elveszett volna egész Magyarország!

A havasalföldi vajda meghódolt, a moldvai vajda Erdélybe menekült, a szultán bevonult Moldva fővárosába, Szucsavába — s ezzel véget is ért a hadjárat.

Mire Ferdinánd segélyhadai „nem ugyan az ígért számmal, csak háromezer spanyol és néhány zászlóalj huszár, Debrecenbe érkeztek, Szulejmán már vissza is indította táborát“.⁴⁵

Abban, hogy a veszély elvonult, valószínűleg része volt a megerősített erdélyi szorosoknak, az ostromra felkészült váraknak, a védekezésre elszánt egész országnak, amelyről azt írta Verancsics, hogy „nincsen senki, ki most a hitért és hazáért, a szabadságért és javaiért a törökkel szembe szállni ne merne, ne kívánna“.⁴⁷

De mindabból, ami történt, megmaradt az az üdvösséges tanulság, hogy a császár és Ferdinánd szerződéssel biztosított segítségére nem lehet számítani.

5.

Minden életképes szerződésben a vállalt áldozat és a biztosított előny úgy igazodnak egymáshoz, mint két fogaskerék egymásba illő rovátkái. Mentől tökéletesebben egészítik ki egymást áldozat és előny, annál gyorsabb, annál símbabb a szerkezet működése.

De ha nem teljesül az ígért szolgáltatás, vagy eredménye nem az, amit a túlsó oldalon elvártak, akkor elakad vagy éppen meg sem indul a szerződéssel megvalósítani kívánt együttműködés.

Valamelyik félnek el kell kezdenie a „teljesítést“, ezzel hozza mozgásba a gépezetet. Ha ez elmarad, az egyesség megszűnik élő valóság lenni. Nem az okmány jogi érvénye —: ez a törvény szab életének határt.

Az a kísérlet, amit Fráter György számára a váradi egyesség jelentett, mindjárt a legelső — sajnos, túl korán jött — próbára csödot mondott.

Amikor a török támadás veszélyével szemben cselekedni kellett, Fráter György a váradi egyesség szellemében színt vallott, felkészült a védekezésre s el volt szánva arra, hogy a nyugatról várt segítséggel felveszi a harcot a szultánnal.

A megígért segítség azonban elmaradt s még azt a fáradtságot sem vette magának senki, hogy előteremtésének félig-meddig komolyan nekifeküdjék.

Ferdinándnak nem volt sem pénze, sem katonája. Ami kevés fegyverese akadt, azt Buda védelmére szánta. Igazában csak addig terjedt a gondja. A moldvai hadjárat idején Fráter Györgyhez küldött leveleiben majd mindig azért panaszkodott a leghosszabban, hogy János egyik-másik híve nem hagy békét az ő híveinek. Úgy látszik, ezt tartotta fontosabbnak, nem a közös védekezést.

Bécsben talán nem is igen bánták volna, ha a török legázolja Erdélyt — remélve, hogy aztán szokása szerint megint eltakarodik. Hányszor jött így, s távozott ismét, mint a fergeteg? A török támadás Jánost és egész kormányzatát bizonyosan megbuktatta volna. Nem lehetetlen, hogy a rövidlátó bécsi urak arra gondoltak —: így legalább ellenállás nélkül a kezükbe kerül az elpusztított ország. Nekik ez lett volna a legkényelmesebb.

A császár elérhetetlenül távol volt. A váradi béke megkötéséről még áprilisban tudomást szerzett ugyan s ahhoz Barcelonából nagy örömmel kívánt öccsének szerencsét, de a török támadás hírére azt már nem tartotta szük-

ésnek, hogy a „testvérévé és barátjává” fogadott Jánoson segítsen.

Ideje sem volt arra, hogy ezzel maga bajlódjék. Gondolta: ott van Ferdinánd, birkózzék meg ő a feladattal, ahogyan tud.

Már készült a kibékülés a francia királlyal, ami Károlyt mindennél jobban érdekelte.

Előállott az a furcsa helyzet, hogy a császár éppen akkor ejtette el Magyarország megsegítésének ügyét, amikor úgy látszott, mintha leginkább lett volna módjában közbelépni.

Legalább is ez volt a látszat — ami a politikában sokszor fontosabb, mint a meg nem állapítható valóság.

A császár világhatalmi állása az 1538. év első felében ismét lényegesen megjavult. Február 8-án végre létrejött a törökellenes liga —: a pápa és Velence nyílt szövetkezése a császárral a szultán ellen. Június 18-án Károly Nizzában tíz évre fegyverszünetet kötött a francia királlyal. Július közepén Aigues-Mortes-ban személyesen is találkozott a két nagy ellenfél. Azt lehetett remélni, — sokan hittek is — hogy ezúttal Európa két legnagyobb kérdésében is megállapodtak —: a vallásújítás és a török veszély elleni közös állásfoglalásban.

Mikor remélhetett volna Fráter György inkább támogatást, mint éppen most?

A váradi egyesség mégis megbukott, még mielőtt a császár Toledóban november végén ünnepélyesen megerősítette volna.

Mire a ratifikációra sor került, — a veszély is elmúlt.

A kettő között ott maradt a váradi egyesség teteme.

Ettől fogva valójában egyik oldalon sem bíztak benne többé.

Fráter Györgynek meg kellett tanulnia, hogy a császár és a római király segítségére még a legkedvezőbb körülmé-

nyek között sem lehet építeni — de a Habsburgok hatalmát negligálni sem szabad. Az egyszer választott út fogva tartja azt, aki rálép.

A portáról értésére adták Jánosnak, hogyha ezúttal megszabadult a „büntetés”-től, mégis jó lesz, ha a szultán haragját megengeszteli. Az ajándéknak mindig keletje volt a portán, elsősorban a portai urak között. S ijesztgetéssel nem is volt nehéz ajándékot szerezni.

A Kolozsvárra összehívott rendek a kincstárnok előterjesztésére elhatározták, hogy háromezrezer forintot küldenek a szultánnak; egyharmadát János saját pénztárából fedezi.

Az engesztelésre szánt ajándék egyrészét hamarosan át is adták a portán s János követe biztosította a szultánt, hogy a hadikészülődés nem ellene, de a moldvai vajda ellen irányult. Hitték-e, nem-e — nem fontos. A gyümölcs még nem volt érett. A szultán tudott várni, míg eljön az ideje.

A török megengesztelésének hírére Bécsben mindjárt elkedvetlenedtek. A brindisii érsek, aki mint pápai legátus Bécsben tartózkodott, 1538. november 23-án jelentette Rómába, hogy az udvarnál ismét rosszra fordult a hangulat Jánossal szemben, megint csak „vajda” a neve.⁴⁰

Mintha valósággal haragudtak volna azért, hogy a török eltakarodott!

Nem mindenki gondolkodott így. Mignanelli bécsi nuncius október 28-i jelentésében egyenesen hálálkodva emlegeti Jánost, akinek sikerült „jó szóval visszatartani a törököt a betöréstől”.⁴¹

6.

Mindabban, ami az 1538. évben a váradi békét követő események háttérében történt, van valami lélekzetelállítóan érdekes.

Akármilyen óvatos volt is a császár *Jánossal szemben* a török elleni hadi vállalkozás dolgában, valójában ő maga is komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy leszámol a szultánnal.

Az aigues-mortes-i találkozó után úgy látszik minden irányban olyan szilárdnak és biztosnak érezte helyzetét, hogy most már megvalósíthatónak tartotta az egész kereszténység diadalmas harcát az izlám ellen.

A francia királyt sikerült elvonnia a protestáns fejlődemeiktől. A schmalkaldeniekben felébredt a gyanú és az aggodalom: nem sújt-e le rájuk a császár. Ferenc talán még képes is ebben segítségére lenni... A schmalkaldeniek szellemi vezetője, a hesszeni tartománygróf, sietett értesére adni a császár nővérének, Mária királynénak, hogy tőlük távol áll minden császárellenes szövetkezés; azt pedig egyenesen kötelességüknek tartják, hogy a török ellen ők is helyt álljanak.

A protestáns rendek nyugtalankodásától így nem kellett többé tartani. A hitújítás kérdése várhatott, amíg az egyetemes kereszténység végez a pogánnyal.

Így gondolkodhatott a császár, akiben nála szokatlan erővel lángolt fel egy minden eddiginél nagyobb arányú hadjárat terve. Ő maga akarta a vezetést vállalni, mint Tunisznál.

Hogy a francia király aktív támogatására is számított-e, arra a császár leveleiben nincsen közelebbi adat. Az aigues-mortes-i találkozóról lelkesedve írt nővérének, hogy a kereszténység bajainak orvoslásáról ezentúl a francia királlyal együtt teljes őszinteséggel és kéz a kézben fognak gondoskodni („par commune main entendrons, et en toute sincerité, au remède des affaires publiques de la chrestienté“). Ugyanezen beszámoló levél szerint a találkozón részt vett miniszterek között úgy látszik konkrétabb formában is szóba került a „vallásban tévedezők jó útra terelésének“ kérdése mellett a török elleni támadás ügye („aussi de proceder avec bonnes et puissantes forces, non seulement a la

deffension, mais a loffension contre le Turcq, telle et si puissante quil est requis“.)⁸⁰

A hadjárat végrehajtására is megvolt a császárnak a maga elgondolása.

A velencei követek jelentéséből tudjuk, hogy a szárazföldi hadjárat gondolatától idegenkedett. Egy ízben kifejtette a köztársaság követei előtt, milyen előny a szultán számára a könnyen mozgó lovas hadsereg, amely minden támadás elől kitérhet. A szárazföldön erős várfalak mögül védekezni, — támadni a tengeren kell. S a támadást egyenesen Konstantinápoly ellen kell vezetni.

Gritti gondolata kísértett.

A tengeren már állt a harc a Barbarossa vezetése alatt álló török flotta és a Liga szövetséghez hajóhada között.

Volt olyan pillanat, amikor Barbarossa hajlandó lett volna átállni a császáriakhoz, mint 1528-ban Andrea Doria tette. Ha Chair-ed-din Barbarossa akkor tényleg elárulja a szultánt, szabad lett volna az út Konstantinápoly felé!

A kalózfejedelem Tunisz visszaadását kérte az árulás jutalmául: túl drága bér a császárnak, aki számára legnagyobb személyes diadalát jelentette ez az afrikai város.

1538 szeptember 27-én Preveza-nál, Leucas szigetétől északra ütközött meg a két flotta.

Barbarossának jóval kevesebb hajója volt, mint a császárnak, a pápának és Velencének együtt. De nála egy kézben volt az erő. — A Liga admirálisai egymásra féltékenyen sivakodtak.

A mérkőzés eredménye a Liga veresége lett, amire Barbarossa még egyszer ráduplázott a Cattaro melletti Castellanuovonál.

A prevezai kudarc híre — amely október vége felé jutott el a császárhoz — úgy hathatott lelkesedésére, mint a hideg zuhany.

Most egyszerre igazolva látszott az a sok aggodalom és könyörgés, amivel Mária királynő még augusztusban,

egy valóban drámai hangú levélben le akarta beszélni császári fivérét erről az egész török elleni vállalkozásról.

Kifejezni is nehéz, milyen megütközve, szinte kábultan hallott a császárnak erről a tervéről — írta. Nem tagadja, hogy a vállalkozás gondolata jó és dicséretes. De ha a császár saját személyét kockáztatja, akkor úgy kell végrehajtani, hogy valóban a kereszténység javára és a császár dicsőségére szolgáljon. Aggodalommal látja, hogy az a mód, ahogyan a császár most rövidesen eljárni akar, könnyen az egész kereszténységnek és a császár országainak pusztulására, feleségének, gyermekeinek, rokonainak, híveinek és alattvalóinak kétségbeesésére vezethet.

„Minthogy én is egy vagyok ezek közül — írta tovább — s minthogy szeretetem és ragaszkodásom felségeddel szemben nem kisebb, mint amivel tartozom, az Isten szerelmére könyörgöm: gondolja meg a dolgot alaposan, úgy, ahogyan a kérdés megérdemli. Ez a vállalkozás nem olyan hogy terhét felséged egyedül vehesse a vállára. Nem kételkedem, hogy felséged és azok, akik körülveszik, nálamnál jobban le tudják mérni a nehézségeket és az előnyt is, ami ebből a vállalkozásból származhat. Mégis éppen mert annyira szívemen fekszik felséged java és dicsősége, úgy érzem, kötelességem felemelni a szavamat, bár nem az én dolgom s tudásom még kisebb. Mégis *mint akinek volt alkalmá tapasztalatokat szerezni a török erejéről*, tudnék én erről beszélni olyanokkal, akik értenek hozzá. Ezért bátorságot vettem magamnak, hogy összeállítsam azoknak a nehézségeknek a jegyzékét, amelyeket tekintetbe kell venni. Elhagytam sokat, nehogy bőbeszédű legyek, de ezeket is felsorolhatom, ha felséged komolyan foglalkozni kíván vele. Addig is könyörgöm, vegye jó szívvel és tulajdonítsa annak a mély hűségnek és szeretetnek, amelyet felségeddel szemben érzek.“¹⁸¹

Ide iktattuk ezt a riadt, majdnem kétségbeesett hangú levelet, amelyben — micsoda tragikus találkozása az eseményeknek! — éppen a mohácsi katasztrófa királyi halottjának özvegye akarta lefogni a török ellen készülődő császár kezét.

Lehet-e meghatottság nélkül olvasni, amikor arról ír, hogy neki alkalma volt tapasztalatokat szerezni a török erejéről? Mintha még mindig — tizenkét év után — annak a percnak a rémülete élne benne, amikor a végsőkéig kimerült, akadozó szavú futár meghozta a borzasztó hírt, hogy minden elveszett.

A császár lelkében bizonyosan nem maradt visszhang nélkül ez a levél. De az, hogy Máriának ilyen szenvedélyesen kellett könyörögni, mindennél jobban bizonyítja, hogy a császár valóban elszántan készült a nagy terv megvalósítására.

Lehet, a lundi érsek tudta, hogy a császár mit forgat a fejében. Valószínűleg azok közül való volt, akik helyeselték elhatározását. Innen táplálkozott — és így őszinte is volt — az a buzgósága, amellyel Váradon a rövidesen meginduló törökellenes hadjáratról és arról beszélt, hogy ehhez mindenkinek csatlakozni kell.

De mire a váradi egyesség a császár elé került, a prevezai vereség éppen azoktól az eszközöktől fosztotta meg, amelyre az egész hadjáratot építeni akarta. Innen az elhalikuló, óvatossá váló hang abban a levélben, amelyben a váradi szerződést megerősítette.

„Fenséged követe jelentette — írta — de máshonnan is hírül vettem a török támadását. Hallottam arról, milyen veszélyben forgott az ország és hogy fenséged a fenyegető veszedelemmel szemben milyen elhatározásra jutott és mit tett. Nem tudjuk eléggé dicsérni előrelátását és lelkierejét. Nem gondoljuk, hogy szükséges volna hosszadalmasan buzdítanunk ilyesmire, amit magától is megtesz. Bárcsak a többi keresztény fejedelem is így cselekednék...”

Így írt abban a levélben, amellyel a váradi egyességet megerősítette! Mintha nem is olyan támadásról lett volna szó, amely reá is kötelezettségeket hárított.

A terv még élt egy ideig. A spanyol udvarban még decemberben is beszéltek róla. De már inkább mint valami olyanról, amihez a Cortez nem hajlandó biztosítani a szükséges költséget. Más bajok is voltak. A Liga flottájára többé nem lehetett komolyan számítani.

1539 márciusában a velencei követ már jelentette, hogy a császár francia közvetítéssel fegyverszünetet készül kötni a törökkel. Így aludt el a merész gondolat, hogy majd csak a rosszul sikerült algiri kalandban ébredjen fel újból.

Mialatt a budai várban szívszorongva hiába várták a nyugati segítséget a Duna felé vonuló roppant török sereg ellen, a császár valóban gondolt arra, hogy megtámadja a szultánt — a tengeren!

Pusztá reménykedéssel nem lehet elérni, de még a legnagyobb ígéretekkkel sem lehet megvásárolni azt, hogy azok, akiktől segítséget várunk, ott, úgy és akkor segítenek rajtunk, ahogyan mi szeretnők.

A jószándékon túl, ehhez elsősorban arra van szükség, hogy a segítség fizikai lehetősége biztosítva legyen. De még ez sem elég.

Az egymás kölcsönös támogatásáról szóló megegyezéseknek csak akkor van eleven erejük, ha a szerződő felek érdekei nem párhuzamosan futnak, de egy gyakorlati cél megvalósításában találkoznak.

Hamarosan kiderült, hogy a császár mindent bíró hatalma valóban csak látszat.

A milánói és a tuniszi császári helyőrségek fellázadtak, mert a katonák nem kaptak zsoldot.

A kasztiliai rendek kijelentették, hogy újabb adómegajánlásról hallani sem akarnak.

Gent, Flandria leggazdagabb városa, ahol a súlyos adók miatt már hosszabb ideje forrt a nyugtalanság, 1539 augusztusában kitűzte a nyílt lázadás zászlaját. Egész Flandria hűségre forgott kockán.

Mintha a hatalmas birodalom minden eresztékében meglazult volna. Most nem külső erők fenyegették, saját roppant súlya alatt ingott meg.

Magát a császárt is súlyos csapás érte. 1539. május 1-én meghalt felesége, gyermekeinek anyja. Ez a halál az élet hiábavalóságáról beszélt neki; annak a léleknek, amelyben nem voltak szenvedélyek s amelyben a legnagyobb szenvedély: a hatalomvágy sem tudott tüzet gyújtani. A császárt annyira jellemző jóakarató kötelességtudásba mintha most vegyült volna bele először a kiábrándultság keserősége.

De az élet és a császári méltóság feladataival szembe kellett nézni. S az aigues-mortes-i kibékülés ebben derekasan a segítségére volt.

A francia király — noha a flandriai lázadók az ő védelmét kérték — nemcsak a támogatást tagadta meg, de arra biztatta a császárt, hogy a legrövidebb úton: Franciaországon át vonuljon Gent megbüntetésére. Abban reménykedett, hogyha harccal megszerezni nem tudta, jó szolgálatokkal talán kiérdemli vágyainak vágyát: Milánót, amelyről Aigues-mortes-ban amolyan homályos biztatások és féltételek estek.

A moldvai, az archipelagosi és arábiai hadjáratok sikerei után pihent a szultán is, csak Barbarossa csatázott még Dalmácia partjain a velencésekkel. De a köztársaság is szeretett volna már véget vetni a közel hároméves harcnak.

A Habsburg-birodalom belső gyengesége egy viszonylagos nemzetközi szélcsend idejére esett. Talán ezért is tudott a császár olyan könnyen úrrá lenni felette.

BUDA VESZTE

I.

Az 1539-es év Magyarországon is a szélcsend és a várakozás ideje.

Arra nincsen megbízható adat, hogy Fráter Györgynek mi része volt abban, hogy János 1539. februárban végre mégis házasságot kötött a lengyel királylánnyal. — De Bécsben ebben is csak politikumot láttak s Ferdinánd udvarában még fokozódott a bizalmatlanság.

Konstantinápolyban mindenesetre úgy értékelhették ezt a házasságot, mint annak a hírnek a cáfolatát, hogy Váradon János halálának esetére Ferdinándnak biztosították az országot. Aki örökségéről hagyakozik, nem igen szokott házasodni.

Fráter György számításába bizonyosan beleillett az, hogy a portán ne gyanakodjanak. Az európai szélcsend idején az is érdeke volt, hogy a bizonytalanság vált erőviszonyok felől tájékozódják. Ezért utazott Statileo, az erdélyi püspök János követeként Velence és Róma érintésével a francia királyhoz.

Ferdinánd bizalmatlanságát csak az tudta volna eloszlatni, ha János hozzájárul a váradi béke kihirdetéséhez. Amennyire nem lehetett biztos abban, hogy a császártól vagy a német rendektől megkaphatja az ország biztosítá-

Gent, Flandria leggazdagabb városa, ahol a súlyos adók miatt már hosszabb ideje forrt a nyugtalanság, 1539 augusztusában kitűzte a nyílt lázadás zászlaját. Egész Flandria hűségre forgott kockán.

Mintha a hatalmas birodalom minden eresztékében meglazult volna. Most nem külső erők fenyegették, saját roppant súlya alatt ingott meg.

Magát a császárt is súlyos csapás érte. 1539. május 1-én meghalt felesége, gyermekeinek anyja. Ez a halál az élet hiábavalóságáról beszélt neki; annak a léleknek, amelyben nem voltak szenvedélyek s amelyben a legnagyobb szenvedély: a hatalomvágy sem tudott tüzet gyújtani. A császárt annyira jellemző jóakarató kötelességtudásba mintha most vegyült volna bele először a kiábrándultság keserősége.

De az élet és a császári méltóság feladataival szembe kellett nézni. S az aigues-mortes-i kibékülés ebben derekasan a segítségére volt.

A francia király — noha a flandriai lázadók az ő védelmét kérték — nemcsak a támogatást tagadta meg, de arra biztatta a császárt, hogy a legrövidebb úton: Franciaországon át vonuljon Gent megbüntetésére. Abban reménykedett, hogyha harccal megszerezni nem tudta, jó szolgálatokkal talán kiérdemli vágyainak vágyát: Milánót, amelyről Aigues-mortes-ban amolyan homályos biztatások és féltételek estek.

A moldvai, az archipelagosi és arábiai hadjáratok sikerei után pihent a szultán is, csak Barbarossa csatázott még Dalmácia partjain a velencésekkel. De a köztársaság is szeretett volna már véget vetni a közel hároméves harcnak.

A Habsburg-birodalom belső gyengesége egy viszonylagos nemzetközi szélcsend idejére esett. Talán ezért is tudott a császár olyan könnyen úrrá lenni felette.

BUDA VESZTE

I.

Az 1539-es év Magyarországon is a szélcsend és a várakozás ideje.

Arra nincsen megbízható adat, hogy Fráter Györgynek mi része volt abban, hogy János 1539. februárban végre mégis házasságot kötött a lengyel királylánnyal. — De Bécsben ebben is csak politikumot láttak s Ferdinánd udvarában még fokozódott a bizalmatlanság.

Konstantinápolyban mindenesetre úgy értékelhették ezt a házasságot, mint annak a hírnek a cáfolatát, hogy Váradon János halálának esetére Ferdinándnak biztosították az országot. Aki örökségéről hagyakozik, nem igen szokott házasodni.

Fráter György számításába bizonyosan beleillett az, hogy a portán ne gyanakodjanak. Az európai szélcsend idején az is érdeke volt, hogy a bizonytalanság vált erőviszonyok felől tájékozódják. Ezért utazott Statileo, az erdélyi püspök János követeként Velence és Róma érintésével a francia királyhoz.

Ferdinánd bizalmatlanságát csak az tudta volna eloszlatni, ha János hozzájárul a váradi béke kihirdetéséhez. Amennyire nem lehetett biztos abban, hogy a császártól vagy a német rendektől megkaphatja az ország biztosítá-

sához szükséges hadsereget, különösmód ugyanolyan heves-séggel iparkodott a béke kihirdetését kieroszakolni.

A császár megbízásából Held Mátyás ezért tárgyal-t előbb Frangepánnal Németújhelyen, majd utóbb azért uta-zott Budára, ahol végre is kereken megmondták neki, hogy amíg a birodalom megfelelő haderő felállításával nem nyújt teljes biztonságot — Ferdinánd kívánságának teljesítéséről szó sem lehet. Fráter György még a béke fenntartására sem volt hajlandó esküt tenni.¹

Hiába próbálta meg Ferdinánd Jánost apósa útján megkönyékezni — a lengyel király is csak ugyanazt a választ kapta.

Akik elfogulatlanul nézték a helyzet nehézségeit, azok megértették és méltányolták ezt az óvatosságot. Rorario Jeromos, a Magyar- és Lengyelországba rendelt pápai nuncius például ezt írta egyik levelében: „Én jól ismerem János király eljárási módját s tudom milyen ügyességgel tartja fön-n magát a portával szemben... sok mindent azért tesz, hogy elhitesse a törökkel, miszerint ő nem áll a római királlyal és a császárral olyan jó lábon, mint híresz-telik... Ha így áll a dolog: sajnálnunk kell őt, mert bár-miképen legyen is, annyi bizonyos, hogy csak ilyen módon óvta és óvja meg a kereszténységnek Magyarországot, amely nélküle már rég a kutyák kezébe került volna.”²

Ferdinánd nem tudta, de talán nem is akarta ezt meg-érteni s minthogy sem a császárnál, sem Jánosnál nem sike-rült a váradi béke kihirdetését kieszközölnie, megint arra gondolt: nem járna-e a portánál nagyobb szerencsével.

Rég elfeledte Sprinzenstein báró keserű kioktatását, el azt a szégyenteljes és megalázó visszautasítást, amiben any-nyiszor része volt s 1539 szeptemberében Laski Jeromos személyében ismét követet küldött a portára.

Szolgáljon Ferdinánd némi mentségére, hogy erre a követküldésre maga Laski beszélte rá. A lengyel kalandor

túlságosan bízott a maga ügyességében és régi portai összeköttetéseiben.

Károlyi Árpád a XVI. századot a diplomácia századának nevezi. Ugyanilyen joggal nevezhetnők a diplomácia hőskorának is.

Minden hősi korban van valami kalandos. Éltető eleme a túlzott önbizalom s az a hit, hogy mindent el lehet érni, csak akarni kell. A korszak diplomatái félig-meddig mind kalandorok. A hűség nem tartozik a mesterségükhöz. A volt ellenfél ügyének szolgálatát is elvállalják, ha így remélnék sikert. S ha valamit elérnek, ezt *egészben* a maguk ügyességének tulajdonítják. Nem annak a politikai konstellációnak, amelyben feladatukat meg kellett oldaniok. Nem is annak az erőnek, amely szavuknak súlyt és jelentőséget adott.

Amíg nem formálódott ki mindaz, ami a diplomáciában mesterség, kellett az ilyen kalandorok. Csak ezek tudtak megbirkózni a kezdet nehézségeivel. Az ő merészségük vágott csapást azoknak, akik ma, a kijárt utakon, megbízzók kívánságainak tolmácsai és a nemzetközi kapcsolatok fenntartásának engedelmes eszközei.

De ahogyan a legügyesebb zsoldos-hadvezér sikerét nem személyes bátorsága és haditudománya, hanem a kezére adott erők súlya dönti el, ugyanúgy a kalandor-diplomata minden leleményessége és rábeszélő készsége sem ér és soha nem is ért semmit, ha az, amit elérni próbált, nem felelt meg bizonyos mértékig a megkeresett állam érdekeinek.

Ugyanaz a Laski Jeromos, aki 1528-ban János király követeként járt a portán és aki akkor a szultán hajlandóságát és támogatását Zápolyának megszerezte — most Ferdinánd megbízásából utazott Konstantinápoly felé, elrontani azt, amit tizenkét évvel előbb megkötni segített.

Nemcsak a kalandor mindent próbáló virtuskodása, de a bosszúvágy is vitte. János, Gritti tragikusan végződött

erdélyi vállalkozásának idején, börtönbe vetette. Kis híja volt, hogy nem végzett vele. Ezt nem tudta neki többé megbocsátani.

Laskinak azokból az írásából, amelyekkel Ferdinándot a követküldésre rábeszélte, meg lehet állapítani, milyen feladatot tűzött maga elé. Befektetni Jánost, „ezt a csontja-velejéig bectelen embert“, aki „jóakarója: a török ellen is összeesküdött“ és kiemelni, hogy vele szemben Ferdinánd milyen rendületlenül hűséges barát és szövetséges, „*a szultánnak a keresztények között egyetlen barátja*“. Megértetni a szultánnal hogy nincsen semmi oka a császárnak és a római király hatalmától félni, mert ezek békét akarnak és nem háborút. A török ezért ne állja útját annak, hogy Ferdinánd „visszaszerezhesse“ az őt jogosan megillető magyar királyságot. „Nem szükséges, hogy a szultán ebben segítsen, csak a hitszegő és hálátlan Jánosnak ne adjon sem pénzt, sem fegyveres erőt s nézze el azt, hogy Ferdinánd kiverje az országból, amiért hajlandó a szultánnak évi adót fizetni.“

A gyűlölet és bosszúvágy valóban megzavarta a lengyel kalandor eszét, ha elhitte, hogy ezt ki tudja módolni.

Laski beszámoló jelentése sajnos elkallódott,⁴ de ha javaslatát elolvassuk, nem lehet kétséges, hogy a váradi egyesség részleteit már akkor elárulta a portán, mert csak ezzel tudta János hitszegését bizonyítani — hiába tagadta ezt utóbb Schepper.

Amikor a szultán meghallotta, hogyan szövetkezett ellene János és Ferdinánd, állítólag így fakadt ki a nagyvezér előtt: „Milyen méltatlanul viseli hitszegő fején a koronát ez a két király! Sem a szégyen az emberek előtt, sem a félelem az Istentől nem tartotta vissza ezeket a hitvány árulókat, hogy megszegjék az esküvel kötött szerződést!“

Laski azt hitte, hogy csak Jánosnak árt az árulkodással. Pedig a két király, akik évek óta versengtek egymással

a török kegyeiért, most íme, a szultán szemében a szégyenpadra is együtt kerültek. A lengyel kalandor nemcsak János hűtlenségét, de Ferdinánd szándékait is leleplezte.

Még jó, hogy ép bőrrel haza tudott jönni Konstantinápolyból. A portai urak közül egyesek azt javasolták a szultánnak, vágassa le fülét, orrát és úgy küldje vissza vagy vesse börtönbe. Az ajándékok mentették meg.

2.

Ferdinánd nem volt az az ember, aki egyszerre egy eszköz alkalmazásával megelégedett volna.

Mialatt Laski a portán járt, azért Jánossal is folytak a tárgyalások, még mindig a váradi egyesség végrehajtása érdekében.

Mint láttuk, a béke egyik pontja eltiltotta a két király híveinek pártváltoztatását és előírta azt, hogy magyar biztosok állapítsák meg: mi volt a béke megkötésének időpontjában az egyik s mi a másik király, illetőleg híveinek kezén? Ezt az állapotot kellett volna megrögzíteni a békével.

1540 januárában a Kassa közelében levő Göncön végre összeültek a biztosok, de március közepe táján tárgyalásaik már zátonyra is jutottak.

Vajjon mit lehetett volna várni ezektől a tárgyalásoktól, amikor Ferdinánd január 13-án azt írta főkapitányának Serédi Gáspárnak —: „ha egyik-másik János-pártiról észre veszed, hogy nekünk akarnak hódolni, nincsen ellenünk, hogy megegyezz velük s azokkal is, akiket te arra valóknak tartasz, de az eredmény egyelőre természetesen titokban tartandó”.⁶ A bécsi udvar valóban nem válogatott az eszközökben. Az egyik oldalon a váradi egyesség szellemében a birtokállapot rögzítéséről tárgyalt, a másikon az egyesség-

ben vállalt kötelezettséggel ellentétben új híveket akart szerezni.

A gönci tárgyalásoknak mégis inkább az a mozgalom vetett véget, amely éppen ebben az időben bontakozott ki Erdélyben.

Horváth Mihály azt hiszi, hogy ez a mozgalom nem volt helyi jelentőségű, hanem kiterjedt egész Magyarországra, sőt az osztrák örökös tartományok egy részére is.⁷ Szerinte azok, akik szitották, egyformán szabadulni akartak Ferdinándtól is, Jánostól is —: szabadulni a súlyos adótól, amit a török elleni védekezés címén évek óta szedtek, a nélkül, hogy a török veszedelem csak valamivel is csökkent volna. Egy-szerűbbnek látszott kiegyezni a törökkel, neki fizetni az adót s aztán békében élni vele.

Nem kétséges, hogy a nyugtalanság és az elégedetlenség általános volt. Mindenütt únták a folytonos és mindig eredménytelen háborúskodást, s még nehezebben viselték a fegyverkezésre szedett adót. De hogy ez a nyugtalanság konkrét politikai terveket érlelt volna Ferdinánd és János országában egyformán, abban tulajdonképpen csak az ezidőtájt Magyarországra küldött Schepper gyanakodott, amint jelentéséből kitűnik.

Annyi bizonyos, hogy a magyar királyság keleti részében — amelyet a moldvai hadjárat idején közvetlenül fenyegetett a török betörés — a nyugtalanságnak vezére akadt, akinek megvoltak a maga tervei. Így lett a nyugtalanságból mozgalom.

Maylád István, 1534 óta Erdély vajdája, állott az elégedetlenkedők élére, vagy — ami valószínűbb — ő bujtogatta az elégedetleneket. Valami olyan terv lebeghetett előtte —: szakadjanak el a magyar királyságtól s a moldvai és a havasalföldi vajdaságok példájára rendes adózással váltsák meg életüket vagy a szultántól vagy Ferdinándtól, a szerint,

hogy melyik kerül felül. Persze ő (Maylád István) lett volna a fejedelem.

Ha ez a mozgalom sikerrel jár, a magyar államiságot elborítják a következő százötven év hullámai s egyidőre bizonyosan elmerül alattuk. De, hogy mennyire nem volt gyökere s hogy az egyéni önzés fűtötte mozgalom mennyire visszhang nélkül maradt, az kitűnt János király egyetlen erélyes lépésére.

Elég volt, hogy a király Tordára 1540. április 24-ére országgyűlést hirdetett, amire fegyveres erővel vonult le. A pártütők mindjárt szétszaladtak. Az összetartozás érzése erősebb volt minden intrikánál és elégedetlenségnél.

Az előzmények után viszont az sem meglepő, hogy Ferdinánd és tanácsosai szerették volna kihasználni János látszólag szorongatott helyzetét. Úgy gondolták: most, hogy Erdélyben megingott a lába alatt a talaj, talán könnyebben kiforgathatják az országból.

Ha számítani lehetett volna arra, hogy a szultán nem avatkozik bele, Ferdinánd bizonyosan megint megpróbálja a fegyver erejét. A pártján álló magyar urak (különösen Serédi Gáspár) e mellett kardoskodtak.

De a török támadás valósággal a levegőben lógott. Most Ferdinánd sem merte a veszedelmet egyenesen felidézni, mert tudta, hogy a helytállásra nincsen ereje. Megint a diplomácia eszközéhez folyamodott.

Ha a fegyvereké a szó, akkor az erő dönt. A karddal nem lehet pontosan lemérni, meddig terjednek az érdekek; addig vágnak vele, amíg lehet. Viszont minden diplomáciai tárgyalás már eleve megalkuvás a helyzettel. Éltető eleme a kompromisszum, amelyben az értelemnek jut döntő szerep. Itt pontosan lemérhető érdekek kerülnek egymással szembe. Még a legóvatosabb diplomata körmönfont érvelése is elárulja azt: valójában mi körül forog a játék.

A katona a fegyverével annyit akar szerezni, amennyit tud, a diplomata azt, amire feltétlenül szüksége van.

A császár és Ferdinánd számára végső elemzésben a birodalom és az örökös tartományok védelmén nyugodott az egész magyar kérdés megoldásának súlya. A kelet felől nyíló kapuk biztosítása végett volt Magyarországra elsősorban szükség. Ha az egész országot nem lehetett birtokba venni, legalább a kapukat védő bástyákat akarták megszállni —: mindenekelőtt Buda várát, a nyugat felé forduló dunai út kulcsát.

A császár 1540 áprilisában azért küldte Schepper Cornélt Jánoshoz, szerezze meg tőle ezt a kulcsot. „Értesse meg vele minő következményei lehetnek Budavára török kézre jutásának. A vár elvesztése nem csupán Magyarország és a szomszédos államok, hanem az egész kereszténység végső veszedelmét jelentené. Ezért biztosítson János török támadás esetén Buda védelmében közvetlen befolyást a császárnak.”¹⁰

Ez mindennél világosabban elárulja mi volt a Habsburg-fivérek tulajdonképeni gondja s mi volt az érdekük.

Nekik — és mondjuk meg mindjárt, az ő szempontjukból igen helyesen — Budavára a birodalom legkeletibb őrtornya volt; János és Fráter György számára: Magyarország fővárosa, amit hiába védenek meg, ha elvész az ország.

Amikor a két fél (a Habsburg-fivérek és Jánosék) ugyanarról a kérdésről beszélt, tulajdonképen mindegyik másra gondolt. Kiegyenlíthetetlen ellentétük oka ebben rejlett. S ez az, amit a Ferdinánd-párti magyar urak nem tudtak felismerni.

Fráter György azonban megértette mit jelent az, ha a császár „tekintélyes haderőt helyez el Budán és a vár védelmét egészen magára vállalja”. Számára a védelem a határoknál kezdődött volna és nem a fővárosnál, amelynek megszállása császári erőkkal, csak az ország nyakára hozta volna a törököt.

Schepper ajánlatát tehát Gyulafehérváron (itt fogadta János a császári követet) vizsautasították. A barát azt is megmondta a császár követének, hogy „a római király nagyon is elárulja, hogy nem szereti Magyarországot és a magyarokat, akik viszont ő felségét és tanácsosait nem szerethetik; olyannyira, hogy ha kezébe kerülne is az ország, megtartani mégsem tudná“.⁹

Amilyen érthetően megmondta, olyan világosan látta a barát, hogy Ferdinánd számára nem az ország és nem a magyarság a fontos, hanem a maga jól felfogott érdeke — amit ezúttal nem lehetett a magyarság érdekével összeegyeztetni.

Pedig itt lett volna a pillanat, amikor magyar királyi méltóságához illően, Ferdinándnak kellett volna összehangolni a kétféle érdeket.

3.

1540. július 22-én Szászsebesen meghalt János király, tizennégy nappal azután, hogy fia született Budán.

Ha a két évvel előbb kötött váradi egyesség nem maradt volna írott malaszt — a szónak nem jogi, de gyakorlati értelmében — az ország egy király alatt, most újra egyesülhetett volna. A szerződést azonban nem hirdették ki és nem léptették életbe s így Ferdinánd igényének jogosága is erősen sántikált, ha ugyan egyáltalán lehetett formális jogigénnyről beszélni.

A történelem nem a szerződések jogi érvénye, de életképességük felett ítél és az elmúlt két év alatt semmi sem történt, ami a váradi egyességben megvalósítani kívánt tervet életre segítette volna.

Azok, akik csak a király és utódának személyében tudták felismerni nem is annyira a nemzet egységét, mint inkább azt a közös érdeket, amelynek szolgálatát vállalni

érdemes — a közös érdeket most a csecsemő János Zsigmondban látták megismerésülve.

A sors a halott János helyett adott valakit, akinek a nevével, a neki tartozó hűség jelszavával folytatni lehetett mindazt, ami a nemzet védelmének és fenntartásának érdeke volt.

A helyzetre jellemző, hogy csak Ferdinánd régi hívei — egytől-egyig olyanok, akiket személyes vagyoni érdekük kötött erre az oldalra — kívánták fenntartás nélkül az ország egyesítését a római király alatt.

Jóval nagyobb volt a személyi súlya azoknak, akik a váradi egyesség végrehajtását ugyan szívesen látták volna, de csak akkor, ha a *császár* a birodalom erejével valóban biztonságot nyújt az ország védelmére.

Abban a levélben, amelyet 1540. augusztus 30-án Fransepán Ferenc az egi érsek, Perényi Péter, Bebek Ferenc, Ráskay István és Balassa Zsigmond egyenesen a császárhoz intéztek, ez az álláspont szokatlan őszinteséggel és világossággal jutott kifejezésre.¹⁰

„Azt hisszük, — írták a császárnak — hogy boldogult János király haláláról s mindarról, ami azóta itt történt, bizonyosan hallott már. Az ország a legnagyobb veszélyben forog. Attól félünk, hogy a török szultán vagy nyíltan és egyenesen a maga számára foglalja el vagy a boldogult király fia védelmének ürügyén veszi hatalmába, amit az országra éppen olyan veszélyesnek tartunk. A török ropant hatalmának saját erőnkéből nem tudunk ellenállni. Már boldogult királyunk is ezért lépett császári felségeddel és fivérével egyességre az alatt a feltétel alatt, hogy még ha fiú-utód marad is utána, ne ez, hanem felséged fivére örökölje a királyságot. Az olyan ember számára, aki a magánérdeket elébe helyezi a közérdeknek, súlyosnak látszik ez a föltétel. De néhai király urunk világosan látta, milyen veszedelem fenyegeti a török felől az országot s látta azt

is, hogy annak maga ellenállni éppen úgy nem képes, mint senki egyedül a keresztény fejedelmek közül, kivéve mégis császári felségedet. Ezért fiának minden jogát császári felséged fivérére ruházta át, inkább akarva azt, hogy fia ne kapjon királyi címet, semmint, hogy a keresztény közösség elveszítse Magyarországot. Mi, akik e szándékának részesei és előmozdítói voltunk, ma sem látunk a keresztény világon császári felségeden kívül senki mást, aki sebeinket orvosolni és a keresztény köztársaságnak ezt a nemes tagját épségben megtartani képes volna. Ezért azt tesszük, ami megítélésünk szerint java és érdeke hazánknak és egyben császári felségednek és fivérének is érdeke s minden rendelkezésünkre álló úton és módon iparkodunk ennek testvéreinket és barátainkat is megnyerni. Bízva bízunk abban, hogy császári felséged most komolyan ennek az ügynek szenteli magát. *Megítélésünk szerint legfőbb ideje, hogy szent felséged együtt fenséges fivérével vagy teljesen lemondjon róla vagy valóban komolyan foglalkozzék vele. A késlekedő cselekvés a mi biztos vesztlünk.* Magyarország — amint azt én, az egri érsek, emlékezetem szerint császári felséged színe előtt is elmondtam — legnagyobb részében sík terület és így a lovasságban bővelkedő törökök erőszakoskodásainak ki van szolgáltatva. Ezért hacsak nem fontoljuk meg jól, amit teszünk, ez az ország el van veszve, különösen, ha Buda, a királyság székhelye a török kezébe kerül, mert vele együtt az országot, még ha megtépázva is, könnyebben lehet megtartani, mint visszaszerezni azt, amit egyszer elfoglaltak. Alázatosan könyörgünk tehát felségedhez és az Isten irgalmára kérjük, gondoskodjék az ország birtokbavételéről és védelméről, hogy felséged szárnyai alatt mi és utódaink is szolgálhassanak felségednek és fivérének. Ezt felségednek kell megvalósítania a szerint, amint bölcsesége legjobbnak látja; vagy úgy, hogy a törökkel békét köt vagy éppen adót fizet neki, vagy erőhatalommal. Hódó-

lattal emlékeztetjük felségedet, hogy megítélésünk szerint ehhez mindenképen egyetértésre van szükség a gallok legkeresztényibb királyával. Tudjuk róla, hogy gazdag és tekintélye nagy a törökök fejedelménél. A vele való egyetértéssel semmit sem veszít felséged. Ezt az egyetértést pedig fölös haszonnal biztosíthatná, ha a szabad Magyarországot hatalmába tudná vonni.

Ha azonban felséged mindezekből semmit sem volna hajlandó tenni, az Isten szerelmére kérjük, ne kívánja veszedelmünket, *hanem parancsolja meg fivérének: járuljon hozzá, hogy az országnak az a része, amely birtokában van, a királyság testével egyesülhessen*, hogy ha nem is erővel és fegyverrel, de legalább a viszonyokkal megalkudva megtarthassuk a keresztény köztársaságnak ezt a valaha legjelesebb királyságát. Felséged, úgy hisszük, tisztában van azzal, milyen érdeke a keresztény köztársaságnak, hogy a törökkel folytatott háborúiban nemzetünk vele és ne ellene legyen. Mi semmit sem mulasztunk el, amit jó kereszténynek, jó magyarnak, jó hazafinak és hű alattvalónak tenni illik. csak felséged ne hagyjon el bennünket. Legyen felséged meggyőződve, hogy ha komolyan foglalkozik ügyünkkel, vagy egyáltalában nem vagy kevesen lesznek olyanok, akik velünk egyet ne értenének, s ha lennének ilyenek, súlyuk nem jelentős. (De bármennyien volnának is, ha útjukat nem állják el idejében könnyen veszélyessé válhatnak.) Mi szilárdan hisszük, hogy felséged fivérével együtt teljesíteni fogja mindazt, amit őszintén ígért néhai királyunk fiának és özvegyének és azt, amit a szerződésekben az országnak biztosított, amit mint néhai fenséges királyunk jó és hű alattvalói is kérünk. Tartsa meg az Isten szent felségedet a keresztény köztársaság és e meggyötört ország javára szerencsében hosszú időn át."

Ez a levél különösen két szempontból érdekes. Cselekvést, mégpedig mielőbbi cselekvést kér a császártól, de

abban, ahogyan ezt sürgeti, már benne sötétlik a kétség, hogy a császár és fivére megint nem fog semmit sem tenni. S kertelés nélkül megmondja, hogy ha csakugyan így lenne, akkor a császár és fivére inkább többé egyáltalában ne is foglalkozzék a magyar ügygel. Hagyja sorsára a magyarságot és ne akadályozza azt, hogy a Ferdinánd kezére került területrészek ismét egyesüljenek az ország testével. Íme, az egység helyreállításának ki nem oltható vágya! Az a meggyőződés, hogy a nemzet a viszonyokkal megalkudva („precario”) is megtalálhatja boldogulását, de ehhez az ország egységének helyreállítása feltétlenül szükséges. A pusztulás csak akkor elkerülhetetlen, ha magyar áll magyarral szemben.

Nem kevésbé érdekes a levélben az, hogy a magyar kérdés rendezésére első helyen a kibékülést ajánlja a törökkel, még ha rendes adózással járna is és csak mellékesen, harmadsorban említi a fegyveres leszámolást. Ebben, úgy látszik, már nemigen bíztak. De bármilyen módot választson is a császár, az egyetértést a francia királlyal különös nyomatékkal a lelkére kötik.

Mindabból, ami a mohácsi katasztrófa óta történt, Frangepán Ferenc és társai nyilván még mindig nem értették meg, hogy a szultán még súlyos adófizetés ellenében sem engedheti Magyarországot egyesítését a császár vagy — ami számára ugyanaz — Ferdinánd hatalma alatt.

A szultán fegyverrel csinált politikát, de így is tudta vagy talán éppen ezért tudta olyan jól, hogy más az, könnyen kordában tartható vagy az ozmán birodalomtól távol eső államoktól (Lengyelország) váltságdíjat elfogadni és ismét más a német-római császárság urának kezére engedni egész Magyarországot, akármilyen busás adó ellenében is. A magyarság erejével megtoldott császári kard előbb-utóbb úgyis véget vetne minden adófizetésnek, talán nem is egyedül a Duna völgyében...

Olyan államok, amelyek magukban nem jelentenek veszélyt, megvásárolhatják életüket és önállóságukat. A nagyság és a hatalom bizalmatlanságot kelt és ezt a bizalmatlanságot igazán csak karddal lehet kioltani.

Annyi Konstantinápolyba menesztett követ csúfos kudarcra után kinek kellett volna ezt jobban megértenie, mint Ferdinándnak? De nem értette ő sem.

„Fuss, rohanj, repülj Konstantinápolyba“ — adta utasításba ugyancsak 1540 augusztusában Andronicus Transquilusnak —, mielőtt János halálának biztos hírt tudomásul vette.¹¹ Az örök optimista megint abban reménykedett —: most, hogy végre megüresedett a magyar trón, talán sikerül meglágyítani a szultán szívét.

4.

Fráter Györgynek nem voltak ilyen illúziói. Ő körülbelül tisztában volt azzal, mit várhat a császár segítségétől, de azzal is, hogy egész Magyarország megszerzésére Ferdinánd a szultánnal aligha fog alkut kötni.

Egész államférfiúi nagysága most mutatkozott meg igazán. Amíg lehetett, titokban tartotta János halálát. Előbb szorosan a kezébe akarta venni a gyeplőket. A vezetésre termelt emberből valami ellenállhatatlan erő árad, tekintélynek vagy prestige-nek nevezik ezt, amely még az irigyeknek és féltékenyeknek is engedelmességet parancsol.

A barátot is sokan gyűlölték, sokan féltek tőle, de engedelmeskedtek neki.

A cselekvés teremtménye nyitott előtte utat és sodorta melléje a tervteleneket, a habozókat, tévovázókat és várakozókat, azaz mindazokat, akikből a többség kikerül.

A barát ösztönösen tudta, hogy a késlekedő cselekvés mindennek a veszte.

Pedig a helyzet nem volt könnyű. Alig aludt ki az erdélyi lázadás tüze, a király halálának hírére megint fellobbant.

A gyenge János alatt megnőtt a nagyurak száma s vajjon elég-e egy csecsemő neve ahhoz, hogy féken lehessen őket tartani, amikor a túlsó oldalon megint nagy bért fizettek az árulásért? Ezért gondolt arra, hogy egyiket a nagyurak közül odaállítja kormányzóként az ország élére, amíg János utóda körül kialakul a helyzet.

Perényi Péterre esett a választása. Neki kínálta fel az állami főhatalmat,¹² nyilván azért is, hogy így szerezze meg annak a gondolatnak, amit szolgálni akart.

Másodszor nyílt meg Perényi előtt a legfőbb állami méltóság. Most is elhárította. Talán félt, hogy Ferdinándnál rontja el a dolgát, vagy más meggondolás tartotta vissza?

A barátoknak így is jó volt. Mire a három pártra oszlott nemzet felocsúdott —: eltemette Jánost, megerősítette Székesfehérvárt, bevonult az ugyancsak gyorsan megerősített Buda várába és országgyűlést hirdetett Rákos mezejére. De előbb még követeket (Werbőczyt és Eszéky püspököt) küldött a portára, hogy bejelentse János halálát és azt, hogy fiúgyermek maradt utána.

Valóban villámgyorsan cselekedett.

Ferdinánd arról is lekészt, hogy legalább a birodalom és az örökös tartományok védelme érdekében megszállja Budát. Szeptember első napjaiban adta ki erre a parancsot Vels Lenártnak, aki viszont Nádasdy Tamást utasította arra: csatlakozzék Perényi erőéhez s állja el az utat a Buda felé tartó Fráter György előtt.

Mire az utasítás Nádasdyhoz jutott, a barát már rég Budán ült.

A rákosi országgyűlés pedig hamarosan megmutatta, hogy ha a régi Magyarország egységét nem is lehet helyreállítani, legalább a János országrészéhez tartozók túlnyomó

többsége egy felfogáson maradt. Nem kellett nekik a római király. Verancsics szerint olyan volt a hangulat, hogy „ha a közakarat nem nyilatkozik meg a kis János Zsigmond mellett, akkor is inkább valamelyik idegen fejedelmet hívták volna meg a trónra, mintsem hogy a megúnt Ferdinándnak hódoljanak.”¹³

A választás János Zsigmond mellett döntött, s nagykörúságáig az országgyűlés az özvegy királynéra, Fráter Györgyre, Petrovics Péterre és Török Bálintra bízta az ország kormányát.

Még a pártütő s továbbra is a maga érdekében mesterkedő Maylád István által Szászsebesre összehívott részgyűlés is úgy határozott, hogy Erdélyt azt fogja királynak elismerni, akihez Magyarország rendjeinek többsége hajlik.¹⁴

A nemzet zöme ösztönösen azon az úton akart maradni, amelyen eddig haladt. Úgy látszott, mintha a helyzet struktúrájában nem változott volna semmi.

Csak a gyenge király helyébe került egy magával tehetetlen csecsemő. S kormányzótársakként a barát mellé —: egy szeszélyes fiatalasszony, a szenvedélyes és fékezhetetlen indulatú Török Bálint, a féltékeny és irigy Petrovics Péter, aki a szellemileg korlátoltak örök gyanakodásával nézett maga körül mindent.

Fráter György szerepe valóban nem volt könnyű.

De mi volt mindez azok mellett a nehézségek mellett, amelyek felvonuló viharfelhői még csak fenyegettek!

Ferdinánd nem fogadta meg azt a nyomatékos tanácsot, hogy ha nem tud gyorsan és eredménnyel cselekedni, akkor inkább hagyja sorsára a boldogtalan országot. Hamar elfeledték azok is, akik adták.

Perényi Péter, aki közben egészen átállt a római király oldalára, Ferdinánd régi híveivel együtt most azt javasolta a királynak —: ostromolja meg Budát.

Botorul azt hitték, hogy ha a vár Ferdinánd birtokába kerül, majd a porta is előnyösebb feltételek mellett egyezik ki vele.¹⁸

Ferdinánd — aki még 1540. júliusban elhatározta, hogy újra Konstantinápolyba küldi Laski Jeromost, s augusztusban Tranquillus Andronicust sietve tényleg útnak is indította — ezt a tanácsot mégis megfogadta. Hű maradt ahhoz a furcsa módszeréhez, hogy karddal támogatja egyezkedésre küldött követeit.

Az ilyen segítség rendszerint először a követ ujját vágja meg, a követ mézes-mázás beszéde pedig azt árulja el, hogy a kard alighanem csorba.

Igy is volt. Ferdinándnak számbavehető hadsereg felszereléséhez és együtt tartásához folyton szaporodó anyagi bajai miatt nem volt elegendő pénze. De nem várhatott támogatást a császártól sem, akinek viszonya a francia királlyal éppen 1540 júniusában ismét annyira megromlott, hogy a franciák támadásával komolyan számolnia kellett.¹⁹

Nincsen annál végzetesebb, mintha valaki gyenge kézzel olyat próbál, aminek a végrehajtására nem képes.

A Vels Lenárt vezetésére bízott hadműveletek október elején kezdődtek meg. Visegrád és Vác elfoglalása után a hónap vége felé Óbudánál állt Ferdinánd serege.

Mintha az utolsó pillanatban mégis visszarettent volna a következményektől. Most Izabellával próbált egyezkedni. Ahány lépés, annyi áruló jele a gyengeségnek és a határozatlanságnak.

Ferdinánd mindent meg akart próbálni és éppen ezzel veszített el mindent. Sajnos, nemcsak a maga ügyét, hanem az országét is, amelynek királya akart lenni.

Sem az egyezkedés az özvegy királynéval, sem a hadműveletek nem haladtak előre. Közeledett a tél, megint hiány volt a zsoldhoz szükséges pénzben, élelemben és takarmányban. Egy-két város, köztük Pest, Székesfehérvár

és Tata volt a vállalkozás minden eredménye — éppen elég ahhoz, hogy felbőszítse a szultánt. November közepén Buda ostromát abbahagyták.

Ferdinánd erőtlén nekigyürkőzése az országban csak elkeseredést keltett. Senki sem kért az olyan „segítség”-ből, amely abban állt, hogy Ferdinánd zsoldos csapatai magyar városokat ostromolnak. Amikor a római király a hiányos erők pótlására nemesi fölkelést hirdetett, maga Serédi Gáspár panaszkolta urának, hogy egyetlen olyan főnemest, de még köznemest sem ismer, aki engedelmeskednék a király parancsának. Még a subsidiumokat is csak helyenként engedték beszedni.¹⁷

3.

Fráter György követei kerültek először a szultán elé, aki közben meggyőződést szerzett magának arról, hogy az, akit János utódának neveznek, csakugyan Izabella gyermeke.

Werbőczy Istvánt és a pécsi püspököt rendkívül barátságosan fogadták a portán. Rincon, a francia király követé is támogatta őket. Október 17-én már jelenthették Budára, hogy a szultán nem emel kifogást János Zsigmond királlyá választása ellen és a rendek királyválasztó jogát akkor sem korlátozná, ha a kiskorú király meghalna.¹⁸

Werbőczy 1540 decemberében hozta meg a szultán levelét, amelyben tudtára adja a választott királynak, hogy Magyarország megvédésére jelentékeny hadierőt küld. Az elpártolt főurakat is meg fogja büntetni.

Fráter Györgyöt és Petrovicsot is biztosította, hogy sem Ferdinánd törekvései, sem az Erdélyben történtek nem kerültek ki figyelmét. A Buda ostromára készülő „német király” ellen szárazon és a Dunán sereget küld, s már intéz-

kedett is, hogy a Magyarországgal határos területek basái útnak induljanak.¹⁹

Laski Jeromos 1540. október elején érkezett Konstantinápolyba — valószínűleg együtt azzal a hírrel, hogy Ferdinánd csapatai megindultak Buda ellen.

Vajjon csoda-e, hogy a szultán még beköszöntő beszédét sem hagyta végigmondani? Indulatosan a szavába vágott. „Most tél van — kiáltotta — de lesz még nyár.” Nyár — amikor a török seregek újból megindulhatnak.

Laski kihallgatása után mindenki tudta, hogy a szultán elhatározása végleges —: háborút indít Ferdinánd ellen.

Bizonyos, hogy ebben a döntésben annak is része volt, hogy a portán Ferdinánd instanciázással kísért hadi vállalkozásában nemcsak csalást és árulást, de a gyengeség jelét látták.

A lengyel kalandor mindent megpróbált —: ígért, hízelt, fenyegetőzött, vesztegetett és intrikált — de hiába. A kapott felhatalmazás értelmében felajánlotta évi harmincezer arany fizetését, ígérte, hogy Ferdinánd Visegrádról és Tatáról visszavonja csapatait, ígért mást is, de senki sem hitt neki. Jól mondja Török Pál,²⁰ hogy tulajdonképpen nem is a békéről tárgyalt, nem ennek érdekében költötte el a megvesztegetésre szánt ezreket, hanem saját bőrének mentésére. Megmondták neki, hogy ha más hozott volna ilyen békeajánlatot, levágott orral és füllel térhetett volna haza.

A szultán ezúttal nem engedte vissza. Fogságba került és amikor a szultán 1541. június 19-én megindult Ferdinánd ellen, táborában magával vitte. Hónapokig tartó betegség után csak annak a hadjáratnak a végén szabadult, amelyet meg kellett volna akadályoznia.

Fogságában is megtalálta a módját, hogy tudósításait kicsempésztesse és eljuttassa Ferdinándhoz. Ezekből Bécsben elég hamar megérthették, hogy most már csakugyan jó lesz

a védekezésre felkészülni és amíg még idő van rá: lábat vetni a megerősített helyeken. Bár Laski a török tervei tekintetében sem látott tisztán. Még 1541 márciusában sem hitte, hogy Szulejmán személyesen menjen Magyarországra. Kicsinyes portai intrikákból az ozmán hatalom gyengeségére következtetett s mindezzel akaratlanul is félrevezette urát.

A pápai diplomácia értesülései jobbak voltak. Gonfaloniero, a bécsi nuncius egy 1541. február 11-én kelt levelében azt jelenti Farnese bíbornoknak, hogy Ferdinándnak nem lesz ereje ellenállni a töröknek. „Mindene el lévén zálogosítva, seregét szaporítani nem tudja. A többi keresztény fejedelem pedig nem segíti, sőt saját katonái is cserbenhagyják.”

Mehemet belgrádi basa nyolcezer lovassal akkor már Székesfehérvár közelében állt. A nuncius egyelőre csak *erről* a török seregről beszélt. Mennyivel nagyobbak lehetnek az aggodalmai a védekezés sikere tekintetében, ha Ferdinándnak majd egy nagy hadsereggel kell szemben állnia; „mert híre jár — írta —, hogy a szultán személyesen jön. A töröknek — tette hozzá — élelmiszerekben soha sincsen hiánya, a magyarok félelemből, de szívesen is kiszolgáltatnak neki mindent mert jó és pontos fizetést kapnak érte.”²¹

Ez a jelentés még érdekesebbé válik, ha meggondoljuk, hogy a nuncius Ferdinánd újdonsült hívétől, Frangepán Ferenc egri érsektől szerezte értesüléseit.

Még azt sem lehet mondani, hogy az országban nem látták előre, mi fog következni.

Ferdinánd megpróbálta, amit lehetett. De a lehetőség fukar volt vagy koldus.

A cseh rendek megtagadtak minden segítséget. Morvaország ígért ugyan valamit, de a kilátásba helyezett csapatok csak augusztusban vonultak föl. Az örökös tartományok vagy semmit nem adtak, vagy morzsányi pénzbeli hozzájárulással váltották meg részvételüket a hadjáratban.

A birodalmi gyűlés, amelytől a segítség zömét várta Ferdinánd, csak április 5-én nyílt meg. A császár már február végén Regensburgban volt, de a rendek késlekedtek. Ezúttal is előbb a vallásújítás kérdéseit vitatták. Csak júniusban került sor a török-segély ügyére, amikor a szultán már megindult.

A Regensburgba küldött egri érsek hiába pazarolta a birodalmi rendekre szónoki erejét. A megrázó szavakból nem fakadt segítség. A rendek júliusban ugyan elhatározták, hogy „sürgös segítség”-ként egy tizenkétezer főnyi sereget állítanak fel, de ebből a sürgös segítségből sem lett semmi.

Ferdinánd augsburgi kereskedőktől és egy-két főpaptól kölcsönvett pénzen nagy ügyel-bajjal szedte össze azt a húszezer embert, akiknek a vezetését — minden vonakodása ellenére — az „öreg, hirtelenharagú (de éppen olyan határozatlan) elfelejtett, a katonanépnél gyűlölt és az ilyen vállalkozásra mindenképen alkalmatlan” Roggendorfra bízta.

Most már csak az volt a remény: bevenni Budát, mielőtt seregével megjön a szultán.

A várat Fráter György védte. A segítségért kiküldött Török Bálint a falakon kívülrekedt, amikor Roggendorf május 4-én az ostromot megkezdte.

Egy hónap után már nem lehetett kétség abban, hogy ennek az ostromnak nem lesz sikere. „Kellemesebb hírt szeretnék írni — jelentette június 4-én Rómába a pápai nuncius — mint amely ma érkezett a királyi táborból.” Majd a legutóbbi támadás nagy veszteségeiről beszámolva, így fejezi be levelét. „Hacsak nem küldenek új sereget, sohasem fogjuk a várat elfoglalni.”²²

A szultán előhada július 21-én érkezett Buda alá. Török Bálint akkor megüzente Perényi Péternek, aki magyar katonáival ott volt Roggendorf seregében —: mentse meg magát és vitézeit az elkerülhetetlen vereségtől, „mert

a hatalmas szörnyeteg már közeleg, hogy az egész táborn elnyelje“.²¹

A tehetetlen öreg hadvezér még mindig várt kerek egy hónapig, míg Perényi erélyes fellépésére végre elrendelte a visszavonulást. Az éjszaka sötétjében kellett volna a táborn a Dunán át a pesti partra szállítani. A török felmentő sereg azonban neszét vette a tervnek és a hajókon átevező csapatokon rajta ütött. Kétségbeesett menekülés és szörnyű vérengzés lett ebből a „visszavonulás“-ból. A sereg jelentékeny része a Dunába fulladt, a többi Pest városát is feladva futott, amerre látott.

Roggendorf halott katonái a Dunán úszva mentek a délfelől közeledő török elébe.

Ferdinánd serege így fogadta a szultánt...

6.

A borzalmak éjszakája után nyolc napig még magyar zászló lengett Budavára ormán.

De János fővételének napján, éppen a mohácsi csatavesztés tizenötödik évfordulóján, a nyitva hagyott várkapukon besétáló janicsárok könnyű szerrel birtokba vették.

Isten malmai lassan őrölnek. Tizenöt év kellett, amíg betelt a mohácsi végzet. A sors tizenöt évet adott a nemzetnek, hogy összeszedje magát, hogy rendet teremtsen sorai-ban és mindenekelőtt, hogy helyreállítsa egységét. S a tizenöt év elmúlt, mint az elítélt ideje a siralomházban. Aggodalom-mal, bánattal, önváddal, keserűséggel, gyűlölködéssel és hiábavaló fogadkozással, de tétlenül.

A végzetet, úgy látszik, nem lehet elkerülni, de lehet becsülettel szembe nézni vele vagy gyáván és tehetetlen a lába elé hullani.

Hiába volt a kevesek tisztánlátása, tisztessége, önzetlen áldozata és minden erőfeszítése, amikor annyian a nagyok

közül nem láttak mást, csak a maguk érdekét s amíg elvakulva a haszon tűnő árnyékát kergették, utánuk bukdácsol a nemzet.

Huber Alfons Ausztria történetéről szóló munkájában Buda vesztét és a száznegyvenöt éves török uralmat a „nemzeti” párt politikája következményének tulajdonítja.

Aki végigkísérte a tizenöt év eseményeit, tudja, mennyire tarthatatlan ez a vád.

De abban, ami bekövetkezett, tulajdonképen nem lehet bűnös-ként elmarasztalni Ferdinándot sem. Az örökös tartományok urának szemében csak egy szempont volt igazán fontos —: a birodalom keleti részének védelme. Erről iparkodott ügyel-bajjal gondoskodni, inkább rosszul, mint jól, megalázásokon és kudarcokon át, úgy, ahogyan tudta. Igyekezett és buzgóságban nem volt hiány, csak az előrelátásban és a mérsékletben. Mindazt, amit próbált és tett, csak így lehet helyesen megítélni. A római király és a leendő császár számára a tizenöt év nem is volt egészen eredménytelen. Elvégre a kezében maradt Magyarország nyugati széle —: védőfal, az örökös tartományok határai előtt és ugródeszka a jövőre.

Vajjon lehet-e túlságosan felróni neki, hogy nem tudta azonosítani magát a magyarsággal, a magyar nemzet valódi érdekeivel. A szellem és a lélek oszthatatlanul egységes valami. Bajosan tartozhatunk egyszerre két nemzeti közösséghez, főleg ha a két közösség érdekei ütköznek. De mindenki fölött csak egy minőségben lehet ítélkezni. Magyar-nak semmiesetre sem vált be Ferdinánd s így magyar királynak sem lehetett jó.

A felelősség azokra hárul, akik reábizták a magyarság sorsát s akik, kevés kivétellel, a maguk hasznáért, a nemzet többségével szembehelyezkedve, akkor is kitartottak mellette, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a tőle várható „segítség” a magyarság egységének halálos méreg. Nem

védelmet, de veszedelmet hoz, nem erősít, de megbont és gyengít.

Elvakultak és bűnösök azok voltak, akik nem érezték meg, hova tartoznak és hol van a helyük, és akik magyarságuk öntudatlanságában tévedezve kiszakadtak abból a nemzeti közösségből, amelynek legfőbb parancsa az összetartás és az engedelmisség.

A jámbor és jóakarátú Frangepán Ferenc tisztán látta ezt. Még 1540 júliusában ezt mondta Schepper Cornélnak, aki Erdélyből visszajövet megállt nála Egerben. „Magyarország majd minden hatalmas embere, alig néhányat kivéve, új ember, akik gazdagságukat és hatalmukat házaságuk révén vagy rablással és fosztogatással szerezték, avagy azzal, hogy többször álltak át egyik királytól a másikhoz. Ha ezt figyelembe vesszük, nem lehet csodálni, hogy az ilyenek az új dolgokat szeretik és semmitől sem idegenkednek jobban, mint az igazságos, becsületes keresztény lélettől. Csak akkor lehetne erre rászorítani őket, ha a király föléjük kerekedik. S éppen ez az, amit meg akarnak akadályozni. Ezért nem kívánják, hogy béke legyen a római király és János király között...” Mentől nagyobb volt a belső egyenetlenkedés, Thurzó Elek és társai annál jobban gyarapodtak és hatalmasodtak. Törődtek is azzal, hogy az ellentetek lázában elsorvad a nemzet ereje.

Sajnos, minden nemzetnek olyan a sorsa, amilyent megérdemel. A kevés ezért ritkán kegyelmez az Isten. A bukásban ezek az „igazak” a tulajdonképeni vesztesek.

Ebben az értelemben Buda elfoglalása Fráter György számára volt a legnagyobb csapás. Az ő politikájának a kudarca — a mások bűneiért.

Eddig mindig úgy volt, hogy a szultán serege jött, pusztított és rombolt, de aztán megint elment. S megmaradt a remény, hogy a nemzet ismét a maga lábára állhat.

A barát is félt minden olyan hadjárattól, amit a szultán vezetett. Ezért hívta be előre a belgrádi, boszniai és klissa-i basákat; gondolta, ezzel talán feleslegessé válik, hogy maga a szultán jöjjön.²⁸

Azzal nem számolt, hogy a szultán ezuttal berendezkedik Budán. Az eddig történetek után és a Werbőczyvel küldött török diploma birtokában jóhiszeműen nem is kellett ettől tartania.

Thury József²⁹ azt írja, hogy Szulejmán addig, amíg János élt, becsülettel állni akarta a' szavát. Bár János többször túltette magát azon az egyességen (szándékokban és elhatározásokban mindenesetre), amely Laski közvetítésével 1528-ban jött létre köztük, a szultán valóban türelmes és clnéző maradt.

Valószínűleg a kedvező alkalmat várta, amikor nehézség nélkül megfoghatja a „rókát“. Most érkezett a pillanat, de nem a „róka“ esett a csapdába, hanem az ország.

Szulejmán maga a Buda elfoglalása után kelt fethnameban így magyarázta eljárását. „... A föntebbi években Isten kegyelméből és győzelmes kardom segítségével meghódítottam Magyarországot és fővárosát, Budát. De mivel abban az időben nagyon távol esett a moszlim birodalomtól és így nehéz lett volna kormányzása, János király pedig adófizetésre kötelezte magát érte, ennél fogva Magyarország királyságát őreá ruháztam volt, halála után pedig fiának, Isztfán királynak ajándékoztam. De a Magyarországgal határos Németország királya a Fernandus nevű hitetlen... is szeretett volna Magyarország királya lenni, ezért Karlo nevű testvérének szövetségével... óriási hadat gyűjtött össze... ezekkel tehát bejövén, hatalmat szerzett magának Magyarországon és ostrom alá fogta Buda városát... Céлом tulajdonképen az volt, hogy Buda székvárosát az iszlam egyik házává tegyem és Magyarországot birtokomba vegyem.“³⁰

Verancsicstól tudjuk, hogyan magyarázták a basák a félrevezetett magyar urak előtt a szultán elhatározását. A közelmúlt eseményei bizonyosságot szolgáltatnak arról, hogy János Zsigmond egyenetlenkedő pártja nem tudja az országot megtartani. A szultán pedig most már öreg és egyéb gondjai is vannak, oly nagy távolságból nem jöhet be minduntalan Buda védelmezésére. Pedig ha a németek valamiképp elfoglalják a várat, ami pedig főtörökvése Károly császárnak és Ferdinándnak, *a szultán a régebbi hódításokat is könnyen elvesztheti.*²⁷ Majd máshol: Elég, ha Budát foglalja el, amit azonban meg kellett tennie, *ha uralmát kockáztatni nem akarja.*²⁸ „Az olyan várat, mint Buda, nem lehet női kézen hagyni. A nők változékonyság, mint a szél; majd egy, majd más felé hajolnak.”²⁹

Szándékosan mellőztük azokat a magyar urak megnyugtatóra szánt, nagyon is átlátszó magyarázatokat és biztatásokat, amelyek a szultánnak a kiskorú királlyal szemben vállalt kötelességeiről és arról beszéltek, hogy húsz év múlva visszabocsátja Budát és úgy hagyja majd „János Zsigmondot az országban királyul, mint atyját”.³⁰

Lehet, hogy ezek a kijelentések nem is egészen így hangzottak el. A védekezés és vigasztalódás vágya festette őket tetszetősebbé. A becsapott ember a maga áltatásában keres mentséget.

Számunkra fontosabbak azok a reális okok, amelyek Szulejmán elhatározását valóban eldöntötték és amelyekre gondolniok kellett volna azoknak, akik könnyűvé tették a szultánnak, hogy birtokába vegye a prédát.

Fráter György még megpróbálta a lehetetlent. Azzal érvelt, hogy „a vár biztonságához nem szükséges a török őrség. Eddig ők maguk is megtettek mindent, amit tőlük a hatalmas szultán szolgálata kívánt. Ezt szándékoznak tenni a jövőben is. Egyáltalában nem kívánják, hogy a várba török kapitány tétessék”.³¹ Így beszéltek Török Bálint,

Werbőczy és Petrovics is, de a szultán nem hallgatott rájuk.

Buda a „hozzá tartozó országrésszel“, vagyis a Duna—Tisza-közével török pasalik lett. A pasalik élére — ez is a sors gúnyja — egy renegát magyar került. És a régi Magyarország egykori nádorából és kancellárjából a „hitetlenek“ bírása lett Budán.

Az ország területe, amely fölött eddig ketten civakodtak, három részre szakadt és a magyar állam a Tiszántúlra szorult vissza.

A királyné az udvartartással Lippára vonult, amely egyideig már János királynak is székhelye volt.

Ha a szultán eddig sem látta volna szívesen a régi Magyarország egyesítését, ezentúl mint hatalmas hullámtörő gát állott minden kísérlet útjába az új pasalik, amelynek területén vonult át az egész Dunavölgy legfontosabb hadi útja.

Mintha egy óriási követ hengergettek volna rá az ország szétszakadt testére.

A megcsonkított magyar állam a tiszamenti megyéket, Erdélyt, Kassa vidékét az északkeleti felföld megyéivel, a temesi bánságot, Arad, Zaránd, Csanád és Békés megyéket foglalta magában.²²

Ferdinánd birtokállománya a Buda ostromát megelőző csatározások eredményeként egyelőre megnőtt, de ez a dicsőség is csak rövid ideig tartott.

Közvetlenül Buda elfoglalása után Salm Miklós grófot és Herberstein Zsigmondot küldte követségbe a török táborba, hogy kifürkésszék, milyen békére volna Szulejmán hajlandó?

A részükre adott utasítás szerint megint azt kellett mondaniok, hogy uruk, Ferdinánd, csak az őt megillető jogok érvényesítéseért fogott fegyvert; korántsem akart s nem is akar a szultánnal háborúskodni. Hajlandó egész Magyarország birtokáért évi százezer arany forintot fizetni,

de ha az egész terület átengedése nem volna lehetséges, megelégednék a János halála után elfoglalt helyek békés birtokával is," amiért kész évi ötvenezer forintot adózni. Évi negyvenezer arany fizetését néhány évi fegyverszünetért is vállalta volna.

Valóban nem tagadta, hogy megvertnek érzi magát.

A válasz az volt, — írásban is megkapták²⁴ — hogy az országot a szultán fegyverrel foglalta el. Esztergom, Tata, Visegrád és Székesfehérvár a szultáné, ezeket vissza kell adni, addig a békéről beszélni sem lehet.

A hazatérő követeknek, akiknek kíséretében ott volt a tudós magyar Kis Péter, megmutatták a szultán hatalmas táborát. Figyelmeztetés volt ez és fenyegetés.

Egy hónap elég volt a szultánnak Budán.

Azután, hogy megkapta a francia király üzenetét arról, hogy köveit: Rincont és Cesare Fregoso-t 1541. július elején, Pavia közelében, a császár zsoldosai meggyilkolták, hirtelen felszedette táborát és hazavonult. De előbb még szabadon bocsátotta a Belgrádban betegesen fogva tartott Laski Jeromost, talán azért, hogy példát adjon a császárnak, hogyan kell bánni idegen fejedelmek köveivel.

7.

Az aigues-mortes-i barátkozásból felszállott remények már korábban elhervadtak, de a császár és a francia király viszonyának a fontos írásokkal (a török-francia szerződés tervezetével) Konstantinápolyba utazó követek meggyilkolása adta a halálos dőfést.

A császárnak nem lehetett kétsége abban, hogy megint leszámolásra kerül kettejük között a sor.

Pedig csak bajt és nehézséget látott, amerre nézett.

Az ozmán hatalom még jobban megerősödött. Arra alig nyílt kilátás, hogy ennek az ijesztő terjeszkedésnek a

keresztény erők összefogásával megálljt lehessen parancsolni. Az egyház reformjára vonatkozó tárgyalások megakadtak. A helyzet Németországban megromlott. A viszony a pápával elhidegült. Németalföldet egy közvetlen francia támadás veszélye fenyegette.

Nagyjából ez volt a helyzet a birodalmi gyűlés befejezésekor (1541. július 29.).

A császár akkor már tudta, hogy a szultán hatalmas sereggel közeledik Magyarország felé, de azt nem tudhatta, hol fog megállni. Nem jön-e el ismét Bécsig?

Tisztában volt azzal is, hogy a rendektől számbavehető segítségre nem számíthat. A császári pénzügyek ezer nehézsége között gondolni sem lehetett arra, hogy maga állítson hadsereget.

A de Praet útján nővérének, Mária királynének küldött üzenetéből mégis azt látjuk, hogy úgy érezte —: személyesen kellene a szultánnal szembe állania. Ez a nem teljesíthető erkölcsi kötelezettség úgy nehezedett rá, mint valami megszálló adósság.

A császár a köteleességeket komolyan vette. Gondosan lemérte, hogy az adott viszonyok és lehetőségek között mit tudna tenni.

Igy jutott még Buda elfoglalása előtt (Innsbruckban, augusztus elején) ahhoz a különös elhatározáshoz, hogy Észak-Afrikában Algirnál vág vissza a szultánnak.

Ez elhatározás mellett később is megmaradt, amikor Roggendorf seregének megsemmisülése után a török előtt megnyílt az út a birodalom felé.

Vajjon arra gondolt, hogy egy tengeri vállalkozással visszavonulásra bírja a szultánt? Avagy csak a lehetőségekkel kötött kompromisszumot?

A de Praetnak adott instrukciókból tudjuk, hogy a terv mérlegelésénél mi mindent vett tekintetbe. Nápoly és Szicília előteremtí a tengeri vállalkozás költségeit. Algír

megtisztításával spanyol alattvalóinak is kedvében jár, az ő régi kívánságukat teljesíti. Amíg a tengeri hadjárat tart, legalább a szárazföldön nyugton lehet a francia királytól, aki nem vállalhatja azt az erkölcsi ódiumot, hogy hátba támadja a császárt, mialatt az egész kereszténység védelmében a pogánnyal hadakozik.³⁸

A tuniszi emlékek is kísérthettek és Mária könyörgő figyelmeztetése, hogy megfelelő előkészület nélkül nagyobb vállalkozással ne kockáztassa magát és birodalmát.

Ha a Habsburg-birodalom nyugati és keleti részeinek érdekeit ilyen nehéz volt összeegyeztetni, vajjon csoda-e, hogy Ferdinánd sohasem tudta azt tenni, ami a magyarság érdekében állott volna?

A szultán már útban volt vissza Konstantinápoly felé, amikor a császári flotta Mallorcából Andrea Doria vezete alatt elhajózott az afrikai partok irányába.

Október vége felé járt az idő s a tenger ismerői óva figyelmeztették a császárt az őszi viharok erejére. De amit egyszer elhatározott, azt végre akarta hajtani.

A vállalkozás a császárnak százötven hajójába került. A partra tett sereget az ellenség megsemmisítette, jelentős felszerelése odaveszett.

A császár körülbelül ugyanakkor érte el megmaradt hajóival a cartagenai kikötőt, amikor a Magyarországból diadalmasan hazatérő szultán bevonult fővárosába.

A Dunánál és a Földközi-tengeren egyformán az ozmán hatalom maradt felül.

A TISZÁNTÚLI MAGYARORSZÁG

I.

Buda elfoglalásával tulajdonképen mindkét politikai felfogást kudarc érte, azt is, amelyik a Habsburgok védelmében, és azt is, amelyik a török-barátságban kereste az ország üdvét.

Roggendorf csúfos veresége után jobban mint valaha, beigazolódtott, hogy Ferdinánd ereje nem elég ahhoz, hogy az országot oltalma alá vegye.

A budai pasalik létesítése viszont azt mutatta, hogy nem lehet bízni a törökben sem.

Arra kevesen gondoltak, hogy azt, ami történt, a két ellentétes felfogás küzdelme okozta.

Emberileg érthető, hogy különösen kezdetben az a kudarc vert nagyobb hullámot, amely Ferdinándot érte. A gyengével és a tehetetlennel senki sem szeret közösséget vállalni.

Lukinich írja, hogy „a hadjárat szerencsétlen kimene-tele alapján rendítette meg Ferdinánd uralmát Magyarország területén . . . Rémület és csüggedés szállotta meg első- sorban a Habsburg-ház híveit, mert a Ferdinánd joghatósága alá tartozó magyarországi részek ki voltak szolgáltatva nemcsak a török hatalomnak, hanem János Zsigmond pártjának is, amely súlyban és erőben mitsem veszítve, a kí-

megtisztításával spanyol alattvalóinak is kedvében jár, az ő régi kívánságukat teljesíti. Amíg a tengeri hadjárat tart, legalább a szárazföldön nyugton lehet a francia királytól, aki nem vállalhatja azt az erkölcsi ódiumot, hogy hátba támadja a császárt, mialatt az egész kereszténység védelmében a pogánnyal hadakozik.³⁸

A tuniszi emlékek is kísérthettek és Mária könyörgő figyelmeztetése, hogy megfelelő előkészület nélkül nagyobb vállalkozással ne kockáztassa magát és birodalmát.

Ha a Habsburg-birodalom nyugati és keleti részeinek érdekeit ilyen nehéz volt összeegyeztetni, vajjon csoda-e, hogy Ferdinánd sohasem tudta azt tenni, ami a magyarság érdekében állott volna?

A szultán már útban volt vissza Konstantinápoly felé, amikor a császári flotta Mallorcából Andrea Doria vezetése alatt elhajózott az afrikai partok irányába.

Október vége felé járt az idő s a tenger ismerői óva figyelmeztették a császárt az őszi viharok erejére. De amit egyszer elhatározott, azt végre akarta hajtani.

A vállalkozás a császárnak százötven hajójába került. A partra tett sereget az ellenség megsemmisítette, jelentős felszerelése odaveszett.

A császár körülbelül ugyanakkor érte el megmaradt hajóival a cartagenai kikötőt, amikor a Magyarországból diadalmasan hazatérő szultán bevonult fővárosába.

A Dunánál és a Földközi-tengeren egyformán az ozmán hatalom maradt felül.

A TISZÁNTÚLI MAGYARORSZÁG

I.

Buda elfoglalásával tulajdonképen mindkét politikai felfogást kudarc érte, azt is, amelyik a Habsburgok védelmében, és azt is, amelyik a török-barátságban kereste az ország üdvét.

Roggendorf csúfos veresége után jobban mint valaha, beigazolódott, hogy Ferdinánd ereje nem elég ahhoz, hogy az országot oltalma alá vegye.

A budai pasalik létesítése viszont azt mutatta, hogy nem lehet bízni a törökben sem.

Arra kevesen gondoltak, hogy azt, ami történt, a két ellentétes felfogás küzdelme okozta.

Emberileg érthető, hogy különösen kezdetben az a kudarc vert nagyobb hullámot, amely Ferdinándot érte. A gyengével és a tehetetlennel senki sem szeret közösséget vállalni.

Lukinich írja, hogy „a hadjárat szerencsétlen kimene-tele alapján rendítette meg Ferdinánd uralmát Magyarország területén . . . Rémület és csüggedés szállotta meg első- sorban a Habsburg-ház híveit, mert a Ferdinánd joghatósága alá tartozó magyarországi részek ki voltak szolgáltatva nemcsak a török hatalomnak, hanem János Zsigmond pártjának is, amely súlyban és erőben mitsem veszítve, a kí-

nálkozó elönyöket természetesen kiaknázatlanul nem hagyhatta.”¹¹

De éppen mert az ő érdekeiket fenyegette nagyobb és közvetlen veszedelem, először a Ferdinánd-párti urak fogtak össze —: Perényi Péter, Bebek Ferenc, Balassa Imre és Serédi Gáspár, akik a János Zsigmond országrészében fekvő birtokaikat féltették.

A Tokaj várában (1541. szeptember 13-án) tartott értekezlettel indult meg ez a szervezkedés, amelyet az előbb Gönc városában, majd Olaszliszkára összehívott országgyűléssel próbáltak előbbre vinni.

Itt és a sárospataki összejövetelen született meg a szövetség Fráter György ellen és az a vád, hogy az ő árulása hozta a törököt Budára.

Perényiék törekvései eleinte nem keltettek visszhangot az országban. Mint Lukinich írja: „még a Ferdinánd párti köznemesség sem bízott bennük, mert lépten-nyomon kitűnt, hogy hazafiasnak látszó buzgólkodásuk valódi alapja önzés s hogy voltaképen nem a haza, hanem egyéni érdekeik kielégítését tartják legsürgősebb feladatuknak”.²

Fráter György sem maradt tétlen. Pedig Buda elvesztése bizonyosan mélyen megrendítette. Meggyőző bizonyága ennek az a levél, amelyet 1542. május 29-én Déváról intézett a lundi érsekhez.³

„Vannak olyanok — írta —, akik azt mondják, hogy minden jog a fegyverben van s akik inkább akartak velünk fegyverrel végezni, mint méltányosan megegyezni. Ezeknek a meggondolatlan könnyelműsége okozta, hogy a királyi székhely, sőt majdnem az egész ország a hitetlen ellenség hatalmába került. Az az okoskodás vezette őket, hogy ha egy ütközetrel nem is lehet mindent elintézni, a fegyveres próbálkozás után jobban megítélhetik a helyzetet (s majd eldönthetik, mit tegyenek). Egy sem volt közülük, aki meg tudta volna cáfolni az én álláspontom helyességét, nem

beszélve azokról, akik úgy gondolkoztak, hogy jobb, ha egészen elpusztul az ország, mint ha megkisebbedik vagy csonka marad — mert vannak olyanok is, akik hazájukkal szemben ennyire hálátlanok. Én azonban láttam, hogy a harc elveszte után semmi remény sem marad; abból merítettem bizalmat, ami még a kezünkön volt s könnyezve és a keresztény vallás parancsára hivatkozva nem szüntem meg őket nyilvánosan és négy szemközt inteni és figyelmeztetni, hogy inkább a közös javakkal törődjenek, mintsem hogy a kapzsiság által hagyják magukat vezettetni. De olyan nagy volt az ő megátalkodottságuk s akkora a bosszúvágyuk, amit pedig semmi bántás nem ingerelt fel, hogy nem is hagyva időt a helyzet mérlegelésére, a gonosz háború mellett döntöttek, amelyet nem a kimenetele szerint ítélték meg, hanem a vak szerencsére bíztak s inkább válsztották ezt, mint a legméltányosabb megegyezést.

Ennek volt az eredménye az, ami következett s csodálatos, hogy nem történt még az elképzelhetőnél is sokkal rosszabb, ami ránk szakadt volna, ha az Isten az ilyen bajokban nem nyújtana védelmet. Ez a sorsunk. Gyötör bennünket a fájdalom, hogy ebben az igaz ügyben olyan aljas gyanút táplálnak ellenünk s hogy nagy keserűségünkre sokan bennünket okolnak mindazért, ami történt... Sokan még azt is hibául róják fel nekem, hogy lesújtott annak az embernek a halála, aki velem annyi jót tett. Amikor az ő méltó eltemetéséről gondoskodtunk, máris megjelentek Székesfehérvárt a római király követei és azt követelték, hogy az egész országot ő felsége hatalmába adjuk. Ezt a felszólítást azzal a fenyegetéssel kísérték, hogy ha kívánságukat nem teljesítjük, háborúval foglalják el az országot. Mint-hogy az ország helyzete nem egyedül tőlünk függött, kérve kértem, adassék alkalom a dolgok megtárgyalására. Kértem azt is, ne akarják szándékukat háborúval megvalósítani, mert ezzel a szultánt Magyarország megtámadására inger-

lik. A császár által megerősített megállapodás értelmében előbb János király fiát kell atyai javaival ki-elégíteni. Ha ennek azonnali elintézése nem volt lehetséges, hitünkre ígértük, hogy addig is, amíg a királyfi atyai örökségének birtokába jut, vagy kéréssel, vagy ellenszolgáltatással („vel prece vel praemio“) mindent megteszünk, hogy a szultán részéről ne érjen baj. Erre éppen azok kezdték sürgőldödni (volitabant ubique), akiket János király nagy jótéteményekkel lekötöleztet és akiktől a hűséget és ragaszkodást leginkább el lehetett volna várni. Alig maradt lehetőségem, hogy összeszedjem magamat, máris itt voltak a nyakamon a háborúval, úgy akarva tárgyalni a békefeltételekről, hogy egyik kezükkel kenyeret kínáltak, a másikban kővel fenyegettek. Nyilvánvaló volt, hogy inkább megvetéssel, mint jószándékkal akarnak velünk elbánni. Mi, akik a haza üdvénél és a kereszténység fennmaradásánál nem ismertünk nagyobb gondot, huszonnégy napi fegyverszünetet kértünk meggondolásra... A helyzetet a legkevesbbé sem láttuk arra elég biztosnak, hogy más feltételekbe belebocsátkozzunk. mint amelyek a megállapodásban ki voltak kötve. Ugyanakkor a temesi gróffal együtt hajlandók voltunk szavunkat adni, hogy a feltételek teljesítése esetén a megállapodást végrehajtjuk. Mindezt semmibe sem vették és még csak nem is hallgattak meg bennünket.“

2.

A tanácstalan bánkódás és védekezés helyett Fráter György leszámolt a helyzettel és az állam vezetését iparkodott az új keretekhez igazítani.

Október 18-ára Debrecenbe országgyűlést hívott össze, amelyen a János Zsigmond uralma alá tartozó egész terület rendei képviselve voltak. Már ez a legelső alkalom megmutatta, hogy a „csonk“ egynek érzi magát és a csapás

súlya alatt nem töredezett részekre. Ezzel a döntő ténnyel szemben mit sem jelent, hogy egyes területrészek (Erdély, a temesi bánság) némileg különleges szerepet töltek be, mert ez a szerepük a régi Magyarország keretén belül is megvolt. *A helyzet tehát szerkezetileg nem változott.*

Legfeljebb az történt, hogy a megkisebbedett országban megnőtt a „részek“ viszonylagos jelentősége. De ez természetes és magától értetődő s hatása abban nyilatkozott meg, hogy a csonka ország — továbbra is a régi magyar állam! — súlypontja később áthelyeződött keletre.

Jó időbe telt, amíg igazgatási, gazdasági és katonai tényezők mérkőzésének eredményeként a csonka ország megtalálta természetes súlypontját — de itt még egyelőre nem tartunk.

Elég annyi, hogy a magyar állam a szörnyű amputáció után újra feltápáskodott s az új keretek között folytatta természetes életfunkcióit. Fráter György államvezető képessége ezt a próbát is kiállta.

Ha Perényiéknek az volt a szándékuk, hogy Fráter Györgyöt megbuktassák, ezt a célt bizony nem érték el, de a barát — mihelyt a maga területén megvetette a lábát — szükségét érezte annak, hogy nyugat felé is biztosítsa helyzetét. Ettől nem tartotta vissza a vád és a gyanúsítás, ez a tipikusan magyar politikai eszköz. Számolnia kellett az országban kialakuló hangulattal, amelyet a vádaskodás mellett bizonyosan más források is tápláltak és amely — mihelyt a nemzet a csapás után magához tért — mind jobban a török ellen fordult.

Része volt ebben annak a meggyőződésnek, hogy a hatalmas császár azt már igazán nem fogja sokáig eltűrni, hogy a szultán oda plántálja a lófarkas zászlót közvetlenül a birodalom küszöbe elé!

Rövidesen elterjedt a híre: milyen hatást keltett Buda elfoglalása az örökös tartományokban, Csehországban és a

erdélyi püspök, Fráter György és Petrovics Péter — és Ferdinánd szövivője: Serédi Gáspár között.

Ez volt a „gyalui compositio“.

Ha a megegyezés szövegét elolvassuk,* először is az tűnik fel, hogy abban „a magyar koronához tartozó városok és várak“ átengedésére és magának a szent koronának kiszolgáltatására vonatkozó rendelkezésen kívül, kizárólag Izabella és fia vagyoni jogi igényeinek rendezéséről van szó.

Erről is csak olyan értelemben, hogy Ferdinánd Izabella királynő és fia, „János herceg“ részére biztosítja „Szepes várát“, minden hozzátartozó városokkal, községekkel, majorokkal, adókkal, vámokkal, bányákkal és leköt részükre évi tizenkétezer magyar forintot. Valamennyi többi, nyilván ugyancsak vagyoni jogi természetű kérdésre vonatkozóan a felek két éven belül tartoznak megegyezni, amiért Károly császár és Zsigmond lengyel király utódaik nevében is kezességet vállalnak.

A megegyezés szövege azt a benyomást kelti, hogy egy olyan „pactum a contrahendo“-val állunk szemben, amely egyelőre csak a legfontosabb elvi szempontokat szegte le.

Amolyan előzetes és ideiglenes megállapodás ez. Öt melléklete közül kettő ugyancsak vagyoni jogi kérdéseket rendez elvileg — Gönc és Telkibánya városát illetően Izabellával és fiával szemben, a pécsváradi javakat és Kolozsmonostort illetően Fráter Györggyel szemben. Egy mellékletben a sóbányák használatáról van szó, két további melléklet pedig újból Ferdinánd király kegyelmébe fogadja és bűnbocsánatáról biztosítja Statileo János erdélyi püspököt és Fráter Györgyöt, valamint azokat, akiket ők a megadott felhatalmazás alapján a király hűségére meg esketnek.

A megegyezés okmányait kiegészíti Fráter György írásos nyilatkozata, amely a következőképp szól:

„En Frater György váradi püspök és kincstárnok stb. ezzel az írásommal kijelentem és elismerem, hogy miután nagyságos Serédy Gáspár úrnak, Ő felsége megbízottjának közléséből tudomásul vettem a felszentelt fejedelemnek, Ferdinánd úr, a rómaiak és Magyarország, Csehország stb. felséges királyának a magyar királysággal szemben táplált azt az elszánt akaratát (elhatározását), hogy ezt az országot megvédi és az ellenség torkából kiragadja és hű alattvalóit királyi kegyelmébe fogadja — magamat Ő felsége hűségébe *fogom* ajánlani. Amint az igazság, a tisztesség és hűség kívánja, erőmhöz képest mindazt megteszem, amiről látni fogom, hogy felségednek és Magyarországnak előnyére és hasznára szolgál. Igérem, hogy felségedet Magyarország igazi és törvényesen megkoronázott királyának fogom elismerni és teljes lélekkel, állhatatosan, híven és készséggel fogom szolgálni, ennek a pecsétemmel és kezem aláírásával ellátott levelemnek az erejénél és tanúságánál fogva.“

Egyedül ebben a nyilatkozatban van az országról, „az ország védelméről, az ellenség torkából leendő kiszabadításáról“ szó.

Ez a nyilatkozat egyike azoknak a felette ritka írásoknak, amelyek Fráter György valóban sajátkezű aláírását viselik.⁷ Ha a barátnak olyan komoly oka volt arra, hogy maga írja alá a nyilatkozatot, akkor nyilván a meg gondolt szövegezés is tőle ered. Márpedig a szöveg kifejezetten csak arra az esetre *ígéri* Ferdinánd leendő elismerését, ha bekövetkezik az, aminek a tudomásul vétele Fráter Györgyöt a nyilatkozat kiállítására indította —: nevezetesen, ha Ferdinánd az országot az ellenség torkából kiszabadítja.

Ha tekintetbe vesszük, hogy kivel állott szemben, akkor érthető, hogy más formulázást nem választhatott. A feltételhez kötött elismerés a római király méltóságával

nem lett volna összeegyeztethető. A barát mégis megtalálta a módját, hogy kellőkép kifejezésre juttassa, mi az, ami ebben az előlegezett aktusban számára egyedül döntő és fontos.

Ha a gyalui *compositio valamennyi* többi okmánya nem hallgatna az ország dolgáról, akkor talán helytállhatna az a vélekedés, hogy Fráter György nyilatkozatának szövegébe valamit bele akarunk magyarázni. De a többi hat okmány, amely Izabellán és fián kívül névszerint nevezi meg Statileo János erdélyi püspököt és Petrovics Péter tomesí grófot, egyetlen szóval sem említi az ország dolgát. Az okmányokban foglalt tisztára vagyoni jogi megállapodásnak csak a szent korona és a „koronához tartozó várak és városok” átadására vonatkozó stipuláció ad közjogi jelleget.

Ami Fráter György szívéen feküdt, azt elmondta a maga nyilatkozatában.

A gyalui *compositio* ugyanazon az úton haladt, mint a váradi egyesség, de a benne foglalt szándék jóval tartózkodóbb, óvatosabb és bizalmatlanabb. Már nem annyira kísérlet, mint inkább számvetés az országban kialakult hangulattal és az ezen át megnyilvánuló törekvésekkel. Mint ilyen, a politikai nyugalom és kiegyenlítés eszköze.

És még valami. Mód arra, hogy — amennyiben szükséges — méltányos és tisztességes feltételek mellett ki lehessen elégíteni és el lehessen tenni az útból a fiatal királynét, aki már az eltelt rövid idő alatt megmutatta, mennyire nem lehet országos ügyek intézésénél szeszélyesen változó elhatározásait figyelembe venni.

3.

Ferdinánd most csakugyan meg akarta mutatni, hogy még a császár segítsége nélkül is lábra tudja állítani azt a

hadsereget, amellyel majd ki lehet verni a törököt a Duna völgyéből.

Az 1541. december 5-ére Prágába összehívott gyűlés, amelyen a csehek mellett ott voltak az örökös tartományok rendei is, minden várakozást kielégített.

A cseh, morva, sziléziai, lausitzi és az örökös tartományok rendei olyan általános vagyonadót szavaztak meg, amelyből becslések szerint nem kevesebb, mint egymillió száznegyvenhatezer forint jövedelemre lehetett számítani. Ebből az összegből huszonnégyezer katonát lehetett nyolc hónapon át eltartani.⁶

A Speieri-i birodalmi gyűlés is jó kilátások mellett nyílt meg a következő év tavaszán, bár a francia király mindent megtett, hogy legalább a protestáns rendeket visszatartsa minden törökellenes hadjáratról.

A birodalmi rendek mégis az eddig csak papíroson biztosított ú. n. töröksegély kétszeresét ajánlották meg, azaz negyvenezer gyalogost és nyolcezer lovast. Amivel szemben Ferdinánd az ellátás és szállítás költségeit és a tüzérségi felszerelés rendelkezésre bocsátása mellett még húsezer — felében lovas katona felállítását vállalta.

Papíron így máris együtt lett volna kilencvenkétezer ember csak a birodalomból. Ehhez járultak volna még a magyarországi csapatok és az a sereg, amelyet a pápa ígért.

Ilyen kilátásokkal indultak meg az előkészületek a „birodalom nagy hadivállalkozásához“, amelyet olyan kirtűnően írt meg Károlyi Árpád, hogy valóban felesleges ezt itt újból megkísérlni.

Számunkra elég annyi, hogy noha a birodalmi csapatoknak már május elején össze kellett volna gyűlniök Bécs mellett, július 8-ig, amikor is már nem lehetett tovább halogatni az elindulást, a biztosított kontingensnek csupán egy harmada állott rendelkezésre.

A magyarokkal, horvátokkal és a pápa háromezer olasz fegyveresével együtt mégis kitett vagy ötvenezer embert az ostromágyúkkal is jól felszerelt sereg, amelyet tekintélyes dunai flotilla kísért.

A nagy pihenők között csigalassúsággal vánszorgó haderő csak szeptember 28-án kezdte meg nem is Buda, csupán Pest város ostromát és nyolc nap múlva úgy szaladt szét, mintha soha együtt nem lett volna. Pedig ez a tekintélyes haderő mindössze hétezer törökkel állott szemben.

Az események további alakulásának szempontjából közböbs, hogy miért történt így, ki felelős érte és ki nem — de Fráter György politikáját semmi sem igazolja jobban, mint ez a gyalázatos kudarc. Az a tény, hogy még akkor is, amikor nemcsak a jószándék, az elhatározás és az akarat, de az eszközök is rendelkezésre álltak, mégis ilyen megálázó-síralmasan végződött Ferdinánd egyetlen komoly kísérlete az ország felszabadítására.

Ferdinánd azt írta a császárnak, hogy a jó vezetéshez szükséges értelem hiányzott („en quoy semble a eu faulte de bons cerveaux pour la bonne conduite“).⁹

Aligha gondolhatta meg, mit jelent ez a vallomás.

Persze megint a császár segítségét kérte a közeledő veszedelmek ellenében. Jól látta ezeket a veszedelmeket, de vajjon tudta-e, hogy felidézésükhöz ő maga is hozzájárult?

A császárt pedig hiába kérte; annak most máshol volt minden gondja. A francia király 1542. július 12-én — amint előre látható volt — megüzente a háborút és a közel félszázados harc megint fellángolt szárazon és vízen.

4.

A politikai módszerek sematikus alkalmazása egyik legjellemzőbb vonása Ferdinánd politikájának. Ebben szu-

verénul túltette magát korábbi eljárások tapasztalatain és tanulságain.

A „nagy hadi vállalkozás“ megindítása előtt megint követet küldött a portára Tranquillus Andronicus személyében.

Tudta, hogy a háborúskodás pénzbe kerül és kockázattal jár, hajlandó lett volna tehát évenként akár száztiz-ezer aranyat is fizetni a szultánnak, ha átengedi neki egész Magyarországot.

Most amikor az ország megszerzésének másik eszköze: a fegyver is, úgy látszott, rendelkezésre áll, a követ a szokottnál magasabb hangon beszélt. „Ha a szultán nem enged, a birodalmi sereg erővel veszi vissza az országot; ha Budát nem adják, hosszú háború fenyeget.“¹⁰

Sem a szultánt, sem a basákat nem ijesztette meg ez a legénykedés. Még akkor is, amikor a birodalmi sereg már felvonulóban volt, a béketárgyalások előfeltételeként a négy dunántúli vár (Esztergom, Tata, Visegrád és Székesfehérvár) átadását követelték a bennük levő ágyúkkal együtt. Rusztán pasa — mintha tudta volna, mi lesz a hadjárat eredménye — gúnyosan invitálta a római király seregeit Budára, „ám foglalják el, ha tudják!“ S ha Ferdinánd követte a hosszú háborút emlegette, a portán kész volt a válasz, hogy sor kerülhet még Bécs ostromára is.¹¹

Ez a követküldés is csak arra volt jó, hogy oktanul előre beharangozza a bécsi terveket.

A kapkodás és bizonytalanság csak az önbizalom hiányára vallott, s a gyengeség csalhatatlan jele volt a török szemében.

Tranquillus jelentése viszont hamis illúziókat keltett Bécsben. A követ a török nép békevágyáról, a török katona gyávaságáról, a szultán kincstárának megfogyatkozásáról jelentett, ami gyakran előfordul az olyan követeknél, akik

iparkodnak a dolgokat megbízójuk kívánsága és vágyai szerint látni.

Amikor Ferdinánd a követküldéssel előre felfedte terveit a szultán előtt, lehet-e csodálni, hogy a romániai beglerbég, Buda felmentésére elindított seregével, október elején már Pécsvárad közelében állott? (Ferdinánd a császárhoz intézett levelében huszonöt-harmincezer főre teszi ezt a sereget.) Konstantinápolyi parancsra októberben Péter moldvai vajda is betört Erdélybe s szörnyen fogadkozott, hogy Székesfehérvárig meg sem áll, ott bosszúlja meg magát János király holttestemén.¹²

Attól lehetett tartani, — még Ferdinánd is számolt ezzel¹³ — hogy a beglerbég Erdélybe vonul, ott telel át s a vajdával összefogva, úrrá lesz egész Magyarország fölött.

Nem valószínű, hogy a gyalui compositio egészen titokban maradt volna a porta előtt. Lehet, hogy még nagyobb füstje volt, mint amennyit ez a semmitmondó megállapodás jelentett.

Fráter Györgynek a maga elszigetelt helyzetében mindenesetre jóval több oka volt az aggodalomra, mint Ferdinándnak. Az ő országa számára az élet és a halál kérdését jelentette, amit a szerencsétlen hadjárat maga után hozott.

Minden ügyességére, nyugalomára és meggondoltságára szüksége volt, hogy ebből az átkozott helyzetből kikeveredjék. Ha elveszti a fejét és védekezni kezd, kikerülhetetlenül az országra dönti a veszedelmet.

Az volt a mentsége, hogy a török valóban nem hódítani jött s így ajándékokkal és fogadkozásokkal a beglerbéget és az ő parancsával a moldvai vajdát visszavonulásra lehetett bírni.

Török küldöncök még decemberben tudomására hozták, hogy jó lesz, ha az elmaradt adók gyors megküldésével tisztázza magát minden gyanú alól a portán, „mert a szultán áprilisban tengernyi sereggel indul meg az országba.

A moldvai és havasalföldi vajdáknak is megparancsolta, hogy csatlakozzanak seregéhez”.¹⁴

Vajjon kell-e ezek után külön megmagyarázni: miért nem lett semmi a gyalui megállapodásból?

A Buda alá küldött sereg felbomlása után, reményeiből kijózanodva, Ferdinándnak is meg kellett volna értenie, hogy ez az egység is megbukott.

1542. október 18-án ezt írta bátyjának: „félek a vajda özvegyének és a barátnak változékonyságától, nem fogja-e a sereg visszavonulása és a dolgok jelen állása arra indítani őket, hogy véleményüket megváltoztassák? Látom, milyen nagy a magyarok megdöbbenése és kétségbeesése a felett, hogy a Pest alatt állott sereg minden ereje ellenére sem tudott semmit sem elérni. Reményeik a jövőre ezzel alaposan megcsappantak. Attól félnek, hogy a török most minden erejét ellenük fordítja s minthogy helyzete ott máris nagyon erős, aligha fogja Magyarországot kiengedni a kezéből. *Magam sem tartom ezt valószínűnek.* Ezért aggódom azon, nehogy a magyarok most összefogjanak a törökkel. Azon leszek és mindent megteszek, hogy a (gyulai) egységet mégis végrehajtsuk. Mindazzal, amire képes vagyok, a dolgok jobbra fordítására törekszem. Hogy megmutassam nekik jóakaratomat és hajlandóságomat, csapatokat küldök Erdélybe, hogy bátorítsam és jobban biztosítsam őket az ellenséggel szemben, de azért is, hogy megtartsam őket a jó úton...”¹⁵

Ugyanebben a levelében értesíti a császárt arról, hogy Perényi Pétert az ő (Ferdinánd) döntésére és parancsára fogságba vetették, azért, mert „egyetértésben látszott lenni az ellenséggel s gyanús összeköttetéseket tartott fenn vele”.

A magyaroknak ígért jóakarát és kegyes hajlandóság egyelőre ebben mutatkozott meg.

Perényi már az előző évben, Roggendorf oldalán és most a birodalmi seregben is, csapataival együtt igen bátran

viselkedett. Ezt elismerte róla a császárhoz intézett jelentésében Hans Ungnad is.¹⁶ A Pest ostroma körüli csatározásokban túlnyomórészt magyar csapatok vettek részt.

Ferdinánd a bécsi tanácsurak intrikáira mégis Perényin töltötte ki mérgét. Valószínűleg azért javasolták elfogatását, hogy eltegyék az útból ezt a tekintélyes és gazdag magyar főurat, aki az állami főhatalmat kétszer is a kezébe vehette volna. Hét évig maradt börtönben s kiszabadulása után rövidesen meghalt.¹⁷

Börtönbe került Pekry Lajos is.

Még Ferdinánd magyar híveinek körében is nagy megütközést és felháborodást keltett Perényi és Pekry elfogatása.

Thurzó Elek azonnal lemondott a királyi helytartói tisztről. Sajnos, nem azért, mintha ezzel tiltakozni akart volna.

Ezt írta Nádasdynak: „Nem titkolom Kegyelmed előtt, hogy súlyos gondjaimat és aggodalmaimat nem kevésbé növelte Perényi úr elfogatása... Mint meghitt barátomnak, bizalmasan írom, hogy olyan tanácsosok mellett, amilyenek a fejedelmet körülveszik, nem érzem magamat biztonságban. Tűrhető volna talán, ha mindezek nyíltan történnének. De annyira mennek a gonosz és szemtelen emberek, hogy a tanácson kívül, lakomák és más összejövetelek alkalmából is ilyen zsarnoki rendszabályokról beszélnek. Ezért vagyok kénytelen lemondani helytartói tisztemről. Mert mit várhat az ember az ilyen tanácsosoktól, akik vagy képtelenek vagy hanyagok arra, hogy dolgaiknak kötelességük szerint megfeleljenek, de az embert bevádolni mindig készek.”¹⁸

Maga Perényi fogságából megüzente Fráter Györgynek, hogy Ferdinándban ne bízzék, mert aki vele (Perényivel) így bánt, másokkal sem lesz kíméletesebb, ha egyszer a hatalmat kibocsátják a kezükből.¹⁹

Szinte imponáló az a görcsös szívósság, amivel Ferdinánd mindezek ellenére a gyalui compositio végrehajtásához ragaszkodott.

Alig egy héttel a pesti kudarc után, azaz ugyanakkor, amikor a császárnak a helyzetről jelentett, arra utasította Serédi Gáspárt: szerezzen az egyességnek haladéktalanul érvényt és kísérje Izabella királynét Szepesvárra.

Jellemző, hogy a szepesi várat és tartozékait Thurzó Elek tartotta a kezében s ő csak „méltányos kárpótlás” ellében lett volna hajlandó ezekből a birtokokból kivonulni.

Szerédi Gáspár keményen kardoskodott az egyezmény végrehajtása mellett. Azzal fenyegetődött, hogy Ferdinánd fegyverrel jön az ország ellen és erre biztatta a királyt is;²⁰ Erdélyben is megpróbált a reábízott feladat teljesítéséhez híveket szerezni.

A december 20-án megnyílt tordai gyűlésen megkapta a választ.

Erdély rendei — csak a szászok követte emelt óvást — kimondták, hogy János Zsigmondot törvényes fejedelmükül elismerik, a töröknek a kívánt évi tízezer arany adót megfizetik és felkérlik Ferdinándot, hogy ha már védelmükről gondoskodni nem tud, legalább engedje meg, hogy arról kizárólag a rendek intézkedjenek.²¹

Lényegében ugyanilyen értelemben határoztak az 1543. február 11-i részgyűlésen a tiszántúli megyék rendei. Minden tekintet nélkül Ferdinándra és kívánságaira önállóan rendelkeztek ügyeikről és a kormányzás, igazságszolgáltatás és pénzügy vezetését Fráter György kezére bízták.²²

A tiszántúli ország állásfoglalása tehát megint egységes volt. A terület rendei érezték és kifejezésre juttatták érdemben azonos állásfoglalásukkal azt, hogy összetartoznak.

A gyalui egyesség ezzel félre volt vetve.

A SORVADÓ FA

I.

Bécsben már az 1543. év legelején tudták, hogy Szulejmán ebben az évben ismét maga száll hadba.

Ez volt a tizedik hadjárat, amit személyesen vezetett. Hammer szerint seregének ereje és felszerelése minden eddigit felülmúlt.¹

Magyarország felől a szárazföldön a szultán, a tengeren Chair-ed-din Barbarossa flottája (amelynek vezetésében a francia Paulin is résztvett), nyugaton, Németalföld területén és Luxemburgban a francia király támadt rá a Habsburg-birodalomra.

A magyar részek védelmére úgyszólván semmi erő sem jutott. Senkinek sem volt kedve az előző évi kudarcot újból végigjátszani.

Valpó, Siklós, Pécs könnyűszerrel a szultán kezébe jutott. Augusztus 10-én már Esztergomban is a török volt az úr. Körülbelül ugyanakkor (augusztus 22-én) Chair-ed-din Barbarossa elfoglalta Nizzát, ahol öt évvel azelőtt a császár és a francia király tíz évre fegyverszünetet kötöttek.

Esztergom után Tata és Székesfehérvár is elesett. Most már csak Visegrád maradt a következő évre ama négy vár közül, amelyek átadását követelte a szultán, minden béketárgyalás előzetes feltételként.

Szulejmánnak egyelőre ennyi is elég volt. Szeptember 21-én hazatérést rendelt. Budán azonban jelentékeny erőt hagyott.

A török hódítás nyugat felé hatalmasan kiszélesedett — János Zsigmond országa még messzebb szakadt el a Habsburg-birodalom határaitól. Most már mindjobban önmagára volt utalva.

A következő 1544-es évben megint terjedt a török áradás —: Visegrád, Nógrád és Hatvan az új foglalás állomásai.

Úgy látszott, hogy ezt a folyamatot senki feltartóztatni nem tudja, de talán nem is akarja.

Újból és újból beigazolódott, hogy akármilyen hatalmas sereggel jöjjön is a szultán, arra nem érez magában kedvet, hogy a birodalom testébe belevágjon. Szívesebben elkerülte a kockázatot.

A hódítás igazi vágya ellanyhult. Az ozmán hatalom roppant teste elnehezedett. Akkor mozdult, ha birtokállományát támadás fenyegette és ilyenkor a nagy tömegek súlyával csúszott előre. Nem életének belső törvénye, de külső események szabtak mozgásának irányt. S a mozdulat eredménye már nem hódítás volt, a szó politikai értelmében, de foglalás és terjeszkedés, hogy azután eliszaposodjék, holt ág legyen belőle, amely a török számára többé nem vezetett sehová. Minthogy tulajdonképpen kívülről és nem a birodalom központi idegrendszerének elevenjéből jött az, ami mozgását el-elindította, a perifériák szerepe megnőtt.

Elkezdődött az a korszak, amikor a határszéli basák a maguk szakállára fognak hatalmaskodni és terjeszkedni. Persze mindig a legkisebb ellenállás irányában. Ezért volt aránylag könnyű őket ajándékokkal lekenyerezni.

Ezzel a védekezés talán egyszerűbbé, de hatása és eredménye merőben bizonytalanná vált. A basák és bégék kedvének vagy személyének változásával a helyzet is megvál-

tozott. Mind nehezebb volt különbséget tenni a között, vajon magával az Ozmán birodalommal, avagy csak zsákmányra és basáival áll-e szemben az, akit török támadás ért. Most lesz csak igazán nehéz a törökkel békében élni! Fellazulnak a határok. Ez a szó „határ“ elveszti tulajdonképeni jelentőségét. A nemrég még magyar uralom alatt állott területek életébe bevonul a teljes bizonytalanság és az esetlegesség.

Amolyan vadvizes területté válik az ország, ahol nincsen gát és nincsen árok és ahol a határszéli basa, a nyugati zsoldos katona és a hatalmaskodó úr számára szabad préda minden. A török hatalom ott, ahol magára hagyott, védtelen területtel érintkezett, úgy marta magát bele ebbe a területbe, mint rozsdá a vasba. Kicsinyek és nagyobbak egyenként, most már a saját oltalmukra iparkodtak — úgy ahogyan tudtak — a törökkel megegyezni. „Az 1543. évi hadjárat óta az alföldi urak és nemesek között mind többen találkoztak olyanok, akik a budai basával szerződésre lépve hódolattal és évi adózással váltották meg javaik elpusztítását.“³ Helyenként az agyonsanyargatott jobbágyság kényszerítette földesurát a hódolásra. „A jobbágyok megúnva a sok pusztítást és a török izgatásaira, akik nekik a maga uralma alatt jobblétet ígért, több helyen visszaszedelőzködtek, megtámadták uraikat és összekötözve javaikkal együtt átadták őket az ellenségnek.“³

A török hatalom tudatosan segítette elő a felmorzsolásnak és elporlasztásnak ezt a folyamatát. A már meghódolt vidék kevesebb terhet viselt, mint amennyi sarcot és pusztítást szenvedtek a Ferdinándnak adózó megyék.⁴

A magyarság végzetesen elmulasztotta azt az időt, amíg még nemzeti és területi egységének birtokában a maga erejével és tekintélyével úgy rendezkedhetett volna be és egységének *biztos védelme* alatt mindenkor úgy alkalmazkodhatott volna a változó viszonyokhoz, ahogyan azt érdekei

szükségessé és a körülmények lehetővé tették. Ahogyan minden létező él —: az egyének éppen úgy, mint a nemzetek.

A maga szűkebbre szabott területén, rendkívüli nehézségek között ezt próbálta most a János Zsigmond országában összeszorult magyar állam.

Birtokállományának számbavétele és biztosítása volt az első feladat.

Az a folyamat, amely minden nemzeti közösség halála — mert elemeire bontja a közösséget — János Zsigmond országát is fenyegette.

Minden újra induló élet azzal kezdődik, hogy körülnézünk —: mi is az, ami a miénk és javainkat gondjainkba vesszük.

A bizonytalanságból csak úgy lehet kikeveredni, ha az ember tudja, ki a barát és ki az ellenfél? Kik tartoznak össze és kik azok, akik kiválnak vagy távol tartják magukat a közösségtől?

Ahogyan az 1541. évi december 18-án Debrecenben tartott országgyűlésen megjelentek az erdélyi kiküldöttek, úgy az 1544. augusztus elején tartott tordai országgyűlésen ott voltak a tiszántúli megyék képviselői. Az összetartozás és közösség tudata fenntartotta az államot.

2.

A két szövetséges: a francia király és a szultán harca a császár ellen, csak a szultánnak hozott eredményt.

Könnyű eredményt, mert a magyarországi részeket valójában senki sem védte. A magyar területeken akadálytalanul gázolhattak a szultán lovai. A Lajtán inneni terület csak előtere volt a birodalomnak.

A nyugaton már 1543-ban a császár fegyverei mellé szegődött a szerencse. Az 1544 júliusában Metzből kiinduló csapatok a Maason át gyors iramban haladtak a Marne felé.

Szeptember elején a könnyű lovasság elérte Meaux-t. Párizs szíve beleremegett.

Most egyszerre jelentőséget kaptak a már júliusban megkezdődött béketaogatódzások. Szeptember 14-én — ugyanazon a napon, amikor a császárral szövetségben operáló angol király elfoglalta Boulogne-t — létrejött a béke, amelyet „a crépy-i béke” név alatt ismer a történelem.

Hagyományos szerencséje nem hagyta el a császárt. Július 20-án azt írta nővérének, hogy a hadjárat költségeit legfeljebb szeptember 25-ig tudja fedezni. Tíz nappal előbb a francia király okosabbnak látta kiegyezni.

A kiegyezés nagyjában mindannak a megerősítését jelentette, amit a cambrai béke és az aigues-mortes-i megállapodás magában foglalt. A francia király nemcsak elismerte Károly győzelmét, de kötelezte magát arra, hogy a császárt a szultán ellen tízezer fegyverrel és hatszáz nehéz lovassal segíti.

A francia-török szövetség — legalább papiroson — összetört.

Ferenc arra is kötelezettséget vállalt, hogy a vallásbéke megteremtésében kezére jár a császárnak. Elősegíti az egyház reformját, az általános zsinat megtartását és a protestánsok visszavezetését az egyház kebelébe. Szükség esetén erre a célra is ugyanolyan erővel áll rendelkezésre, mint a török ellen.

Úgy látszott mintha Károly és Ferenc Európa két nagy kérdésében egyetértének.

Károlyt még az előző évből két ígéret kötötte.

Az egyik a protestáns rendekkel, a másik Ferdinándal és Magyarországgal szemben. A protestánsokra a császárnak akkor szüksége volt a francia király elleni háborúban. Ferdinándot meg akarta nyugtatni.

A schmalkaldeniek előtt megnyílt a kilátás, hogy ha helytállanak a császár mellett, akkor Károly, mihelyt erre

módja és ideje lesz, azaz mihelyt a francia háború véget ér, *elsőnek* a vallási ellentétek kiegyenlítését veszi a kezébe.

Ferdinánd és külön a magyar országtanács is arra kapott ígéretet, hogy mihelyt a császár a franciával végez, „minden erejét a közös ellenségre fordítja”.⁵ A magyarság nagyrésze erősen bízott ebben az ígéretben.⁶

A Crepy-i béke után a császár úgy döntött, hogy előbb a vallási ellentétek rendezését veszi sorra, a török hadjárat ügyét későbbre halasztja.

Egyik elhatározásban sem volt köszönet. Azoknak, akikkel szemben ígéretét megtartotta, éppen olyan kevés okuk volt hálára, mint a csalódottaknak.

A vallásvita számára biztosított priusból fakad a háború a schmalkaldeniek ellen...

Be kell vallani, hogy a császár döntése logikus volt. Okszerűbbnek látszott előbb a kereszténység egységét teremteni és csak azután fordulni a pogány ellen. Különösen, amikor az európai politikai konstelláció is ezt a problémát tolta előtérbe. Franciaország és Anglia, a közöttük tovább folyó háborúban egymást kölcsönösen lekötve tartották. A protestáns fejedelmek egysége és szolidaritása gyenge lábon állott. A pápa támogatása biztosítva volt.

Most már csak arról kellett gondoskodni, hogy a török se zavarja meg a rendcsinálást a birodalomban. Erre jó volt a francia király, aki előnyösen közvetíthetett a fegyverszünet vagy éppen a béke érdekében a szultán és a Habsburg-fivérek között.

Az, ami a császári döntésből a dolgok logikus rendjén következett, a „megcsalatkozottak”-at becsapottakká tette.

A császár azzal, hogy a vallási ellentétek rendezésének elsőbbsége mellett foglalt állást, nem csupán elhalasztotta a megígért török hadjáratot, de kénytelen volt a törökkel békét kötni.

A politika vargabetűin át így fordulnak a dolgok visszájukra.

Amikor a császársban megerősödött az elhatározás, hogy a vallás ügyének ad elsőbbséget, Ferdinánd 1545. február 2-*ra* Nagyszombatba már összehívta az országgyűlést, amelyen a magyar rendekkel a tavaszra tervezett nagy támadó hadjáraton leendő részvételüket akarta megvitatni.

Ferdinánddal együtt a magyarság nagyrésze ennek a támadó hadjáratnak a várakozásában élt. A császár válaszként az 1543. novemberében Besztercebányán tartott országgyűlés határozata alapján Speyerbe küldött követek előterjesztésére, 1544. május 7-én kelt iratában⁷ határozott ígéretet tett, hogy a következő év tavaszán saját és a német birodalom haderejét személyesen fogja Magyarország felszabadítására vezetni. Ez az ígéret elevenen élt a lelkekben. A magyar rendek csak a császársban bíztak. Ferdinánd kérésére ezért küldött Károly külön követet az országgyűlésre.

De milyen nagy volt Ferdinánd megütközése, amikor az 1544 decemberében Bécsbe érkezett császári orátortól, Veltwyck Gáspártól azt kellett megtudnia, hogy a hadjáratból nem lesz semmi, legalább is nem a császár támogatásával és részvételével; őt kötelessége a worms-i birodalmi gyűlésre szólítja Németország belső ügyeinek rendezésére, mert „ezektől függ minden“.⁸

Ferdinánd mindig gyorsan alkalmazkodott. Most is ezt tette. Veltwycket arra kérte, hogy a császár új elhatározásáról senkinek se beszéljen. Még a legbeavatottabb udvari emberek előtt se ejtsen el egyetlen olyan szót, amiből bárki is gyanút foghat. Veltwycknek, jelentése szerint, azzal érvelt, hogy „ha a magyarok neszét veszik annak, hogy a császár a hadjáratban személyesen nem vesz részt, akkor ezzel az ő (Ferdinánd) ügye is elbukik, mert a magyarok felmondják neki a hűséget és kiegyeznek a törökkel“.

Ugyanakkor elhatározta, hogy sürgősen követet küld a szultánhoz. Ha béke készül a császár és Szulejmán között — legyen ő elsőnek a portán.

Ferdinándnak nem eshetett nehezére ez az elhatározás, mert már 1544 nyarán — mintha megsejtette volna a fejleményeket — a portugál király Konstantinápolyba küldött követe: Odoardo Cataneo útján a béke irányában tapogatódzott.

Az esztergomi érsek pedig ugyanakkor a király nevében fegyverszünetet kért a budai basától.⁹

Amit nem volt szabad megtenni a magyaroknak a maguk védelmében, abban Ferdinánd még a császárt is meg akarta előzni.

Amennyire a császári orátor jelentéséből következtetni lehet —: Ferdinánd december 10-e körül tudta meg a császár új elhatározását. December 28-án már elkészült az utasítás a Konstantinápolyba induló Adurno Jeromos részére. Március 2-án — alig néhány nappal azután, hogy a nagyszombati országgyűlés megkezdte tanácskozásait — a római király követe elmondta alázatos köszöntőjét Rusztán nagyvezérnek. „Könyörgök az Isten irgalmáért, adja meg nekem azt a kegyelmet, hogy mondhassak olyanokat, amik az isteni felségnek dicséretére és dicsőségére váljanak és a hatalmas úr szerencséjének és hírének magasztalására, a te nagyságodnak pedig gyarapítására. Felsőges királyom üdvözlö téged mint jó barátját és testvérét, kívánja és meg akarja tartani barátságodat, amíg csak él.”¹⁰

A követküldés és az alázatos hangú békekoldulás híre hamarosan eljutott Nagyszombatra. Valószínűleg bécsi indiszkréción révén. Wormsi kereskedők azt is megírták, hogy a francia király tanácsára a császár is békét kér a töröktől.

A magyar rendek felháborodása hullámokat vert.

Erdemes elolvasni, amit erről Veltwyck jelentett.¹¹

„A magyarok diétáján a legborzasztóbb hangulatot találtam. Olyan féktelen szavakat hallottam, mint még soha az életben, válogatott gorombaságokat és sértéseket, amiben egyik voltak a nagyok és a kicsinyek felséged és a római király ellen. Azt mondták, hogy felséged köpönyeget fordított és úgy tesz, mint fivére szokta s hasonló méltatlan dolgokat. Felséged követei megcsalták ezt az országot s a mostani követ (Veltrwyck maga) sem tesz mást —: megígéri azt, amit a császár nem fog megtartani, csak azért, hogy a római király útját egyengesse, aki így akar pénzhez jutni. Azt is mondták, hogy utasításom Prágában készült s sok más dolgot, amit nem merek jólélekkel leírni. Azt, hogy ha felséged nem tekintené a kereszténység és Magyarország ügyét elveszítettnek, sohasem járult volna hozzá ahhoz, hogy fivére egy orvost (nyilván Adurno-t értik alatta) küldjön Kostantinápolyba, aki a fegyverszünet színe alatt olyan hátrányos békét kér, amilyenről még senki sem tárgyalt a törökkel. Azt is megjegyezték, hogy a békekérés formája és módja az alázat és hódolat legvégső határán jár s a Drávafolyóig mindent a töröknek juttat... Minthogy a császárnak itt van a követe, aki többször megfordult a római király udvarában, Herost doktor útja nem történhetett a követ tudta nélkül, sőt nyilván az volt a feladata, hogy a fegyverszünet s ennek révén a béke-kérésre vonatkozó elhatározás hírét meghozza. Ami kitűnik abból, hogy a szóbanlevő orvost csak az én érkezésem után indították el.”

„A császár elhagyta a kereszténység ügyét, mentegőztetését most fizesse meg a birodalom! Mert ha a fegyverszünetet egyszer megkötötték s a béke kilátásban van, a birodalom minden fizetsegből kivonja magát; pedig hajlandó volt és meg is ígérte, hogy megteremti a békét, csak a császár és a római király nem akarták.”

„Azon a napon, amikor szólnom kellett a rendekhez, érkezett a fegyverszünet híre és a budai basával február

5-én létesített megállapodás részletei. Ugyanakkor kereskedők Wormsból küldött leveleiből itt arról is tudomást szereztek, hogy a francia király közvetítésével felséged is békéért instanciázott a töröknél. Széltében hangoztatták, milyen nagy ember Fráter György s mennyivel jobb az, amit ő csinál. Egyesek azt is mondták, hogy végezni kellene a Nagyszombaton levő németekkel és csehekkel és más olyan dolgokat, amit nem akarok a levélre bízni...“

Amint látszik, a rendeknek nemcsak a szája, de a szeme is nyitva volt és helyesen ítélték.

Az érthető volt, hogy a császár közvetlenül a francia háború befejezése után nem vállalhatta a nagy költséget és felkészülést igénylő törökellenes hadjárat terhét és kockázatát. Ezt többen belátták a magyar urak közül; Baththyány Ferenc például nem csinált ebből titkot Veltwyck előtt sem. Nem is ezen háborodtak fel. Az a tudat gyötörte őket, hogy amíg, még a török foglalások és pusztítások előtt, és kedvezőbb körülmények között kiegyezhettek volna, a római király nem engedte. Évről-évre újabb és újabb ígéretekkel traktálta őket, balkezes vállalkozásaival csak veszedelmet hozott az országra, hogy végül is az ő bőrukön megcsinálja ugyanazt, amit a magyarságnak nem volt szabad —: adófizetőjévé válják a szultánnak s még azt is a megmaradt magyarságból sajtolja ki, ami ehhez szükséges.

Önvád volt ez, azért volt olyan égd, olyan keserves.

Veltwyck hosszú és érdekes levelében többek között beszámol az egyik magyar nemes felszólalásáról. Sajnos, nem maradt ránk a neve.

Egy elsorvadt fáról beszélt a szónok, amelyből gúnyt úznak a többiek. De egy nap lángra lobban a kiszáradt fa és vele ég az egész erdő.¹² „A szomszédok és mindenki folyton azt mondogatta, hogy azért ígérnek nekünk támogatást, mert szeretnek bennünket és mert segíteni akarnak

Magyarországon. A császár, amikor tehetette, mégis Algirnál és Tunisznál támadt. Ő tudta miért..."

A „kiszáradt, magárahagyott és kigúnyolt fa“ tüzetől Bécsben is féltek.

„A római király és akik a magyar viszonyokat ismerik, leginkább azon aggódnak, hogy a kereszténység a török ellen szükséges lovasságot vesztheti el a magyarokban. A magyar huszárok több bajt okozhatnak nekünk, mint maga a török, mert ismerik ügyeinket és szokásainkat és tudják, hol vannak azok a pontok, ahol támadni lehet. Évek óta hozzászoktak a folytonos háborúkhöz, borzalom arra gondolni is: mi lenne, ha a töröknek segítenek.“ A császári orátor egy másik levele szerint a római király azt ajánlja a császárnak, iparkodjék a magyar fegyvereseket kiszedni Fráter György kezéből, aki megnyerte magának a katonák szívét. Így tizenennyolcezer lovas kaphatna ugyanazon az áron, mint amennyibe tizenkétezer német gyalogos kerül.

Veltwycknek csakugyan nem lehetett könnyű feladata a nagyszombati országgyűlésen.

Azzal próbálta nyugtatni a felzúdulт rendeket, hogy a császár továbbra is a legjobb indulattal viseltetik sorsuk iránt. A háború kockázatos dolog, de ha rákerül a sor, bizonyosak lehetnek abban, hogy a császár mellettük lesz. Most egyelőre biztosítva van a béke a franciával, ami nagy előny. Erre gondoljanak. A császár ezt a békét főleg azért kötötte, hogy az ő országukon segítsen, amit azzal kell meghálálni, hogy a római király szolgálatára állnak és mielőbb megfelelő buzgalmat mutatnak ebben a tekintetben. A dolgok siettetésére nincsen semmi ok. Kezdetnek megvan a legtöbb, amit remélhettek, most már csak be kell fejezni azt, aminek Speyerben megvetették az alapját...

Gyermekeket intenek így türelemre és engedelmességre. Pedig Veltwyck maga is tudta, hogy mindez üres beszéd.

„Bármilyen történjék is — írta a császárnak — a diétán összegyűlt uraknak tovább kell látniok az orruknál.“¹³

A megnyugtató — legalább forma szerint — mégis sikerült. Erre vall a Nagyszombaton összegyűlt magyar rendek 1545. február 20-án a császárhoz intézett felterjesztése.¹⁴

Nagyszombatra Fráter György is meghívást kapott. Bár még 1545. január 12-én azt írta a császárnak, hogy a tervezett hadjáratban készségesen részt vesz, az országgyűlésre nem jött el. Csak megfigyelőket küldött. Sok keserves csalódás után tudta, mit érnek az ígéretek.

„A barát kiküldöttei csak azért időztek Nagyszombatonban, hogy lássák a császár szándékait és a németországi helyzet alakulását.“¹⁵

Így látta Veltwyck, aki a rendek magatartását is nagyrészt a barátnak tulajdonította. Azt írja, hogy „Fráter György és azok, akik hallgatnak rá, félnek a töröktől. A török ott van a nyakukon a határoknál. De éppen ilyen ellenségesen érznek az országot pusztító kapitányokkal és hadinéppel szemben. Bőven van arra ok, ami kétségbeejtse őket. Egyik főúr a másik ellen, egyik nemes a másik ellen és valamennyien a püspökök ellen...“¹⁶

„Bizony, Felség, lehetetlen, hogy a dolgok még sokáig így maradjanak ebben az országban. Vagy az fog történni, hogy a töröknek adja meg magát a falusi nép és a kisnemesesség, mert különben mindkettő áldozatul esik néhány főúr étvágyának, vagy a főurak csatlakoznak a baráthoz.“

A császári orátor a diéta ideje alatt Fráter György egyik emberével összeköttetésbe lépett, hogy a római királytól kapott utasításnak megfelelően megpróbáljon belenézni a barát terveibe.

„Azt látom, — írta — hogy a barát fél a töröktől és többé nem járul eléje. De valahányszor a római királyról beszélek bizalmi emberének, mindig felségedre fordítja a

szót, mint akihez ura szívesen eljönne, hozzátéve mindig, hogy Ausztriába (azaz nem messzebb). Ezzel azt akarja jelezni, hogy ha felséged eljön Magyarországra (az innen indítandó hadjáratra gondol), akkor a barát hajlandó felségednek engedelmeskedni. Azt is mondja, hogy ura élelmszerek szállítására rengeteg társzekeret tart készenlétben Felséged számára, — de félek, ez azé lesz, aki hamarabb jön.¹⁷

Bécsben a császári orátor lelkébe alaposan beleültették a gyanút, mert így fejezi be azt, amit a barátról ír.

„Ha következtetni lehet abból a módból, ahogyan a barát ezen a diétán emberei és írásai segítségével — amint gyanítják — eljár, bizonyos, hogy igen nagy ügyességgel tevékenykedik, de bízni aligha lehet benne, bármennyire állítsa is, hogy fél a töröktől.“

A barát sem félhetett jobban a szultántól, mint Ferdinánd király, amióta császári bátyjától megtudta, hogy az 1544. évi speyeri birodalmi gyűlésen biztosított defenzív segítségből sem lesz semmi.

A szultánhoz küldött Adurno Jeromos azonban Konstantinápolyban meghalt, mielőtt a padisah elé járulhatott volna.

Pedig a portán ezúttal nem nagyon akadékoskodtak. Újra itt voltak a perzsa bonyodalmak. A szultán pénztára kimerült, a francia király békéje a császárral kijózanítólag hatott.

A nagyvezér hajlandó lett volna a tárgyalásokat folytatni Malvezzivel, Adurno titkárával. Amikor erre Malvezzi, felhatalmazás hiányában nem vállalkozott, mindössze ötven napot engedett arra, hogy Bécsből más követet küldjenek. Nyilván így akarta siettetni a dolgot.¹⁸

A nagyvezér ezúttal is azt a tanácsot küldte Bécsbe, hogy Ferdinánd Magyarországon ne avatkozzék annak a területnek az ügyeibe, amelyet a szultán fegyverrel hódí-

tott meg — akkor hajlandó a római királyt „tisztességes és megengedett dolgokban“ segíteni.

A hazatérő Malvezzinnek az volt a véleménye, hogy a szultán szívesebben köt állandó jellegű békét, mint fegyverszünetet, „mert Erdélyből török tartományt akar csinálni“.¹⁹

Közben (1545. május 22-én) a császár is arra utasította Veltywycket, hogy Velencén át utazzék Konstantinápolyba s kezdjen a francia követ támogatása mellett az ő (Károly) nevében béketárgyalásokat a portán.

Ferdinánd sietett megelőzni bátyját. Új követét: Siccus Miklóst a szó szoros értelmében lóhalálában küldte Konstantinápolyba. Tíz paripa dült ki alatta, mire július 9-én odaért.²⁰ Veltywyck a francia Monluc-kel csak augusztus közepén futott be.

De a portán Siccus-szal nem is akartak szóbaállni. Veltywyck is azt írta neki, ne kezdjen addig tárgyalni, amíg ő meg nem érkezik.

Veltywyck első szultáni audienciája után indultak meg a tulajdonképeni megbeszélések — a franciák alakoskodó asszisztenciája mellett. A császáriak felé megjátszották a jóakarátú támogató szerepét, de ugyanakkor a töröknek is szolgálatokat akartak tenni azzal, hogy Veltywyck utasításának tartalmát kifürkészik. Valójában minden „közvetítő“ szerepe ez, de a császári orátor szerint nem volt szükség rájuk, intrikáikkal csak összezavarták a dolgokat, megnehezítették a tárgyalásokat s benn akarták tartani mindenben a kezüket.

Sokféle kérdés szóba került ezeken a tárgyalásokon. Beszéltek Tuniszról, Algirról s egyebekről is, de valójában a magyar kérdés körül fordult meg minden. „Mais tout se fonde sur la Hongherye“ — mint Veltywyck írta.

A császári orátor véleménye szerint a magyar kérdésben biztosítható nyugalom a szultán számára is nagy köny-

nyebbséget jelentett. Szívesen is látta volna, de elhatározáshoz mégsem tudott jutni. Először azért nem, mert „saját házához”: az ozmán birodalomhoz most már közel esett a magyar terület s mert harcias lakói mindig készek arra, hogy odaálljanak a Magyarországba jövő keresztény seregek mellé. Másodszor azért nem, mert a franciák mindig megtalálják a módját annak, hogy megzavarják a török fejét.²¹

Ha Veltwyck véleményét pozitív oldalára fordítjuk —: ez lényegében azt jelenti, hogy ha a magyarság inkább a maga érdekét nézi és nem áll kötélnek minden ígéretre s az első jó szóra, akkor a török sem érezte volna szükségét annak, hogy állásait a Duna völgyében megerősítse és kiterjessze, ami viszont mindig mélyebbre verte az éket magyar és magyar közé. És akkor a francia politikának sem lett volna módja arra, hogy azzal zavarja meg török fejét —: mi minden veszedelem fenyegeti az ozmán birodalmat a Magyarországon át támadó Habsburgok felől.

3.

A tárgyalások alapja az az ajánlat volt, amelyet Siccus hozott magával s amelyet kitálatl még Veltwyck érkezése előtt —: mind a két fél megtartja azt, ami Magyarország területéből birtokában van s Ferdinánd az ő kezén levő részekért évi tízezer aranyat fizet a szultánnak, megtoldva ezt még háromezer arannyal a nagyvezér, és egyenként ezer-ezer arannyal három basa részére.

Egész Magyarország átengedéséről, amiért Ferdinánd nemrég évi százezer aranyat ajánlott föl, szó sem volt többé.

A portán keveselték a megajánlott adót és azt követelték, hogy Ferdinánd mondjon le Török Bálint birtokairól s mindarról, ami annakidején a Dunántúl János király kezén volt.²²

A DRINÁPOLYI FEGYVERSZÜNET

Az adó összegét illetően azzal próbáltak a császáriakra hatni, hogy egyedül a horvát urak a maguk birtokaiért évi tizenötezer aranyat ajánlottak.

Végül is, minthogy a dolog érdemében nem jutott előbbre, 1545. november 10-én Drinápolyban másfél évre fegyverszünetet kötöttek.

EGYEDÜL A VÉGZET ELLEN

a) *Küzdelem a nemzet egységéért.*

I.

Amikor a nagyszombati országgyűlésen kiderült, hogy a császár és fivére békülni akar a törökkel, nem háborúskodni —: a Ferdinándnak hódoló magyarok a reménybeli békétől, a tiszántúli részek Fráter Györgytől várták azt a védelmet, amit a török hódoltsággal határos területek nemesi kénytelenek voltak a maguk ügyességével megkeresni.

Az erdélyiek már 1542-ben úgy érezték, hogy „ha a barát nem vállalja magára az ország fenntartásának gondját, vége hazájuknak.¹ Sándor Mihály ezt írta neki 1542 októberében Csíkszékből „könyergünk te nagyságodnak, ez istenért, hogy te nagyságod jöjjön be, mert ha te nagyságod közinkbe nem jő, nekünk csak veszedelem minden dolgunk“.²

Az 1544 augusztusi tordai országgyűlés végzése a keleti részek kormányzását teljes hatalommal Fráter Györgyre bízta — ha a kormányzói címet nem is adta meg neki. A Petrovics Péterrel kiélesedett személyi rivalítások miatt a barát a helytartó és kincstárnok címe mellett megelégedett azzal, hogy az „ország főbírájává“ választották.

A hatalom — címmel vagy cím nélkül — mindenesetre az ő kezében volt.

Czeczey Lénárd, Fráter György kassai kapitánya az 1543. évi török foglalások ideje alatt alaposan kiépítette és megerősítette helyzetét a Hernád völgyében, azon a ponton, ahol János Zsigmond országa a Ferdinándnak hódoló területtel érintkezett.

A Tiszántúl északi megyéi legnagyobb részben egyelőre még mindig Ferdinándot vallották uruknak, de 1544 végéig Fráter György itt is megszerezte Kisvárdát, majd Tasnád várát s ezzel — a Báthory András birtokában levő Ecseden kívül — a vidék minden jelentősebb vára az ő kezére került. Rövidesen Szatmár, Szabolcs, Bereg, Zemplén és Ung megyék is csatlakoztak.⁸

Ahogy nőtt a bizalom vele szemben és az az erő, amit személye jelentett, úgy szilárdult meg körülötte a gondjaira bízott állam rendje, s úgy gyarapodott az állam területe az addig bizonytalanul oszcilláló részek csatlakozásával.

Érdekes követni a kristályosodásnak ezt a folyamatát, amely mindig egy-egy erőközpont körül játszódik le.

A politikában éppen úgy, mint a dolgok fizikai rendjében, a centripetális erő hatása csak akkor érvényesül zavartalanul, ha konkurráló „központi erők” nem térítik ki útjukból az összetartozásuk természetes irányában haladó részecskéket.

Mihelyt a nyugati erők vonzó hatása ellankadt, más szóval: mihelyt a Habsburg-fivérek elárulták azt, hogy számukra a magyar medence egyelőre érdektelenné vált, az erők ismét a természetes összetartozás irányában kezdtek hatni.

Nem politikus az, aki ezt a folyamatot nem veszi észre s nem próbálja meg levonni logikájának konzekvenciáit. Csak az a kérdés, hogyan teszi?

A török foglalással az ország testébe vágott hatalmas szakadék felületein át megkezdődött eltöredezés és lemorzsolódás megállítást is meg kellett kísérelni.

Úgy látszott ezt a törekvést is több siker kecsegteti, ha az, amit a török még nem foglalt el, egységben fog össze.

Ha az egységet nem lehetett megteremteni nyugatról, érdemes volt megpróbálni keletről.

Még azoknak is, akiket sokféle szál kötött a bécsi udvarhoz, meg kellett érteniök, hogy számukra is nagyobb biztonságot, a jövőre több lehetőséget kínál, ha a keleti részekben lábra állott magyar államiság oltalma alá húzódnak.

Ha már meg kell alkudni a helyzettel, nem forgácsolják el erejüket és azt, amit fel tudnak áldozni, hanem együtt teremtik elő a béke és a nyugalom árát.

Mindez azon fordult meg, milyen erőt jelent a keletre szorult magyar állam és milyen oltalmat tud nyújtani?

Az 1545. április 24-én Tordán tartott országgyűlés újabb lépés a kormányzat belső megerősödésének útján. A gyűlés kimondta, hogy külföldi hatalmakkal senki sem léphet közvetlen érintkezésbe a helytartó tudta és előzetes hozzájárulása nélkül. A birtokadományozás jogát — amivel Ferdinánd a keleti részekben még a közelmúltban is élt — valamint a legtöbb bírói hatalmat csakis a királyné és a helytartó gyakorolhatja.⁴

Az 1545. június 7-én Debrecenben összeült országgyűlésen Fráter György már az egyesülés gondolatának próbált visszhangot teremteni. Vels Lénárt és Serédi Gáspár kifejezett tilalmának ellenére sokan eljöttek a meghívott Ferdinánd-párti urak közül. Úgy hogy már maga a gyűlés tüntetés számba ment. De magja nem volt a nekibuzdulásnak. A gyűlés úgy határozott, hogy a rendes királyi jövedelmek Ferdinándot illetik, de a török adó ügyében hozott korábbi végzést is megújították.

A rendek úgy vélekedtek, hogy tanácsosabb bevárni a wormszi birodalmi gyűlés határozatait. Ha az ország onnan sem kap biztatást, akkor majd csakugyan eljön az ideje,

hogy mindnyájan Fráter Györggyel egyesülve maguk igyekezzenek a törökkel kiegyezni.⁵

A gyűlés mégis megmutatta Fráter György tekintélyének és hatalmának megerősödését már azzal is, hogy a nemesi felkelés elrendelését első renden az ő hatáskörébe utalta.⁶

A wormszi birodalmi gyűlés befejezése után bizonyossá vált, hogy a birodalomtól évekig nem lehet segítségre számítani. Előrelátható volt, hogy a császár és a protestáns fejedelmek rövidesen egymásnak mennek. A vallási ellentétek békés kiegyenlítése helyett megkezdődik a nagy leszámolás, amely ki tudja meddig tart és hogyan végződik.

Elérkezett az idő, hogy Fráter György nyíltan is előálljon azzal a gondolattal, amelynek megvalósítására az előfeltételek — úgy hitte — adva voltak. A választott király: János Zsigmond neve alatt egyesíteni a megmaradt országot.

Most valóban megindult a mozgalom, amelynek első rezdüléseit az élesszemű Veltwyck már a nagyszombati országgyűlésen felismerte.

Újból megkezdődtek a nemesi összejövetelek, úgy mint tizennégy év előtt, 1531-ben, a lehetőségek, teendők és módok megvitatására.

Ezeket a megbeszéléseket Ferdinánd mindúntalan megismételt tilalma sem tudta megakadályozni.

Horváth Mihály, Fráter György életrajzában, rendkívül világosan fogalmazta meg a barátinak és megbízottainak a nemesi összejöveteleken előterjesztett programját. Ezt írja:

„Fráter György figyelmezteté az urakat, hogy miután nyugatról segély már nem várható, nehogy az ország részenként szakadozzék el, szükség a törökkel megegyezni. Ez, ha látni fogja, hogy az ország rendei egyesültek, könnyebben rábíráható leendő, hogy feltételeiket az adó és hódolat iránt elfogadja. Nem tehetnek ennél fogva jobbat, mint ha egy,

saját országukban létező keresztény fő alatt egyesülnek. Még azon esetre is, ha a császár és Ferdinánd elég erős lesz Magyarországot a töröktől megszabadítani, hasznosabb lesz rájuk nézve, hogy akkoron is egyesülve legyenek és együtt hódoljanak Ferdinándnak.”

A programban csak az egységen van a hangsúly. Nem irányul sem Ferdinánd, de még kevésbé a török ellen.

Nyilván az volt az elgondolás, hogy a tervet csak a török hozzájárulásával és jóváhagyása mellett kell és lehet végrehajtani.

A barát erre is megtette a szükséges lépéseket. A konstantinápolyi francia követ támogatását is megszerezte.

A terv végül konkrét formát öltött. Kilenc tekintélyes magyar főúr — köztük Báthory Endre, Drágfy Gáspár, Perényi Péter özvegye, Székely Klára — bizalmas összejövetelen Fráter György és társai írásba foglalták „az egyesült rendek”-nek azt a javaslatát —: ruházza a szultán az egész országot János Zsigmondra, aki birtokállományának kiterjesztéseért eddigi adóját évi tizenkétezer arannyal felemelné.⁸

A javaslatról szóló, kellőképpen aláírt okmányt a francia követ útján terjesztették elő a portán.

2.

Mire az okmány Konstantinápolyba kerülhetett, már ott volt Ferdinánd megbízottja: Ugrinovich, akit 1546 tavaszán azért indítottak útnak,⁹ hogy addig is tartsa az összeköttetést a portával, amíg Veltwyck Gáspár a múlt év novemberében abbahagyott tárgyalások folytatására megérkezik.

A türelmetlen Ferdinánd szeretne volna mielőbb tető alatt látni a békét.

Ebben ezúttal találkozott a szultán és a Habsburg-fivérek érdeke. A császárt lefoglalták a protestáns fejedelmek ellen elhatározott háború utolsó előkészületei, keleten a per-

za bonyodalmak fenyegették a szultánt. Minden egyébtől eltekintve a portának most fontosabb volt, hogy a császárral kössön békét, mint az, hogy újabb egyenetlenségnek nyisson utat a Duna völgyében. Aztán meg Konstantinápolyban is tisztában voltak azzal, hogy mennyivel könnyebben lehet kordában tartani a kétfelé szakadt magyarságot, mint ha egységes ország áll az elfoglalt területekkel szemben.

Fráter György ajánlata különben is gyanús lehetett a portán. A váradi egyesség és a gyalui compositio óta alaposan megrendült a bizalom az ú. n. nemzeti párt és mindenkori vezetőivel szemben. Vajjon nem azért akarja-e a barát egyesíteni az országot, hogy aztán annál könnyebben átjátssza Ferdinánd kezére? A portán már nem tudtak bízni ebben a hol ide, hol oda ingadozó politikában — Veltwyck megmondta miért.

A franciák ugyan szívesen törtek volna borsot a császár orra alá, de ez nem volt az a pillanat, amikor — szemben azzal, amit vállaltak — Fráter György tervének támogatásával nyíltan előállhattak volna.

A császáriakkal megkezdődött tárgyalások sodrában úgy merült el Fráter György ajánlata, mint papírcsónak olyan hullámokban, amit valóságos hajók vernek.

Talán csak a gyanú maradt meg, amit az ajánlat keltett. A porta szeme kinyílt a nyújtózkodó Erdélyre. Jó lesz a sarkára nézni és rövidebb pórázon tartani, nehogy éppen olyankor szabaduljon el, amikor legkellemetlenebb volna.

1546-ban vetett a török először szemet a János Zsigmond országához tartozó Temesvárra, Becskerekre és Becsére. Jellemző, hogy a portán éppen a francia követet kérték fel arra, vigye keresztül, hogy János Zsigmondék átadják Becse várát.

A török hatalom beleharapott a megmozduló Erdélybe. Mindez talán más lett volna, ha Fráter György és kilenc Ferdinánd-párti magyar főúr nem egy titkos konventikulum

eredményeként, a francia követ közvetítésével *kéri* az ország megmaradt részeinek egyesítését, hanem vállalva a netalán szükséges vér- és pénzáldozatot s kihasználva a kedvező pillanatot, erőhatalommal próbálja meg az egyesítést. Tulajdonképpen nem is kellett volna ehhez különös áldozatkészség. Csak bátorság és helytállás, hogy a Ferdinánd-párti főurak nyíltan mondják fel a hűséget a római királynak és csatlakozzanak János Zsigmond országához.

Ha ezt a kockázatot sem merték vállalni, vagy ha úgy ítélték meg a helyzetet és a rendelkezésükre álló erőket, hogy Ferdinánd fegyveres kényszerével szemben — feltéve, hogy erre egyáltalán sor kerül — úgylis alulmaradnának — akkor jobb lett volna, ha semmit sem tesznek.

Csak szakadékok felé vezet minden olyan elhatározás, amelynél hiányzik az egyensúly a cél, a lehetőségek és az eszközök között. Aki gyenge vagy sebesült, jobban teszi, ha nyugodtan marad. Nem mozog túl sokat, nem ágaskodik, nem hívja fel magára a figyelmet, hanem átmeneti vagy állandó gyengeségének és kicsiségének keretei között marad.

Erő az is, ha tudjuk, hogy gyengék vagyunk és e szerint élünk.

A császár 1546. július 16-án állította ki Veltwyck részére a portai tárgyalásokhoz szükséges meghatalmazást. A szultánhoz intézett levél szövege szerint fivére rendelkezésére bocsátja a követet, de saját nevében is fölhatalmazza, hogy „az ügyeket jó végre vigye“. A „kölcsonös békét“ csak éppen megemlíti, a tárgyalások tulajdonképeni céljaként a „magyar királyság határai körül támadt konverzia“ rendezése szerepel. Ebben és „a szultán és Ferdinánd között keletkezett ellenségeskedés“ kiegyenlítésénél a császár — mint írja — szívesen közreműködik s kiemeli, hogy tudomása szerint ugyanezt akarja a francia király is.

A közvetlen barátkozás úgy látszik mégsem ízllett valami nagyon a császárnak!

Ferdinánd nem volt ilyen kényes.

Minthogy az 1546 júliusában a Hessen és Szászország ellen megindult hadjárat bevezető szakaszában a protestáns fejedelmek kerekedtek fölül s a császár védekezésre szorult — a portán eleinte halogatták a tárgyalásokat. Minden előnyt ki akartak használni.

Amint novemberben a sikeres védekezésből a támadásba ment át a császár, újra megnyílt a portai urak füle.

Most már el lehetett mondani Ferdinánd ajánlatát. A római király ragaszkodott Török Bálint és Perényi Péter birtokaihoz, inkább az adó felemelését vállalta.

Közben a francia diplomácia ráébredt arra, milyen visszás az, hogy éppen a francia király közvetít békét a nyugaton elfoglalt császár és a szultán között. Ferenc agyában újabb háborús tervek rajzoltak a császár ellen. De ezúttal a szultán nem állt kötélnek. 1546 júliusában meghalt Barbarossa, aki mindig könnyen kapható volt arra, hogy kibontsa a török flotta vitorláit a császárt szolgáló Doriák ellen.

A francia király 1547. március 31-én bekövetkezett halála döntő lökést adott a béke ügyének.

A halál híre megijesztette a portát. Külön futárt küldtek Franciaországba, hogy megismerjék, hogyan gondolkodik az új király. De még mielőtt észleleteiről jelenthetett volna, 1547. június 19-én megkötötték a békét. Két hónappal a császár mühlbergi döntő győzelme (1547. április 24) után és különösképp pontosan ugyanazon a napon, amikor Fülöp hesseni tartománygróf megadta magát a császárnak.

A protestáns fejedelmek ellen megindított háború véget ért. A szultán valószínűleg már akkor elhatározta, hogy a jövő évben ismét megindul a perzsák ellen.

A békében Ferdinánd évi harmincezer arany adót vállalt a kezén hagyott magyarországi részekért. Mint Huber megállapítja „Ausztia a szultán tributariusává lett”.¹⁰

A szultán levele szerint az adó azokért a területekért jár, amelyek Magyarországhoz tartoznak ugyan, de keresztények kezén vannak. „Az ő birtokában marad az az általa meghódított és hatalma alatt álló terület, amelyben helyőrségeket tart.”

A békét a portán külön megborsozták a császárhoz intézett levél szövegezésével. Azt írták ebben a levélben, hogy a császár békét kért követe útján s a szultán „mérhetetlen kegyelméből” megadta.

A békébe belefoglalták a császárt, a pápát, a francia királyt és a velencei köztársaságot.

Veltwyck még a tárgyalások első szakaszában megpróbálta János Zsigmond országát is belefoglalni. A szultán ezt már akkor visszautasította. Csak annyit sikerült elérni, hogy a szultán levelet küldött Izabella királynének, amelyben a császár és a francia király kérésére hivatkozva arról biztosította, hogy országától nem fogja megfosztani, ha esküjét nem szegi meg.¹²

A békét három hónap alatt kellett megerősíteni. Ez is megtörtént. A császár és a római király ratifikációs iratai 1547. szeptember vége előtt már Konstantinápolyban voltak.

Október 10-én fogadta a szultán kihallgatáson a császári követet —: Justi de Argentot és Malvezzit, aki egyébként Ferdinánd állandó megbízottjaként azután is Konstantinápolyban maradt.

A búcsúzásnál a nagyvezér ezt mondta nekik. „Rajtak áll, hogy meghazudtoljátok a franciákat, akik azt állítják — „ez a béke nem tart sokáig”. „Fráter Györgyben pedig ne bízzék a király és írja meg, ha a szultán ellen irányuló leveleket kap tőle.”¹³

A nagyvezér még a tárgyalások idején azt mondta Veltwycknek, hogy a szultán meg akarta büntetni azokat a magyar urakat, akik évi adót ígértek neki, ha védelmébe fogadja őket.¹⁴

Valószínűleg Báthory Endrére és társaira célzott ezzel, akik Fráter György tanácsára az „egyesült rendek“ nevében felajánlkoztak a szultánnak.

Igy fordult a szultán és Ferdinánd békéjének éle a megbontott magyarság ellen. Most már kölcsönös megállapodással védték, ki-ki a maga birtokállományát mindenkivel szemben, aki megpróbálná a magyarságot újra összefogni.

3.

A béke még nem volt megkötve, még csak 1546-ot írtak, amikor Fráter György ráeszmélt, hogy az ország egyesítésének tervével nem jó helyen kopogtatott. Mint annyian teszik hasonló esetben —: a hibát azzal akarta korrigálni, hogy most a második oldalra fordult. A javítás szándéka leggyakrabban csak ront a megesett hibán.

Az öregedő barát nyilván nem látott már mást, mint azt a célt, amely egész életében előtte lebegett s amelynek a megvalósítása most kisiklott a kezéből. Futott a cél után a nélkül, hogy a helyzetre, az adott körülményekre, a rendelkezésre álló eszközökre gondolt volna.

Mondottuk, hogy a porta 1546-ban elkezdte Temesvár, Becskerek és Becse várát követelni. A tiszai átjárót délen Becse védte. A török kézen levő Szeged megerősítése és a tiszai vár átadására támasztott igény azt mutatta, hogy a szultánnak tervei vannak János Zsigmond országával.

Malvezzi már az előző évben úgy látta, hogy a szultán alighanem pasalikot akar csinálni a Tiszántúli részekből. Az ilyen vélekedések — persze lehetnek riasztásnak is szánva — rendszerint nem maradtak titokban.

Veltwyck sem volt még 1546-ban tisztában azzal, vajjon a szultán Perzsia avagy Erdély ellen fog-e támadni.

Nemcsak az egység hajszolása, de a védekezés is arra indította a barátot, hogy megint Ferdinánd embereivel ke-

ressen érintkezést. Ennek a politikának már kijárt útjai voltak, könnyen erre a szokott vágányra csúszott a megoldást kereső tervezgetés.

Más bajok is voltak. 1546 őszén váratlanul a barát belső helyzete is megromlott. A tyúkeszű, csél-csap királynét, aki ma ezt, holnap azt kívánta s valójában nem akart mást, mint gondtalanul jól élni, könnyű volt arra rávenni, hogy Fráter Györgyöt elrágalmazza a portán és erdélyi ellenségeit felbátorítsa az ellenállásra.

Az év őszén Kolozsvárt tartott országgyűlésen összefogtak a barát írígyei s a gyűlés úgy határozott, hogy a kincstartó köteles beszámolni az állami jövedelmekről s állásában csak akkor maradhat meg, ha számadását a királyné helyesnek találja.

E felett az alkalmatlan mozgolódás felett ugyan úrrá lett a barát esze és ügyessége, de ez az eset leckét adott neki abból, milyen nehéz olyanokkal együtt kormányozni, akik csak a maguk érdekét nézik s csak addig látnak, amíg az orruk ér.

A következő évben megjött a szultánnal kötött béke híre, amit lehetett úgy is értelmezni, hogy a császár szabadkezet adott a töröknek a Tiszántúli részekre.

Valóban —: mind sürgetőbb lett a parancs Becse átadására.¹⁸

Sem a császár, sem Ferdinánd nem kérdezte meg a magyar rendeket (értve ez alatt azokat, akik hívek maradtak hozzá), vajjon kell-e nekik a törökkel kötött béke.

A magyar országtanács három nappal a császári ratifikáció kelte után előterjesztést tett a császárhoz és Ferdinándhoz, hogy ne erősítse meg a békekötést, amit az egész országban nagy elégtelenséggel fogadtak.

„Az eddigi hosszabb fegyverszünetek — írták — mindig nagy kárára voltak az országnak. Mert a török a béke ürügye alatt csak oda törekszik, hogy míg a magyarok

fegyverüket leteszik, lassanként annál könnyebb szerrel hatalmába ejtse az országot. A nemzet bátorságát és erélyét a húszévi balszerencse sem törte meg s most sem kíván az mást, mint hogy a császár és a király egyesült ereje által támogatva komoly harcban szabadítsa meg magát a török zsarnokság alól.¹⁶

Kétségtelen, hogy Fráter György tudott erről az állásfoglalásról. Arról is, hogy Ferdinánd magyar hívei követeket készülnék küldeni a császárhoz és Ferdinándhoz: tegye magáévá a magyar országtanács javaslatát.

A barát elhatározta, hogy ebben a követküldésben a Tiszántúli ország rendjei is vegyenek részt. Az 1547 novemberében Gyulafehérvárt tartott országgyűlés ebben az értelemben foglalt állást.¹⁷

A kiküldött követek írást vittek magukkal az Augsburgban tartózkodó császárhoz. A levél szerint „Erdély rendei is félnek, hogy a békéből Magyarország végromlása fog következni. Mert semmi béke sem lehetséges oly ellenséggel, ki nem csak mint elébb, meghódolást kívánja, hanem életök ellen is agyarkodik. Ki miután elébb adóval is megelégedett, most mind több és több várat követel, mind újabb alkalmat keres romlásunkra. Ne engedje tehát a császár a sürgető szükségnek és saját hadi készültségének ezen alkalmas idejét (a császár már túl volt a protestáns fejedelmek elleni háborún!) elosonni a nélkül, hogy Magyarország megszabadítását megkísérelné, miáltal nevének örök dicsőséget, a szomszéd birodalmi tartományoknak erős védőbástyát szerezhet. Magyarország, ha egy fő alatt egyesül, a gazdagságnak oly bőséges forrásaival bír, hogy Mátyás királynak, ki annyi háborút viselt, oly hatalmas seregeket tartott, annyi templomot és középületet emelt s gazdagon felékesített, mind ezekre egyedül Erdély elég aranyat és ezüstöt szolgáltatott. E fölött, a tartomány meghághatatlan havasokkal lévén körülövezve, szoros utáiban kisebb fegyver-

erővel is megvédhető. De ha egyszer elveszett, nem lesz könnyen visszafoglalható... De mivel a becsület és hűség nem engedi, hogy a királynétól és ártatlan fiától elszakadjunk, azért a királynéval együtt kérjük felségedet: méltóztassék ő fenségeikről a szerződések szerint intézkedni“.

Fráter György követei ezzel a kéréssel csatlakoztak az 1548. februárban Nagyszombatban tartott gyűlésből küldött követek előterjesztéséhez.

A nemzet állásfoglalása egységes volt.

A császár és vele együtt a római király azt válaszolta a követeknek, hogy a békekötés megerősítse már megtörtént s a keresztény fejedelmek kötelességével nem lehet összeegyeztetni azt, hogy lekötött szavukat megszegjék. Ők nem adhatnak okot arra, hogy az annyi bajjal öt évre megkötött békét a török felmondja.¹⁸

Ez volt az elvi válasz. Ferdinánd azonban egyebet is írt. Arra szólította fel Fráter Györgyöt és Izabellát, hogy a királynéval és fiával kötendő egyezség ügyében küldjenek *azonnal* követeket Augsburgba, akik a lengyel király követeinek részvételével és a császár közbenjárása mellett a kártalanítás ügyét elintézhetik.

Valahogyan mégis bele akart harapni a felkínált almába. Mint az Izabella és fia kártalanítását el lehetett volna választani a Tiszántúli részek védelmétől! Az ország védelme és fenntartása volt a lényeg, az özvegy és az árva kártalanítása csak a hatalom átruházásából folyó járulék.

Megmondta ezt világosan a barát a császárhoz intézett egyik levelében. „Régtől fogva jól tudtam, írta, hogy a királyfi ügyét nem tehetem elébe az ország üdvének. Bármennyire akartam is előmozdítani a gyermek érdekét, ezt sohasem választottam el az állam javától s még kevésbbé kerestem megoldást az állam rovására.“¹⁹

Ennek az elvnek a tulsó oldalon is irányadónak kellett volna lennie.

Fráter György 1548. június 5-én azt válaszolta Ferdinándnak, hogy a követeket a királyné nevében is elindítja — de valójában nem tett semmit. Kétségtelenül látta az olyan eljárás fonákját, amely csak könnyebb végén kereste a megoldást.

De azért ő sem hagyta abba a dolgot. Az 1548 elején komolyan megindult perzsa hadjárat úgy látszik arra indította, hogy tovább üsse a vasat.

Ahhoz a Wese Jánoshoz fordult, kivel annakidején együtt hozták tető alá a váradi egyességet. (Most constanzi püspök volt.) Közvetítését kérte a császárhoz. Mindenképen közvetlenül a császár elé szeretne volna juttatni az ügyet. Ugyanezzel a céllal Rómába küldte Verancsicsot, hogy a pápa közbenjárását kérje.²⁰

Mire a levél Constanza-ba érkezett, Wese János nem élt többé. A Tridentben megnyitott, de Bolognába áthelyezett zsinat bonyodalmai miatt pedig annyira megromlott a viszony a pápa és a császár között, hogy a pápa közbenjárására sem lehetett számítani.

A Wese Jánosnak szánt levél azonban a pfalzi választófejedelem kezébe került, aki Fráter György kérésére végül is vállalta a közvetítést.²¹ A dolognak mégsem lett fogatja. A császár érdeklődését nem sikerült felkelteni.

Az 1548. október 18-án Pozsonyban összeült országgyűlésen Ferdinánd is megjelent. Az országgyűlésre Fráter György, a Tiszántúli ország rendei, a királyné is a maga nevében, ismét követeket küldtek.²²

A követek előadták, hogy „a legközelebb mult időkbén három országgyűlés foglalkozott az ország (János Zsigmond országáról van szó!) fennmaradásának ügyével. Mindegyiken úgy határoztak: megkéri Ő felségét, vegye pártfogása alá országukat. Ez eddig a pusztításoktól ment maradván, sőt a meghódolt részekből kivándorlott számos népet is kebelében felvévén, oly népessé lett, hogy szükség

idején százezernyi hadat is kiállíthat lovasok- és gyalogosokban a török ellen. Kérik a királyt, gondoskodjék ezen, minden tekintetben oly fontos országról, nehogy a magyar koronától elszakadván, végre is török kézre kerüljön“.

Fráter György követei elsősorban azt a rossz érzést iparkodtak eloszlatni, amely Ferdinándban azért támadt, mert Augsburgba sohasem érkeztek meg az odainvitált biztosok. Most ők kérték a királyt, „jelölje ki megbízottait a János király halála óta történt hatalmaskodások, erőszakos foglalások és egyéb vitás kérdések elintézésére“.

A királyné követei útján azt adta elő, gondoskodjék Ferdinánd róla és fiáról atyailag, úgy ahogyan arról boldogult férjével, János királlyal megegyezett. A királyné tehát a maga részére a váradi egyesség végrehajtását kérte.

Ferdinánd november 20-án írásban válaszolt. A királynénak azt, hogy az ország egyesítésének ügye eddig sem rajta, hanem azon mult, hogy a királyné és atyja, Zsigmond király nem küldött követeket Augsburgba, miként elvégezve volt... Minthogy az ügy fontos, *haladék nélkül értekezni fog a császárral* s rajta lesz, hogy a dolgot valahára elintézhessék.

A rendek követeit arról biztosította, hogy legfőbb kötelességének tartja az ország védelméről gondoskodni. Megígérte, hogy vízkereszt napjáig a birtokosokat kinevezi.²⁸

Ez a válasz már határozottabb volt, mint a megelőző. De a dolog érdemében most is csak úgy hangzott, hogy az ország védelmének ügyében haladéktalanul értekezni fog a császárral.

Nyilván a perzsa harctérről érkezett ellentmondó hírek bátorították fel. A hadjárat nemcsak győzelmekből állt, a török sereget itt-ott a perzsák is alaposan megszorongatták. A szultán mindenesetre távol volt ahhoz, hogy beleszóljon abba, ami Magyarországon történik.

Ferdinánd mégis óvatos akart lenni. Szerette volna a Tiszántúli terület átvételét nyélbe ütni, de attól is félt, hogy a szultán a terjeszkedést nem fogja eltűnni. Legszívesebben látta volna, ha sikerül a szultán hozzájárulását békésen ki-
eszközölni.

Ilyen értelemben készült az utasítás a biztosok részére, akiknek az volt a kötelességük, hogy a szultán jóváhagyásának kieszközölését Fráter Györggyel is megbeszéljék.

Valószínűleg ez a „szeretném is — nem is“ húzódozás okozta, hogy Salm Miklós, Ferdinánd megbízottja végre is csak 1549. szeptember 8-án ült össze Fráter Györggyel Nyírbátorban. Az, hogy a Salm mellett kinevezett biztosok közül hol az egyik betegedett meg, hol a másiknak támadt egyéb dolga, nem lehet magyarázat erre a hosszú késedelemre.

A római király közel egy évet haszontalanul elvesztegetett, s mire megbízottai hozzáláttak a dologhoz, a szultán a diadalmas perzsa hadjáratból már visszatérőben volt. 1549. december 21-én újból bevonult Konstantinápolyba és átvette a birodalom ügyeinek legfőbb intézését.

Hogy Nyírbátorban Fráter György és Salm Miklós mire jutottak, az nincsen tisztázva. Huber szerint²⁴ arra nincsen adat, hogy valamiben formálisan megállapodtak vagy éppen egyezséget kötöttek volna. Fráter György egy későbbi, 1551. február 4-én Ferdinándhoz intézett levele legalább is nem ezt bizonyítja.²⁵ Valószínűleg csupán annyi történt, hogy Ferdinánd megbízottai a váradi egyességben kikötött Zápolya birtokok helyett az Oppelni és a Ratibori hercegséget ajánlották kárpótlásul János Zsigmond részére.

Mint Báthory Endrének Nádasdyhoz intézett leveléből tudjuk, Fráter György nem hallgatta el a biztosok előtt, hogy a tiszántúli és erdélyi területek átvétele nem lesz könnyű dolog. Számolni kell azzal, hogy Petrovics az átadást minden erejével ellenezni fogja, a királynét is „csökö-

nyössé teendi“ és az ellenálláshoz a porta segítségét is megszerzi. *Erős hadsereg*re lesz tehát szükség; mihielyt a királyi sereg Erdély szélére érkezik, ő (Fráter György) azonnal átadja az országot.¹⁶

Ferdinánd oldalán éppen az „erős hadsereg“ hiányzott. Nem csoda, ha a király tovább aggodalmaskodott. Most jóval több oka volt erre, mint egy év előtt. Szerette volna ugyan kihasználni a csábító lehetőséget, de sem a szultánnal, sem a császárral szemben nem akart felelősséget vállalni azért, hogy ő szolgáltatson okot a törökkel létesített békés állapot felborítására.

1550. január 8-án megiratta Fráter Györgynek, hogy a további lépéseket felfüggeszti addig, amíg a kérdést az augsburgi birodalmi gyűlésre érkező császárral meg nem beszélheti. Mert ha a török a béke megsértését látja a tiszántúli részek átvételében, előre tudni akarja, milyen segítségre számíthat a császártól.¹⁷ Ez dícséretes óvatosság volt, de ezen kellett volna kezdeni. A gyáva kézzel megfogott dolognak soha sincsen jó vége.

4.

Közben a portán is tudomásul vették, hogy a Tiszántúl készül valami. Az értesülések megszerzéséhez nem is kellett különösebb fáradság. Izabella királyné és Petrovics árulták be Fráter Györgyöt Konstantinápolyban.

A vádak ellenőrzésével a portán Mahmud csauzt bízták meg, aki a perzsa hadjárat győzelmes befejezéséről szóló notifikációt 1550 márciusában Bécsbe vitte.

A bécsi németből törökké lett Mahmudnak (anyja és rokonai még Bécsben éltek) könnyű volt kitudni a valóságot. Maga Ferdinánd erősítette meg előtte, hogy tárgyalások folynak a baráttal. Közömbös, hogy elszólásból tette, avagy szándékosan.

A portán erre elhatározták, hogy megfosztják Fráter Györgyöt attól a hatalomtól, amellyel szerintük visszaélt.

A Bécsben járt Mahmud császár kapott utasítást arra: közölje a rendekkel, hogy „annak okáért küldött engemet a császár (ez alatt a szultánt kell érteni) az ő parancsolatjában az felségös királyné asszonyhoz és János király fiához tühozzátok mindnyájan urak, hogy megértsétek az ő parancsolatját és hogy köztetek ne tartsátok, de valamiképen lehet annak vagy fejét vegyétek vagy elevenen az király fia kezébe adjátok, hogy ilyen latorért az ország el ne vesszen“.

A gyalázatos Petrovics Péter vállalta az utasítás végrehajtását. De nem egyedül. A budai basa, a moldvai és havasalföldi vajda segítségét kérte. Ellenszolgáltatásul megígérte, hogy török kézre adja Becskereket és Becsét.

Fráter György sem maradt tétlen. Készen álló seregével Erdélyben termett és a tartomány szívében, a Küküllőmenti Ekemezőn tábort vert. Napról-napra szaporodó csapataival itt várta: melyik irányban csapjon le.

Most kellett volna Ferdinánd segítsége.

A bécsi titkos tanács is azt javasolta, hogy éppen mert Fráter György helyzete megingott, addig kell élni a lehetőséggel, amíg az ország kormánya még az ő kezében van.

Ferdinánd mégsem tudta magát elhatározni. Engedélyével a bécsi helytartótanács csak arra adott utasítást Salmnak: szállja meg Szolnokot s akadályozza meg, hogy a török — amint tervbe vette — ezen a fontos ponton megvethesse a lábát.

Petrovics rácaival és a királynéval a megerősített Gyulafehérvárba húzódott. A Maros völgyén a budai basa közeledett, az ojtózi szoroson a moldvai, a vöröstoronyi szoroson a havasalföldi vajda tört be. Gyulafehérvárnál kellett volna találkozniok.

Az ország túlnyomó többsége a barát mellett állt, akinek most is, mint mindig, a helyén volt az esze és a szíve.

Gyulafehérvárt ostrommal vette be és a királynét arra kényszerítette, ő maga kérje a török segélycsapatok visszahívását. Aztán gyorsan, több ügyességgel, mint erőpazarlással, egyenként viaszorította azokat is, akik maguktól nem mentek. A veszedelmet elodázta, végleg elhárítani maga nem tudta.

„Erdély — írta 1550. október 23-án Enyedről Nádasdy Tamásnak — veszélyben van. Uraságod pedig jól tudja, milyen fontos Erdély birtoka. Ha ezt az országot megtartani óhajtjátok, legyen rá gondotok, nehogy a török kezére jusson.”²⁸

Salm és Báthory Endre útján már korábban arra kérte Ferdinándot, hogy az ismert feltételek elfogadásával vegye át Erdély védelmét, amíg még lehet.

Azzal az ígérettel megint hamar készen volt Ferdinánd, hogy a feltételeket meg fogja tartani, de a kért segítségnek most egyszerre ő szabott új feltételt. Adja át a barát Kassa városát és ezzel mutassa meg hűségét.²⁹

Vajjon ezzel a válasszal csak időt akart nyerni, vagy meg akarta zsarolni a barátot végső szorongatottságában?

Az elhatározáshoz a császár hozzájárulására volt szükség és a császár csak novemberben érkezett Augsburgba.

Végre eléje lehetett terjeszteni a kérdést. Az eredmény: a két fivér első komoly összeütközése.

A császár végleges és szilárd békét akart teremteni Németországban. A dacoló Magdeburg még útjában állt ennek a kívánságnak. Azzal tisztában volt, hogy kétfelé egyszerre, a belső rendcsinálásra és a Tiszántúl megszerzésére, nem kaphat segítséget a német rendektől. Jogosan kételkedett abban, vajjon egyáltalában hajlandók-e a rendek Ferdinánd birtokállománvának gyarapításáért harcot kezdeni a törökkel, amely a birodalom érdekeit most egy-

általában nem fenyegette. Vélhetőleg arra is gondolt, hogy a gyenge és elégtelen segítség könnyen megindíthatja a török lavinát.

Mindez józan és becsületes volt. A magára hagyott Erdély majd csak megtalálta volna a helyes védekezés módját, úgy, ahogyan később eljutott erre az útra még a gyenge János Zsigmond alatt.

Ferdinánd sok ingadozás és tétovázás után nem tudott ellenállni a kísértésnek. Olyan könnyű volt ösztönzést találni abban, hogy egy gazdag és népes országot tart meg a kereszténységnek.

November 20-án játszódtott le a két fivér között a nagy összeszólalkozás. A császár hallani sem akart Ferdinánd kívánságának teljesítéséről. De a fivér, aki eddig mindig majdnem alázatosan engedelmes volt, most csökönyösen kitartott a maga „igaza” mellett. Utóbb papírra tette érveit, mint az olyan ember, akibe belefojtották a szót. Ez a levél elárulja a római király egész gondolkozásmódját. Azt, hogy mi volt számára fontos.

Abból az írásból,⁸⁰ amelyben Ferdinánd újból megmondta a maga igazát és abból a levélből,⁸¹ amelyben Károly Máriának elpanaszkodott, nagyjából rekonstruálni lehet a két fivér elkeseredett vitáját.

Ferdinánd azt próbálta megértetni a császárral, mit ér Erdély Magyarországnak és az egész kereszténységnek. Beszért neki az onnan befolyó jövedelmekről, az ezüstről, aranyról, sóról és egyéb ásványokról, amelyek értéke nagyobb, mint mindaz együttvéve, amit Magyarország többi részei szolgáltatnak. A Magyarországból kivitt lovak legnagyobb része is innen kerül ki. Erdély a maga védelmére negyvenezer, a határokon túl, Magyarország megsegítésére pedig tizenhat-húszezer fegyverest tud állítani. Beszért a tartomány birtokához fűződő „egyéb nagy és fontos érdekekről”. Elsősorban arról, hogy „Erdélyből könnyebb

Magyarországot elfoglalni, mint viszont" (vajjon kitől kaphatta ezt az érvet?)."

A törökkel kötött fegyverszünet úgyis lejár a jövő júniustól számított egy év múlva (1552. júniusban), de lehet, hogy a törökök már előbb megszegik. A császárnak az a kötelessége, hogy fegyverrel védje meg a kereszténységet nemcsak az eretnekek, de elsősorban a hitetlenek ellen. Lám, a császár arra nem sajnálja a vért és a pénzt, hogy Doria flottája Tuniszban, Barbarossa utódjától, Draguttól, elvegye Mehediát. Magyarország után a török támadás vonalában a birodalom következik s ha Magyarország elcsúszik, a birodalmat sem lehet megvédeni. Ezért kötelessége az Istennel, az egész világgal, valamennyi alattvalójával s különösen a magyarországiakkal szemben, hogy a török elleni védekezés ügyét a birodalmi gyűlés elé terjessze. Ha nem tenné, vétkeznék becsülete és jóhírneve ellen. Ha aztán kérését nem teljesítik, legalább ő (Ferdinánd) mentesül a felelősség alól Isten, a világ és alattvalói előtt.

A császár azt mondta Ferdinándnak, hogy „olyanokon aggodalmaskodik, amit maga sem akar végrehajtani". Úgy látszik, arra is célozhatott, hogy csak a maga hasznáért: a területi nyereség és a nagyobb jövedelem kedvéért erőszkölja a török hadjárat ügyét. Ferdinánd levelében azt válaszolta erre, hogy „amíg az ország keresztények kezében volt, mint amilyen a királyné és a barát, semmi nehézséget nem okoztam s nem sürgettem, hogy birtokomba kerüljön; szívesen szenvedtem és elhallgattam sérelmeimet, csak azért, nehogy okot adjak a háborúra vagy a nyugtalan-ságra és hogy a keresztény vért kíméljem. Nem kívántam és nem kívánom most sem, szívesen hagynám őket útjukra, de éppen most ütött az órája annak, amikor a török ki akarja terjeszteni hatalmát erre az országra, sok keresztény lakójára és minden javaira, keresztény vallásunk nagy kárára. Isten elleni vétség ez, veszte minden királyságom-

nak és országomnak, olyan teher lelkiismeretemen és olyan csorbulása hírnevemnek, hogy nem látok lehetőséget sem a hallgatásra, sem arra, hogy elmulasszam ezt az alkalmat. Ezért az ügyet igen is a birodalmi rendek elé terjesztem.”

Ebben az emphatikus védekezésben a király nyilván nem volt egészen őszinte.

Az a legfurcsább a dologban, hogy valójában nem is a török elleni hadjárat volt a két fivér összezördülésének oka, csak alkalom arra, hogy kirobbanjon az a latens ellentét, mely a császári méltóság utódlásának kérdésében már korábban keletkezett köztük.

Károly, Ferdinánd után, a maga fiának: Fülöpnek szánta a császári trónt; ami azt jelentette, hogy Ferdinánd fia, Miksa, elesik ettől a méltóságtól. Erről folytak közöttük kínos tárgyalások. Ferdinánd már beleélte magát abba, hogy a császárság az ő ágára száll, de ebben, úgy látszik, nem mert bátyjával szembeszállni. A felgyülemlett keserűség éppen a magyar kérdésnél talált magának utat.

A császár tisztában volt ezzel. A török elleni segély erőszakolásában nem látott mást, mint manővert annak a császári előterjesztésnek az elgáncsolására, amelyben Károly a schmalkaldeni háború végleges felszámolására, különösen Magdeburg ellenállásának megtörésére kért támogatást a birodalmi rendektől. „Ezért terjeszt Ferdinánd Magyarországól céljainak megfelelő híreket, ezért keres alkalmat arra, hogy zavart keltsen Magyarország felől, valószínűleg azoknak a rábeszélésére, akik ebből személyes hasznot húznak, bármibe kerüljön is a köznek” — írja a császár nővérének.

Az 1550. december 16-án a birodalmi rendekhez intézett előterjesztés végül is olyan értelemben készült, hogy ha a törökök megszegik a fegyverszünetet, vagy megtámadják Erdélyt, akkor a rendek a védekezés módjáról tanácskozni fognak.”

1551. január 20-ára a barát országgyűlést hívott össze Váradra, amelyen bejelentette, hogy sem a királyné, sem ő nem tudja megmenteni az országot, „ha nem akarnak valamennyien Petroviccsal törökké lenni, akkor más urat kell keresniök“.

Február 3-án a Várad melletti Diószegen újra összeülnek Fráter György és Ferdinánd emberei: Báthory Endre és Teufel Erasmus. Ismét átbeszélik az ország átadásának feltételeit —: Izabella és János Zsigmond kártalanítása mellett elsősorban azt, hogy a király mielőbb olyan hadsereget küldjön, amely erejével és felkészültségével visszariassza a törököt és a betörésre készülő moldvai és havasalföldi vajdákat. A seregnek meg kell előznie a törököt s jókarba kell helyezni a várakat, mielőtt az ellenség jön. A dolog sürgősségére a barát különös hangsúlyt tesz, „ő maga öreg és beteges, ennyi ellenséggel már nem tud szembeállni“.

A Báthory Endrére bízott figyelmeztetéssel sem elégzik meg. Február 4-én maga fordul Ferdinándhoz s újból arra kéri, ne halassza a dolgot, amelytől királyi méltósága és a kereszténység üdve függ, vegye tekintetbe a napról-napra fokozódó veszélyeket és cselekedjék haladéktalanul.

Ferdinánd mégis — újabb sürgetések után — csak március 30-án írja alá a felhatalmazást a végleges megállapodás létesítésére kiküldött biztosok részére. De ebben megint azt köti ki, hogy ha a királynét nem lehetne rábírní arra, hogy békés úton adja át az országot, akkor a biztosok megelégedhetnek azzal az ígérettel is, hogy a királyné ezen-túl nyugodtan marad, nem akarja Fráter György hatalmát és tekintélyét csorbítani, a törököt nem hívja be s várakat nem ad át neki.⁸⁶

Szemmel láthatóan fázott a fegyveres vállalkozástól.

Amilyen indulatos és hangos volt a császárral szemben, olyan aggodalmas és tétovázó lett, amikor a nagy garral hirdetett „kötelesség“ teljesítéséről volt szó. Úgy látszik,

mégis csak a mérgét öntötte ki, amikor a császárral ellenkezett.

Újabb unszolásra csupán április 27-én nevezte ki az Erdélybe küldendő sereg vezérét Castaldo János személyében. Mindössze háromezer spanyol zsoldost, a gróf Arco testvérek vezetése alatt állott tiroli ezredet, ötszáz sziléziai nehéz lovast és egy ezred könnyű lovasságot rendelt alája.

Május eleje lett, mire a sereg végre tábort ütött Eger-nél, hogy szükség esetén rendelkezésre álljon. Ugyanakkor Debrecen közelébe érkeztek Losonczy István magyar csapatai.

Közben megint fordult a helyzet Erdélyben.

Március első napjaiban üzenet érkezett a portáról, hogy a szultán ötvenezer arany adó és Becse várának átadása ellenében János fiára ruházza „a dunántúli területet és a Duna—Tisza közének felét, amit kértetek“.

A királyné persze rögtön kapott az ajánlaton.

Most megint hallani sem akart a Ferdinánddal előkészített kiegyezésről, amit nemrég még ő sürgetett legjobban. A török ígéret másokat is melléje állított. Fráter György csak gyors fellépéssel tudta a mozgalomnak útját állni.

Valóságos bolondok háza volt ez. Nem csoda, ha Fráter György fejében is összekuszálódott a teendők logikus rendje. Csak szabadulni mielőbb a királynétól, akinek a személye körül minduntalan megújulnak a zavarok és egyenetlenségek! Ehhez a maga csapataival együtt Castaldo serege is elég volt. A hadigépezet megindult és ezzel a kocka el volt vetve.

A királyné Szászsebesen július 19-én nyilván a fegyverek kényszere alatt járult hozzá a Ferdinánd biztosai és Fráter György között néhány napi alkudozás eredményeként létesített megegyezéshez.

Castaldo fegyvereinek árnyékában gyerekjáték volt a megegyezés végrehajtása.

A királyné újabb huzavonák után július 21-én átadta Castaldo kezébe a koronát s a többi koronázási jelvényt. Valamennyit azonnal Bécsbe szállították.

A július 27-re Kolozsvárra összehívott országgyűlés jóváhagyta a megegyezést s a nagyszámban megjelent tiszai és erdélyi rendek mindjárt hűséget fogadtak Ferdinándnak.

Petrovics Péter is meghajolt. A kezén volt bánsági várakat: Temesvárt, Lippát, Solymost, Becskereket, Becsét átadta a királyi csapatoknak a csereként biztosított munkácsi várért.

Augusztus 6-án a királyné a kis János Zsigmonddal, Petrovics Péterrel s más híveivel elhagyta Erdélyt és egyelőre Kassára ment.

A kérdésnek ezt a részét likvidálták.

b) *A gyengék nevét a porba írják*

Ferdinánd, mint mindig, most is a rövidebb végét szerette volna fogni a dolognak. Az örök optimista azzal áltatta magát, hogy ha az ország átvétele símán megtörténik, majd csak hozzájárul ehhez a szultán is, ha szépen megkéri rá, s továbbra is biztosítja azt a portai adót, amit eddig János Zsigmond nevében fizettek a rendek.

Július 18-án arra utasította konstantinápolyi követét, Malvezzit: jelentse be a portán, hogy a királynéval kötött egyesség alapján az országot máris átvette. A szultánt sérteni nem akarja, ellenkezőleg a békét továbbra is fenntartja. Erdélyben a szultánnak eddig sem voltak hadai, a békét tehát nem érintheti az ország átvétele, amely a váradi egyesség értelmében különben is az övé. Mindazonáltal a János Zsigmond nevében eddig beszolgáltatott adót tőle is meg fogja kapni a porta.

A helyzet tökéletes félreismerésével a király megint a diplomáciára bízta a feladatot, amelynek megoldására fegyvereket ígért.

A szultán tüstént börtönbe dobatta a szerencsétlen követet, a romániai beglerbégnak pedig utasítást adott, induljon azonnal Erdélybe s verje ki onnan Ferdinánd seregeit.

Szokoli basa augusztus elején, körülbelül ugyanakkor, amikor Izabella és János Zsigmond elhagyta Erdélyt, erős sereggel és ötven ágyúval már Belgrádnál állott.

A havasalföldi és a moldvai vajdák is utasítást kaptak, támogassák minden erejükkel a beglerbég seregét.

Castaldo hatezer zsoldosa elég volt a királyné szeszélyeivel, Petrovics áskálódásaival s egy-két erdélyi úr ellenállásával szemben. De mit jelentett a beglerbég nyolcvanezer főre emelkedett serege s a három felől támadó moldvai és havasalföldi segélycsapatok ellen?

Fráter Györgynek látnia kellett, hogy a tiszántúli ország sorsa odahullott e közé a két kiáltóan egyenlőtlen erő közé. A mérleget akkor sem lehetett volna helyrebillenteni, ha az ország minden erejével Castaldóhoz csatlakozik.

A barát ismét ahhoz a módszerhez folyamodott, amely már annyiszor segített rajta.

Most is megpróbálta a törököt ajándékokkal, szép szóval, a valóságos helyzet elferdítésével addig távoltartani, amíg Ferdinánd olyan sereget küld, amely a törökkel tényleg felveheti a küzdelmet.

Egyszerre megduzzadt a Bécsbe küldött levelek száma. Mindegyikben más és más szavakkal ugyanaz a kérés: küldjön a király segítséget, őrséget Temesvárra, siettesse a Castaldónak ígért megerősítést, amely Pallavicini őrgróf vezetése alatt már útban volt Erdély felé. Gondolhatta-e, hogy Pallavicini nem segítséget, de az orgyilkos törét hozza magával?

Amikor látta, hogy Bécsből komoly erőkre nem számíthat, levelekkel ostromolta a pápát, a biborosok kollégiumát, a császárt.

Kölcsönt ajánlott Ferdinándnak, pénzt adott Castaldonak a fegyveresek zsoldjára, valóban egymaga az egész ország helyett minden elképzelhető megtett a veszély elhárítására.

Csak egy eszközhöz nem folyamodott. Erdély és a tiszántúli ország egész fegyverfogható népét legalább egyelőre nem akarta a zászlók alá hívni. Azt, úgy látszik, minden bölcsesége és éleslátása mellett sem tudta, hogy egyetlen ország sem találhat védelmet mások fegyverében és mások segítségében, hogy amikor az ország sorsa forog kockán — bármi volt is, ami felidézte a sorsot — az egész nemzetnek helyt kell állania, hogy a nemzet erejét nem pótolhatja semmiféle politikus akármilyen zsenialitása.

Nyilván azt szeretne volna, hogy az ország népe lehetőleg ne sodródjék bele az összeütköző erők küzdelmébe. Maradjon kívül a mérkőzésen, hogy aztán az eredményhez képest a maga érdekei szerint alakíthassa sorsát.

Végzetes okoskodás! Amelyik nemzet nem megy zárt sorokban és fegyverrel a kezében az életét fenyegető veszedelem elé, az rabszolgaként az ellenség lába alá kerül. És bármelyik kerekedjék felül a szembenálló erők közül, az ilyen nemzet számára egyik is, másik is egyformán ellenség.

A nemzet sorsát eldöntő küzdelemből maga a nemzet nem maradhat ki. Minden kísérlet, amely ezt szeretné kimódolni, csak azzal az eredménnyel jár, hogy a nemzet fegyvertelenül és erőtlenül hull az elkövetkező veszedelmek elé.

A kicsiny praktikák és cselfogások úrvesztőin át ne kövessük a barátot. Kétségbeesett mesterkedés volt ez, annak a célnak az érdekében —: távortartani az országtól a háború pusztításait, elkerülni azt, hogy Erdély földjén

ütközzenek össze az egyenlőtlen erők s velük odavesszen az ország.

Az öreg ember makacs optimizmusában még mindig kísértett a remény, hogy ha a király erői idejében meg szállják a várakat, elállják a szorosokat, akkor a török is visszariad a kockázatos támadástól. Hiszen az előző évben, egyedül a hazai erőkkel, ez már neki is sikerült.

De talán megfordulhatott a barát fejében az is, hogy ha a várt királyi seregek nem jönnek, akkor még mindig szabadulni lehet Castaldo csapataitól s a felbillent egyensúly helyreállításával ő marad az úr a tiszántúli országban.

Elmájában mindez nem lehetett egészen világos. Ne tulajdonítsunk senkinek több következetességet és nagyobb előrelátást, mint amilyenre az ember általában képes. Megváltoztathatatlan adottságok korlátai között botorkálunk. Minden lépésünket az a pillanatnyi helyzet determinálja, amelyből tovább szeretnénk jutni.

Igy keresett a barát találékony eszének minden rugalmasságával kibúvót a veszett helyzetből. De a szálak, amelyeket font, lassan az ő nyaka körül hurkolódtak össze.

Ott állt mellette a Bécsből küldött condottieri, akinek idegen volt az ország, idegen a nép és szokásai, s aki gyanakodva nézte a barát veszedelmes játékát. Az értelmetlen embernek minden gyanús. Mentől jobban sikerült a játék, annál jobban nőtt Castaldo aggodalma. Saját serege gyengeségének tudatában attól félt, hogy a barát jóval nagyobb erejével könnyűszerrel végez vele.

Zsoldos volt, aki meg akarta szolgálni a bérét és mellette zsákmányt is keríteni, ha lehet.

Azt szerette volna, hogy ő tehesse a király trónjának számolyára Erdélyt. Ne kelljen ezen az érdemen osztoznia a baráttal, akiről az a hír járta, hogy kincse töméntelen...

A sötét lélekben így kavargott félelem, gyanú, becsvágý és kapzsiság.

Az alattomos vádaskodás kormos lángja felcsapott egészen a bécsi udvarig. A condottieri mindenben óvatosan fedezni akarta magát —: a döntést rábízta a királyra.

S a király — örök szégyenére annak a koronának, amellyel fejét illették — 1551. július 20-án, tehát majdnem ugyanakkor, amikor a szászsebesi megegyezést aláírták, felhatalmazta a condottierit, hogy ha szükségesnek tartja, tegye el az útból a barátot. „Azzal, amit teszel, a mi akaratumkat hajtod végre“ (Nostram in eo executurus voluntatem“) — írta.³⁶

Egy októberben kelt írásában Ferdinánd még megerősítette ezt a felhatalmazást,³⁷ miután közben nem győzött a barátnak „bölcse tanácsaiért“, „hasznos szolgálataiért“ és „beigazolt hűségéért“ hálálkodni.

Részből a barát mesterkedéseinek eredményeként a török hadműveletek csak lassan haladtak előre. Becsét és Becskereket elfoglalták ugyan, de Temesvár ostroma megakadt.

Közeledett a tél, a hadműveletek folytatását egyelőre abba kellett hagyni.

A szultán október 27-én kiadott parancsára a török sereg november közepén kezdte meg a visszavonulást. De ugyanakkor a budai basa utasítást kapott, hogy a beglerbég seregéhez csatlakozzék. Nyilvánvaló volt, hogy a háborúnak nincsen vége.

A barát — akit közben bíborossá nevezett ki a pápa (október 20-án kapta meg az insigniákat) — december 3-án azt írta a királynak, hogy most már az ő (Ferdinánd) elhatározásán fordul meg, vajjon a háborút folytatni akarja-e vagy sem.³⁸

De ha a folytatás mellett döntene, az Erdélybe küldött csapatokat okvetlenül fel kell frissíteni; miért is véleménye szerint szükséges lenne a magyar országgyűlést mielőbb összehívni. A királynak személyesen kellene megjelennie,

hogy a rendeket minél nagyobb áldozatkésztségre indítsa. Az országgyűlést nem volna szabad halogatni, hogy az onnan kapott segítséggel Becse és Becskerek várát vissza lehessen foglalni, még amíg a tél tart s nem áll be az olvadás.

December 6-án még egyszer a lelkére kötötte a királynak, hogy az országgyűlés megtartását egyetlen nappal se halassza.¹⁰

Fráter György már október 9-én általános hadfelkelést hirdetett Erdélyben, majd összehívta az erdélyi rendeket Tordára, hogy az országgyűlésre kiküldendő követeket megválasszák. A tordai gyűlés után személyesen szándékozott a királyhoz menni.

Most már Fráter György is megértette, hogy mozgósítani kell az egész nemzet erejét.

Későn volt. Castaldo, aki seregével a hadjárat sorsán nem sokat tudott változtatni, a beállott szünetet s a török sereg elvonulását felhasználta arra, hogy végezzen a baráttal. Megölette azt, akinek egyedül köszönhette, hogy nyomorúságos seregét nem zúzta össze a török.

Az orgyilkosság részletei nem ebbe a tanulmányba valók, de örök tanulság marad a barát borzalmas vége és mindaz, ami utána következett.

A december 16-áról 17-ére virradó viharos éjszaka hajnalán, hitvány idegen bérencek példátlan gyávasággal szúrták le a hetvenéves aggastyánt, és holttestét meggyalázták. Az, aki mindenért felelős volt, hetven napig temetetlen hagyta, — mintha még halálában is félték volna hozzányúlni!

Asztalán ottmaradt nyitva a biblia, amelynek lapjait utolsó éjjelén forgatta. A betörött ablakon bejáró szél talán éppen arra az oldalra nyitott, ahol így szól az írás —: „a gyengék nevét a porba írják”¹¹ — és vérrel írják.

Éjszakai árnyak ezt súgták a barát megcsonkított fülébe. De ezek az árnyak nem róla beszéltek, nem az egyetlenről, aki erős volt és erős maradt, hanem a nemzetről, amelyik nem tudott egységes lenni; amely gyöngének bizonyult a nagy megpróbáltatás idején. Nagyjainak fontosabb volt a maguk hitvány érdeke.

Most, hogy ledőlt a nemzet egységének utolsó őre, Erdélyen is végigszárguldott a pusztítás, azon a földön, amely ettől eddig ment maradt.

A zsoldos vezér emlékérmét veretett a maga képmásával és ezt vésette rá: „Transylvania capta.”⁴¹

Fizetetlen katonái valóban úgy bántak az országgal, mint fegyverrel és nem orgyilokkal hódított, semmi kímélésre nem érdemes tartománnyal.

Raboltak, dúltak, gyujtogattak. Maga Castaldo bestiáknak nevezi őket.

Az országban felfordult minden. „Hiába vetik ki az adót, senki sem fizeti, hiába hívják a táborba a rendeket, senki sem engedelmeskedik.”⁴² Az orgyilkosság árán szerzett hódításból Ferdinándnak sem volt semmi haszna.

A condottieri túlságosan gyenge, túlságosan korlátolt volt ahhoz, hogy az általános anarchia megfékezését csak meg is kísérelje. „Nem látok módot a menekülésre, tudom, hogy mindennek vége” — írta urának, Ferdinándnak már 1552. július 31-én.⁴³

A török sereg is újra megindult. Sem Ferdinánd, sem a császár nem küldött segítséget. Most már nem is volt, aki kérje.

1552 nyarán a török könnyűszerrel elfoglalta Temesvárt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest, stb. Az egész Bánság a kezébe került. Elesett a Tiszát védő Szolnok. S még az északnyugati felföldön is kiterjesztette uralmát. De maga Erdély, a „megvédett” Erdély nem kellett neki.

1553 tavaszán Ferdinánd végre hozzájárult ahhoz, hogy Castaldo kivonuljon Erdélyből, nehogy betegségektől megtizedelt seregét felkoncolja a felháborodott lakosság.

A szégyenteljes kaland véget ért.

A mohácsi vészt követő korszak első szakasza lezárult. Új embereknek kellett jönni, hogy újból kezdjék a munkát nagyrészt azon a módon és azokon az alapokon, ahogyan hátrahagyta a barát.

„Mindenkinek meg kell halnia“, „Omnibus moriendum est“ — ezt írták Fráter György sírkövére.“

De a nemzet élni akart és megmutatta, hogy élni tud.

*„Az én sorsomat az égben
vezérlék, kocsija biztos úton
halad, vezére pedig csaj-
batatlan.“*

Fráter György.

Zeg-zugos út a magyar politika útja azon a rövid negyedszázadon át, amely a mohácsi vésztől a Fráter György meggyilkolását követő összeomlásig elvezet.

Zeg-zugosnak látszik. De arra a kérdésre, valójában milyen volt, csak akkor kaphatunk feleletet, ha a politika elemeit és ezek viszonyát egymáshoz vizsgálat alá vesszük.

A politika a nemzeti közösség adottságainak felhasználása egy meghatározott célra. Adottságok alatt értve azt a helyzetet, amelyet a nemzet a külső erők kereszteződésében elfoglal, — a nemzet belső erőállományát és az ebben rendelkezésre álló eszközöket.

Minden cselekvést, amely ez adottságokra támaszkodva a közösség érdekeit kívánja szolgálni — a tudatosan követett cél avatja a szó igazi értelmében vett „politikává“.

Cél nélkül a közösség élete csupán vegetatív, a fizikai történések síkján lejátszódó változások egymásutánja.

Viszont nem politika, de kaland vagy álmjárás, amikor a cél és a reális adottságok között eleve hiányzik minden összhang és nincsen jele annak, hogy valaki a szükséges harmóniát megteremteni iparkodnék.

A cél lényegében szellemi, az adottságok materiális valóságok. De ezek a materiális valóságok is egy szellemi-

ség elképzelésének, vagy megítélésének tükrében jelentkeznek.

A felelős vezető nemcsak a célt tűzi ki, nemcsak ehhez a célhoz kell biztosítani a közösség cselekvő hozzájárulását, de az ő értelmén és ítélőképességén fordul meg, vajjon helyesen mérte-e le a közösség helyzetét, belső erőállományát, a rendelkezésre álló eszközök használhatóságát s végül sikerül-e ezeket a kijelölt céllal összeegyeztetni.

Fráter György azt írja egyik levelében,¹ hogy minden háború a hírszerzésen és a kémkedésen fordul meg. A dolog lényegében ugyanez áll a politikára. A helyzet és a külső erők felőli tájékozódásra éppen úgy, mint a belső erők számbavételére.

Nézzük már most, milyen külső tényezők határozták meg Magyarország helyzetét a mohácsi vészt követő években?

A nemzetközi élet kicsiny aszteroidjaitól eltekintve, két hatalom szabott e helyzet alakulásának irányt —: a német-római császárság és az ozmán birodalom.

A császár a maga hatalmi rendszerének kiépítésében Magyarországnak nem szánt szerepet. Még hatalmi állásának periferikus védelmében sem. Az ő szemében még akkor is közömbös volt e terület sorsa, amikor hatalmas török seregek vonultak át rajta nyugat felé.

A szultán 1526 óta a magáénak tekintette az országot, de az ő számára túlságosan messze feküdt a török erők gyökerétől. Várak védték, s a nyílt és mozgó hadműveletekre begyakorolt török seregnek nem volt kenye az ostrom. Bizonytalannak és kockázatosnak látszott a várak közé bemerészkedni.

E két hatalom érdekei Magyarország területén nem ütköztek össze szükségszerűen.

Megvolt közöttük az a latens ellentét, amely szomszédos és terjeszkedő államok viszonyát általában jellemzi, de életbevágó érdekeik ezen a területen nem keresztezték egy-

mást és expanzív erőik nem ebben, vagy legalább nem első-sorban ebben az irányban kerestek maguknak utat.

Az egyensúlyra törekvő erők között mintha egyenesen arra rendelte volna a sors a magyarságot, hogy kiegyenlítsen, elválasszon, vagy legalább elhatároljon.

Egyformán távoltartani egymástól mindkét erőt, el-lentérüknek élet venni — ez lett volna a Dunavölgyi medence és az ott élő nemzet természetes feladata.

A két hatalom latens ellentétének áramkörébe az örökös tartományok urának a magyar koronára támasztott igénye gyújtott szikrát, s e szikra tűzét eleinte a francia diplomácia élesztgette.

Ferdinánd igénye mögött, amelyet szentesített a korona, nem állott valóságos hatalom. Az örökös tartományok ura nem a maga, nagyon is korlátolt erőire támaszkodott, hanem időről-időre a birodalom erőt iparkodott mozgósítani — legtöbbször sikertelenül.

Törekvéseinek hatása a nemzet életére mégis döntő jelentőségű.

A politikai erők hatásfoka a távolsággal csökken. A közelben állandóan működő, bár mérsékelt erejű törekvések hatása mindig mélyebb és maradandóbb, — különösen ha az országon belül is segítőkre talál — mint távoli hatalmak befolyása.

Ezért józan ésszel a távoli hatalmaktól várni sem lehet sokat.

A korszak szereplőinek szemében mindez kétségkívül nem így rajzolódott le.

Ha az ő politikájukról beszélünk és nem az erők játékáról, akkor nem vehetjük alapul azt, ami az erőviszonyok lemérésének eredményeként *utólag* rekonstruálható, hanem abból kell kiindulnunk, hogy a tájékozódás legtöbbször nagyon is fogyatékos eszközei mellett, milyennek *látszott*

akkor a magyarság helyzete és viszonya a körülötte működésben levő erőkhöz.

A magyarság tisztánlátását az zavarta meg legjobban, hogy a birodalom keleti részét azonosította az egész császársággal. Az örökös tartományok vállalkozásra mindig kész urában nem látott mást, mint a mindenható császár fivérét.

A római király címében csábított a csalóka ígéret, hogy a nemzet védelmében az egész birodalom erejét mozgósítani tudja, s az ígéret mögött elmosódott a távoli és közömbös arcú császár.

Semmi sem sorvasztotta úgy a nemzet erejét, mint ez a hiú ígéret és a belőle táplálkozó okatlan bizakodás. „Jaj annak az ügynek és kormánynak, amely nagy veszély idejében saját maga erején és életkörén kívül keres menedéket!” — írja gróf Mikó Imre erről a korszakról szóló tanulmányában.²

Hogy a birodalom szertehulló részeinek összefogásához micsoda állandó erőfeszítés kellett, hogy ez mennyi energiát és pénzt emésztett fel, s hogy éppen ezért a császár sem mindenható — azt a korszak magyarjai csak később és későn tanulták meg. Egyesek, akik számára csak a maguk érdeke volt irányadó, akkor sem akarták tudomásul venni.

Ugyanígy ferde szögből nézte a magyarság a másik hatalom erőit is.

Annak a távoli előérzetében, ami százhatvan év múlva csakugyan bekövetkezett, a magyarság nagy része ideiglenesnek, vagy legalább is átmenetinek érezte az ozmán hatalom térfoglalását. Túlságosan benne volt a multban, a mult dicsőséges emlékeiben, semhogy le tudta volna mérni az 1526 óta történtek valóság-értékét. Ezért sürgette az azonnali és végleges leszámolást, — ezért élt ennek a révületében, bízott sikerében, mint valami elvarázsolt kastély ura,

aki azt hiszi —: ha véget ér az ígézet, megint úgy lesz minden, mint valaha. Nem tudta, ha új hajnal jön, új bajokat hoz magával és új nehézségeket.

Ha az érzelmi momentumokat vizsgáljuk — amelyek hússal és vérrrel telítik az elhatározásokat — a magyarság túlnyomó nagy része a nyugati és a délkeleti szomszédtól egyformán idegenkedett.

A szellemi és vallási kapcsolatok mégis határozottan inkább nyugat felé tolták, — bár ebbe sok bizalmatlanság és gyanakvás vegyült.

Utóbb az események egymásutánja hozta magával, hogy a nyugati kapcsolatok következményeiként elszenvedett megpróbáltatások még fokozták a magyarságnak ezt a nyugati tendenciáját. Mindig több és több ok adódott ahhoz futni menedékkért, akinek erőtlen próbálkozása megnyitotta a bajok forrását.

Itt volt az egységében megbontott nemzet mint törött üllő, amelyre hol az egyik, hol a másik kalapács csap le, két egyenlőtlen erő keresztűzében. S végzete a gyengébb felé sodorta.

Abból, amit Fráter György mondott, írt és tett, arra kell következtetni, hogy ő — talán egyedül ő — világosan látta mindezt és megértette.

Megmondta a lundi érseknek nem egyszer. Megírta Ferdinándnak és a római király embereinek sokszor, hogy mindenekelőtt az ország fennmaradását kell biztosítani.

Ez volt a legelső cél, amit maga elé tűzött.

Bizonytalan kísérletekkel nem szabad kockáztatni a nemzet létét, mert bárhogyan alakuljon is később a helyzet, közben értékek mennek veszendőbe s azt az életet, amelyet ma elrontunk, holnap nem lehet jóvátenni.

A barát látta, hogy az ország csatatér és „sénki földje”, amelyen mindaddig nem lesz nemzeti élet, amíg a két

szomszéd hatalom fegyveres erőit nem lehet innen távortartani.

Minden politikai bölcsesség a helyzet helyes felismerésével kezdődik. Valójában talán nem is más, mint a közösség érdekeinek legjobban megfelelő alkalmazkodás a helyzet immanens törvényeihez.

Fráter György megértette, hogy a nemzet azért nem tud talpraállni, mert ketten is számot tartanak földjére, de egyik sem képes a másik fölött úrrá lenni. Az egyik azért csap le rá újból és újból, mert a másik erőtlenné kézzel megpróbálja elvenni.

A menekülés titka abban rejlett —: nem adni okot arra, hogy a két, egymás árnyékát üldöző ellenfél szétzabdalja az ország testét; elébevágni minden alkalomnak, amelyet kihasználhatnának. Egyiket a másik erejének felidézésével távortartani és viszont.

„Bennünk magyarokban ma is él az a régóta belénk gyökerezett tulajdonság — írta Fráter György — hogy senki hatalmát nem akarjuk elviselni, s inkább valamenynyien elpusztulunk. Pedig ha épségben fenn akarunk maradni, ezt feltétlenül ki kell irtanunk magunkból!”

Ha a nemzet élni akart, áldozattal kellett megvásárolnia azt a lehetőséget, hogy maga intézhesse sorsát. Meg kellett alkudnia, hogy ne legyen kénytelen egészen megadni magát és ezzel mindent elveszteni.

Minden nemzet csak önmagában találhatja meg létének feltételeit. Fennmaradását mások oltalma alatt nem biztosíthatja jobban, mint — ha áldozatok árán is — egyedül.

Aki *minden* védelmet mástól vár, az eleve lemondott arról, hogy a maga módján és saját érdekei szerint éljen.

„Amikor átgondoltam a veszélyeket, amelyek között forog az ország — írta Fráter György — és láttam, hogyan terjed a baj napról-napra messzebb s hogyan hatol bele a haza elevenjébe, úgyhogy már csak az Isten jóakarata tart-

hatja meg — csak azt kutattam és azt kerestem, milyen kisegítő eszközzel háríthatnám el az ajtónk előtt fenyegető veszedelmet... Tekintve azt, hogy erőnk egészen felmorzsolódott és semmi segítségre nem számíthatunk, csak egyetlen mód kínálkozott, amellyel egy időre biztonságba juthatunk, nevezetesen, ha követet küldünk pénzzel a szultánhoz s békét és szabadságunk meghagyását kérjük tőle évi adófizetés ellenében.”

Tévedés lenne azt képzelni, hogy Fráter György azt cselekedte, amit általában „hinta-politikának” hívnak.

Politikájának alapgondolata éppen az volt, hogy a szemben álló feleket lehetőleg távoltartsa az országtól, s nem az, hogy az erőviszonyok változása szerint hol az egyiknek, hol a másiknak biztosítson befolyást és szerepet az ország életében.

Csak a balgák áztatják magukat azzal a rövidlátó „bölcseiséggel”, hogy nem kell egyebet tenni, mint mindig az erősebb mellé állni.

Mintha előre tudni lehetne, ki lesz az erősebb, s a fordulatok idején a gyáva átsettenkedés a másik táborba nem idézné fel előbb-utóbb kétszeresen azt a veszedelmet, amelyet el akartak kerülni.

A politikában nincsenek olyan univerzális módszerek, amelyeket bárhol és bármikor alkalmazni lehet. A megoldásra váró feladatokat nem lehet kaptafára húzni.

Az élet mindig más és más helyzeteket teremt. A művészet éppen abban áll, hogyan lehet megtalálni minden helyzetben azokat a sajátos módokat és eszközöket, amelyek átsegítenek a bajokon.

E korszak magyar politikájának vizsgálatánál már azért sem lehet „hinta-politikáról” beszélni, mert a római király maga is állandóan a szultán kegyét kereste.

Hol fegyvert fogott az ország megszerzésére, hol a portán jelentkezett mint versenytárs.

Így kétszeresen nehéz volt ép testtel áthajózni Ferdinánd foglalásra kinyújtott keze és a török hatalmi állások védelmére kihúzott kard között. Az egyik oldalon türelmetlen mohóság, a másik oldalon gyanakvó bizalmatlanság.

Micsoda rugalmasság kellett ahhoz, mindegyikkel a maga nyelvén beszélni, mindig a helyzet pillanatnyi alakulása szerint.

Emberfeletti feladat, különösen ha valaki egyedül vállalja s nem áll mögötte az egységes nemzet.

A barát is rövidesen rájött, hogy e nélkül minden erőfeszítés hiábavaló.

Amelyik nemzet nem bízik önmagában és egységének erejében, abban senki sem bízik.

Nemcsak Fráter György, minden jobb érzésű magyar tudta, hogy a nemzet csak a maga egységében állhat újból talpra. Csak így állíthatja helyre belső rendjét, csak így szedheti össze erejét s csak így teremthet érdekközösséget a sanyargatott jobbágy és az egymással is torzsalkodó urak között.

A barát megpróbálta a lehetetlent.

A helyzet megváltoztatására nem volt ereje. A szét-szabdalt ország földjén, a két király alatt legalább a nemzet politikai és szellemi egységét szeretne volna úgy ahogyan helyreállítani.

Az eredeti cél: az ország lehető fenntartása ezzel a második céllal kiteljesedett és eszmei tartalmat kapott.

Ez volt az, amit valóra kellett volna váltani.

Ha sikerül a kísérlet, ha a váradi egyesség szellemében magára talál az egész magyarság, ha az egység tartó kötelékeit újra össze lehet bogozni, akkor később a nemzet, akár az egyik, akár a másik oldalon, a maga egységének súlyával és tekintélyével újból felléphetett volna nemcsak azért, hogy megvédje, de hogy pozitív értelemben érvényesítse sajátos érdekeit.

A sors nem így akarta; a nemzeti egység álom maradt s helyette három részre törött az ország.

Most egyszerre szinte elérhetetlen távolságba szökött mind a két cél —: a megosztott és tovább omló ország fenntartása éppen úgy, mint a nemzeti egység helyreállítása.

A barát mégsem adta fel a küzdelmet.

Egy lélekben meghasadt nemzettel, háromfelé törött országgal — egyedül.

Harca azért olyan heroikus, olyan démoni és olyan reménytelen, mert a maga erejével akarta pótolni mindazt, ami a nemzetből hiányzott.

Íme a történelmi próba: mit tehet az egyén, akinek erőfeszítéseit egy elfásult nemzedék közömbösen és értetlenül nézi, akit bizalmatlanság, gyanú, sőt gyűlölet vesz körül, de akinek lelkét egészen birtokába vette az egyszer maga elé tűzött cél s az eszközökkel és körülményekkel már nem tud számot vetni.

A nemzet képtelennek bizonyult arra, hogy egységét helyreállítsa.

A barát megpróbálta Ferdinánd segítségével; kísérletet tett a portán, majd ismét a római királyba vetette reményét.

A szél járásához alkalmazkodó vitorlás rajzol ilyen zeg-zugos vonalat a víz tükrére, de azért a célhoz hű marad.

A cél, az eszközök és a helyzet harmóniája megbomlott. Többé nem volt fontos, milyen úton és módon lehet eredményhez jutni. Csak újra egy abroncsba fogni az egész nemzetet, vagy legalább megőrizni a tiszántúli ország egységét, hogy újra lehessen kezdeni a harcot, ha kell!

Kétségbeesett vállalkozás. Olyan eszközökkel akarta helyreállítani a nemzet egységét, amelyek alkalmazása még a meglévő egységet is felbontja. Belső bizonytalanságot tá-

maszt, mert egymással ellentétes törekvések előtt nyit zsilipeket.

A cél méltó volt a legnagyobb erőfeszítésre, de az egyénnek, akármilyen óriás volt, ebben a próbában szükségképen alul kellett maradnia.

Éppen mert annyi félét megkísérelt, elvesztette hitelet s alkalmatlanná vált arra, hogy bizalmat keltsen önmagával és azzal a megoldással szemben, amit valóra akart váltani.

Non omnia possumus omnes.

Az óriás körül ágáló perc-emberkéek nem értették meg, talán nem is látták a célt; de az életformákat, amelyeket a politika számukra teremtet, az ő mértékükhöz kell szabni.

Amíg nem jön egy új nemzedék, amely felveszi az elcsúszott zászlót.

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

KÉT VILÁG KÖZÖTT

¹ Dante Alighieri a „De Monarchia” című művében (1311—16) lefektette az egységes keresztény világbirodalom alapelveit.

² James Bryce: The Holy Roman Empire, 1862.

³ Török Pál: I. Ferdinánd konstantinápolyi békétárgyalásai 1527—1547. Bpest, 1930. 17.

⁴ Uo. 29.

⁵ Török történetírók I. 389. Thury József: A török hódítás kezdete Magyarországon. Századok, 1893, 571.

⁶ Károlyi Árpád: Adalék a nagyváradi béke s az 1536—1538. évek történetéhez. Bpest, 1879. 1.

⁷ „Bemerken wir wohl, was darin liegt. Die alte Christenheit des Mittelalters beruhte wahrhaftig nicht allein auf dem Dogma, sondern sie bildete eine grosse militärisch-politische, auf den Grund der Kirche befestigte Einheit.” „Die Verbindung Franz I. mit den Osmanen bezeichnet den Moment, wo die militärische Kraft eines grossen Reiches sich von dem System der lateinischen Christenheit, das bisher vorgewaltet, lossagte und nun erst selbständig auftrat.” Ranke: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. Leipzig, 1869. IV. 27—28.

⁸ E. Charrière: Négociations de la France dans le Levant, Paris, 1848. Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1861.

⁹ E. Fueter: Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492—1559. München—Berlin, 1919. 121.

¹⁰ Uo. 153.

¹¹ Károlyi Árpád: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. Századok, 1880. 265.

¹² Török, i. m. 36.

¹⁰ *Károlyi*: Adalék a nagyváradi béke történetéhez. 1—2.

¹¹ „Az a Magyarország, mely a török támadás és polgárháború következtében Ferdinánd kezén maradt, csak egy foszlány volt, realpolitikailag inkább csak negatív értékelhető egység. A király... az ország legfontosabb ügyeit, éppen azokat, amelyek a védelemmel függtek össze, a magyar tanácsból független hatóságokkal intézteti, amelyek az ország határain kívül székelnek.” „A Ferdinánd-féle reform az országot azon tartományok közé szorította le, melyeknek központi kormányait az új, országfeletti központi szerveknek kell alárendelni.” *Szekfű Gyula*: Magyar Történet, 1. kiad. IV. 66, 67, 70. — Az 1530. május 8-ra Pozsonyba összehívott országgyűlés Ferdinándhoz intézett felterjesztése a következőkép jellemzi a Ferdinánd uralma alatt álló ország helyzetét. „Az ország összes rendei panaszkodnak, hogy Felséged uralkodása óta szabadságuk nemcsak nem maradt meg épen, de fel is függesztették azt... Felséged alatt hazánk a szabad ország jellegét is elvesztette. Nincs Felségednek magyar tanácsosa, alig vannak magyar tisztei, várparancsnokai, ha csak azok is nem névleg. A hatalmat idegenek, ügyeinkben teljesen járatlanok bírják; ezek intézik teljes belátásuk szerint a hadügyet — láthatja Felséged, milyen okosan és szerencsésen — ezek hívnak össze országgyűléseket, ezek parancsolnak Felséged nevében és hatáskörében, ezek vetnek ki és hajtanak be egyszer egy, máskor más adót.” *R. Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában. Bpest, 1908. 26—27.

¹² „Tény az, hogy nem Erdély vált el a magyar koronától, hanem az addig egységes országot háromfelé szakították, melyek közül éppen Erdély volt a nagyobb rész; sőt ha valamelyik csakugyan elvált a másiktól, inkább mondhatnók, hogy Magyarországnak kisebb-ségben levő felső része tette azt.” *Sándor József*: Erdély Magyarország kiegészítő része. Budapesti Szemle, 1865. 338.

¹³ *Ravasz László*: Erdélyi szellem. Erdély öröksége I. kötetében.

ELSŐ FEJEZET

KÖVETJÁRÁS AZ EURÓPAI HATALMAKNÁL

¹ *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. 309. l. — *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1861. 13. l. — *Fraenó Vilmos*: Magyarország egyházi és diplomáciai összeköttetése a szentszékekkel Bpest, 1900.

² *Jászay Pál*, i. m. 346. *Szalay*, i. m. 50.

⁶ Szalay, i. m. 51. — ⁴ Uo. 25. — ⁶ Uo. 47. — ⁶ Uo. 29. — ⁷ Uo. 38. — ⁸ Uo. 45. — ⁸ Uo. 30.

¹⁰ Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. Bpest, 1897. 42.

¹¹ Jászay, i. m. 203. Török Pál, i. m. 6. — ¹² Szalay, i. m. 127.

¹³ Gévay Antal: Urkunden u. Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte. Wien 1838—1842. I. 1. 37. Török, i. m. 8.

¹⁴ Szalay, i. m. 127. — ¹⁵ Gévay, i. m. I. 1. 64. Török, i. m. 9. — ¹⁶ Gévay, i. m. I. 1. 23—26. — ¹⁷ Uo. I. 1. 48. —

¹⁸ Uo. I. 1. 71. — ¹⁹ Acsády, i. m. 47.

²⁰ Gr. Mikó Imre: Erdély különválása Magyarországtól. Buda, 1859. 35.

²¹ Acsády, i. m. 49. — ²² Török, i. m. 12. — ²³ Gévay, i. m. I. 1. 1527. nov. 23. Török, i. m. 12. — ²⁴ Gévay, i. m. I. 1. 71. Török, i. m. 10.

MÁSODIK FEJEZET

VERSENYFUTÁS A SZULTÁN KEGYÉÉRT

¹ Török, i. m. 9. jegyzetében. — ² Acsády, i. m. 63. — ³ Szalay, i. m. 76.

⁴ Szekfű Gyula: Magyar történet, 1. kiad. IV. 23.

⁵ Szalay, i. m. 92. — ⁷ Szekfű, i. m. 18.

⁸ „János király az evangeliomból meglátá, hogy az tereket segítségül híhatja. Az cseri barátok azt lelik az evangeliomban, hogy az, ki vele jól teszen, az az ő atyafia“, idézi Thury József Verancsics munkájából (II. 28). A török hódítás Magyarországon. Századok, 1893. 571.

⁹ Szalay, i. m. 93.

¹⁰ 1527. december 22-től 1528. január 27-ig tartottak a tárgyalások. Szalay, i. m. 93—125. — ¹¹ Uo. 83.

¹² Tárgyalások anyagát közzétette Gévay, „Legatio Jo. Hoberdanacz et Sigismundi Weichselberger ad Suleimannum I. imp. turc. 1528. Wien, 1837.

¹³ Feldolgozta Szalay is, i. m. 129—140.

¹⁴ A tárgyalások leírása Szalay, i. m. 85—92.

¹⁵ A szerződést közli E. Charrière: Négociations de la France dans le Levant. Paris, 1848. I. 162—169. A dolgozatba felvett magyar szöveg — némi változtatással — Szalay i. munkájából való.

¹⁶ Horváth Mibály: Utyeszenich Fráter György élete. Pest, 1872. 11.

¹⁷⁻¹⁸ Török, i. m. 24. — ¹⁹ Gévay, i. m. I. 3. 19. — ²⁰ Uo. I. 3. 25—29. Török, i. m. 26. — ²¹ Gévay, i. m. I. 2. 39—41. Török, i. m. 27.

²² Aczady, i. m. 84. idézi Newwald: Quellen und Forschungen zur bayer. u. deutsch. Geschichte IV. 99.

²³ Aczady, i. m. 84. Bidermann: Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung 1896. 276. alapján.

²⁴ „Des nostres seules, au temps ou nous sommes, je ne les tiens pour si grandes quelles soient souffisantes pour contredire a une si grande puissance, si vous nacceptes ou ne faictes ceste tresue.“ „... ne me sembleroit mauvais, que en substance et avec messaigier et non ambassade et bien secretement luy escripuissiez.“ „... que en ce cas moyennant quil ne vuille de vous chose que soit contre la chrestiente ou princes dicelle, luy donnerez a cognoistre, que desirez son amytye volontairement plus que par force, et que surce il vous face responce.“ „... que ce luy donne entendre, que la nccessité est grande... et aussi que, sil se veoit libre et assure de ce couste, que il en cherchera autre, lequel ne peut toucher que a moy.“ Dr. K. Lanz: Correspondenz des Kaisers Karl V. Leipzig, 1844. I. 262—263.

²⁵ Gévay, i. m. I. 4. 60—66. — ²⁶ Uo. I. 4. 71. Török, i. m. 35.

²⁷ Károlyi Arpád: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben. Századok, 1880. 280. l.

²⁸ Gévay, i. m. I. 4. 89—92.

HARMADIK FEJEZET

EGYEZKEDÉS ÉS CSATÁROZÁS

¹ „Mais daultrepart considerant la puissance dudict Turcq tant grande, et votre necessite telle, et la provision pour lui resister, si vient en ce prouchain este, si sombre et mal preste, et peu ou point desperance destre assister des aultres princes et potentatz: ne se bien quen resoldre, sinon qui peult sembler, que pour eviter la venue du Turcq, si faire le pouvez, ou comme qui soit, vous mettre dehors de guerre pour quelque temps, et affin de pouvoir mieulx remedier, et bailler provision en laffaire de nostre sainte foy, que ne debuer delaisser vous nectre en tout de voir doppointner ou faire tresnes ou abstinence de guerre avec ledict vayvode, sil est possible, en facon

quelconque, anec telles conditions au maings mal, soit par linteruencion et moyen du roy de Poloine ou aultrement pourueu que ne renuncez le droit dndict royaulme a tousiours." "... Car de renuoyer devers ledict Turcq il ny a apparence..." *Lanz*, i. m. I. 432.

⁶ Várday levele: Magyar Országgyűlési Emlékek I. 312. l. jegyzetében. *Bucholz*: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. Wien, 1833, IV. 57—58.

⁷ Uo. IV. 61. — ⁸ Uo. IV. 65.

⁹ *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos. Budapest, 1901. 36. —

¹⁰ Uo. 38.

¹¹ "... Nisi de auxiliis externis, deque Hungarie liberatione indubitatam ac certissimam spem et quam pene ipsis videant oculis Majestas vestra in eum conventum afferat." M. O. E. I. 326.

¹² M. O. E. I. 340. — ¹³ Uo. 332. — ¹⁴ Uo. 330. —

¹⁵ Uo. — ¹⁶ Uo. 333.

¹⁷ A meghívó levél latin szövege uo. 369—370. — ¹⁸ Uo. 315.

¹⁹ "Unica res est qua persuaderi possit huic hominum generi, pecunia scilicet et stipendium. Nam pauci moventur promissis." Uo. 320.

²⁰ Uo. 331. — ²¹ Uo. 338.

²² M. de Baif jelenti Auxerre püspökének Velencéből 1532. május 24-én: „J'ay entendu en cette ville que les ambassadeurs du sophy ont esté honnorablement recueilliz du Turcq, et ont apporté paix et amytie entre eux qui est mauvais cas pour les chrestiens; car soudain apres leur avoir donné audience, le Turcq a fait porter son estandard par Barym-Bassa, qui est signe de guerre contre nous." *Cbarrière*, i. m. I. 200.

²³ *Lanz*, i. m. I. 605. *Gévay*, I. 5. 64—66.

²⁴ Néhány évvel később elhalt bátyjával együtt 1514-ben foglalta el Algirt.

²⁵ *Török*, i. m. 54.

²⁶ „Le Turcq ne peut faire plus gros bien à l'empereur que de faire emprinse du costé de Hongrie pour réduire les Allemaignes à la dévotion et obéyssance d'iceluy." M. de Baif, 1532. április 24. *Cbarrière*, i. m. I. 200.

²⁷ M. de Baif jelenti 1532. április 13-án Velencéből: „Je vous advertiray bien... que le capitaine Anthoine Rincon a passé par cy pour s'en aller à Raguse... Il partit hier matin. A ce que je entends, il va pour empescher que le Turq ne face emprinse contre les chrestiens et pour faire accord entre le roy Johani et le roy Ferdinando. Dien vueille qu'il le puisse faire." *Cbarrière*, i. m. I. 198.

²⁴ „Siehe worauf es hinausgelaufen ist mit dieser herrlichen Versammlung, die wir zusammengebracht hatten, welche sicherlich sehr gross war und aus sehr gutem Kriegsvolk bestand, denn es waren wohl 80.000 Mann fussvolk und 6000 Schwerbewaffnete zu Pferde, alle wohl in Ordnung und gewiss eher mehr als weniger.“ Ferdinánd 1532. okt. 2-án kelt levele nővéréhez. *Bucholtz*, i. m. IV. 115.

²⁵ „... dess sey die besten und die fürnemlichsten, daran unsern Landen und Leuten am meisten gelegen ist und in der Nähe seyn, und da ist Pressburg, Ovár, Altenburg, Déwén. Oedenburg Sopronium, Sabaria Stain am Anger, Trentschin, Raab und Comorn zusambt der Schütt... aus welchen unser Erbland abwegen sicherer und besser bewart seyn werden, so sy in unser Händen bleiben, dann sunst für uns erhalten.“ *Bucholtz*, i. m. IV. 98.

²⁶ „les ytalians que lempr monsg^r me auoeit acorder pour aler a hungrie ne ont voulu aler et soiant bien paies se sont mutines et partis ainsy mutines et vont le mesmes chemin que nous allons dauant nous pillant bruslant les pources subges de sort que turks ne sauroint geres pis fere car certes font damages incroyables et inrecuperables choses que ne vous osse escrire si onteusses et exormes sont de sorte que ne ont rien aide pour hungrie ny pour secourir a strigonie...“ *Gévaý*, i. m. II. 6, 53.

²⁷ „mest vng sy grant regret que ne say quele pourra estre la ioie que sera sufisante pour le me fere oblier en tous les iours de ma vie de veoir que auons perdu sy belle comodite pour seruir a dieu et deliurer la cristiente de cestuy tiran.“ *Gévaý*, i. m. II. 6, 53.

NEGYESEDIK FEJEZET

KÜLÖNÖS BÉKE

¹ „Als der Turkhisch Kaiser Guns verlassen muessen und daruoz abzogen (haben wir von einem trefflichen ort, darauf wol glauben zusetzen gewest ist ein Anzaigen emphanen) das wir bei dem Turkhisen Khaiser verhofflich woll einen Friden erlanngen und haben wurden und ye eher wir bei Im deshalben ansuechen thäten, ob es gleich noch vor seiner anhaim Khunfft derselben zeit beschech ye besser es wer.“ Ferdinánd 1533. márc. 8-án kelt levele. *Gévaý*, i. m. II. 92.

² „... es wird sehr wohl gethan seyn, den Frieden nicht entschlüpfen zu lassen, wenn er erhalten werden kann.“ Mária 1532. dec. 8-án kelt levele Ferdinándhoz. *Bucholtz*, i. m. IV. 119.

⁶ *Bucholtz*, i. m. IV. 130. szerint Mária özvegy királyné úgy vélekedett: „sie (welche von der Partei des Johannes waren) möchten wohl Zögerungen suchen um den endlichen Beschluss des Kaisers mit dem neuen Papst abzuwarten und sich darnach zu richten...” — Az, hogy János emberei a császár és az „új” pápa közti megállapodás eredményeit várták volna, nyilvánvalóan téves, mert a magyaróvári tárgyalások idején (1533. február) még élt VII. Kelemen, aki csak 1534. szeptember 25-én halt meg.

⁷ „Che io per la Gratia de Dio ho fata et confirmata la tanto desiderata et honorevole Gloriosa Utile et longa Pace tra il serenissimo et invictissimo Imperatore de Turchi et Vostra Sacra Regia Maesta.” *Gévay*, i. m. II. 63.

⁸ *Török*, i. m. 65.

⁹ „In welches schreiben wir vill verdachtligkhait gestellt.” Ferdinánd megbízottainak 1533. márc. 5-én kelt jelentésében. *Gévay*, i. m. II. 83.

¹⁰ „Domanda dil presente” per lui et il gran S^{re} et instructione di quello havessi da dire al gran S^{re}.“ „... Expulsatione del interprete. Instructione di quello che debeat dire l’oratore coram l’interprete atio che lui lo referischa al S^{re}. Et instructione di quello che dovea dire l’oratore la matina inanzi al gran S^{re} et modi che debeat tenere.” Zárai jegyzetei konstantinápolyi tárgyalásairól 1533. január. *Török Pál* kiadatlan oklevéltára.

¹¹ „di offerir per segno di vero amore et pace le chiave del castello de Strigonia.” (Zárai negyedik kihallgatásán, 1533. jan. 18.) *Török Pál*: Kiadatlan oklevéltára.

¹² „Et non solo Strigonia ma tuto el regno d’Ongaria cive quel che tene Sua M^{te} como a suo padre et Vienna apresso li offerite acio cognoscha il core di sua M^{te}.” (Zárai ötödik kihallgatásán, 1533. jan. 19.) Uo.

¹³ „Resposta del gran S^r con gratia et accetacione dile domande dil oratore: et remessa la resolutione al bassa.” (Zárai ötödik kihallgatásán 1533. jan. 19.) Uo.

¹⁴ „Conchiusione dila pace con sua regia M^{te} et in che modo. La promissione dil gran S^u a sua r. M^{te} et redonatione dila offerta. Quello che lui havea inteso il bassa dil vojvoda et il trattare che die fare il Gritti con l’oratore di sua M^{te}, Resolutione dila pace con la ces^{re} M^{te} et il papa. Li modi che dimonda el gran sig^{re}.” (Zárai hatodik kihallgatása 1533. jan. 19.) Uo.

¹⁵ *Gévay*, i. m. II. 1. 85—88.

¹⁶ *Sörös Pongrácz*: Jerosini Broderics István. Bpest, 1907. 108.

¹⁴ *Aczady*, i. m. 101. Thurzó levele Ferdinándhoz.

¹⁵ *Aczady*, i. m. 101. Weinmeister bajor ügynök jelentése Quellen u. Forschungen etc. IV.

¹⁶ A Bécsbe hívott magyar tanácsosok nyilatkozata 1533. március 22—29. *Gévay*, II. 102.

¹⁷ „Erstlich dieweil wir aus aller handlung Spuren und vermerken das bei dem turkischen Kaiser der Ybraim wascha am höchsten angesehen und an im vil und das maist gelegen ist... So ist unser mainung das du zu vordrist ime anzaigest das wir... uns gegen im mit allem fruntliche willen als gegen einem brudern treulich erzaigen und halten.“ *Török Pál* kiadatlan okl.-tára.

¹⁸ *Gévay*, i. m. II. 6. 114—119. — ¹⁹ Uo. II. 6. 81.

²⁰ *Schepper* 1534. aug. 2-án kelt zárójelentése. *Gévay*, i. m. II. 7. 29—65.

²¹ Mindkét levél uo. II. 6. 158, 139.

²² *Kretschmayr*, i. m. 98, Nuntiaturberichte I. 1. és 123.

²³ *Fraknói Vilmos*: Werbőczy István életrajza. Bpest, 1899. 291.

²⁴ Uo. 293. — ²⁵ *Gévay*, i. m. 6. 153, 155. — ²⁶ 1533. okt. 5. *Török Pál* kiadatlan okl.-tára. — ²⁷ 1533. okt. 5. Uo.

²⁸ *Kretschmayr*, i. m. 104, Voyages des Souv. des Pays Bas III. 507.

²⁹ „Super hanc rem caesaris voluntatem esse, ut si qua regia Mtas Vra ante obitum felicissimae memoriae regis Ludovici in regno Hungariae habuerit, ut ea omnia Mti Vrae restituantur et libera permaneant, sed si post obitum ejusdem regis Mtas Vra aliquid in eodem regno sibi subjecit, ea Mti Vrae permittere nolle, quia caesar id regnum vi acquisivit, regem in proelio interfecit et regali theatro potitus est.“ ... „nunc autem caesar Aloisium Gritti constituit, ut lites inter utrunque regem (si possibile est) componat... Quae lites et pax si componi non poterunt, idem Gritti a caesare commissionem habet ea quae ad hoc conveniunt et necessaria sunt, agendi...“ *Zárai Veszpazán* 1534. márc. 5. kelt jelentéséből. *Török Pál* kiadatlan okl.-tára.

³⁰ *Gévay*, i. m. II. 7. 1—16.

³¹ *Hammer*: Geschichte des osmanischen Reiches. Pest, 1828. III. 141.

³² *Török*, i. m. 50—54. — *E. Fueter*: Geschichte des europäischen Staatensystems 247.

³³ *Horn*: Denkwürdigkeiten des Tahmasp 36. *Török*, i. m. 51.

³⁴ „Man baut jezund tausent grossze Schyff und funf hundert Klayne Schyff eyn jtylych Schyff myt czway hundert rudeln.“ *Faik* levele Wolfgang Sauermannhoz. *Gévay*, 7. 83.

³⁵ Az utasítást egész terjedelmében közli *Charrière: Négociations* stb. 255—258.

³⁶ „Icelluy Sr roy pryve bien fort ledit Sr Haradin, aiant armée de mer puissante et en lieu a ce commode, qu'il vueille courir sus a l'isle de Corse, autres pays, places, villes, navires et subgects d'iceulx Gennevoys, sans cesser de leur mener en toutes facons la guerre...” De La Foret részére 1534. február 11-én készült utasításból. *Charrière: Négociations* stb. 255.

³⁷ „... a ceste cause priera et persuadera icelluy de La Forest le G. S. de subvenir audit S^r roy pour convertir a l'effect que dessus, d'ung million d'or, qui ne sera mal aisé audict G. S. pour estre ses affaires constituer en toute félicité et ne luy debora estre grief considerant de quelle importance peult estre d'affoyblir et rabaisser le couraige et dessaing dudit roy des Espaignes qui n'aspire et ne tend, comme l'on voit sinon a la monarchie du monde.” *Charrière, i. m. 261.*

³⁸ „oultre le secours d'argent cydevant mentionné et pendant que ledit S^r roy par terre exploictera de son cousté ses forces, envoie son armée de mer en faisant mesme commandement au Sr Haradin pour courir sus et entrer premierement en la Sécille et Sardaigne...” *Charrière, i. m. 262.*

³⁹ „Et en tant que ledit G. S. seroit en délibération de plus toust faire la guerre audit roy des Espaignes par la Hongrie que par autre endroit, icelluy de La Forest luy remonstrera la puissance des Allemaignes ou le present ledit roy des Espaignes a bien peu d'obeissance, lesquelles toutesfoys lors infailliblement se joindroient a luy et contribueroient pour la deffense de leur pays en façon que cuydant endommaiger icelluy roy des Espaignes, on le pourroit faire grand et accroistre son couraige.” *Charrière, i. m. 262.*

⁴⁰ „Mais en l'assaillant par le royaume de Naples, par la Secille, Sardaigne ou par les Espaignes, ce sera le toucher au vif et entreprinse aysée a mettre a chef, actendu mesmement que les Allemans ne se mouveront par le peril de l'Ytalie, comme l'on scait et veoit par experience.” *Charrière, i. m. 262.*

⁴¹ „Propter suspicionem enim Thurcarum id accidisse.” *Gévay, 7. 33.*

⁴² „Dicens pontificicem maximum per Baylam Florentinum longe antea tractasse de pace cum Thurcis habenda.” *Gévay, 7. 33. — VII. Kelemen pápa Gherardi Lajos firenzei követ útján tényleg összeköttetésben állt Grittivel. Bucholtz, IV. 127. Kretschmayr, i. m. 102.*

⁴³ „Ego habeo secretam intelligentiam cum magno Cesare. Sed non possum tam frequenter ad eum venire: quam bene potuissem si adfuisset hic Ibrahimus Bassa.“ *Gévay*, 7. 34.

⁴⁴ „Dixit id minime processurum quia Barbarossa vehementer instetisset ad proficiscendum allegando nullum tempus melius esse ad damnificandum Carolo Cesari quam istud prescns. Neque emittendam esse occasionem hanc e manibus.“ Schepper jelentéséből *Gévay*, 7. 36.

⁴⁵ „Regem Francia multas ubique practicas habere, et pecuniis non parcere.“ *Gévay*, 7. 47.

⁴⁶ „Regem Francia nulla non in parte iacere rete suum ad aliquid capiendum.“ *Gévay*, 7. 47.

⁴⁷ „Nudius tertius iussit dari huic Barbarossa trecentas somas asprorum hoc est sexcenteno milia ducatorum. Dat autem illi centum triremes instructissimas omni genere munitiorum. Hanc autem pecuniam dat ipsi ad sumptus sustinendos unius anni. Curat autem fieri alias ducentas triremes pro futuro tempore. Dat item Barbarossa centum viros liberos ad pugnandum in singulas triremes preter remiges et nautas. Quorum omnium militum scilicet remigum et nautarum numerus ascendit ad triginta milia virorum. Curat autem fieri decem milia catenarum.“ *Gévay*, 7. 35.

⁴⁸ „Ipse cesar Thurcarum statuit mittere Ibrahimum Bassam in Italiam ad expugnandum vi aliquem portum prope Rhomam. Qui donec expugnatus fuerit: tamdiu mansurus est Cesar Thurcarum in Grecia. Postea autem et ipse transfretabit, et veniet Rhomam eamque capiet. Hanc esse ipsius mentem et intentionem firmisse credere potes. Nam ego id ex ipsomet Cesare Thurcarum audiui.“ *Gévay*, 7. 35.

⁴⁹ „Ferdinandum itaque regem petere, ut hoc filiale suum officium Cesarea sua magnitudo in bonam partem capiat, et Aloysium Griti ocyus ad Hungariam mittat, eique de nouo iubeat ut totum regnum Hungaria vel saltem maiorem ipsius partem prefato Ferdinando regi consignet.“ *Gévay*, 7. 39.

⁵⁰ „Postea cum... nominasset Griti quem ipsi vocant Begogly dicendo scilicet quod si ipsum inuenisset in Hungaria cum eo tractasset de induciis. Et quod Ferdinandus Rex amplum mandatum haberet a Carolo Cesare tractandi cum ipso Begogly nomine sue Magnitudinis de pace: erexit caput Cesar Thurcarum et quasi viatus dixit Quid tu dicis de Begogly? *Gévay*, 7. 41.

⁵¹ „Begogly? Ipse non habet ullam potestatem a me de talibus rebus agendi: sed solum de iis que concernunt Ferdinandum et regnum Hungarie: et non de rebus Caroli pro quibus oportet huc venire ad portam meam.“ *Gévay*, 7. 41.

⁵⁵ „Respondit Cornelius se credidisse ipsum Begogly habere omnem potestatem a Magnitudine sua transigendi de pace cum Carolo Cesare et omnibus principibus Christianis ipsique Begogly hec commissa esse.“ *Gévay*, 7. 41.

⁵⁶ Ibrahim, Zárái és Schepper 1533. június 23-i audienciáján. V. ö. *Gévay*, 6. 39.

⁵⁷ Gritti, Zárái és Scheppernek 1533. június 11-én. V. ö. *Gévay*, 6. 29.

⁵⁸ „Ita velle Carolum Cesarem pro debito Imperatoris Cristiani quod est pacem pro omnibus procurare.“ *Gévay*, 7. 41.

⁵⁹ „Quod si qui nollent: id ipsorum damno fore. Excepto quod si pontifex maximus non ratificaret tunc neque Carolus Cesar eam acceptare vellet. Sine consensu enim Sanctitatis ipsius nihil velle aut posse Carolum Cesarem cum ipsius Imperiali magnitudine tractare.“ *Gévay*, 7. 42.

⁶⁰ „... sed pacem conditionalem se facere posse: hoc est pro tota Chistianitate, et in eventum ratificationis subsequende a sanctissimo domino, nostro Papa: et aliter non. Id enim pro debito Imperatoris Christiani facere velle Carolum Cesarem et non posse aliter pro honore suo.“ Schepper — Grittinek. *Gévay*, 7. 36. — „Aut etiam casu quo magnitudo vestra nunc intendere velit in pacem conditionalem que scilicet erit: si modo per Pontificem maximum nostrum et pro tota Christianitate confirmetur: Ad talem pacem faciendam etiam ego habeo potestatem. Schepper — a szultánnak. *Gévay*, 7. 55.

⁶¹ „Isti inquit quos tu nominas sunt subiecti et serui Caroli: vel non?“ — „Qui pacem mecum volunt: bene mittent ad portam meam, nuncios et literas. Non est opus quod Carolus eos ad hoc inducat.“ *Gévay*, 7. 41—42.

⁶² „Respondit Cornelius. Quod pro nunc commissionem haberet ad tractandum cum Magnitudine sua de abstinencia belli per unum annum aut aliquot menses: ut scilicet eo intermedio tempore commodius posset tractari de condicionibus pacis sic tamen quod interim cessaret omnis impetus armorum utrimque terra et mari. Cessarent itidem omnes apparatus.“ *Gévay*, 7. 42.

⁶³ „Contentum esse Carolum Cesarem facere pacem cum Magnitudine sua ad vitam utriusque: casu tamen quo summus pontifex Christianorum hanc pacem ratificare et confirmare velit: et non aliter. Accedente preterea et hac conditione quod de triennio in triennium erit utrique parti liberum ab hac pace recedere computando triennium a die ratificationis sic tamen quod per proximos tres annos ea manebit rata: cum conditione consensus ut supra. Post quos tres

annos poterit fieri abrenunciatio pacis, sic tamen quod a die renunciationis ad noticiam utriusque partis devolute usque ad finem anni nihil inimicum fiat. Hanc etiam pacem pro Rhomano Imperio, omnibus regibus principibus et potentatibus Christianis qui intra annum literas suas sunt daturi: fore." *Gévay*, 7. 43.

"Gritti világosan megmondta Scheppernek: „Hanc pacem conditionalem plenam esse suspicionis et in eam non consensurum esse Cesarem Thurcorum, sed bene aliquid fieri posse. modo excludatur conditio de subsequenda ratificatione per Papam facienda." *Gévay*, 7. 36.

"Respondit Cesar: ... si Carolus vult mecum pacem: sciat quod Rex Francie est frater meus. Ideo ipse Carolus resituat regi Francie omnes illas terras quas ab ipso occupavit: et omnes pecunias quas ab ipso habuit. Tunc tractabimus de pace cum eo: et prius: non." *Gévay*, 7. 43.

"Schepper első audienciája május 17-én volt. Erről ezt írja Schepper: „Venit ad locum Dyvani sive consilii ubi fuere tres Basse. Aiaz Cassum et Cheiradm sive Barbarossa." Majd utóbb: „Stabant autem tres illi Basse in pedibus Aiaz propius ad Caesarem post hunc Cassum post illum autem Cheiradinus sive Barbarossa." *Gévay*, 7. 39. — „Heyradin Bassa sive Barbarossa exiverat e portu Constantino-politano vicesima octava maii." *Gévay*, 7. 53.

"Quidquid autem successerit, velle ipsum in pace facta manere." *Gévay*, 7. 55.

"... de luy restituer l'estat et duché de Milan, la conté d'Ast, la seigneurie de Gennes, le ressort et souveraineté de Flandres et d'Arthoys, et de laisser le roy Jehan paisible possesseur du royaume de Hongrye. Ce qui est a espérer que ledit roy des Espaignes ne refusera tant pour la raison qui le veult ainsi que pour n'estre réputé contraire au repos et bien publicq dont pour le titre qu'il prétend il doit estre aucteur et protecteur." A De La Foret részére készült utasításból. *Charrière*, i. m. 260.

"Si daretur filio regis Francie ducatus Mediolani et crearetur in regem Thuscie, quid hoc ad Carolum Cesarem?" Gritti — Scheppernek. *Gévay*, 7. 49.

"Neque bellum habemus neque pacem. Et nunc vos mittitis Barbarossam cum classe. Vicissim Carolus Cesar non dormit." *Gévay*, 7. 59.

"Id autem intelligere potuit. Ipsum (Caesarem) estimare regnum Hungarie suum esse. Et brevi fore ut alium ordinem in eo ponat. Nisi in tempore provideatur." *Gévay*, 7. 59.

EXIT GRITTI

¹ „Si Serenissimus Ferdinandus Rex ipsi credere vellet, futurum se bonum inservitorum ipsius: et facturum ea quae sunt grata Maies-tati suae.“ *Gévay*, 6. 30.

² „De oblationibus, quae oratores Regij ipsi Aloysio facere voluerunt, nunquam voluit audire sermonem, dicens se bene conven-turum cum Regia Majestate quando cum ipsa loqueretur ore ad os.“ *Gévay*, 6. 47.

³ Lásd Schepper jelentését *Gévay*, 7. 34. — „Si Ibrahimus Bassa hic esset bene impediremus ipsius Barbarosse profectionem. Nunc autem cum sim solus: non possum ea quae bene vellem *Gévay*, 7. 36. — „Quod ad Barbarossam attinet... Ideoque bene vellem quod ipsi male succederet. Se omnem operam dedisse ne cum tanta classe exi-ret: sed frustra.“ *Gévay*, 7. 50.

⁴ Lásd Schepper jelentését *Gévay*, 7. 51.

⁵ „Ego semel ore meo dixi et verbum meum non mutatur.“ „Hoc quod semel dixi fiet et non aliter.“ „Verbum Caesaris est verax, neque infringitur.“ *Gévay*, 7. 57, 58, 60.

⁶ „Sed quomodo Ferdinandus Rex — inquit — posset illud regnum Hungariae si ipsum haberet: defendere contra Thurcas? Num-quam enim Thurce propter multos respectus regnum illud sunt deser-turi sed retinebunt illud quamdiu poterunt.“ *Gévay*, 7. 48—49.

⁷ „Neque semper eam opportunitatem habebetis quae nunc sese offert.“ „... nullam unquam futuram meliorem occasionem ipsos (Thurcos) inuadendi.“ *Gévay*, 7. 35, 64.

⁸ „Utinam esset bona pax inter Carolum Cesarem et regem Francorum. Ego bene scio modum cogendi Venetos: et ipsos bene cogerem ad coniungendum se illis duobus contra istos Thurcas. Et tunc posset aliquid solidum fieri.“ — „Veneti sunt in magna perplexi-tate. Et facile posset Carolus Cesar ipsos inducere ad bellum contra Thurcas.“ — „Venetos semper timere ne incepto bello destituerentur. Si autem securi essent quod Carolus Cesar cum ipsis vellet bellum ad finem deducere, omnino se credere ipsos condescensuros.“ — „Tunc pro vere proximo quam maximam potest classem apparet. Et se cum Venetis coniungat. Hanc esse certissimam viam ad victoriam.“ *Gévay*, 7. 35, 50, 64.

⁹ „Nam sunt nimium vehementia, voluntque totum mundum secum trahere in precipitum.“ *Gévay*, 7. 36.

¹⁰ „Scire se quibus modis tota ea provincia (Grecia) facillime subiugari possit et sine ictu gladii. Se desuper dum Ferdinando rege: sed solo locuturum esse. *Gévay*, 7. 64.

¹¹ „Alias, si Carolus Cesar expectet reditum Thurcarum ex Perside, tale et tam magnum bellum illi instare ut vix eo sustinendo par sit. Et aliquando inquit cogitandum est de offendendo, non semper de defendendo.“ *Gévay*, 7. 65.

¹² „Ideo cogitandum est de capite invadendo.“ ... „Et sic iuncta classe ... quamcumque partem velletis possetis invadere Immo caput ipsum facillime caperetis.“ ... „Et maioribus longe expensis se defensorum contra eum quam faceret si ipsam Constantinopolim invaderet, Id quod facillime facere possit. Si enim Barbarossa in Africam contendat, quid obesse quominus classis Cesarea veniat in Propontida, adusque Constantinopolim, cum nulla triremis maneat pro defensione illius maris. Et castella que sunt ad Hellespontum facillime possint accipi. Inventuram esse classem Cesaream Constantinopoli summas opes et provisionem ad bellum et nullam resistantiam.“ *Gévay*, 7. 49, 50, 64.

¹³ V. ö. *Kretschmayr*, i. m. 81, 85.

¹⁴ Wegen Gritti enthielten Laskys Mittheilungen dass „aus dessen Reden das Vorhaben zu sehen gewesen, sich zuerst der Wallacei (Moldau) zu bemächtigen, und so den Weg zur Herrschaft in Ungarn zu bahnen, dann den Johannes zu vergiften“. *Bucholtz*, IV. 551.

¹⁵ *Kretschmayr*, i. m. 63.

¹⁶ *Charriere*, i. m. 212.

¹⁷ *Szerémi György*: A mohácsi vész kora; ford. dr. Erdélyi László. Szeged, 1941. 232.

¹⁸ „Si quicquam tale velit Carolus Cesar, sciat non defutura sibi unde non sperat auxilia. Se Aloisium decrevisse res in Hungaria componere, et superba illa capita Hungarorum castigare. . Nam Joannes Rex inquit semper timuit offendere Hungaros. Sed ego inquit minatus sum illis aliquando, me ubi dulcia remedia non prosunt ad acerba recursum. Et ita nunc faciam. Quisquis enim regnare vult, eum oportet a fundendo sanguine non abhorre.“ *Gévay*, 7. 65.

¹⁹ „Se enim Aloisium habere mandare omnibus qui in regno sunt Hungarie tam equitibus qui sunt septingenti preter famulos qui solvuntur stipendio Thurcarum quam iis qui in navibus sunt. Alere enim Cesarem Thurcarum suo stipendio ultra sex milia hominum in eo regno.“ *Gévay*, 7. 48.

²⁰ *Kretschmayr*, i. m. 128. — *Gévay*, 7. 70.

⁸¹ „Adducere autem secum ipsum Aloisium ad septingentos equites et totidem pedites sed nullius valoris, Grecos, Sutores, Cerdones et alios. Quantumvis famam faceret de mille et bis mille item peditibus.” *Gévay*, 7. 63.

⁸² *Kretschmayr* szerint 800 lovassal jöttek; i. m. 122.

⁸³ 100 janicsár, 80 spahi és kb. 80 magyar lovas. *Kretschmayr*, i. m. 121.

⁸⁴ „Preterea venit ad nos ante biduum Servitor Urbani Bathiani... Nobisque significavit oppidum illud a Transsylvaniensibus obsessum... per eos occupatum ac A. Gritti cum prefato Urbano et I. Dotzi coptum et vulneratum... Quid ultra vero sit secutum ignorat ille.” Ferdinand 1535. okt. 3-án kelt levele Cles Bernáthoz. *Gévay*, II. 8. 7.

⁸⁵ „Proditores qui occiderunt filium Domini Venetiarum transierunt ad partes vestras ut aliquas discordias suscitent et ingressi sunt ad deprendendum Regnum Hungarie.” Ibrahim 1535. dec. 8—17. között kelt levele Ferdinándhoz. *Gévay*, II. 8. 11.

⁸⁶ „Quod iamdicti filii Domini Venetiarum occisionem, regno Hungarie spectant videlicet occisores, quos ipse Rex Joannes etiam nobis suppliciter indicavit.” A szultán 1535. február 15-én Bagdadból kelt levele Ferdinándhoz. *Gévay*, II. 8. 13.

⁸⁷ Ferdinánd maga két levélről beszél „... prout in binis aliis literis nostris supramemoratis etiam expressum est.” 1535. márc. 23-án Bécsből a szultánhoz intézett levelében. *Gévay*, II. 8. 19.

⁸⁸ „... vindictam omnem et meritam ipsius penam Magnitudinis vestre iudicio ac immutabili verbo et decreto tribuentes.” — Quare cum satis modo constet Magnitudini vestre et aliis, quid hec commissi Johannis mereantur, quantum vero nos nostra subinde innocentia commendet. — ... Neque aliud in nobis unquam Magnitudo vestra reperiet, quam veritatem et fidem inviolatam, et non fallaciam neque duplicitatem animi sicut in Johanne. *Gévay*, II. 8. 19.

⁸⁹ Quin etiam Magnitudo vestra horum et aliorum intuitu, velit nos in eo quod tam divino quam humano iure nobis respectu Hungarie spectat, nedum non impedire sed in eo potius promovere et retinere, Johanni vero ob tanta sua demerita non solum non faveat et assistat, sed dignas ab eo delicti sui penas sumat et exigit, Quem nos absque Magnitudinis Vestre sumptu et labore sinequo ullo eius auxilio vel adminiculo haud dubie et bene castigare sciemus et poterimus, eoque magis si Magnitudini vestre placere cognoverimus. „... forsan non minus deferri contiget nullam prorsus fidem prestare sed nobiscum in bona pace et unione persistere, quam et nos iugiter obser-

vare et tueri volumus, et ad omnia alia beneplacita Magnitudinis vestre sic nos quoque exhibebimus, uti bono et dilecto eius filio conveniet, ide manimi offitium simul et paterne charitatis et beneficentie propensionem a Magnitudine vestra tamquam a bono patre nostro expectantes." Ferdinánd 1535. márc. 23. levele. *Gévy*, II. 8. 19—20.

³⁰ „Regnum Hungarie sunt provincie quas maiestas expugnatoris totius mundi cum framea sua in bello adeptus est, venienti autem Regi Ioanni ad Imperialem portam excusanti et offerenti se illud Regnum concessum fuit, Et Imperator noster non habet in animo mutare sententiam contra promissum suum. Nani provincia sua est ille autem fruitur sed postea quicumque sufficiens erit ad bonam amicitiam tunc gratia et concessio erit in manu magni principis." Ibrahim 1534. dec. 8—17. kelt levele. *Gévy*, II. 8. 11.

³¹ „In fine septembris vayvoda miserat St. Brodericum... huc tractandi gratia cum regia maiestate, sed potius explorandi." A lundi érsek 1534. november 3-án kelt levele a császárhoz. *Lanz*: Correspondenz des Kaisers Karl II. 137.

³² „Man verfolge den Gritti mit Hitze und da derselbe nur 3500 Mann Türken und Wallachen bei sich habe, werde er seinem Untergange nicht entgehen... Ich hoffe dass die Angelegenheiten Ungarns zu besserer Frucht gelangen als man dachte." *Bucholtz*, IV. 131.

³³ *Sörös Pongrác*: Jerosini Broderics István 119., *Bucholtz*, IV. 141., *Horváth Mihály*, IV. 37—38. Brusseli okmánytár I. 270.

³⁴ *Sörös Pongrác*: Verancsics Antal élete 8. *Gévy*, II. 3, 17, 32.

³⁵ „... hac tamen conditione, quod de cessione regni per dominum suum facienda nulla penitus fiat mentio." A lundi érsek 1534. november 17-én kelt levele a császárhoz. *Lanz*, i. m. II. 148.

³⁶ A lundi érsek december 8-án kelt levele. *Lanz*, i. m. II. 154.

³⁷ *Bucholtz*, IV. 142.

³⁸ *Bucholtz*, i. m. IV. 141. — *Óváry*: III. Pál pápa Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései. VI.

³⁹ V. ö. *Huber A.*, Geschichte Österreichs IV. 143.

⁴⁰ *Bucholtz*, i. m. IV. 143.

⁴¹ Uo. IV. 145., *Huber*, i. m. IV. 54.

⁴² *Horváth*, i. m. 14. „Johannes rex Fratrem Georgium imprimis ad ordinem magnificorum... evexit." Verancsics vallomása Fráter György halála pörében.

⁴³ Így tudja ezt Istvánfi, aki a Pannonii historiarum de rebus ungaricis libri című munkájában (XII. 192.) azt írja, hogy Gritti az 1532. július 14-én az erdélyi rendekkel Vízaknán tartott gyűlés hatá-

rozata alapján Athinai Deák Simont az erdélyi sóbányák hűtlen kezelése miatt felakasztatta. Nyilván Istvánfi nyomán Horváth, Fráter Görög életrajzában (i. m. 25.) szintén Athinai kivégeztetéséről beszél. Ezzel szemben Verancsics Antal szerint (I. 153, II. 45) Athinai a vízaknai gyűlés határozatának végrehajtása elől megszökött és még évekig élt.

⁴⁴ Ut deus quoque per hanc rusticis redditam libertatem facilius placeretur." 1551 szeptemberében kelt levele Ferdinándhoz. Történelmi Tár 1881, 51. Lásd még 1551. szept. 24-én kelt levelét Castaldóhoz. Történelmi Tár 1880, 653.

⁴⁵ Az 1531. évi budai és az 1536. évi váradi orsz. gyűlésen hozott törvények. Századok 1876, 582.

⁴⁶ „Die Chronik des Santa Cruz überliefert uns die Beschreibung des festlichen Einzugs mit all den Ehrenpforten symbolischen Darstellungen und Inschriften, die in endloser Wiederholung den siegreichen Kaiser anjubelten, „Vorkämpfer Europas über Afrika und Asien! Karl Brandi: Kaiser Karl V. 316.

⁴⁷ Lásd Ferdinánd 1535 március 23., június 3., július 5., november 5., 1536. március 14., október 17-én Szulejmán szultánhoz és ugyanazon kelettel a nagyvezírhez intézett leveleit. Gévay, II. 8. 17—26, 35—41, 53—54, 80—85, 103—104, 142.

⁴⁸ Cles Bernat 1535. szeptember 14-én Ferdinándhoz intézett levelében javaslatot tesz arra, kit kellene követként küldeni. Lásd Gévay, II. 8. 56.

⁴⁹ Sörös Pongrácz: Jerosini Broderics István. 124—125.

⁵⁰ Károlyi Árpád: Adalék a nagyváradi béke történetéhez 11—19.

⁵¹ A lundi érsek leveleit lásd Lanz, i. m. II. 231—233.

⁵² „... vous recommandons et enchargons que tenez la main et vous employerez au bon et bref effect dudict affaire." Lanz, i. m. II. 238.

⁵³ „Exorsi dixerunt, eorum dominum ad pacem hanc concludendam inclinatissimum, neque propter Turcam, neque Gallum animum immutasse, modo pro scopo semper habeamus hoc unum, videlicet regni huius conservationem, dicentes, non esse consultum regno, ut Buda ad cesareae vestre maiestatis manus consignaretur, quoniam Turcarum Imperator sit maiestatis vestre publicus hostis, et cum resciverit Turca, eorum principem Budam, quam ab ipso recepit et ex illius gratia possideat, ad manus hostis illius consignasse, subito ex indignatione Budam obsidione opprimeret et regnum totum per incursiones depredari et depopulari faceret. Et quum maiestas vestra

in presentiarum cum Gallorum rege sit occupatissimus, non poterit in tempore huic regno succurrere, minus Romanorum rex, et ita, ubi existimaremus regnum conservare, in totum et funditus perderentur." *Lanz*, i. m. II. 243.

⁶⁶ „Et nisi Buda constituatur tandem sub potestate sue regie maiestatis, nec maiestas sua, nec illius illustrissime proles unquam huius regni regimen pacifice potiantur." A lundí érsék 1536. szept. 6—7-én kelt levele. *Lanz*, II. 258.

⁶⁶ „... adhuc eius animi esset, cuius fuerat tempore oblationis praedictae, verum cum sacratissimam maiestatem vestram bello Gallico involutam videret, non putavit illam huic regno subvenire posse, et ita ex ista pace et concordia nihil aliud sequi, quam regni totius perditionem." A lundí érsék 1536. szept. 13-án kelt levele. *Lanz*, II. 262.

⁶⁶ „Non deberes de ista mutatione principis nostri tantum admirari quoniam ex negotiorum immutatione solent et principes sua consilia immutare. Respondj, hoc verum esse et prudentis officium." *Lanz*, i. m. II. 245.

⁶⁷ Az utasítás 1536. november 20-án kelt. Lásd *Gévay*, II. 9. 3—6.

⁶⁶ Lásd Sprinzenstein jelentését, *Gévay*, II. 9. 9.

⁶⁶ „Ego heri literas Regias ad me scriptas Caesari prelegi... sed in illis Rex vester Ferdinandus parum honesta petere videtur... Non ego, ex me ipso hoc Vobis dixi sed iussu ac nomine Caesaris cui mirum videtur, Regem Ferdinandum suam terram appellare illam, quam ipse Cesar ex gratia et voluntate Dei, Bello captam suam esse arbitratur. Immo idem Cesar non intelligit quo iure Rex Ferdinandus Ungariam suam esse existimet." Sprinzenstein jelentéséből. *Gévay*, II. 9. 12—13.

⁶⁶ „Ego respondi maiestatem Vestram ius quidem suum non amisisse, sed partem Regni (ob solum respectum et intuitu Caesaris pro maiore conservatione pacis et publice tranquillitatis) non tenere. Quam partem cum gratia et voluntate Caesaris Maiestatem vestram recuperaturam sperarem, quia ut rationabile ita etiam verissimile esset, quod tandem Cesar (cognita constanti fide ac probitate Maiestatis Vestre et comperta Comitibus Scepusiensis Nequitia) ex sua prudentia sibi convenientius et gloriosus fore iudicabit, ut optimum regem ac obsequentissimum filium, qui nunquam datam fidem fregit Regum Ungariae possidere permittat, quam Scepusiensem, qui raro aut nunquam fidem servavit et famam perniciose videndo perdidit." Sprinzenstein jelentése. *Gévay*, II. 9. 13.

⁶¹ „... ille merito castigandus erit, sed debito tempore, quia vulpes non omni tempore ut cetera animalia facile capiuntur.“ Sprinzenstein jellentése. *Gévy*, II. 9. 14.

⁶² „... est ne hoc paci facte conveniens quod Rex dum vos pro firmanda pace mittit, ipse primus pacem frangat?“ Sprinzenstein jellentése. *Gévy*, II. 9. 16.

⁶³ „... quia voluntas et mens maiestatis sue non alia fuit neque est quam ut ad ea omnia que ad conservationem et Augumentum contracte Amititie constituteque pacis et unionis pertinebat totis viribus incumberet, ideo me ad Magnitudinem Vestram expedivit, ut ipsam de tot iniuriis ac Damnis tam a Magnitudinis vestre hominibus, quam a Comite Scepusiensi sue Maiestatis subditis preter omnem causam et pacis tenorem illatis incredibilique patientia a sua Maiestate intuitu Magnitudinis vestre hactenus toleratis informarem... Si Serenissimus Rex meus Aliquem motum in Ungaria vel Alibi facit, id non contra Magnitudinem vestram sed defensionis et tuendi fines causa contra Scepusiensem facere cogitur, quoad per Magnitudinem vestram Provisio aliqua fiat qua deinceps et Magnitudinis vestre nomines in confinibus et Scepusiensis ab injuria abstinere cogantur.“ Sprinzenstein jellentése. *Gévy*, II. 9. 16.

⁶⁴ „Nec nostri homines, nec Johannis Regi iniuriam faciunt, si nostro iussu que ad nostrum Regnum spectant recuperare intendunt, et qui contra Johanem servum nostrum (cui fidem semel datam frangere non intendimus) Bellum gerit, nobiscum gerit.“ Sprinzenstein jellentése. *Gévy*, II. 9. 17.

⁶⁵ „Sed si Regnum aut per mortem Johannis aut alio quovis casu vacaret tum fortassis Rex si Deus vellet intentum suum facile consequi posset.“ *Gévy*, II. 9. 17.

⁶⁶ „Fortassis, inquit, Cesar statim Johannem veneno necare faciet, et postea Regnum Regi vestro pre omnibus alijs dabit.“ *Gévy*, II. 9. 18.

⁶⁷ „Interea quia nos brevi versus partes vestras sumus profecturi, si Rex vos vel alium aliquem Oratorem ad nos mittere velit, poterit hoc commode, nobis vicinis existentibus, facere.“ Sprinzenstein jellentése. *Gévy*, II. 9. 17.

⁶⁸ „Quanto magis Sacra Maiestas vestra que est omnium Regnum suprema et potentissima id faceret, si in perpetua Pace perpetuum Bellum pre oculis haberet et Turcis ac suis sequacibus nihil crederet.“ „Si Maiestas vestra superius in presenti mea Relatione Turcarum contradictoria et sicca uti dicam Responsa diligenter observa-

verit, deinceps non oratores ad irrisionem, sed exercitus ad ultionem in Turciam esse mittendos facile ex sua prudentia iudicabit." Sprinzenstein jelentése. *Gévaý*, II. 9. 26.

HATODIK FEJEZET

A VÁRADI EGYESSÉG

¹ Lásd *Károlyi Árpád*: Adalék a nagyváradi béke történetéhez. Bpest, 1879. 27—28.

² „Zápolya ügyének e tény hatalmas lendületet adott." *Károlyi*, id. m. 28.

³ *Lukinich*: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bpest, 1918. 2.

⁴ *Károlyi*, i. m. 30.

⁵ „...hic adest thesaurarius vayvode Moldavie, principis certe potentissimi qui dominum suum habet inter Transilvaniam et confinia Turcarum imperatori subjecta etc." A lundi érsek szept. 6—7-én kelt leveléből. *Lanz*, i. m. II. 254.

⁶ Uo. II. 255. — *Károlyi*, i. m. 37.

⁷ Ferdinánd ezt írta Laskinak, akinek Krakkóban kellett tárgyalnia a vajda embereivel: „... te omni studio requirimus et volumus ut super ea re confirmanda quo potes meliori modo atque via tractari cures, verbisque nostris dicto vaivodae Moldaviensi spondere non dubites, si hanc provinciam suscipiat, nos sibi bonam partem occupatorum bonorum in locis Transilvanie praeter singularem gratiam quam a nobis expectare habet, donaturos esse". *Károlyi*, i. m. 38.

⁸ M. O. E. II. 7. — *Károlyi*, i. m. 53.

⁹ „...dieweil der Turck wie uns angelangt und aus dem zweihelligen und ungleichen antragen, so bei etlichen stenden ist geschehen, woll abzunehmen ist, nit vorhanden sein sol, und die Hulff wider Hungarn, des Königs erblanden, nit dem reich zu guten gesucht wirdet und gebraucht will werden". *Károlyi*, i. m. 54.

¹⁰ „Ilz interpretent l'affaire du Turc au prejudice de V. M^{te} ad ce, comme si V. M^{te} aye excité le Turc et soulz couleur de l'ayde contre le Turc V. M^{te} veuille dechasser le weida avec plusieurs autres estranges et suspectes parolles, qui ne sont toutes a commettre a la plume." *Károlyi*, i. m. 55.

¹¹ *A. Huber*: Geschichte Österreichs. IV. 58.

¹² M. O. E. II. 5.

¹² A császár Valladolidból 1537. febr. 15-én kelt levele. Közli *Károlyi*, i. m. 132.

¹³ „Mais d'en remectre expressement de les deffendre contre le Turc: ce seroit chose douteuse de complir.” *Károlyi*, i. m. 134.

¹⁴ Uo. 104.

¹⁵ *Sörös Pongrácz*: Frangepán Ferenc. Századok, 1917. 462—463.

¹⁷ „Quae cum ita sint, facile ex eo perspicere potes nostram plurimum interesse... Summam que belli ita administrare studere, uti tuae actiones bellicae acrius vehementiusque intensae, trepidationem timoremque ipsi vaivodae suisque primoribus incutere possint ad arripienda et amplectanda tanto facilius honestae pacis ineundas media conditionesque.” Ferdinánd 1537. máj. 19-én Velshez intézett levele. *Károlyi*, i. m. 140.

¹⁸ Uo. 100. — ¹⁹ Uo. 179.

²⁰ „...ut in conficienda pace finem desideratum attingeremus”. „...ut ipsa pax ita bonis equis ac honestis conditionibus constitutur... ad conservationem huius regni calamitosi”. Frater György 1537. aug. 2-án kelt levele. *Történelmi Tár*, 1878, 213.

²¹ Vels levele a lundi érsekhez. *Károlyi*, i. m. 87. 88.

²² Lásd Ferdinándnak 1537. aug. 18-án a császárhoz intézett levelét. Uo. 182.

²³ „Monseigneur, de Lunden s'en retourne en Hongrie avec tout pouvoir et comme qu'il en soit et qu'il me doige couster, il a puissance d'accepter et conclure ledict appoinctement en tant que ledict vaiyvoda ij ait le moindre vouloir du monde.” Ferdinánd leveléből. *Károlyi*, i. m. 193.

²⁴ „Dont si Dieu ne remede je ne voy sinon de moy et mesdicts pays prouchaine ruïne et perdition...” Ferdinánd leveléből. *Károlyi*, i. m. 193.

²⁵ Uo. 99. — ²⁶ Uo. 42. — *Lukinich*, i. m. 2. — ²⁷ Uo. 95. — ²⁸ Uo. 41—42. — ²⁹ Uo. 110.

³⁰ Quia licet monachus sim, tamen homo permansi” a lundi érsek naplójából. 1537. nov. 26, dec. 3-án. *Károlyi*, i. m. 197.

³¹ A latin szöveget közli: *Utiesenovic*: Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiesenovic. Wien, 1881. Urkundenbuch 2—12.

³² A császár levele. *Lanz*, i. m. II. 292—294.

³³ Lásd Fráter Györgyhöz 1538. jan. 15-én Bécsből, szept. 15-én Linzből stb. intézett leveleit. *Történelmi Tár*. 1878. 216. 235.

³⁴ *Károlyi*, i. m. 75. — ³⁵—³⁶ Uo. 74. 76.

³⁷ Gróf Mikó Imre: Erdély különválása Magyarországtól. 1895, 66.

³⁸ „A nagyváradi béke János királyt hatalma tetőpontjára emelte“ — *Irja Lukinich*, i. m. 3.

³⁹ A trienti bíbornok 1538. ápr. 5-i levelében a török készülődéséről s legközelebb várható betöréséről értesíti Farnese bíbornokot. *Óváry*: III. Pál pápa és Farnese bíbornok dipl. levelezései. 29.

⁴⁰ *Horváth*, i. m. 75.

⁴¹ *Történelmi Tár*. 1878. 223—225.

⁴² „Dem weissen mönch soll hierauf geschrieben werden, welcher massen ir Maiestät sein schreiben und anzeigen des Turggen gewaltigen anzug halber auf Moldaw und Sibenburgen sambt seiner vermanung umb hilff... verstanden hette. Nun wär ir kk. Maiestät dheines andern gemuetts, dann seinem herrn sovill je möglich alle hilff zuerzaigen wie dann jr Maiestät jezo 2000 Spanier sambt einer anzahl teutschen auch ainer anzahl... bferdt von Alttenburg stragks hinein zezichen verordnet.“ *Történelmi Tár*. 1878. 225.

⁴³ 1853. aug. 22., aug. 30., szept. 1., szept. 4., szept. 13., szept. 15., szept. 20., okt. 9., okt. 23. *Történelmi Tár*. 1878. 225—238.

⁴⁴ *Történelmi Tár*. 1878. 232.

⁴⁵ *Horváth*, i. m. 78. — ⁴⁶ *Uo*. 76.

⁴⁷ *Óváry*, i. m. 53. 55.

⁴⁸ A császár 1538. júl. 18-án Aigues-Mortesből Mária királynéhez intézett levele. *Lanz*, i. m. 284—289.

⁴⁹ Mária királyné 1538. aug. 10-én kelt levele. *Lanz*, i. m. 289.

HETEDIK FEJEZET

BUDA VESZTE

¹ *Horváth*, i. m. 83.

² „Jo che mi par de cognoscere molto ben li andamenti del Re Gioanne, et con qual arte se sole intertener credo certo non lo habbi facto ad altro fine, che per persuader al Turco, che seben li uien dicto che lui sia in bona pace con el Re de Romani et Cesarea Maesta non e il vero... et essendo cussi e da compatirli, che sia qual se volia la vita et simulatione pur con quelle conserva Quel Regno a Christiani, che altramente andraia in man de Cani...“ *Rorario* 1539. okt. 11-én kelt levele Farnese bíbornokhoz. *Óváry*, i. m. 78.

⁶ Az idézetek Laski 1539. júl. elején Bécsben kelt előterjesztésből valók. Az előterjesztést egész terjedelmében közli Gévay, i. m. 10. 10.

⁷ Lásd Hüber A., i. m. 63. 3. jegyzet.

⁸ Hammer, i. m. III. 223. Jovius XXXIV. 227.

⁹ Lukinich, i. m. 18.

¹⁰ Horváth, i. m. 88—90.

¹¹ Az 1540 áprilisában kelt utasítás alapján idézi Lukinich, i. m. 14.

¹² Scheppernek a bruxellesi levéltárban fekvő 1541-ben kelt emlékirata alapján idézi Horváth, i. m. 107.

¹³ Gévay, i. m. 11. 88—90.

¹⁴ „Instructio pro Tranquillo Andronico dd. Viena August 1540: ut Constantinopolim advolves, curras et si fieri potest adjuvante Lufti et Rustem Bacha nec non Jonus beg audientiam impetrare studeas.“ Hammer, i. m. III. 224.

¹⁵ Lásd Horváth, i. m. 117—118.

¹⁶ „Germanum, Hispanumque dudum iam adulta nausea respuentes.“ Uo. 129. — ¹⁷ Uo. 129.

¹⁸ Thurzó és Nádasdy Tamás 1540. szept. 30-án kelt levelei. Lukinich, i. m. 27.

¹⁹ Ranke: Deutsche Geschichte, IV. 121. Huber: Geschichte Oesterreichs, IV. 69.

²⁰ Serédi 1541. márc. 20-án kelt levele. Lukinich, i. m. 32.

²¹ Szalay: Adalékok stb. 189—190. Mikó: Erdély különválása Magyarországtól 71. Lukinich, i. m. 25.

²² Lukinich, i. m. 30.

²³ Török Pál: I. Ferdinánd konstantinápolyi békétárgyalásai. 89.

²⁴ Gonfaloniero nuncius 1541. febr. 11-én kelt levele. Óváry, i. m. 205.

²⁵ Bucholtz, i. m. V. 154. Horváth, i. m. 159. — ²⁶ Uo. 163. — ²⁷ Uo. 154—155.

²⁸ Thury József: A török hódítás kezdete Magyarországon. Századok. 1893.

²⁹ Idézve Thury munkájában. Századok. 1893. 579.

³⁰ Verancsics, II. 64. Idézve Thury munkájában.

³¹ Verancsics, I. 218. Idézve Thury munkájában. Századok. 1893. 582.

³² Horváth, i. m. 166. A török fogságból megszökött Komora Endre vallomásaiból. Bucholtz, Urkunden. 318.

³³ Lásd Lukinich, i. m. 33. — ³⁴ Horváth, i. m. 166. — ³⁵ Lásd Lukinich, i. m. 35—36.

²⁰ „Für den ruhigen Besitz des übrigen österreichischen Bothmäs-
sigkeit unterworfenen Anteiles von Ungarn.“ *Hammer*, i. m. III. 235.

²¹ Uo. III. 238. és jegyzet. — ²² *Karl Brandi: Kaiser Karl.*
V. 389.

NYOLCADIK FEJEZET

TISZÁNTÚLI MAGYARORSZÁG

¹ *Lukinich*, i. m. 36. — ² Uo. 38. — ³ Történelmi Tár.
1878. 160—164.

⁴ *Horváth*, i. m. 173.

⁵ *Károlyi: A német birodalom nagy hadivállalkozása. Századok.*
1880. 362—63.

⁶ *Közi Utiesenovic*, i. m. Urkundenbuch. 16—24. — ⁷ Uo.
59. — ⁸ Lásd *Huber*, i. m. IV. 85.

⁹ *Ferdinánd 1542. okt. 17-én kelt levele a császárhoz. Lanz*,
i. m. II. 370.

¹⁰ *Tranquillus utasítása és jelentése. Lásd Török*, i. m. 91. —
¹¹ Uo. 92.

¹² „A vajda megesküdött volna, hogy addig nem nyugszik, míg
Székesfehérvárra nem jut s ott a boldogult király sírját fel nem töri,
hulláját fel nem akasztatja.“ *Horváth*, i. m. 185.

¹³ Lásd a császárhoz intézett levelét. *Lanz*, i. m. II. 370.

¹⁴ *Bucholtz*, i. m. V. 190. *Horváth*, i. m. 190.

¹⁵ „... je crains fort de leur mobilité, et que ceste retraite et
lestat des choses presentes ne les facent changer d'opinion. Aussi
je vois tous les Hongrois par ce estre fort estonnez et desespererz,
disant que, puisque ceste armée avec telle forces questoient sur Pest
nont rien peu faire, que beaucoup moindre espoir ils doivent prendre
pour l'advenir, que le Turcq, comme ils ne doubtent, employera contre
eulx ses personnes et principales forces, et que aiant deja si grant
advantage quil a en Hongrie, ne pensent, quil la doibve delaisser,
comme aussi jen vois peu d'apparence, que me donne plus grande
crainte quilz ne facent quelque mauvais party avec ledit Turcq. Je
regardray et feray tous mes devoirs que le traite susdit puisse sortir
entier effect, et faire ausurplus pour le bien de toutes choses tout
ce qui possible me sera, et mesmes pour a tout donner plus de faveur,
envoyray quelque compagnie de gens en laditte Transilvanie, tant
pour les conforter et plus asseurer des ennemys, que pour les entrete-
nir en bon vouloir.“ *Lanz*, i. m. II. 371—372.

¹⁶ Lásd *Lanz*, i. m. II. 374. Ungnad jelentése Pest ostromáról a császárhoz, 1542. okt. 9.

¹⁷ *Bucholtz*, i. m. V. 184—188. — ¹⁸ *Horváth*, i. m. 183. — ¹⁹ Uo. 185.

²⁰ „Nihilominus S. M. Vra ne verbis illorum locum et fidem dare sed dictam expeditionem continuere dignetur, non enim facile isti fidem praestabunt nisi cogantur.” 1542. dec. 28-án kelt jelentése. *Lukinich*, i. m. 44.

²¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I. 172—173. *Lukinich*, i. m. 44.

²² *Lukinich*, i. m. 47. lapján azt írja, hogy a tiszántúli megyék nem mutattak egységesen kialakult politikai felfogást. De azok a gyűlések, amelyekre hivatkozik, az 1541. dec. 21-i miskolci, az 1541 márciusi besztercebányai, az ugyanazon év augusztusában tartott nagyváradi gyűlések a birodalmi sereg kudarcát megelőző időre estek. Csupán az 1543. jan. 6-án tartott váradi részgyűlés mutat ingadozást, de ki tudja, milyen eszközök és befolyások eredményeként. Hiszen a gyűlésen a Ferdinánd-párti Báthory Endre volt a hangadó s a gyűlésen résztvevő Bornemissza Pál, a király egyik magyar titkára, a későbbi erdélyi püspök.

KILENCEDIK FEJEZET

A SORVADÓ FA

¹ *Hammer*, i. m. III. 248. — ² *Horváth*, i. m. 196. 219.

³ A császár az országtanácsához 1543. ápr. 10. *Pray*, *Epist. Proc.* 2, 127. *Horváth*, i. m. 210.

⁴ M. O. E. II. 551. — ⁵ M. O. E. II. 590—594.

⁶ „... attendu que tout dependt de lempire”. *Veltwyck* jelentése a császárhoz 1544. dec. 10-én. *Lanz*, i. m. II. 419.

⁷ *Hammer*, i. m. III. 270. — ⁸ *Török*, i. m. 94.

⁹ *Veltwyck* 1544. dec. 11-én kelt jelentése. *Lanz*, i. m. II. 428—434.

¹⁰ „Et disoit ledict seigneur des sentences que sembloient propheties dune arbre secche dont les voisins mocquoient, et que de ceste arbre sallumoit ung feu que brusloit en une heure tous ses voisins.” *Lanz*, i. m. II. 430.

¹¹ „Quoy quen advienne, fauldra bien quell (la diete) voye avant.” *Lanz*, i. m. II. 420.

¹² Lásd uo. II. 426—428.

¹⁵ Ceulx de la partie du frere George prolongent, pour voir les dessains de Vre Maté et du couste Dalemagne et pensent... avoir quelque intelligence de ce que sera despoir de ce couste Dalemagne. *Lanz*, i. m. II. 420.

¹⁶ Veltwyck 1545. febr. 22-én kelt leveléből. *Lanz*, i. m. II. 432.

¹⁷ Veltwyck 1545. febr. 22-i leveléből. *Lanz*, i. m. II. 433.

¹⁸ Török, i. m. 95. — ¹⁹ Uo. 95. — ²⁰ Hammer, i. m. III. 272.

²¹ „En somme, sire, si les Turcs pouvoient trouver repoz en Hungherye, serayent bien aises; mais ne sauent resouldre ne de la Hungherye ne de la Transylvanye, pour les avoir si pres de leur maison, et tant disposer a guerre, et ayder les armees cristiennes, quant elles viendroyent en Hungerye, et les François servent a leurs envelopper les cerveaux.” Veltwyck 1545. nov. 10-én kelt jelentéséből. *Lanz*, i. m. II. 477.

²² Lásd Veltwyck jelentését. *Lanz*, i. m. II. 474.

TIZEDIK FEJEZET EGYEDÜL A VÉGZET ELLEN

¹ Horváth, i. m. 221. — ² Történelmi Tár. 1878. 516. — M. O. E. III. 182.

³ Erd. Orsz. Eml. I. 196—198. — ⁴ Horváth, i. m. 223.

⁵ M. O. E. II. 599—600. *Lukinich*, i. m. 53. — ⁶ Horváth, i. m. 223—224.

⁷ Bucholtz, i. m. V. 218. *Horváth*, i. m. 226. *Erd. Orsz. Eml*, I. 201—202.

⁸ Utasítása 1546. március 19-én kelt. *Hammer*, i. m. III. 273.

⁹ Huber, i. m. 91. — ¹⁰ Török, i. m. 111., idézi *Ribier*: Lettres d'Estat c. munkájából. 51—58. — ¹¹ Török, i. m. 99.

¹² *Hammer*, i. m. III. 276—77. „V. M. non fidat Monacho, hoc est fratri Georgio, et quod mittat M. V. litteras si aliquas contra Caesarem suum Mi Vae scriberet, et ipsum Bassan idem facturum et quod omnibus curat imponere ipse Monachus pout de eo etiam gloriatur.” *Justi relatio*.

¹³ Török, i. m. 108.

¹⁴ Verancsics 1547. március 7. és 22-i levele. *Lukinich*, i. m. 55.

¹⁵ *Horváth*, i. m. 241. — ¹⁶ Erd. Orsz. Eml. I. 207—8. —

¹⁷ Erd. Orsz. Eml. I. 234—38.

¹⁸ Fráter György 1551. márc. 31-én Enyedről kelt levele a császárhoz. *Történelmi Tár*, 1880. 58.

²⁰ *Horváth*, i. m. 238—239.

²¹ Fráter György levele Frigyes fejedelemhez, Kolozsmonostor, 1548. szeptember 19. Izabella levele Frigyeshez, Gyalu, 1548. szeptember 21. *Horváth*, i. m. 244.

²² Erd. Orsz. Eml. I. 207.—208. és 230—238. *Lukinich*, i. m. 55. *Huber*: Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand im 1551. Wien, 1889. 10.

²³ *Brusseli Okmánytár*, II. 169—175. Erd. Orsz. Eml. I. 212—214.

^{24—25} *Huber*: Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand im Jahre 1551. 13. old. Fráter György levelének következő részét idézi: „Quid autem in negotio filii regis necessarium videretur, spectabili ac magnifico domini comiti a Salmis aperueram, de patrimonio videlicet puero huic reddendo. Sed cum ille hoc minime fieri posse retulisset, loco patrimonii, cum negotia serenissimae reginae, quae in ipsa tantum dote consistunt, leviora sint, quid Majestas vestra cum filio regis facere velit, clementer iam tandem decernat“.

^{26—27} *Horváth*, i. m. 254—255. — ²⁸ *Uo.* 264.

²⁹ *Huber*, i. m. 18. Ferdinánd 1550. okt. 31-én Augsburgból kelt levele.

^{30—31} *Lanz*, i. m. III. 11—15. és 15—21.

³² Ez a kérdés azért érdekes, mert Fráter György 1551. márc. 31-én Enyedről a császárhoz intézett levelében ugyanezt a tételt állítja fel: „Faciliusque longe regnum Hungariae ex Transsylvania recuperari poterit, quam Transsylvania ex regno Hungariae posset restitui“. *Történelmi Tár*, 1880. 59. — A gondolat valószínűleg Fráter Györgyé, aki már korábban is megírhatta Ferdinándnak.

³³ *Lanz*, i. m. III. 16.

³⁴ *Huber*, i. m. 19. *M. O. E.* II. 244.

³⁵ *Bucholtz*, VII. 251. *Horváth*, i. m. 283.

³⁶ A levelet közli *Utiesenovic*, i. m. 102. jegyzetében.

³⁷ *Utiesenovic*, i. m. 132. *Bucholtz*, VII. 269.

^{38—39} Fráter György két levele a lippai táborból. *Történelmi Tár*, 1881. 69, 70.

⁴⁰ „Akik elpártolnak tőlem, a porba iratnak be.“ *Jeremiás*, 17. 13. vers.

⁴¹ *Gr. Mikó*, i. m. 113.

⁴² *Szilágyi Sándor*: Az erdélyi alkotmány fejlődése. Századok, 1876. 42—43. „Az ország többet szenvedett, mint a töröktől birt helyek.“

⁴³ *Acsády*, i. m. 317.

⁴⁴ *Utiesenovic*, i. m. 141.

EPILOGUS

¹ „Quoniam vero certum est bellum fama et exploratione constare.“ 1542. Fráter György a kalocsai érsekhez. Történelmi Tár, 1878. 537.

² *Gr. Mikó*, i. m. 55.

³ „Sed quemadmodum ego divino, in nobis Hungaris insita illa pristina natura etiam nunc insidet; aut enim nullius prorsus volumus imperium subire aut vero universi perire volumus; quae duo, si salvi permanere velimus, omnino extirpanda essent.“ Történelmi Tár, 1878. 537.

⁴ Fráter György 1543. július 25-én N.-váradról Ferdinándhoz intézett levelének melléklete a morvai és sziléziai rendekhez. Történelmi Tár, 1879. 319.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A

ADURNO JEROMOS
pavai származású orvos,
utóbb egri prépost († 1545)
287, 288, 292

AIGUES-MORTES
délfraanciaországi város
—i találkozó (1538. júl. 14—17.)
225, 227, 232, 260, 284

AJASZ BASA
török nagyvezér
133, 139, 141, 148, 182

ALGIR
106, 125, 139, 293
—i hadjárat (1541. okt.)
261, 262

AMALFI
város a salernói öbölben
—i győzelem (1528. ápr. 28.) 72

APAFI MIHALY
(1632—1690), erdélyi fejedelem
24

APULIA
délolaszországi félsziget
123, 125, 126, 127

ARGEL „SZIGETE“
Cherchel (?) 125

ARGENTO DE JUSTI (Justus de Argento)
304

ARTOIS
északfranciaországi grófság 149

ASTI
grófság Észak-Olaszországban
176

ATHINAI DEÁK SIMON
171 és 354 jegyz.

AUGSBURG 307, 310, 314
—i birodalmi gyűlés (1530)
88, 89

AVIGNON
délprovencai város 187

B

BABOCSA
kisközség Somogy megyében
—i gyűlés (1531) 98

BAGDAD 162, 163, 165, 174

II. BAJAZID SZULTÁN
(1481—1512) 66

BAKICS (BAKITH) PAL
104, 193

BALASSA ZSIGMOND
193, 242

BALASSA IMRE
erdélyi vajda 264

BALI BÉG
előbb boszniai, utóbb szendrői
és belgrádi szandzsák-bég 49

BÁNFFI JÁNOS (alsó-lindvai)
hadvezér, 1540-ben nádorrá
választották 35, 47

BARANYAI DECSI JÁNOS
(1560—1601) tudós és író 24

BARCELONA 174, 224
—i béke (1529. jún. 29.) 87

BARCSAY ÁKOS
(1619—1661), erdélyi fejedelem
24

BAR-LE-DUC
északfranciaországi város
—i megállapodás (1534. jan.)
136

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

BARZIZI JÁNOS Mária Ferdinánd követe 176, 178, 181	BOCSKAY ISTVÁN (1557—1606), erdélyi fejedelem 24
BATHORY-CSALAD 24	BOMY északfranciaországi község Théroutanne közelében —i fegyverszünet (1537. jún. 30.) 201
BATHORY ENDRE erdélyi vajda († 1566) 300, 305, 311, 314, 318	BOLOGNA 110 —i császárkoronázás (1530. febr. 24.) 88 —i zsinat (1547. márc.) 309
BATHORY GYÖRGY 98	BONZAGNO JÁNOS váradi prépost 63
BATTHYÁNY FERENC BARÓ horvát bán († 1566) 289	BOURG-EN-BRESSE Bresse keletfranciaországi tar- tomány székhelye 176
BATTHYÁNY ORBÁN 158, 162	BRESLAU 41, 92, 208
BAYONNE délfraanciaországi város 15	BRODERICS ISTVÁN (JEROSINI) (1471—1539) szerémi, majd váci püspök 63, 66, 164—166, 169, 170, 178, 193, 195, 196, 222
BEBEK FERENC († 1556) 199, 242, 264	BUDA 74, 85, 92, 95, 179, 180, 240, 243, 247, 259, 261, 263, 264, 267, 277
BÉCS 12, 16, 92, 117 ostroma (1529. szept.-okt.) 82	Ferdinánd elfoglalja (1527. aug. 20.) 56 ostroma (1530. okt.) 93, 96 ostroma (1540) 253 Szulejmán elfoglalja (1541. aug. 29.) 254, 256, 257
BECSE (OBECSE) nagyközség Bács-Bodrog vm.- ben 301, 305, 306, 313, 319, 320, 324, 325	„BURGUNDI HAZ” V. Károly ezt a dinasztikus megjelölést használta 9
BECSKEREK (NAGYBECSKE- REK) város Torontál vm.-ben 301, 305, 313, 320, 324, 325	
BÉKÉS GÁSPAR (1520—1579), erdélyi kancellár 24	
BÉLA VÁR kisközség Somogy vm.-ben —i gyűlés (1531. márc. 20.) 98, 101, 103	
BELGRÁD 211, 213	
BERENHIDAI GYŐLES (1532. márc. 12.) 98	
BERZEVICZY MÁRTON (1538—1596), erdélyi kancellár 24	
BESZTERCEBÁNYA —i országgyűlés (1543. nov.) 286	
BETHLEN GÁBOR (1580—1629), erdélyi fejedelem 24	

C

CAMBRAI északfranciaországi város —i béke (1529. aug. 3.) 87, 284	
CAMPEGGIO LORENZO (1472—1539), bíboros, pápai legátus 89	
CASAL BARTHOL angol dipl. megbízott 166	

CASTALDO JÁNOS
nápolyi származású zsoldos ve-
zér (1500—1562) 319—323,
325—327

CATANEO ODOARDO
portugál diplomata 287
CHAIR-ED-DÍN BARBAROSSA
afrikai kalózfejedelem, a török
hajóhad kapudán hasája († 1547)
106, 123, 125, 127, 135, 137,
139, 140, 142, 146—148, 150,
154, 173—175, 187, 198, 228,
232, 280, 303

CHERCHEL
sziklacsúcs Algirtól nyugatra
125

CLES BERNÁT
trienti püspök, Ferdinánd kan-
cellárja 175, 177, 178

COGNAC
nyugatfranciaországi helység
—i liga (1526. máj. 22.) 33, 53

COLUMBUS KRISTÓF 10

CONFESSIO AUGUSTANA 89

CONFUTATIO
az augsburgi bir. gyűlés elé
terjesztett katolikus vitairat 89

CRÉPY
északfranciaországi helység
Laon mellett
—i béke (1544. szept. 14.)
284, 285

CZÉCZEY LÉNÁRD
kassai kapitány 297

CZIBAK IMRE
váradai püspök († 1534)
157, 158, 172

CURSINO
francia dipl. megbízott 166

D

DEBRECEN
—i országgyűlés (1541. dec.
18.) 266, 283
—i országgyűlés (1545. jún. 7.)
298

DIOSZEG (BIHARDIOSZEG)
nagyközség Bihar vm.-ben
—i tárgyalások (1551. febr. 3.)
318

DÓCZY JÁNOS 158, 162

DORIA ANDREA
(1468—1560) genuai tenger-
nagy 53, 57, 86, 108, 125, 262,
303, 316

DORIA FILIPPINO
Andrea unokaöccse 72, 86

DRÁGFY GÁSPAR 300

DRAGUT
túniszi bej († 1565) 316

DRINÁPOLY 221
—i fegyverszünet (1545. nov.
10.) 295

E

ECK (VON) LEONARD
bajor kancellár 45, 47

EGER 85

ENDRE
esztergomi prépost 35

ERDÉLYI FEJEDelemség
23, 26

ESZÉK 107, 198

ESZÉKY PÜSPÖK 247

ESZTERGOM 56, 85, 93, 108,
116, 118, 125, 133, 260, 275, 280

F

FAIK
bécsi származású renegát 139

FARNESE (PIETRO LUIGI)
IIL Pál fia († 1547) 252

„FEKETE EMBER”
Cserni vagy Csarni Jovan, más
néven: Csernoevics Nenad, a
török elől menekült szerb pa-
raszthad vezére 48

FERDINÁND (1503—1564)
36, 39, 46, 48, 64, 103, 108,
149, 150, 191, 237, 255, 317

- Pozsonyban magyar királlyá választják (1526. dec. 16.) 35
választást Budán megerősítik (1527. okt. 6.) 56
cseh király (1526. okt. 23.) 35
római királlyá választják (1530) 105
fegyveres vállalkozásai Magyarország megszerzésére 45, 46, 50, 52, 56, 57, 79, 83, 85, 96, 110, 136, 184, 189, 192, 193, 197, 203, 249, 250, 259
diplomáciai akciói Magyarország megszerzésére 47, 95, 129, 148, 151, 155, 195, 199, 294
tárgyalásai és viszonya Jánossal, később Frater Györggyel 118, 128, 131, 152, 159, 164—166, 168—170, 175, 177, 180, 187, 200, 207, 211, 213, 215, 219, 233, 237, 269, 271, 308, 311, 312, 324
tárgyalásai és viszonya a portálval 49, 62, 71, 72, 74, 75, 80—82, 84, 88—91, 105, 106, 108, 109, 112, 113, 115, 123, 124, 127, 130, 132, 148, 159, 161—163, 176, 178, 181—186, 188, 189, 202, 218, 246, 252, 263, 272, 273, 275, 276, 287, 292, 300, 303, 320
viszonya a magyarsághoz 98, 99, 104, 119—122, 202, 210, 217, 238, 240, 242, 286, 298, 299, 309, 315, 326
kapcsolata V. Károlyllyal 88, 285, 315, 317
kapcsolata a lengyel királlyal 80, 81
kapcsolata a moldvai vajdával 80, 167, 190
levelei 57, 88, 109, 110, 163, 213, 224, 237, 277, 315
I. FERENC francia király (1494—1547) 9, 14, 15, 20, 39, 40, 150, 165, 174, 176, 187, 204, 227, 232, 274, 284, 303
FERRARA 57
FIRENZE 57
FLANDRIA 149, 187, 232
FONTAINEBLEAU
—i egyezmény (1528. okt. 28.) 75
FORGÁCH FERENC (1535—1577), erdélyi kancellár 24
FRANGEPÁN FERENC (1483—1543), kalocsai érsek 64, 66, 169, 170, 178, 181, 188, 193, 234, 242, 252, 256
FRANGEPÁN JÁNOS 14
FRANGEPÁN KRISTÓF hadvezér († 1527) 54
FRATER GYÖRGY (Utiesenovic) (1482—1551) 60, 100, 172, 173, 246, 267, 321
sajóladai perjel 59
lengyelországi emigrációban 78, 79
kir. tanácsos (1530) 171
megbízják a kincstár ügyeivel (1532) 171
váradi püspök és kincstárnok (1534) 172
szerepe a váradi szerződés előkészítésében és megkötésében 179, 205, 206, 210, 216, 218, 219, 220, 224, 225, 234
szerepe Kassa elfoglalásánál 188, 189
szerepe Buda védelmében 253
Buda török elfoglalásánál 256
az ország élén 246, 248, 279, 290, 296, 299
szerepe a magyar állam fenntartásában és védelmében 240, 246, 247, 264, 266, 276, 289, 296, 297, 313, 314, 325
szerepe a gyalui compositióban 269, 270—272

- szerepe a nyírbátori tárgyalásokban 311
szerepe a diószegi tárgyalásokban 318
szerepe a szászsebesi megegyezésben 319
kapcsolata a portával 233, 250, 257, 258, 268, 291, 292, 300, 301, 304, 306, 312
politikája 274, 298, 299, 305, 307, 319, 322, 323, 332, 333—335, 337
halála 325, 327
levelei 196, 221, 222, 264, 329, 333
- FREGOSO CESARE**
francia dipl. megbízott 260
- III. FRIGYES**
német-római császár (1415—1493) 7
- FRUNDSBERG GYÖRGY**
zsoldos vezér (1473—1527) 37, 38
- II. FÜLÖP**
spanyol király, V. Károly fia (1527—1598) 20, 317
- FÜLÖP**
hesseni tartománygróf 136, 227, 268

G

- GENT**
flandriai város
—i lázadás (1540) 232
- GENUA**
139, 149, 174, 176, 188, 193
- GOLETTA**
erősség Túnisz kikötőjében 174
- GONFALLONIERO**
bécsi nuncius 252
- GORIAN**
helység Eszék közelében
—i vereség (1537. okt. 9.) 196, 202, 204—206

- GÖNC**
nagyközség Abad-j-Torna vm.-ben 264, 270
—i tárgyalások (1540. jan.—márc.) 237, 238

GRITTI ALAJOS

- (1480—1534. szept. 28.)
szerepe Laski első konstantinápolyi tárgyalásaiban 67
szerepe Buda védelmében 93, 94
főkincstárnok és helytartó 84
Magyarország kormányzója 94
szerepe Zárai Jeromos, Veszpázán és Schepper konstantinápolyi tárgyalásaiban 114, 117, 125—127, 132—134, 141—143, 150
megbízatása János és Ferdinánd ellentétének kiegyenlítésére 114, 122, 126—128, 131—132, 145, 148, 151, 155
tervei 130, 152—154, 156, 157, 179, 228
erdélyi vállalkozása 156—158, 235, 236
halála 159, 161, 162, 164, 165, 167, 168, 175, 201

GRITTI ANTAL

- Alajos fia 158

GYALU

- nagyközség Kolozs vm.-ben
—i compositio (1542. dec. 29.) 269, 270, 272, 276, 279, 301

GYÓR

56

GYÖRGY

- szász herceg 91

GYULAFEHÉRVÁR

- 241, 313, 314
—i országgyűlés (1547. nov.) 307

GYULAFFY, LESTÁR

- (1586—1598), történetíró, diplomata 24

H

HABSBURG-BIRODALOM
207, 262

HABSBURG-HÁZ
7, 16, 20, 167, 263

HARRACH LEONÁRD
Ferdinánd udvari főkancellárja
(†1527) 48, 51

HAVASALFÖLD
71

HELD MÁTYÁS
alkancellár 191, 234

HELLESPONTUS
154

VIII. HENRIK angol király
(1491—1547) 41, 42, 47

HENRIK orléansi herceg
I. Ferenc fia, II. Henrik néven
francia király (1517—1559) 76

IV. HENRIK francia király
(1553—1610) 20

HERBERSTEIN ZSIGMOND
(1486—1566) 80, 81, 259

HOBERDANÁ CZ JÁNOS
(zalatnoki)
katona, diplomata (†1530)
48, 73, 74, 80, 81

HUSZREF boszniai basa
49, 81, 106

I

IBRAHIM nagyvezér 18, 109,
115—117, 122, 125, 126, 128,
130, 132, 144, 148, 178, 179

IVÁN lásd „Fekete ember”

IZABELLA, János király felesége
(1519. jan. 18.—1559. szept.
15.) 24, 220, 233, 248, 249,
250, 269, 270, 272, 279, 308,
312, 320, 321

IZLAM
8, 18

J

JÁNOS (ZAPOLYA)
(1487—1540), 1526. nov. 11.
őta magyar király 34, 38, 39,

41, 44, 45, 47, 48, 52—55, 60,
65, 98, 99, 103, 108, 109, 129,
155, 156, 158, 163, 182, 238
diplomáciai akciói
34—45 55, 66
Ferdinánd seregei kiszorítják
az országból 56—59
lengyelországi emigrációban
57, 61, 72, 78
visszatérése Magyarországra
79, 80, 84, 85
tárgyalásai és viszonya a por-
tával 61, 62, 63, 65, 66,
68—71, 73, 79, 81, 93, 128,
129, 148, 157, 159, 161, 129,
181, 183, 185, 195
tárgyalásai és viszonya Ferdi-
nánddal 48, 51, 65, 77, 86,
91, 92, 95, 112, 113, 118, 128,
131, 152, 159, 164—166, 168—
170, 180, 187, 200, 207, 211,
213, 215, 219, 233, 237
kapcsolata a francia királlyal
67, 75—77, 165, 166, 204
kapcsolata V. Károlyval
170, 176, 180, 181, 220
házassága 233
halála (1540. júl. 20.) 241

JÁNOS ZSIGMOND
(1540—1571) 24, 241, 242,
248, 250, 258, 283, 299, 300,
315, 320, 321

JASSY, város Moldvában 190

JONUS bég, portai tolmács
126, 128, 175

JOZEFICS FERENC
zenggi püspök 34, 67

JURISICS MIKLÓS
a kőszegi hős (†1544)
18, 81, 88, 109, 112

K

VIII. KAROLY francia király
(1470—1498) 66

V. KÁROLY spanyol király,
német-római császár (1500.
febr. 24—1558. szept. 21.)
császárrá koronázzák 87, 88
háborúi I. Ferenczel 33, 72,
86, 87, 180, 187, 201, 260,
274, 283, 284
hadjárat Tunisz elfoglalására
173—175, 227
hadjárat Algír elfoglalására
261, 262
büntetőakció Gent ellen 232
törekvései a vallás ügyének ren-
dezésére 110, 130, 284, 285
a Schmalkaldeni háborúban
300, 303, 317
akció Magdeburg ellen
314, 317
— és az ozmán birodalom
15, 74, 107, 115, 135, 143—
147, 149, 151, 155, 175, 261,
287, 293
— és Magyarország
64, 66, 176—178, 181, 220,
224, 230, 234, 240, 286, 326
— és a német birodalmi ren-
dek 89, 135
— és a világbirodalmi gondolat
7—9, 11, 14
levelei 50, 52, 59, 88, 91, 105,
106, 192, 199, 211, 212, 230,
302, 315
KASSA 85, 314, 320
elfoglalása (1536. dec. 4.)
188—190
KATZIANER JÁNOS
hadvezér († 1539)
57, 85, 198, 217
KAZIMIR
brandenburgi őrgróf 53
VIII. Kelemen (Giulio de Medici)
(1478—1534) pápa 1523-tól
38, 85, 110
KFMÉNY JÁNOS
(1607—1662), erdélyi fejede-
lem 24

KENESE (Balatonkenese)
—i gyűlés (1532. jan.) 98, 103
KIS PÉTER, tudós és diplomata
260
KOLOZSMONOSTOR 270
KOLOZSVAR 65, 69, 226
—i országgyűlés (1546) 306
—i országgyűlés (1551. júl. 27.)
320
KOMÁROM 56, 113
KONSTANTINAPOLY
62, 174—176, 181, 182, 185,
186
KORFU 198
KORON
vár a moreai félszigeten
108, 123, 125, 137, 143, 148
KOVACSÓCZY FARKAS
(1540—1594), államférfi és tör-
ténéíró 24
KÖSZEG 12, 151
ostroma (1532. aug.)
107, 108, 109

L

LAIOS. rajnai gróf 44
LAMBERG JÓZSEF
(Freiherr zu Ortenegg u. Or-
tenstein) (1489—1554), Fer-
dinánd udvari tanácsosa
88, 106, 115
LANDRIANO
helység Pávia és Milánó között
—i győzelem (1529. jún. 21.)
87
LASCANUS (LASCANO)
TAMÁS
Esztergom kapitánya 118
LASKI JÁNOS
gnesei prépost 66
LASKI JEROMOS
(1496—1541)
VIII. Henrik angol királynál
(1527. ápr.) 41, 42

1. konstantinápolyi követsége (1527. nov.—1528. febr.) 67—70, 116	MARSUPINUS JÁNOS 193
hadat üzen Ferdinándnak (1528. ápr. 10.) 71	MAYLAD ISTVÁN erdélyi vajda († 1550) 23, 238, 248
2. konstantinápolyi követsége (1528. jún.) 73, 76	MEDGYES 165
3. konstantinápolyi követsége (1533. jún.) 128	MEDICI KATALIN II. Henrik francia király fele- sége (1519—1589) 130
Ferdinánd szolgálatában 235	MEGYER község a Csallóközben —i tárgyalások (1532) 112
4. konstantinápolyi követsége (1539) 234—237	MEHEDIA (MEHDIYA) afrikai helység a Földközi- tenger partján 316
5. konstantinápolyi követsége (1540. júl.) 249, 251, 252, 260	MEHMET BÉG 49, 204, 252
LAUFFEN würtembergi város a Neckar mellett —i ütközet (1534. máj. 12.) 136	MIGNANELLI bécsi nuncius 226
LAUSITZ német örgrófság 48, 95	MIHALEVICS ANDRÁS 80
LAUTREC (ODET DE FOIX) (1485—1528) francia marsall 53, 72	MIKSA I. Ferdinánd fia, magyar király és német-római császár (1527— 1576) 317
LIPPA 80, 259, 320, 326	MILÁNO 9, 87, 176
LOSONCZY ISTVÁN temesi főispán, Temesvár ka- pitánya († 1552) 319	MISKOLC —i országgyűlés (1542. dec. 21.) 269
LOUISE DE SAVOIE (1476—1531) I. Ferenc anyja 14	MODENA 53
LUNDI éresek lásd Wese János	MOLDVA 221—223
M	MONLUC francia diplomata 293
MADRID 14	MONT-FERRAT északolaszországi hercegség 176
—i béke (1526. jan. 14.) 33	MONZON északspanyolországi város —i fegyverszünet (1537. nov. 16.) 201
MAGDEBURG 314, 317	MOMPELGARD (MONTBELIARD) würtembergi grófság 136
MAGYARÓVÁR —i tárgyalások (1533) 113	MUSZTAPA BASA 11
MAHMUD császár 312, 313	MÜHLBERG szászországi város az Elbe partján —i ütközet (1547. ápr. 24.) 20, 303
MALVEZZI JÁNOS Mária 292, 293, 304, 305, 320	
MARIA KIRALYNÉ II. Lajos özvegye (1505—1558) 48, 49, 112, 165, 177, 227, 228, 230, 261, 262, 315	

N

NADASDY TAMÁS

(1498—1562) 103, 104, 203,
247, 278, 311, 314

NAGYSZOMBAT

—i országgyűlés (1545. febr.)
286—288, 296
—i országgyűlés (1548. febr.)
308

NAPOLY

9, 86, 123, 140, 169, 171, 175,
176, 209, 211, 261

„NICHOLÓ“

Ferdinánd dipl. megbízottja
49, 65

NIZZA

—i fegyverszünet (1538. jún.
18.) 225

NOGAROLA LÉNÁRD

veronai származású olasz
106, 115

NÜRNBERG

—i birodalmi gyűlés (1522) 89
—i birodalmi gyűlés (1524) 89

NYÍRBÁTOR

nagyközség Szabolcs vm.-ben
—i tárgyalások (1549. szept.)
311

O

OLMÜTZ

—i tárgyalások (1527. jún.)
48, 51, 63

OPPELN hercegség

311

ORTEMBURG GRÓF

(Salamanca) Ferdinánd kincstárnoka
41

OZMÁN BIRODALOM

11—14, 111, 146, 174, 260,
282

P

III. PÁL (Alessandro Farnese)

(1468—1549) 1534-től pápa
167, 191

PALLAVICINI—SFORZA 311

PARMA 52

PATAK (SAROSPATAK)

—i tárgyalások (1537. dec.)
206

PAULIN

francia tengernagy 280

PAVIA

—i ütközet (1525. febr. 24.) 14

PÉCS

280

PÉCSVÁRAD

276

PEKRY LAJOS

193, 278

PEMPFLINGER MÁRK

szász gróf († 1537) 104

PENESICH GÁSPAR

158

PERÉNYI PÉTER

(1502—1548), koronaőr, erdélyi vajda 56, 100, 103, 199,
242, 247, 253, 254, 264, 267,
277, 278, 303

PERZSA HADJÁRAT

174, 309, 310

PERZSIA 14, 72, 137, 138, 154,

161, 164, 305

PEST

17, 18

ostroma (1542) 274, 278

PÉTER, moldvai vajda

167, 190, 276

PETROVICS PÉTER

temesi gróf († 1557) 93, 248,
259, 270, 272, 296, 311—313,
318, 320

PIACENZA

38, 53

PIEMONTE

176, 178

PODMANICZKY ISTVÁN

nyitrai püspök 56

PODMANICZKY JÁNOS

193, 196

POSEN

—i tárgyalások (1530) 92, 93,
95, 105, 109

POSNITZER KONRAD

bajor követ 43

POZSONY

—i országgyűlés (1548. okt.)
309

POZSONY

—i szerződés (1491) 37

PRAET (DE) LOUIS

V. Károly követe 261

PRÁGA

—i gyűlés (1541. dec. 5.) 273

PREVEZA

görögországi kikötő az artai öbölben

—i tengeri ütközet (1538. szept. 27.) 228

PROVENCE 178, 179, 187

R

RAKOCZI-CSALÁD

14

RAKOS

—i országgyűlés (1540) 247

RASKAY ISTVÁN

242

RATIBOR hercegség

311

REGENSBURG

—i birodalmi gyűlés (1541. ápr.) 45, 253

REICHERSTORFER GYÖRGY

Ferdinánd titkára és tanácsosa 167, 190

RICHELIEU ARMAND JEAN

(1585—1642) 20

RINCON ANTAL

spanyol származású diplomata, I. Ferenc szolgálatában

63, 67, 75, 107, 250, 260

ROGGENDORF VILMOS

hadvezér († 1541) 93, 95, 253, 254, 261, 263, 277

RÓMA

Sacco di Roma

(1527. máj. 6.) 10, 38

RORAR'Ō (RÜHRER)

JEROMOS

bécsi nuncius 234

ROZGONY

kisközség Abaúj-Torna vm.-ben

—i fegyverszünet (1537. dec. 1.) 206

RUSZTÁN BASA

275

S

SAAFELD

thüringiai város

—i szövetség (1531. okt. 24.) 105

SAINT POL

(François de Bourbon)

francia hadvezér 87

SAJOLÁD

kisközség Borsod vm.-ben 56, 171

SAJÓSZENTPÉTER

—i gyűlés (1542. dec. 6.) 269

SALM NIKLAS GROF

hadvezér 56, 59, 85, 259, 311 314

VL SANDOR

(Rodrigo Lenzuoli de Borgia) (1431—1503) 1492-től pápa 66

SÁNDOR MIHALY levele

296

SÁROSPATAKI összejövétel

(1541) 264

SAVOYA

176

SCHEPPER CORNELIUS

DUPLICIUS (1500—1555) diplomata, előbb Keresztély dán király, utóbb V. Károly szolgálatában 118, 123, 125—127, 135, 141—150, 153, 157, 167, 174, 236, 238, 240, 241, 256

SCHLICK

hadvezér 198

SCHMALKALDEN

város Poroszországban 191

—i szövetség (1531. febr. 27.) 20, 105, 227, 284

—i háború (1546—47) 317

SENSI BÍBORNOK

75

SERÉDI GÁSPAR

(† 1566) 193, 237, 239, 250, 264, 269, 270, 279, 298

SFORZA BONA

Zsigmond lengyel király felesége, Izabella anyja 220

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

SICCUS MIKLÓS	293, 294	SZINA (SZIN)	
SIKLÓS		község Abaúj-Torna vm.-ben	
nagyközség Baranya vm.-ben		—i ütközet (1528. márc. 8.)	57
	280	SZOFI, perzsa államfő	105, 137
SPERFOGEL		SZOKOLI BASA	321
a szepesi krónika kiadója	100	SZOLNOK	313, 326
SPEYER		SZOLOKZADE	
Pfalz fővárosa		török történetíró	14
—i birodalmi gyűlés (1542)	273	SZUCSAVA	
—i birodalmi gyűlés (1544)	292	Moldva fővárosa	223
SPRINZENSTEIN FERENC		SZULEJMAN (1496—1566)	1520
BÁRÓ (Franciscus Ritus von Sprinzenstein), trienti prépost († 1578)	181—186, 198, 234	óta szultán	
STATILEO JÁNOS		az 1532. évi hadjáratban	11, 33, 37
erdélyi püspök († 1542)		az 1529. évi hadjáratban	12, 81, 82, 87
	66, 75, 78, 269, 270, 272	Bécs ostroma	82
SZALAHÁZI TAMAS		az 1532. évi hadjáratban	106, 107, 109, 115
veszprémi, majd egri püspök, Ferdinánd magyarországi helytartója	91, 104	Kőszeg ostroma	107
SZARDINIA	140	az 1534—35. évi perzsa hadjáratban	134, 138, 174
SZASZ HERCEGEK		az 1537. évi archipelagosi és Velence elleni hadjáratban	198, 199, 232
(Moric, János, Ernő)	268	az 1538. évi moldvai hadjáratban	221, 223, 232
SZASZSEBES	241, 248	az 1541. évi hadjáratban	251, 259
—i megegyezés (1551. júl. 19.)	319, 324	Buda elfoglalása	12, 257, 258, 260
SZÉKESFEHÉRVÁR		az 1548. évi perzsa hadjáratban	309, 310
	249, 252, 260, 275, 280	tárgyalásai János követével	68, 69, 70, 76, 79, 184
SZÉKELY KLARA		tárgyalásai Ferdinánd követével	73, 90, 115, 116, 126, 127, 148, 161—163, 185, 275
Perényi Péter özvegye	300	tárgyalásai V. Károly követével	74, 134, 143—147, 151, 155
SZÉKELY MÓZES			
(1550—1603), erdélyi fejedelem	24		
SZENT SZÜVETSÉG			
(1526. máj. 22.)	33, 46		
SZEPESI HERCEGSÉG	177, 216		
SZERÉMI GYÖRGY			
II. Lajos, utóbb János udvari káplánja, történetíró	66, 156		
SZICILIA	140, 174, 175, 261		
SZIEDLOVICZKY KRISTÓF			
lengyel kancellár	51		
SZILÉZIA	48, 51, 95		

T

TAMAS és GELLÉRT
cséri barátok 66

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- TARNOV**
lengyelországi város 57, 61, 78
- TASNAD** 65
- TATA** 56, 250, 251, 260, 275, 280
- TEBRIZ**
perzsa város 174
- TELKIBANYA**
nagyközség Abaúj-Torna vm.-ben 270
- TEMESI BANSAG** 267
- TEMESVÁR** 169, 301, 305, 320, 321, 324, 326
- TERGOVISTE**
romániai város 71
- TEUFFEL ERAZMUS**
(„Ördög Mátyás”), győri kapitány († 1552) 318
- THURZÓ ELEK**
kincstárnok és országbíró 56, 119, 166, 177, 192, 196, 256, 278
- TOKAJ** 65, 192
—i ütközet (1527. szept. 27.) 56
—i értekezlet (1541. szept. 13.) 264
- TOLEDO** 208, 225
- TORDA**
—i országgyűlés (1540. ápr.) 239
—i országgyűlés (1542. dec.) 279
—i országgyűlés (1544. aug.) 283, 296
—i országgyűlés (1545. ápr.) 298
- TURÓK BALINT**
belgrádi bán, hadvezér 104, 193, 199, 248, 253, 294, 303
- TURÓKELLENESE LIGA**
(1538. febr. 8.) 206, 213, 225, 228, 231
- TRANQUILLO PARTENIO ANDREIS**
(Tranquillus Andronicus) trau-i származású, jogtudós és diplomata 67, 75, 246, 249, 275
- TRENCSEN**
—i megbeszélés (1527. febr.) 48
- TRIDENT (TRIENT)**
tiroli város
—i zsinat (1545. dec.) 309
- TUDOR**
angol uralkodó család 20
- TUNISZ** 159, 173—175, 227, 228, 293, 316
elfoglalása (1555. jún.) 174
- U**
- UGRINOVICH**
Ferdinánd dipl. megbízottja 300
- ULRICH** württembergi herceg (1487—1550), visszahelyezése (1534) 136
- UNGNAD JÁNOS** (sonneggi báró), hadvezér (1493—1564) 198, 278
- V**
- VALPO**
község Verőcze vm.-ben 280
- VÁRAD (NAGYVÁRAD)**
65, 190, 209, 230
—i béke (1538. febr. 24.) 207—210, 214—216, 218, 220, 221, 224—226, 230, 231, 233, 234, 237, 241, 301
—i országgyűlés (1551. jan. 20.) 318
- VARASD**
—i gyűlés (1532. febr.) 98
- VÁRDAI PÁL**
(1483—1549), esztergomi érsek 91, 98, 104, 213
- VELENCE** 38, 53, 85, 87, 154, 176, 198, 199, 201, 213, 225
- VELS LÉNARD**
hadvezér 192, 195, 197, 217, 247, 249, 298

- VELTWYCK GASPÁR
flamand származású diplomata
(† 1555) 286, 287, 289, 290,
291, 293, 294, 300—302, 304,
305
- VERANCSEK ANTAL
(1504—1573), esztergomi érsek,
történetíró 165, 221, 223, 248,
258
- VESPUCCI AMERIGO 10
- VILMOS bajor herceg 43, 44,
268
- VISEGRÁD 56, 249, 251, 260,
275, 281
—i fegyverszünet (1531. jan.
21.) 96, 97
- W
- WALLOP
angol diplomata 41
- WEICHSELBERGER
ZSIGMOND 73, 80
- WERBŐCZI ISTVÁN
(1458—1541) nádor, jogtudós
48, 53, 128, 129, 247, 250, 257,
259
- WESE JÁNOS lundí érsek 166,
178, 180, 196, 206, 218, 264,
309, 332
- WESTMINSTERI SZERZŐDÉS
(1527. máj. 26.) 42, 87
- WINZERER GASPÁR 44
- WOLSEY TAMÁS
(1474—1530) angol lordkancellár
42, 47
- WORMS
város Hessenben
—i birodalmi gyűlés (1521) 89
—i birodalmi gyűlés (1545) 299
- WÜRTTEMBERG 135, 136
- Z
- ZAKANY
kisközség Somogy vm.-ben
—i gyűlés (1531. nov.) 98
- ZAMOSK
lengyelországi város 72
- ZARAI JEROMOS
fiumei kapitány († 1544)
112—119, 122—125, 141, 149
- ZARAI VESZPAZIAN
Jeromos fia 114, 132—134
- ZSIGMOND lengyel király
(1467—1548) 34, 47, 101,
270, 310

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Bevezetés. Két világ között	7
Első fejezet. Követjárás az európai hatalmaknál	33
Második fejezet. Versenyfutás a szultán kegyéért	61
Harmadik fejezet. a) Egyezkedés és csatározás	91
b) Felocsudó nemzet	97
Negyedik fejezet. Különös béke	111
Ötödik fejezet. Exit Gritti	151
Hatodik fejezet. A váradi egyesség	187
Hetedik fejezet. Buda veszte	233
Nyolcadik fejezet. A Tiszántúli Magyarország	263
Kilencedik fejezet. A sorvadó fa	280
Tizedik fejezet. Egyedül a végzet ellen. a) Küzdelem a nemzet egységeért	296
b) A gyengék nevét a porba írják	310
Epilogus	328
Jegyzetek	339
Név- és tárgymutató	367

© Holnap Kiadó, 1992

A kötetet – reprint kiadásban – megjelentette a

Holnap Kiadó, Budapest, 1992

Felelős szerkesztő: Sík Csaba igazgató

Készült a Kner Nyomdában (141/92), Gyomaendrőd, 1992

Felelős vezető: Szász Imre igazgató

Műszaki vezető: Szántai Ágnes

Megjelent 19,5 (A/5) lv terjedelemben. HO 124

ISBN 963 345 095 0

A Himler Mártonék által kiszolgáltatott magyar politikusok első csoportja hazaszállításuk előtt. Balról jobbra:
 Kassay Ferenc, Bárdossy László, Hellebront Vilmos, Imrédy Béla, Jaross Andor, Kunder Antal, Szöllösy Jenő,
 Reményi Schneller Lajos, Gömbös Ernő, Szálasi Ferenc.
 Az ő hazaszállításukkal kezdődött meg Magyarország bolsevizálása.

Puskacső előtt ...

*Jaross Andor a felvidéki területek békés visszacsatolásának egyik vezérszemélyisége, jutalmul golyót kapott —
Tildy — Nagy Ferenc — Rákosi — Magyarországtól.*

Szálasi Ferenc Magyarország utolsó alkotmányosan választott államfője, a Szent Korona előtt leteszi az esküt.